

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

12 MART 1971 MUHTIRASI

ARAŞTIRMA RAPORU

21 KASIM 2012

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	II
İÇİNDEKİLER	III
TABLO LİSTESİ.....	VI
EKLER LİSTESİ	VI
KISALTMALAR.....	XII
GİRİŞ	15
BİRİNCİ BÖLÜM: 12 MART MUHTIRASI ÖNCESİ GELİŞMELER.....	16
A. 12 MART ÖNCESİ GENEL DURUM.....	16
B. 1965 SEÇİMLERİ VE SONRASI BAŞLICA GELİŞMELER	19
C. 1969 SEÇİMLERİ.....	23
D. FARKLI AKTÖR VE KURUMLARIN 12 MART MUHTIRASI ÖNCESİ SÜRECE YAKLAŞIMLARI	26
1. CHP’NİN DURUMU	27
2. TİP, SOL BASIN VE GRUPLAR	28
3. AP’NİN DURUMU.....	30
4. MHP VE MNP’NİN TUTUMU.....	33
5. SİYASİ PARTİLERİN MUHTIRA ÖNCESİ YAŞANAN SÜREÇLERE İLİŞKİN TALEP VE ŞİKÂyetLERİ.....	35
6. MİLLETVEKİLLERİ VE SENATÖRLERİN YAŞANAN SÜREÇLERE İLİŞKİN TALEP VE ŞİKÂyetLERİ.....	38
7. MUHTIRA SÜRECİNDE ANAYASA TARTIŞMALARI	40
8. 12 MART MUHTIRASI SÜRECİNE İLİŞKİN SENDİKALARIN TUTUMU.....	41
9. 12 MART MUHTIRASI SÜRECİNDE ÜNİVERSİTELER VE ÖĞRENCİ OLAYLARI	46
10. MUHTIRA ÖNCESİNDE CUMHURBAŞKANI VE ORDUNUN TUTUMU.....	50
İKİNCİ BÖLÜM: 12 MART MUHTIRASI VE SONRASINDA YAŞANAN BAŞLICA OLAYLAR	52
A. DOĞRUDAN MÜDAHALENİN DOLAYLI MÜDAHALEYE DÖNÜŞMESİ VE 9 MARTÇILARIN TASFİYESİ	52
1. 9 MART HAREKETİNİN FİKRİ ALTYAPISI VE GEREKÇELERİ	53
2. 9 MART HAREKETİNİN ÖNDE GELEN AKTÖRLERİ	56
3. ASKERİ MÜDAHALENİN YÖN DEĞİŞTİRMESİ: 9 MART’A KARŞI 12 MART	60
4. MUHTIRAYA YÖNELİK İLK TEPKİLER	64

5.	9 MARTÇILARIN ÖNDE GELENLERİNİN TASFİYE EDİLMESİ..66
B.	12 MART MUHTIRASININ VERİLMESİNDE İÇ ETKENLERİN ROLÜ ..69
1.	İŞÇİ HAREKETLERİ.....70
2.	ÖĞRENCİ HAREKETLERİ.....71
3.	ADALET PARTİSİNDEKİ BÖLÜNME.....73
4.	CHP'DEKİ DURUM76
5.	SOLDA FİKİR AYRILIKLARI78
C.	12 MART MUHTIRASININ VERİLMESİNDE DIŞ ETKENLERİN ROLÜ 79
1.	HAŞHAŞ SORUNU80
2.	ARAP-İSRAİL ÇATIŞMASINDA TÜRKİYE'NİN TAVRI.....81
3.	KIBRIS VE U-2 CASUS UÇAKLARI MESELESİ.....82
4.	DEMİREL VE ÇAĞLAYANGİL'İN 12 MART-ABD İLİŞKİSİNE DAİR YORUMLARI 83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 12 MART MUHTIRASINA YÖNELİK TUTUM VE TEPKİLER85

A. CUMHURBAŞKANI CEVDET SUNAY'IN MUHTIRA SONRASINDAKİ TUTUMU VE FAALİYETLERİ85

B. PARTİLERÜSTÜ HÜKÜMETİN KURULUŞU VE TEPKİLER.....86

C. MUHTIRAYA VE PARTİLERÜSTÜ HÜKÜMETE YÖNELİK SOL ÇEVRELERİN TAVRI 90

1. TİP'İN MUHTIRAYA KARŞI TUTUMU91

2. ANT ÇEVRESİNİN MUHTIRAYA KARŞI TUTUMU91

3. PROLETER DEVRİMCİ AYDINLIK ÇEVRESİNİN MUHTIRAYA KARŞI TUTUMU 92

4. DEVRİM ÇEVRESİNİN MUHTIRAYA KARŞI TUTUMU92

5. AYDINLIK SOSYALİST ÇEVRESİNİN MUHTIRAYA KARŞI TUTUMU93

6. SOSYALİST GAZETESİ ÇEVRESİNİN MUHTIRAYA KARŞI TUTUMU93

D. MUHTIRAYA VE PARTİLERÜSTÜ HÜKÜMETE YÖNELİK SAĞ ÇEVRELERİN TAVRI 96

1. SAĞ BASINDA MUHTIRANIN DEĞERLENDİRİLMESİ96

2. MİLLİYETÇİ MUHAFAZAKÂR ENTELİJANSİYANIN TUTUMU97

3. TÜRK AYDINLAR OCAĞI TARAFINDAN MUHTIRA SONRASI YAPILACAKLARA DAİR RAPOR.....98

E. MUHTIRA SÜRECİNDE YAYGINLAŞAN ŞİDDET EYLEMLERİ.....101

1. ŞEHİR VE KIR GERİLLASI UNSURLARININ EYLEMLERİ.....102

2.	EFRAİM ELROM OLAYI	103
3.	KIZILDERE OLAYI.....	105
4.	GEZMİŞ, İNAN VE ASLAN’IN İDAMI.....	110
5.	“MARMARA” YOLCU GEMİSİNİN YAKILMASI OLAYI.....	112
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: ARA DÖNEM HÜKÜMETLERİ VE 1973 SEÇİMLERİ		114
A. ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ TARTIŞMALARI		114
1.	NİHAT ERİM’İN ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİNE İLİŞKİN GEREKÇELERİ.....	116
2.	TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN YENİDEN DÜZENLENMESİ	117
3.	SOSYAL VE İKTİSADİ HAKLAR İLE ÖDEVLERİN YENİDEN DÜZENLENMESİ	118
4.	YASAMA VE YÜRÜTME İLİŞKİLERİNE DAİR DEĞİŞİKLİKLER	120
5.	ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİNE İLİŞKİN DEĞİŞİKLİKLER	121
6.	TRT VE YARGI ORGANLARINA İLİŞKİN DÜZENLEMELER...	121
B. ERİM-DEMİREL ÇATIŞMASI VE BİRİNCİ ERİM HÜKÜMETİNİN İSTİFASI		124
C. FERİT MELEN HÜKÜMETİ DÖNEMİ		136
1.	EMİNÖNÜ ARABA VAPURUNUN BATIRILMASI OLAYI.....	136
2.	ZİVERBEY KÖŞKÜ SORGULAMALARI VE BOMBA DAVASI.	137
3.	KONTRGERİLLA ÖRGÜTÜ TARTIŞMALARI.....	142
4.	DEVLET GÜVENLİK MAHKEMELERİ’NİN KURULMASI	144
D. NAİM TALU HÜKÜMETİ DÖNEMİ		147
1.	FARUK GÜRLER’İN CUMHURBAŞKANLIĞI ADAYLIĞI	147
2.	CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİNE İLİŞKİN KRİZİ AŞMA ÇABALARI	152
E. SİYASİ PARTİLERDEKİ GELİŞMELER VE 1973 SEÇİMLERİ.....		155
1.	ADALET PARTİSİ.....	155
2.	CUMHURİYET HALK PARTİSİ	156
3.	MİLLİ SELAMET PARTİSİ	157
4.	1973 SEÇİMLERİNİN ORTAYA KOYDUĞU SİYASİ TABLO.....	159
F. 1973-1977 YILLARINDA HÜKÜMETLER		161
1.	CHP-MSP KOALİSYON HÜKÜMETİ	161
2.	SADİ IRMAK HÜKÜMETİ.....	163
3.	AP-MSP-MHP-CGP I. MİLLİYETÇİ CEPHE HÜKÜMETİ	164
SONUÇ VE ÖNERİLER.....		166

12 MART'TAN 12 EYLÜL'E OLAYLAR KRONOLOJİSİ	175
KAYNAKLAR	205
EKLER.....	217

TABLO LİSTESİ

Tablo 1- 1965 Yılı Genel Seçim Sonuçları

Tablo 2- 1969 Yılı Genel Seçim Sonuçları

Tablo 3- 1973 Yılı Genel Seçim Sonuçları

EKLER LİSTESİ

EK.1. “12 Mart Türkiye’yi Kurtarma Harekâtı Üzerine Bir Değerlendirme”, [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/7–12; Fihrist No: 9009–4].

EK.2. “27 Mayıs’ın 11’nci Yıldönümü Dolayısıyla Başbakan Erim’in TRT Muhabiriyle Yaptığı Görüşme”, **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in TRT’de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624].

EK.3. “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7623–1/39 Arası].

EK.4. “Başbakan Nihat Erim, Anayasa’nın Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler Bölümü ile İdarenin Esasları Bölümünde Yapılacak Değişiklikleri Bir Radyo-Televizyon Görüşmesi ile Açıkladı”, [9 Haziran 1971 Radyolarda 10 Haziran 1971 Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in TRT’de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624].

EK.5. “Başbakan Nihat Erim’in, TRT Haber Merkezi’nden Doğan Kasaroğlu ve Haluk Tuncalı ile Radyo-Televizyon Görüşmesinin, Genel Gerekçe ile (Temel Haklar ve Ödevler) Bölümünde Yapılacak Değişikliklere İlişkin İlk Kısmı”, [8 Haziran 1971-Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in TRT’de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624].

EK.6. “Sayın Cumhurbaşkanımızın 28 Ekim 1971 Perşembe Günü MGP Genel Başkanı Sayın Turhan Feyzioğlu ile Yaptığı Görüşmeye Ait Tutanak” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7629–1/9 Arası].

EK.7. “Sayın Cumhurbaşkanımızın Sayın Demirel ve Ecevit ile görüşmesinden sonra, gerekirse kamuoyuna yapabilecekleri açıklama taslağı” [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 6/1714; Fihrist No: 731].

EK.8. “TRT ve Yargı Organları” [13 Haziran 1971 Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in TRT’de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624].

EK.9. “Üniversite Özerkliği” [12 Haziran 1971 Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in TRT’de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624].

EK.10. 11.01.1971 tarihli “*Türk-İş’in Parti Kurma Çalışmaları*”, başlığını taşıyan belge [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–45].

EK.11. 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984].

EK.12. 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, Türkiye İşçi Partisinin Görüşü Bahsi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–5].

EK.13. 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, ANT Dergisinin Görüşü Bahsi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–6].

EK.14. 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, Proleter Devrimci Aydınlık Çevresinin Görüşü Bahsi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–8].

EK.15. 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, Devrim Çevresinin Görüşü Bahsi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–11].

EK.16. 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, Aydınlık Sosyalist Çevresinin Görüşü Bahsi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–13].

EK.17. 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, “Sosyalist” Çevresinin Görüşü Bahsi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–15].

EK.18. 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, Muhtemel Gelişmeler Bahsi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–21].

- EK.19.** 12 Mart Muhtırasının Sağ Basındaki Yankıları başlığını taşıyan 21.03.1971 tarihli Çok Gizli İbareli bilgi notu [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7965].
- EK.20.** 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7625–1/20 Arası].
- EK.21.** 14.03.1971 tarihli belge [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7961–8].
- EK.22.** 14.03.1971 tarihli belge [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7961–9].
- EK.23.** 14.03.1971 tarihli belge [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7961–10].
- EK.24.** 14.03.1971 tarihli belge [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7961–11].
- EK.25.** 14.03.1971 tarihli belge [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7961–12].
- EK.26.** 17.03.1971 tarihli bilgi notu [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7961–6].
- EK.27.** Ankara, Hacettepe, İstanbul, Atatürk ve Ege Üniversiteleri bir kısım öğretim üyeleri adına Temsil Heyeti tarafından,”Büyük Türk Milletine!” hitabıyla yayınlanan 15.03.1971 tarihli bildiri [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–13; Fihrist No: 7709–11].
- EK.28.** Av. Cemal Özbey tarafından Cumhurbaşkanlığı Yüksek Makamına hitaplı 18.03.1971 tarihli mektup [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–13; Fihrist No: 7709–26].
- EK.29.** Balıkesir Milletvekili Mevlüt Yılmaz tarafından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a gönderilen 02.12.1972 tarihli mektup [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–26; Fihrist No: 7990].
- EK.30.** Birlik Partisi Genel Başkanlığı tarafından Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine gönderilen 07.01.1971 tarih ve 140 sayılı yazı ve eki [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–47].
- EK.31.** Büyük Anadolu Partisi Genel Başkanı Ahmet Mithat Aslan tarafından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a çekilen 04.01.1971 tarihli telgraf [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–72].
- EK.32.** Büyük Anadolu Partisi Genel Başkanlığı tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 10.01.1971 tarih ve 59/1971 tarihli yazı [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–75].
- EK.33.** Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın Silahlı Kuvvetlerce Verilen 12 Mart 1971 Tarihli Muhtıra Hakkında Türk Milletine Mesajı (Ankara, 15 Mart 1971) [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7961].

- EK.34.** Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği tarafından Kocaeli Milletvekili Prof. Dr. Nihat Erim'e gönderilen 19.01.1971 tarih ve bilâ sayılı yazı 14.03.1971 tarihli belge [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7963-1].
- EK.35.** Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin 08.01.1971 tarih ve 3/146 sayılı yazısı eki [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-32].
- EK.36. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin** 27 Ekim 1971 tarihli bildirisi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi**, Yer No: 5/5-21; Fihrist No: 6288-1].
- EK.37. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin** 28 Ekim 1971 tarihli bildirisi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi**, Yer No: 5/5-21; Fihrist No: 6288].
- EK.38.** Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin, Başbakanlık, Cumhuriyet Senatosu Genel Sekreterliği ve Millet Meclisi Genel Sekreterliğine dağıtımli, 05.01.1971 tarih, 4/5 ve 4/6 sayılı yazısı ekinde yer alan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 31.12.1970 tarihli Yeni Yıl Söylevi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-22].
- EK.39.** Cumhurbaşkanlığı Makamına sunulan Büyük Anadolu Partisi konulu 22.01.1971 tarihli bilgi notu [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-73].
- EK.40.** Cumhurbaşkanlığı tarafından CHP Genel Başkanlığına gönderilen 19.03.1971 tarih ve bilâ sayılı yazı 14.03.1971 tarihli belge [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7963].
- EK.41.** Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Grup Başkanlığı tarafından Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine gönderilen 08.01.1971 tarih ve 56 sayılı yazı [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-50].
- EK.42.** DİSK (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) Kocaeli Bölge Temsilciliğinin 13.03.1971 tarihli basın bülteni [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-13; Fihrist No: 7709-7].
- EK.43.** Diyarbakır Bağımsız Senatörü Selahattin Cizrelioğlu ve Ankara Bağımsız Senatörü Turgut Cebe tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına çekilen 09.01.1971 tarihli telgraf [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-52].
- EK.44.** Eski Çorum Milletvekili Nejdettin Yücer tarafından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a gönderilen 20.03.1971 tarihli mektup [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-13; Fihrist No: 7709-37].
- EK.45.** Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç tarafından Türk Silahlı Kuvvetlerine hitaben kaleme alınan 31.12.1970 (?) tarihli yeni yıl mesajı [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-16].
- EK.46.** Güven Partisi TBMM Grubu Başkanlığı tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 25.11.1970 tarihli yazı [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi**, Yer No: 5/5-11; Fihrist No: 6/24].
- EK.47.** Güven Partisi TBMM Grubu tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 25.11.1970 tarihli yazı [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/5-27; Fihrist No: 6913].

- EK.48.** İşçi Hüsamettin Güven tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına çekilen 09.01.1971 tarihli telgraf [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–54].
- EK.49.** Kocaeli Milletvekili Nihat Erim tarafından CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’ye gönderilen 19.03.1971 tarihli istifa mektubu [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7963–3].
- EK.50.** Kocaeli Milletvekili Nihat Erim tarafından CHP Genel Başkanlığına gönderilen 19.03.1971 tarihli dilekçe [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7963–2].
- EK.51.** Kumandanların Muhtırası ve Kurulan Hükümet Hakkında Sağ Basındaki Yankılar ve Sağ Cephenin, Kürtçülerin, Azınlıkların Görüş ve Düşünüşleri Hakkında Çok Gizli İbareli Not [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7965–8].
- EK.52.** Maraş Bağımsız Milletvekili İbrahim Öztürk tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 05.01.1971 tarihli yazı [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–31].
- EK.53.** Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanlığı tarafından yayınlanan 18.12.1970 tarihli bildiri [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–9].
- EK.54.** Mustafa Kemal Derneği tarafından Cumhurbaşkanlığı makamına gönderilen 27.12.1970 tarih ve özel sayılı yazı [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–5].
- EK.55.** Ordu’nun Verdiği Muhtıra ile İlgili Muhtelif Sağ Basında Neşredilen Çok Gizli İbareli Makale, Fıkra ve Yorumlardan Önemli Özetler [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7965–2].
- EK.56.** Ödemiş Kaymakamı Yusuf Doğan tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına çekilen 01.01.1971 tarihli telgraf [**Türkiye Cumhurbaşkanlığı Evrakı** No: 3/24].
- EK.57.** Prof. Dr. Nihat Erim’in kimliği [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7963–4].
- EK.58.** Sayın Cumhurbaşkanının Türkiye Büyük Millet Meclisinde Grubu Olan Siyasi Partilerin Heyetleri ve Cumhuriyet Senatosu Milli Birlik Grubu ve Kontenjan Grubu Başkanlarıyla Yapacağı İstişareler İçin 17.03.1971 Tarihli Muhtıra [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7961–4].
- EK.59.** Sivas Senatörü Hüseyin Öztürk tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 18.12.1970 tarihli yazı ve ekleri [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781].
- EK.60.** TBMM Cumhuriyet Halk Partisi Grup Başkanlığının 02.04.2012 tarih ve 303 sayılı yazısı.
- EK.61.** TC Başbakanlık Basın Merkezi Bildirisi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6625].

EK.62. Tekstil İşçileri Sendikası Genel Başkan Vekili Sabri Tıǵlı tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına çekilen 01.01.1971 tarihli telgraf [**Türkiye Cumhurbaşkanlığı Evrakı** No: 3/18].

EK.63. Turhan Feyzioǵlu tarafından Sayın Cumhurbaşkanına 7 Ocak 1971 Günü Şifahen Arzedilmiş Olan Hususlarla İlgili Not Başlığını taşıyan 21.01.1971 tarihli yazı ve ekleri [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–55].

EK.64. Türk Aydınlar Ocağı tarafından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a gönderilen 16.07.1971 tarihli yazı ve ekleri [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/7–12; Fihrist No: 9009]

EK.65. Türkiye Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin 27.10.1971 tarihli yazısı [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/5–21; Fihrist No: 6288–1].

EK.66. Zonguldak Senatörü Ahmet Demiryüce tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına çekilen 23.12.1970 tarihli telgraf [**Türkiye Cumhurbaşkanlığı Evrakı** No: 3/15].

EK.67. 9’ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

EK.68. Hasan Celal Güzel’in 13.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.00–14.08].

EK.69. Bülend Ulusu’nun 14.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.00–12.45].

EK.70. Mustafa Kalemli’nin 21.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.09–14.42].

EK.71. Bedii Faik’in 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.30–13.15].

EK.72. Süleyman Arif Emre’nin 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 12.00–?].

EK.73. Numan Esin’in 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.07–16.13].

EK.74. Talat Turhan’ın 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 17.37–19.00].

EK.75. Prof. Dr. Mete Tunçay’ın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.42–13.00].

EK.76. Rasim Cinisli’nin 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 18.02–19.05].

EK.77. Ali Kırca’nın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.20–11.40].

EK.78. Sönmez Targan’ın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 19.08–19.40].

EK.79. Kurtul Altuğ’un 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.10–15.20].

EK.80. Ertuğrul Kürkçü'nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

EK.81. Ferruh Bozbeyli'nin 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.03–15.26].

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

Alb.: Albay

AP: Adalet Partisi

AÜ: Ankara Üniversitesi

AÜHFD: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

AÜSBE: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

AÜSBF: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

AÜSBFD: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Bkz.: Bakınız

Bnb.: Binbaşı

CGP: Cumhuriyetçi Güven Partisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

CP: Cumhuriyetçi Parti

çev.: Çeviren

DDKO: Devrimci Doğu Kültür Ocakları

DEV-GENÇ: Devrimci Gençlik Federasyonu

DGM:Devlet Güvenlik Mahkemesi

DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DSİ: Devlet Su İşleri

DP: Demokrat Parti, Demokratik Parti

DPT: Devlet Planlama Teşkilâtı

E.: Emekli

EMİNSU: Emekli İnkılâp Subayları

FKF: Fikir Kulüpleri Federasyonu

İGD: İlerici Gençlik Derneği

İTÜ: İstanbul Teknik Üniversitesi

İÜ: İstanbul Üniversitesi

İÜSBE: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İÜSBF: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

Karş.: Karşılaştırınız

KHK: Kanun Hükmünde Kararname

KKTC: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

Kora.: Koramiral

Korg.: Korgeneral

KTFD: Kıbrıs Türk Federe Devleti

Kur.: Kurmay

MBK: Milli Birlik Komitesi

MC: Milliyetçi Cephe

MESS: Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası

MGK: Milli Güvenlik Konseyi; Milli Güvenlik Kurulu

MGP: Milli Güven Partisi

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MİSK: Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu

MKP: Milli Kalkınma Partisi

MKYK: Merkez Karar ve Yönetim Kurulu

MNP: Milli Nizam Partisi

MP: Millet Partisi

MSP: Milli Selâmet Partisi

NATO: North Atlantic Treaty Organization

OHAL: Olağanüstü Hal

Ora.: Oramiral

Org.: Orgeneral

OTDÜ: Ortadoğu Teknik Üniversitesi

POL-BİR: Polis Birliği

POL-DER: Polis Derneği

RP: Refah Partisi

SKB: Silâhlı Kuvvetler Birliği

SKD: Sosyalist Kültür Derneği

SODEP: Sosyal Demokrasi Partisi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TBP: Türkiye Birlik Partisi

Tđm.: Teğmen

THKO : Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu

THKP-C: Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi

TİKKO: Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu

TİP: Türkiye İşçi Partisi

TKP: Türkiye Komünist Partisi

TKP: Türkiye Köylü Partisi

TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

TRT: Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu

TSK: Türk Silâhlı Kuvvetleri

TTK: Türk Tarih Kurumu

Tuğa.: Tuğamiral

Tuđđ.: Tuğgeneral

Tüma.: Tümamiral

Tümg.: Tümgeneral

TÜRK-İŞ: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu

ty: Tarih yok

ÜGD: Ülkücü Gençlik Derneği

Ütđm.: Üsteğmen

vd.: ve devamı

Yb.: Yarbay

YÖK: Yüksek Öğretim Kurumu

YSK: Yüksek Seçim Kurulu

YTP: Yeni Türkiye Partisi

Yzb.:

Yüzbaşı

Demokrasiye yönelik tehditlerin başında hiç kuşkusuz doğrudan veya dolaylı yollarla meşru otoriteyi etkisiz kılmayı veya ortadan kaldırmayı hedefleyen darbe veya muhtıra teşebbüsleri yer alır. İnsan topluluklarının ve yönetimlerin cevap aradığı kadim sorulardan biri sivil-asker ilişkilerinin dengeli ve meşru otoriteye bağlı olarak nasıl kurulacağı ve uygulanacağıdır. Tarihin farklı dönemlerinde belli grup veya güçler yönetimler ele geçirme ve kendi istedikleri biçimde o mekanizmayı ve süreci biçimlendirme arzusu taşımışlardır. Bu nedenledir ki, örneğin büyük düşünür Aristoteles, bir toplumda askerlerin sayı ve güç bakımından içinde yaşadığı halkla orantılı olması gerektiğini, ne ülke savunmasını zaafa uğratacak bir durumda ne de kendi toplumlarını baskı altına alacak bir büyüklük ve güçte olmamaları konusunda hatırlatmalarda bulunmuştur. Yönetimlerin güçlü olduğu dönemlerde kurumlar arası güç ve otorite ilişkilerinin de kamu yararını gözetecek biçimde kurulduğu, olağandışı koşullarda ise meşru otorite dışında aktörlerin güç devşirdikleri görülmüştür.

Her ne kadar farklı zamanlarda ve farklı toplumlarda askeri darbeler, muhtıralar, anti demokratik yönetimler ve diktatörlükler görülmüş olsa da, bu tür patolojik durumların hangi şartlarda ortaya çıktığına ilişkin araştırmalar ve elde edilecek cevaplar tüm insanlık için olduğu kadar ülkemiz için de hayati bir önemi haizdir.

TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu Türkiye’de darbelerin nedenlerini, süreçlerini, sonuçlarını araştırmak; darbelerin nasıl önlenebileceğine ilişkin incelemelerde bulunmak ve elde ettiği bilgi ve bulguları Meclis Genel Kurulu’nu ve kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla kurulmuştur. Komisyon bünyesinde 27 Mayıs 1960 darbesi ile 12 Mart 1971 muhtırasını araştırmak üzere kurulan alt komisyonumuz darbe girişimlerinin nedenlerini, aktörlerin kendilerini nasıl meşrulaştırdıklarını, hangi koşulların darbe ve muhtıralar için elverişli olduğu, darbe ve muhtıraları önleme konusunda ne tür yasal, toplumsal, eğitsel, sosyal, ekonomik tedbirler alınabileceği gibi hususlar üzerinde durmuştur.

Araştırma çerçevesinde, kapsamlı arşiv, belge ve literatür taramaları gerçekleştirilmiş, konu hakkında bilgi sahibi olan çok sayıda kişinin tanıklığına müracaat edilmiştir.

A.12 MART ÖNCESİ GENEL DURUM

27 Mayıs sonrasındaki gelişmeler takip edildiğinde, ülkede, askerin kışlasından çıktıktan sonra, yeniden kışlasına dönmesinin ne kadar zorlaştığı görülmektedir. *Milli Birlik Komitesi* içindeki bölünme ve sonucunda 14 MBK üyesinin ihracı; 21 Ekim Protokolü ve 1961 seçimlerinin iptali ile yeniden müdahale tasarıları; Talat Aydemir tarafından girişilen 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihli darbe teşebbüsleri, bu tespiti doğrulayan gelişmelerden bazılarıdır. Aydemir ilkinde affedilmiştir. İkincisinde ise TBMM'nin kabul ettiği 480 Sayılı Yasa ile haklarında ölüm kararı onaylanan Süvari Binbaşı Fethi Gürcan 26 Haziran 1964 günü ve Kurmay Albay Talat Aydemir 5 Temmuz 1964 günü idam edilmişlerdir.¹ Diğer tutukluların cezaları 1966'da çıkarılan Af Yasası ile kısmen veya tamamen kaldırılmıştır. Bununla birlikte müdahale girişimleri sürecinde Aydemir'e destek çıkan bir kısım tabii senatörlerin (Mucip Ataklı, Kadri Kaplan, Muzaffer Yurdakuler, Sezai Okan) ise hiçbir adli soruşturmaya tabii tutulmamıştır. Anılardan anlaşılan; bu kişiler darbe girişimine önce destek vermişler daha sonra da darbenin zor olacağı düşüncesine kapılıp bundan vazgeçmişlerdir. Darbe sürecinden sonra da makamları ve konumları sarsılmadan siyasete devam etmeyi sürdürmüşlerdir.

Siyasi hayatın bu dönemde dalgalı bir seyir izlemesinin temelinde yatan neden istikrarsızlıktır.² İnönü'nün 13.12.1964'te Parti Meclisinde yaptığı konuşmada “*Sizin bildiğiniz iki darbe girişimi var ancak biz on beş darbe girişimini daha hazırlık aşamasında engelledik*”³ sözleri dönemin siyasi havasını anlamak için manidardır.

1961–1965 yılları arasındaki koalisyon hükümetleri döneminde gündeme getirilen ve 1966'da sağlanan, eski DP'lilerin affıyla tahliyelerinin, kısa bir müddet sonra bu kez siyasi haklarının da iadesi tartışmalarını yaratması, yeni müdahale gerekçelerinin üretilmesine zemin hazırlamıştır.⁴ Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel bu hususta şunları söylemektedir:

Siyasi haklar tartışması var, siyasi haklar 69'da iade edilecek ve Cumhurbaşkanı diyor ki “Sakin ola bunu şimdi yapma.” bana diyor. “Niye?” “Çok kötü haberler alıyorum, yapma şimdi bunu.” Ben kalkıp bir yere gidivereyim. Şimdi ben ne yapayım? Efelik yapıp yapsam, bir şey olsa “Kardeşim biz seni idareci diye getirdik oraya. Üç gün sonra olsaydı, yani idare etseydin bunu, yani onu diyecek. Bir şey olmasa, yani yapmasam “Bak yapamadı, korktu.” filan. Efeliğe gelen

¹ Cumhuriyet, 27.6.1964, s.1.

² Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: İnönü'nün Son Başbakanlığı, 1961-1965*, İstanbul, Bilgi Yayınları, 2. Bs., 1992, s.36.

³ Milliyet, 14.12.1964, s.1.

⁴ Bilgiç, Anayasanın 68'nci maddesinin ve değiştirilmesi ve geçici 11'nci maddenin yürürlükten kaldırılması hakkındaki değişikliğin, TİP tarafından esastan iptali için Anayasa Mahkemesine götürüldüğünü; mahkemenin ise usulden, söz konusu değişikliklik ve ilgaı iptal ettiği bilgisini veriyor. Konu hakkında Sadettin Bilgiç'in anlatımı için bkz. Sadettin Bilgiç, *Hatıralar*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2002, ss.185–191.

bir iş değil bu. İhtilal şartlarından sonra bir ülkeyi yönetmek gayet zordur ve her istediğiniz olmuyor, bugüne şükretmek lazım. Gene bugüne şükretmek lazım.⁵

Demirel'in bu sözlerine karşı Hasan Celal Güzel'in cevabına da dikkat çekmek gerekmektedir:

Sayın Demirel, 1969'da Celal Bayar'ın, rahmetli Celal Bayar'ın siyasi affı için senatodan geçmiş kanun tasarısı çünkü Hükûmet hazırlamış ve Meclise gelmiş, o sırada öğreniyor, kendi ifadesine göre, Amerikalılardan, şuradan buradan ki bunlar eğer bu kanun çıkarsa müdahale edecekler yani bir darbe ihtimali var. "Ben Türkiye'yi darbeden kurtardım." diyor Sayın Demirel. Sayın Demirel şunu yapmış: Bunu kanun tasarısını geri çekmiş. Darbeden böyle kurtarmış. Hani, meşhur çapkın kaptan hikâyesini bilirsiniz. Güzel kadın, açık deniz, birtakım ahlaksız tekliflerde bulunuyor. Birinci gün, ikinci gün... Kadın da yazıyormuş günlüğüne bunu. Günlüğün sonunda işte "Kaptan, açıkça eğer kabul etmezsen gemiyi batırırım." dedi. Son sayfası şöyleymiş: "Gemiyi kurtardım." Yani Sayın Demirel gemiyi kurtardığı zaman bile vermiş, kurtarmış hem de milletin iradesini satmış, kurtarmış. Böyle birisinden darbe konusunda kalkıp da şey almanız, affedersiniz, çok özür dilerim ama görüş almanız benim çok tuhafıma gitti. Hele 28 Şubatın faili, plancısı, destekçisi, koltuk değneği olan bir zatın bu şekilde kalkması, hem de hiç sıkılmadan "Yarın sizi de sorgularlar." diye size de tehditte bulunması gerçekten çok tuhaf olmuştur.⁶

1961 Anayasasıyla ülke, çeşitli siyasi akımların bir önceki döneme kıyasla kendilerini daha özgürce ifade edebilecekleri bir döneme girmiş bulunuyordu.⁷ Kuşkusuz bu durum, ülkenin demokrasi geleneğinin desteğinden mahrum bir şekilde yürümekteydi. Ülke, dış dinamiklerin belirleyiciliğinde⁸ çok partili siyasi hayata geçmiş ancak iktidar olan partinin bir askeri darbeye yönetimden uzaklaştırılmasına mani olunamamıştı. 1950–1960 arasındaki DP'li yıllarda hâkim olan güçlü yürütme olgusuna verilmiş sert tepkinin eseri olarak yeni anayasada; yürütmenin yalnızca yasama organı tarafından kontrolünün kifayetsizliğine tedbir olmak üzere, kimi organlar anayasal kuruluşlar haline getirilmiş, bu organların yürütmenin elini zayıflatan yetkilerle teçhizi sağlanmıştır.⁹ Yürütmenin, yasama organındaki gücüne paralel olarak iktidar olmasına karşı Anayasa Mahkemesi kurulmuş, yasamanın ihdas edeceği anayasaya aykırılık arz edebilecek kanunlarının hem esastan, hem de usul açısından denetlenmesi yetkisi bu mahkemeye verilmiştir.¹⁰ Milli Güvenlik Kurulu ilk kez anayasal bir kuruluş olarak sistem içinde yerini almıştır.¹¹ Bu noktada şu tespitin haklılığını ortaya koymak gerekiyor: "Milli Güvenlik Kurulu (...) sivil otoritenin bir parçası değil, aksine askerlerin sivil otoriteyi kontrol edebilmeleri için

⁵ 9'ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

⁶ Hasan Celal Güzel'in 13.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.00–14.08].

⁷ 1961 Anayasası ile 1982 Anayasasını bu bağlamda tartışan bir eser için bkz. Bülent Tanör, **İki Anayasa 1961–1982**, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. 1986.

⁸ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.349 vd.

⁹ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara: Yetkin Yayınları, 2000, s.356.

¹⁰ Ali Ülkü Azrak, "Türk Anayasa Mahkemesi", **İÜHFD**, Cilt 28, Sayı 3–4 (1962), 649–700.

¹¹ Muharrem Balci, **MGK ve Demokrasi** (Hukuk-Ordu-Siyaset), İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998.

donatılmış bir aygıttır".¹² Milli Güvenlik Kurulunun, askeri vesayetin kurumlaşmış ifadesi olduğundan bahisle, bu organın neden kaldırılmadığı konusunda Demirel, şunları söylemektedir:

*Bizim siyasette uzun seneler geçen ömrümüzün bir kısmında biz sizin düşündüğünüz kadar güçlü değiliz çünkü biz 1971'de tek başına hükümeti bırakmışız, ondan sonraki dönem hep koalisyonlardır ve koalisyonlarda da biz zor dönemler yaşamışız. Devletin birinci meselesi, devleti islah etmek, düzeltmek değil, birinci meselesi anarşi olmuş, birinci meselesi terör olmuş, birinci meselesi güncel meseleler olmuş, bizatihi idarenin kendisi olmuş. Yani koalisyonlar gelmiş, koalisyonlar gitmiş hep bu olmuş. Üç-dört partiyi bir araya getirip koalisyon kurmuşuz, 70'li yıllar öyle. Burada o kadar devletin bünyesine tekabül edecek meseleleri ele almak, düzeltmek, halletmek falan imkânı olmamıştır. Biz ancak kırılanı, döküleni topladık. Sonra, 80'li yıllar, zaten 80'li yıllarda biz yokuz. 1980 darbesinin yaptığı en kötü şeylerden bir tanesi Türkiye'de siyasi partileri kapatmak ve siyasetçilere on sene yasak getirmektir. Bu, siyasetin damarını kurutmuştur. Yani 1983 seçimlerine ne Cumhuriyet Halk Partisi ne Adalet Partisi kendi isimleriyle girebilmiş değil, hatta onlara yakınlar varsa veto yemiştir. Ondan sonraki zaman içerisinde toparlanma olabilmış, zaman almış. Yani siyasetin içine sürüklendiği kargaşadan keşmekeşten siyasi partiler kendilerini çıkarabilmek, kurtarabilmek, ayakta durabilmek, yürüyebilmek için bütün zamanlarını sarf etmişler. Onun için, sizin dediğiniz sualle biz meşgul olmadık. Yani Millî Güvenlik Kurulunu hiçbir zaman düşünmedik, yani bunu kaldıralım, yüceltelim, vesaire çünkü Milli Güvenlik Kurulu ihtilallere karşı alınmış bir tedbir olarak ortadaydı. Şöyle bir tedbirdi: Yani Türkiye'de birtakım işler cereyan ediyor, askerin üst kademesi bunu bilsin ve taşın altına elini soksun ve sivil idare bir şey yapmaya kalktığı zaman buna itiraz etmesin, onu sağlayan bir mekanizma olarak almışızdır Millî Güvenlik Kurulunu. Onu düzeltmeyi hiç düşünmedik.*¹³

Yasama organının iki meclisli olması sağlanarak bir tür akıl adamlar ya da *güzîdeler* meclisi olması hedeflenen Cumhuriyet Senatosu kurulmuştur. Kırk yaşını bitiren ve yüksek tahsil yapanlardan oluşan bu meclisle, yasamanın millet meclisi boyutunun kontrol altına alınması amaçlanmıştır. Cumhuriyet Senatosu, genel seçimle gelen 150, Cumhurbaşkanının atadığı 15 ve tabii (eski DP'lilerce ölesiye) senatörlerden oluşuyordu.¹⁴ Eski Cumhurbaşkanları da tabii üyeler arasındaydı. Sadece Celâl Bayar bu haktan mahrum bırakılmıştı.¹⁵ İki yılda bir, üçte biri yenilenen senatoda, Cumhurbaşkanının atadığı senatörlerde, yüksek öğrenim yapma şartı aranmıyordu.¹⁶

¹² Hikmet Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Rejim ve Asker İlişkisi Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993, s.261.

¹³ 9'ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

¹⁴ Turhan Dilligil, (Sokaktaki Adam), **Allahsız Gardiyan**, Ankara: Güneş Matbaacılık, 1966, s.34.

¹⁵ Bayar, siyasi hakları iade edildikten sonra kendisine yapılan tabii senatörlük teklifine reddetmiş; gerekçesini ise şöyle açıklamıştır: "Tabii senatörlük ve benzeri sıfatların gerçek demokrasi esasları ile telifini güç buluyorum. Bu konuda samimi olarak bağlı bulunduğum görüş, düşünce ve inancıma sadık kalma kararındayım", **Milliyet**, 5 Temmuz 1974.

¹⁶ Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası-II**, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1966, ss.116–120.

Bunun yanı sıra DP iktidarı döneminde iktidarın borazanı olmakla suçlanan devlet radyosu¹⁷ ve üniversite özerk hale getirilmiştir. Netice itibarıyla, idarenin yasamadaki etkinliği karşısında, yasama yetkilerinin *çift meclis, anayasa mahkemesi* ve *MGK* tarafından sınırlandırılması hedeflenirken, yürütmenin her türlü eylem ve işlemleri yargı denetimine tabi tutuluyordu. *DPT*'nin kuruluşu ise devletçi sosyalizm denilebilecek üçüncü dünyacı bir akımın tesirinde kalan, ihtilâle destek veren kimi aydınların etkisiyle gerçekleştirilmiştir.¹⁸ Hepsinden önemlisi ilerleyen yıllarda çokça şikâyet edilecek ekseriyeti esas alan seçim sistemi değiştirilerek, yönetimde istikrardan çok temsilde adalet ilkesini gözetten bir seçim sistemi benimsenmiştir.¹⁹ Yeni seçim sistemi, temsilde adaleti azamî oranda sağlıyordu ancak siyaset arenasında, bölünmeyi de teşvik etmiştir. Yetmişli yıllarda *Milliyetçi Hareket Partisi*, *Milli Selamet Partisi*, *Cumhuriyetçi Güven Partisi*, *Demokratik Parti* gibi partiler bu sistemin kendilerine sağladığı az sandalyeyle çok tesir etme imkânını bulmuşlardır. Örneğin *MHP*, birinci *Milliyetçi Cephe* hükümetinde, 3 sandalyesine karşılık iki bakanlıkla temsil edilmiştir.²⁰

Askeri darbelerin hepsinin bir kefeye konulamayacağını belirten *Bedii Faik*, 27 Mayıs başka, 12 Mart'ın başka, 12 Eylül'ün ise bambaşka müdahaleler olduğunu belirtmektedir. *Bedii Faik*'in sözleriyle:

27 Mayıs ne yapmıştır? Hükümeti feshetmiştir. Yalnız bir şey yapmıştır, partileri kapatmamıştır. Neden kapatmamıştır? Çünkü bir parti daha fazla dayanağını teşkil ediyordu, Cumhuriyet Halk Partisi. O daha fazla bir dayanaktı onun için, onu da kapatmamıştır. Hatta bir şey söyleyeyim mi: Demokrat Partiyi 27 Mayıs hareketi kapatmadı, Demokrat Partiyi sulh hukuk mahkemesi kapattı, vaktinde kongresini yapmadı diye, vaktinde parti görevlerini ifa etmediler diye mahkeme kapatmıştır... Birinci darbenin dersini 12 Mart almış gibidir, Meclisi kapatmamıştır, herhangi bir parti liderini içeri almamıştır. Reiscumhurun seçilmesi gibi bir problemi vardır, vesairedir, falandır, onların öyle büyük meselesi olmamıştır. Ama Mahir Çayan vesaire hareketleri olunca sertleşmek zorunda kalmışlardır ve ondan sonra mecbur olmuşlardır çünkü oraya bir defa girdiniz mi artık burnunuzu çıkaramazsınız. Bundan sonra gelen 12 Eylülün çok daha aşağıda olması lazım geliyor. Öne inmiştir. Yani 27 Mayıs şu seviyeyse, 12 Mart bu seviyededir artık, daha hafiftir o, parlamentoludur, vesairelidir, iyiye gidiyoruz sözde, birdenbire 12 Eylülde iş değişmiştir, 12 Eylül birdenbire ötekinin de tepesine çıkmıştır.²¹

B.1965 SEÇİMLERİ VE SONRASI BAŞLICA GELİŞMELER

1965'de Türkiye'de yeni bir döneme girilmiştir. 10 Ekim 1965 genel seçimleri, milli bakiye sistemine göre yapılmıştır. 1965 yılında yapılan genel seçimler öncesinde Siyasal Partiler Kanunu ve yeni Seçim Kanunu yasalaşarak Türkiye'de ilk kez nispi temsil sistemine eklenen "milli bakiye" sistemi uygulanmaya başlamıştır. Bu, küçük partilerin parlamentoda temsilini olanaklı kılan bir sistemdir. Böylece her bir oyun hesaba katılması amaçlanmış, seçim

¹⁷ Bkz. Muammer Aksoy, **Partizan Radyo ve DP**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1960.

¹⁸ Cem Eroğul, **Anatüze Giriş**, Ankara: İmaj Yayıncılık, 1993, s.217 vd.

¹⁹ Hikmet Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, s.374.

²⁰ **Milliyet**, 1 Nisan 1975.

²¹ Bedii Faik'in 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.30–13.15].

çevrelerinde değerlendirilemeyen oyların ulusal bir seçim çevresinde birleştirilmesi öngörülmüştür.²²

27 Mayıs darbesinden sonra, 1961, 1965, 1969, 1973 ve 1977 seçimlerinden sadece 1965 ve 1969 seçimlerinden tek başına iktidar olacak meclis aritmetiği çıkmıştır. Nitekim 1965 seçimleriyle 450 kişilik TBMM’de, aldığı % 52,87’lik oy oranıyla AP’nin, salt çoğunluk olan 226 rakamını ancak 14 sandalyeyle geçerek 240 milletvekilliği kazanabildiği düşünüldüğünde, seçim sonuçlarıyla, temsilde adaletin olabildiğince sağlanırken; yönetimde istikrarı sağlayacak güçlü hükümetlerin ortaya çıkmadığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda 1965 seçimleri sonucu oluşan parlamento aritmetiği gösterilmektedir.

Tablo 1- 1965 Yılı Genel Seçim Sonuçları

PARTİ	LİDER	ALDIĞI OY (%)	MİLLETVE KİLİ
AP	Süleyman Demirel	52,87	240
CHP	İsmet İnönü	28,75	134
MP	Osman Bölükbaşı	6,26	31
YTP	Ekrem Alican	3,72	19
TİP	Mehmet Ali Aybar	2,97	14
CKMP	Alparslan Türkeş	2,24	11
Bağımsız	Çetin Altan	3,18	1

[Kaynak: http://www.konrad.org.tr/secim/ayrinti.php?yil_id=5 (Erişim: 03.10.2012)].

Görüldüğü gibi, toplam geçerli oyların yarısından fazlasını alan bir partinin bile mecliste çok az farkla çoğunluğu ele geçirmesi, parti içi demokrasinin güçlenmesini sağlarken, parti disiplininin tesisini güçleştirmiştir.²³

²² Erol Tuncer, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler 1877-1999**, Ankara, TESAV Vakfı, 2002, s.213-218.

²³ Parti disiplini konusundaki teorik yaklaşımıyla güncelliğini koruyan şu çalışmaya bkz. İlter Turan, *“Parti Disiplini”* [Kapsam, Tarihçe, Teşvik Eden Sebepler], **İÜİFM**, Cilt 28, Sayı 1–4 (1968), 79–102.

1965 seçimlerine giderken CHP siyasal yelpazedeki yerini "*Ortanın Solu*" olarak belirlemiştir. Bu nedenle CHP seçim öncesinde komünistlikle suçlanmış, "*Ortanın Solu Moskova'nın Yolu*" diye sloganlar yazılmıştır. CHP ise AP'yi gericileri korumak ve dini siyasete alet etmekle suçlamıştır.²⁴ CHP, Demirel'in mason olduğunu da işlemiştir. Bunun üzerine AP Genel Başkanı, locadan mason olmadığını gösteren bir belge almak durumunda kalmıştır.²⁵

1965 seçimlerinin en önemli sonuçlarından ilki; DP'nin devamı olarak takdim edilen AP'nin tek başına iktidara gelmesidir. Dönemin AP lideri Demirel, zamanın ruhunu ve partisinin başarısını şu cümlelerle özetlemektedir:

*Adalet Partisi Avrupa'nın en iyi teşkilatlanmış, en güçlü, halka en iyi kenetlenmiş partilerinden biriydi, Avrupa'nın, yalnız buranın değil. Yani tam bir kütle partisiydi, her çeşit insanın bulunduğu bir kütle partisiydi ve Türkiye'nin bütün her tarafını kucaklayan bir partiydi, bütün insanı kucaklayan bir partiydi. İçerisinde kimseyi incitecek bir şey yoktu; vatandaşlık kavramı çok iyi yerleşmiş, herkes birbirini kardeşi sayan bir şeyin içerisindeydi; doğulusu, batılısı, vesairesi hepsi bir ocağın içindeydiler ve 65 seçimlerinde yüzde 53 oy aldık. Türkiye'de Demokrat Partinin aldığı yüzde 56'dan sonra en büyük oydur, bu zamana kadar alınmadı henüz.*²⁶

Söz konusu seçimlerin en önemli ikinci sonucu ise: Türk solunun TBMM'de 14, Cumhuriyet Senatosunda ise 1 sandalye²⁷ kazanarak ilk kez parlamentoya girmiş olmasıdır. Mecliste; Ali Karıcı (Adana), Rıza Kuas (Ankara), Muzaffer Karan (Denizli),²⁸ Tarık Ziya Ekinci (Diyarbakır), Yahya Kanbolat (Hatay), Sadun Aren (İstanbul), Mehmet Ali Aybar (İstanbul), Cemal Hakkı Selek (İzmir) Adil Kurtel (Kars), Yunus Koçak (Konya), Şaban Erik (Malatya), Kemal Nebioğlu (Tekirdağ), Behice Boran (Urfa), Yusuf Ziya Bahadınlı (Yozgat). Senatoda ise Fatma Hikmet İşmen (Kocaeli), Türkiye İşçi Partisi'nin parlamentoya soktuğu isimlerdir.

İlginçtir ki; TİP listesinden parlamentoya giren bu 15 isimden üçü sendikacı, on ikisi ise aydınlardan oluşuyordu. Tam anlamıyla işçi olup ta parlamentoya giren TİP'li yoktu. Bu durumun Genel Başkan Mehmet Ali Aybar tarafından dillendirilen "*eli nasırlılar meclise*" şiarıyla ne kadar örtüştüğü tartışmalıdır. TİP'in meclise girişi karşısında sol çevrelerde ve sağdaki tepkiler incelenmeye değer gözükmektedir. Sağdaki bir kesime göre; aldığı oy ve kazandığı sandalye sayısı dikkate alındığında, Türk solunun gücü belli olmuştur ve hiçbir şekilde endişeye mahal yoktur. Lakin özellikle yetmişli yıllar boyunca parlamento dışı muhalefet olgusunun silahlı çatışmaya dönüştüğü esnadaki hasımlaşmada taraf olan radikal sağ cenah açısından durum, endişe edilecek boyuttadır. TİP, bu kesime göre ülkeyi kızıl bir ihtilale sürüklemekle vazifelidir.²⁹

Soldaki tepkiler de iki ana eksen üzerinde cereyan ediyordu. Bir grup sol aydına göre sosyalistlerin parlamentoya girmesi son derece önemliydi. Bu yeni vaziyet, senelerdir *illegal* zeminde mücadele etmek zorunda bırakılan; bu nedenle dar kadrosu arasında bile parçalanmışlık

²⁴ Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, 2. Bs, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1987, s.322.

²⁵ Celal Ertuğ, **Çözumsuz Demokrasi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1997, s.107.

²⁶ 9'ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

²⁷ Sadun Aren, **TİP Olayı 1961–1971**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1993, s.105.

²⁸ 13 Kasım 1960'da tasfiye edilen 14'ler grubuna dahildir.

²⁹ İlhan Darendelioglu, **Türkiye'de Komünist Hareketler**, İstanbul: Toker Yayınları, 1979, s.499.

içinde bulunan Türk soluna toparlanma imkânı verecek; geniş halk kitlelerine ulaşma olanağı çerçevesinde belki de ihtilalsiz, kavgasız bir sosyalizme geçiş imkânı bulunacaktır.

TİP'in meclise girmesiyle birlikte soldaki bölünmeler bambaşka bir mecraya doğru akmaya başlamıştır. Problemin kaynağında: *TİP*'in ülke sorunlarının çözümünde yegâne mercii olarak parlamentoyu görmesi yatıyordu. Parti tüzüğünde yer alan özellikle şu maddeler birçok sol çevre tarafından sosyalizm yönteminden sapma olarak görülüyordu: “*TİP*'in amacı, anayasa ve kanunların tanıdığı hak ve hürriyetlere dayanarak, programında açıkladığı esasları gerçekleştirmektir (madde 2, fıkra 1). Halkın oyu ile kanun yolundan iktidara gelen *TİP*, halkın oyunu kaybedince, yine kanun yolundan iktidardan çekilir (madde 3, son fıkra)”.³⁰

1965–1969 yılları arasında *TİP*'in parlamentoda ortaya koyduğu muhalefet, gerçekten de etkindir. Ülkenin tabuları arasında yer alan birçok sorun (özellikle Kürt meselesi ve Amerikan üsleri gibi) meclis kürsüsünden dile getirildiği gibi,³¹ parlamento dışında sergilenen mitingler, açık hava toplantıları, bir sonraki seçimler için umut aşılamaktadır.

Bu arada, seçimlerden 1 yıl sonra cumhurbaşkanı *Cemal Gürsel*, hastalığının ilerlemesi sonucu görevini yapamaz duruma gelmiş; kısa bir müddet sonra ise vefat etmiştir. *Gürsel*'in yerine kim gelecek? Sualinin cevabı iktidar partisindedir ve *Demirel* bu konu hakkındaki kararını nasıl verdiğini şu şekilde aktarmaktadır:

Biz 69'u bulduk, 65'te tek başımıza iktidar olduk, 69'u bulduk, 70'i bulduk ve ismimizi koyduk ortaya, siyasi parti olarak söylüyorum. 60'a geldik, 60'ta böylece Gürsel Cumhurbaşkanı oldu. Ben sonra 65'te Başbakan oldum. Yalnız, ben 64'te Başbakan Yardımcısıyım, Meclise girmeden, parti başkanımı, Başbakan Yardımcısıyım. Sonra, 65'te seçim oldu, seçimi biz kazandık, ben Başbakan oldum. 66'da Gürsel öldü. Şimdi, Cumhurbaşkanı adayı arıyoruz. Cumhurbaşkanlığı hep oldum olası asker menşeli insanlarla gelmiş, Celal Bey dışında ve o zaman ne yapacağız biz? Biz, barış yapacağız. Barış yaparken o günkü asker nezdinde itibarlı olan kişi Sunay'dı. Ben üç-dört senelik tatbikatta da mülayim bir duruşu vardı. Biz, Sunay'ı Cumhurbaşkanı seçme kararı verdik, İsmet Paşa'ya haber gönderdim “Buna razı olur mu?” dedim, “Olurum.” dedi. Onu Cumhurbaşkanı seçtik, yatıştı ortalık. Sunay zaten ordunun içerisinde, millî birlikçilerin dışında, başka bir grubun da başkanıydı.³² O, onları durduruyordu, baba rolü oynuyordu, önemli rol oynamıştı. Ben, Sunay'la aşağı yukarı 1971'e kadar çalıştım. Sunay aslında şöyle: Yani ağırbaşlı, ona buna karışmayan, icrayı rahatsız etmeyen, düzgün bir insandı.”³³

³⁰ Çetin Yetkin, **Türkiye’de Soldaki Bölünmeler 1960–1970** (tartışmalar, nedenler, çözüm önerileri), Ankara: Toplum Yayınları, 1970, s.101.

³¹ Genel Başkan Mehmet Ali Aybar’ın Meclisteki faaliyetleri ve *TİP*'in tek senatörü Fatma Hikmet İşmen’in Cumhuriyet Senatosundaki çalışmaları için bkz. Mehmet Ali Aybar, **12 Mart’tan Sonra** (meclis konuşmaları), İstanbul: Sinan Yayınları, 1973. Fatma Hikmet İşmen, **Parlamento’da 9 Yıl** (*TİP* Senatörü Olarak 1966-1975 Dönemi Parlamento Çalışmaları), Ankara: Çark Matbaası, 1976.

³² Silahlı Kuvvetler Birliği.

³³ 9’ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

2 Haziran 1968'de Senato yenileme seçimleri yapılmıştır.³⁴ Bu seçimler diğer seçimlere göre çok gergin geçmiştir. Çıkan olaylarda 15 kişi ölmüş, 26'sı ağır 47 kişi de yaralanmıştır. Olaylar 20 ilde yaşanmıştır. Isparta Şarkikaraağaç'ta AP ve CHP'liler arasında meydan kavgası çıkmıştır. Bu kavgada 40 kişi yaralanmıştır. Yine Malatya, Tarsus, Mardin, Hakkari, Amasya, Konya, Afyon gibi illerinde ölümlü tartışmalar yaşanmıştır. Bu kavgaların çoğu AP'li ve CHP'li seçmenler tarafından çıkartılmıştır.³⁵ Bu durum toplumsal gerginliğin boyutlarını göstermesi bakımından anlamlıdır.

C.1969 SEÇİMLERİ

Katılım oranının % 64,35 olduğu *barajsız d'Hondt* sisteminin uygulandığı 1969 seçimlerinin *Türk solu* üzerinde yarattığı hayal kırıklığıyla birlikte *TİP*'e karşı soldan yöneltilen eleştiriler daha yüksek sesle dile getirilmeye başlandı. Mevcut başarısızlığın sebeplerini teşhis etme yönünde başlatılan tartışmaların başını *Mihri Belli* ve grubu çekiyordu. Bu gruba göre parti, sosyalist düzenin tesisi yönündeki bilimsel yönetime ihanet etmekteydi. Bir kere parlamentarizm yolu benimsenemezdi; *Türkiye işçi sınıfı* hem sayı hem de bilinç olarak yeterli seviyede değildi. Yapılacak iş: *İçinde milli burjuvazinin de bulunduğu geniş tabanlı bir antiemperyalist blok oluşturmaktan geçiyordu.* Tarihi boyunca en ilerici ve örgütlü kurum olan *ordu* da bu bloğa dâhil edilmeliydi. *Belli* ve ekibinin isimlendirmesiyle çözüm: *Milli Demokratik Devrim Tezinin*³⁶ hayata geçirilmesinde yatmaktaydı.

Ülkeyi 12 Mart dönemine götürecek siyasi tabloyu ortaya koyan 1969 seçimlerinin arz ettiği manzara ise şöyleydi:

Tablo 2- 1969 Yılı Genel Seçim Sonuçları

PARTİ	LİDER	ALDIĞI OY (%)	MİLLETV EKİLİ
AP	Süleyman Demirel	46,55	256
CHP	İsmet İnönü	27,37	143
GP	Turhan Feyzioğlu	6,58	15

³⁴ A grubu yenileme seçimleri Adıyaman, Aydın, Bilecik, Bolu, Çankırı, Çorum, Edime, Gaziantep, İçel, İzmir, Kastamonu, Kırklareli, Kırşehir, Malatya, Konya, Manisa, K. Maraş, Nevşehir, Ordu, Sinop, Sivas, Zonguldak. DİE, *Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Kısmi Seçim Sonuçları*, Ankara, 1969, s.20.

³⁵ *Cumhuriyet*, 3.6.1968, s.1.

³⁶ Yıldız Sertel, *Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1978, s.87.

YTP	Yusuf Azizoğlu	2,18	6
MP	Osman Bölükbaşı	3,22	6
MHP	Alparslan Türkeş	3,03	1
BP (Birlik Partisi)	Hüseyin Balan	2,80	8
TİP	Mehmet Ali Aybar	2,68	2
Bağımsız lar		5,62	13

[Kaynak: http://www.konrad.org.tr/secim/ayrinti.php?yil_id=6 (Erişim: 07.10.2012).].

Görüldüğü gibi bu seçimlerde tatbik edilen seçim sisteminin de etkisiyle AP, oyları azalmasına rağmen sandalye sayısını arttırıyordu.³⁷ Demirel'in 1969 seçimleriyle ilgili yorumu ise şu şekildedir:

Sonra 69'da, 68'de öğrenci hareketleri başladı ve işçi hareketleri başladı. 68'de dünya karıştı. 68'de Berlin'de üniversitede okumak mümkün değildi, Fransa'da Sorbonne'da da okumak mümkün değildi. De Gaulle'ün nasıl düştüğünü hatırlıyorum. Bizim de burada sıkıntılarımız vardı. Onlardan bir zarar gördük. Sonra, iktidar olup da yıpranmamak çok nadir iştir. İktidarın en güçlü zamanı seçildiği gündür. Ondan sonra yıpranmıyorsanız, şansınıza güvenin yani. Bu kuraldır. Biz yüzde 6 kadar oy kaybettik, yüzde 46,5'a indik. Gene çok iyi bir oy ve seçim sistemini değiştirdik. Seçim sistemi, bakiye sistemiydi. Adam Kocaeli'nden milletvekili adayı oluyor, Mardin'den milletvekili çıkıyor. Biz ona "tünel" dedik, tünel sistemi. Değiştirdik onu, nispi sisteme geçtik, bugün kullanılan sistem odur, baraj kısmı hariç. Oyumuz azaldı ama milletvekili sayısı arttı, 239 milletvekilinden 259 milletvekiline çıktık, daha rahatladık, 226'yla mesafeyi aştık ve kabine değişikliği yaptık.³⁸

1969 seçimlerinin bir diğer önemli özelliği de: Bağımsız 13 milletvekilinin meclise girmesiydi. Bunlardan biri de Türk siyasetinde uzun süre rol oynayacak Necmettin Erbakan'dı. Erbakan AP listesinden aday olmak istemiş, Demirel'in vetosuyla karşılaşınca Konya'dan bağımsız aday olmuş ve kazanmıştı.³⁹ Bir süre önce olaylı bir biçimde Türkiye Odalar Birliği Başkanlığından uzaklaştırılan Erbakan'ın AP listesine alınmaması karşısındaki basın tavrı ise,

³⁷ "AP İktidarda", **Milliyet**, 13 Ekim 1969.

³⁸ 9'ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

³⁹ "AP, Erbakan ve 13 adayı veto etti", **Milliyet**, 19 Ağustos 1969.

aşırı sağın AP'ye musallat olmasına engel olunduğu şeklindedir.⁴⁰ Meclise bu şekilde giren *Erbakan*, bir süre sonra 26 Ocak 1970'te, kendi partisini de kuruyordu: *Milli Nizam Partisi* (MNP).⁴¹ Siyasete yepyeni bir üslup getiren *Erbakan*, partinin kapısının Siyonist ve masonlar dışında herkese açık olduğunu düzenlediği basın toplantısında açıklıyordu.⁴² Partinin kuruluş hikâyesiyle, *Erbakan*'ın partinin başına getirilişi hakkında *Süleyman Arif Emre*'nin anlattıkları şunlardır:

*Erbakan Hoca'yla karşılaştık, Turan Güngen... Onun bürosunda. Ben tabii, Hoca'yu inceliyorum, bizim aradığımız bütün vasıfları haiz. Ne yapalım da bu işi halledip, Hoca'yu devreye sokalım. Aradan birkaç ay geçti, ben direkt Hoca'nın yanına gittim, o zaman Odalar Birliği Genel Sekreteriydi Ankara'da. Direkt konuyu açtım, sonra dedi ki: "Beni fazla sıkıştırma, bu çok önemli bir şey. Uzun bir hazırlık yapmam, istişareler yapmam, netice almam gerekir. Eğer müspet netice alırsam, sizi arar buluruz." Bu şekilde aradan birkaç ay geçtikten sonra Turan Güngen Bey'in yanında 7 kişi buluştuk, biri Hoca, birisi Hasan Aksay, birisi Arif Hikmet Güner, eski Rize Milletvekili, rahmetli oldu, ben, bir de Nevzat Yalçıntaş vardı. "Arif Bey'in böyle bir teklifi oldu, ben de çok uzun istişarelerden, araştırmalardan sonra..." O zaman da Demirel'le *Erbakan*'ın arası açılmıştı. Çünkü *Erbakan* diyordu ki: "Üç holdinge bütün illerden toplanan banka kredileri tahsis ediliyor. Hâlbuki Anadolu'da genç, yeni filizlenmiş müteşebbis, enerjik sanayiciler var yahut da ticari kabiliyeti olan insanlar var. Her ilin bankalara verdiği mevduatın evvela o ilde harcanması lazım, sonra artarsa başka taraflara transfer edilsin." Önce Demirel bunu kabul ediyor, sonra "Hayır, öyle şey olmaz." diyor. Sonra işte mahkemeleştiler. Demirel, Odalar Birliği Büyük Kongresinde Hoca'nın çekilmesini tekrar seçilmesini, Genel Başkanlığı ele geçirmesini önlemek için "Odalar Birliği kongresinin gündemindeki seçim maddesinin iptaline" diye bir Bakanlar Kurulu kararı aldı, hatırladığım kadarıyla. Ondan sonra, Hoca dedi ki: "Ne yapalım bu durum karşısında." Avukat olarak hep beni çağırırdı, ben dedim ki: "Bu Anayasaya aykırı, böyle bir karar alınamaz. Sen seçimini yap, makamına otur, müdahale ederlerse Danıştay var, Yargıtay var." O şekilde mücadeleler başladı ve bu mücadeleler, Demirel-Erbakan çekişmesi bütün memleketin kamuoyunu harekete geçirdi. Yani, millet bizim yapacağımız hareketi de, *Erbakan*'ı da daha yakından, net olarak tanımış oldu. Velhasılkelam, o hazırlıklarla işimiz geçti ama 69 seçimine kadar partiyi yetiştiremedik. Ondan sonra Milli Nizam kuruldu Hoca'nın başkanlığında.⁴³*

1969 seçimleri, sol açısından tam bir başarısızlık oldu. Aybar ve Boran ekibinin parlamenter yöntemlerle Türkiye'de sosyalizmin inşa edilebileceği yönündeki telkininin inandırıcılığını kaybetmesi, kısa yoldan iktidarın ele geçirilmesine yönelik yeni arayışları da beraberinde getirdi. Yüzyılların kemikleştirdiği toplumsal altyapı değişmediği takdirde seçimle iktidara gelmenin bir düş olduğu hususundaki karamsarlığı perçinleyen 1969 seçimleri, Türk solu açısından bir dönüm noktasıdır.⁴⁴

⁴⁰ Abdi İpekçi, "AP ve Aşırı Sağ", *Milliyet*, 19 Ağustos 1969.

⁴¹ Ecvet Güresin, "Yeni Parti", *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1970. Doğan Duman, "İslamcı Gençliğin Serüveni", *Birikim*, Sayı 95 Mart 1997, s.63.

⁴² "Milli Nizam Partisi kuruldu", *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1970.

⁴³ Süleyman Arif Emre'nin 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, *TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı* [Saat: 12.00–?].

⁴⁴ Attilâ İlhan, *Hangi Sol*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1980, s.146.

Milletvekilliklerinin % 56.89'unu alan AP, seçimi kazanmış ancak oy oranı 1965 seçimlerindeki % 52.9'dan % 46.3'e düşmüştür.⁴⁵ 1965 seçimleri öncesinde “Ortanın Solu” söylemini benimseyerek politik çizgisini değiştirmiş olan CHP, 1969 seçimlerinde de arzuladığı çıkışı elde edememiş ve 1950 seçimlerinden beri aldığı en az oy oranı olan % 27,36 ile 1965 seçimlerindeki % 28,7'lik oy oranının dahi % 1,34 aşağısına düşmüştür. 1969 seçimlerini AP'nin bir kez daha tek başına kazanmış olması parlamento dışı muhalefeti hızlandırmıştır. Öğrenciler parlamento dışı muhalefet düşüncesinden büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Öğrenci grupları arasında çekişmenin ortaya çıkışı gerek üniversite içinde gerekse dışında patlamaya hazır bir ortam oluşturmuştur.⁴⁶ Parti içindeki bu hizipleşme eski DP'liler ve onların yakınlarının öncülüğünde “41”ler olarak adlandırılan bir gruba dönüşmüştür. “Demokratik Parti”nin (DP) kuruluşuna yol açacak bu bunalım 1970 bütçesinin oylamasında kendisini göstermiş ve Süleyman Demirel, kendi partisinden milletvekillerinin olumsuz oyları ile oldukça zor durumda kalmıştır.⁴⁷

13 Şubat 1970'te yapılan oylamada 41 milletvekili CHP ile birlikte hareket ederek olumsuz oy kullanmışlardır. Henüz 100 gününü yeni doldurmuş hükümeti istifaya mecbur etmişlerdir. Bu tarihten itibaren yaklaşık 10 yıl sürecek bir tartışma da başlamış olacaktır.⁴⁸ Bu durum Türk siyasal hayatında ilk defa görülen bir olaydır. Bir partiye dahil parlamenterlerin kendi partilerinin hazırladıkları bütçe programı taslağını reddetmeleri özünde parti disiplinine de aykırıdır.

Bu süreçte Demirel, en az 7-8 bakanın değişmesi beklenen eski kabineyi hiç değiştirmeden, III. Demirel Hükümeti kabinesini 6 Mart 1970'te ilan etmiş ve Cumhurbaşkanı'na sunmuştur.⁴⁹ Tüm bu siyasi gerginliğin yanında üniversitelerde de şiddet eylemlerinde ciddi bir tırmanış yaşanmaktadır. Ülke genelinde süren boykotlar, yaşamını kaybeden öğrenciler ve tatil edilen üniversiteler eşliğinde III. Demirel Hükümeti kurulmuştur.

Bu dönemin en çok tartışılan konularının başında eski DP'lilere af çıkarılması meselesi vardır. 27 Mayıs sonrası dönemin en tartışmalı konularından olan ve TBMM'de sürekli olarak tartışmalara neden olan af sorunu, Celal Bayar ve eski DP'li arkadaşlarının siyasal haklarına hukuken kavuşmalarıyla önemli bir aşama kaydetmiştir.⁵⁰ Bu af sorunun iki önemli sonucu daha olmuştur. Birincisi, 12 Mart 1971 askeri müdahalesinin, resmen ifade edilmeyen nedenlerinden biri bu af konusu olacaktır. İkincisi, Celal Bayar'ın da desteğiyle AP bölünecek, Demirel bütçesine kırmızı oy veren 41 milletvekilinden 26'sı partiden ihraç edilecek ve bazı senatörlerle birlikte Demokratik Parti'yi (DP) kuracaktır.⁵¹

D.FARKLI AKTÖR VE KURUMLARIN 12 MART MUHTIRASI ÖNCESİ SÜRECE YAKLAŞIMLARI

⁴⁵ **Milliyet**, 13.10.1969, s.1.

⁴⁶ William Hale, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset, 1789’dan Günümüze**, Çev.Ahmet Fethi, İstanbul. Hil Yayınları, 1994, s.156.

⁴⁷ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Çev: Ahmet Fethi, 3. Bs, İstanbul, Hil Yayınları, 2007, s.308, Arsev Bektaş, **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993, s.161,

⁴⁸ Cüneyt Arcaayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971**, 2.Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985, s.324.

⁴⁹ **Milliyet**, 7.3.1970, s.1.

⁵⁰ **Milliyet**, 6.11.1969, s.1.

⁵¹ Yurdakul Fincancıoğlu, **Demirel Demokrasinin Duraklama Yılları**, İstanbul, Büke Yayınları, 2000, s.46.

1.CHP’NİN DURUMU

1960’lı yılların başında Türk siyasal yaşamında toplumsal ve ekonomik sorunların da giderek yaygınlık kazanması CHP’de yeni bir kimlik arayışına yol açmıştır. 1965 seçimleri öncesinde bizzat İnönü, devletçi bir parti olduğundan hareketle, CHP’nin siyasal yelpazedeki yerinin "Ortanın Solu" olduğunu ilan etmiştir.⁵² 1965 seçimlerinden sonra yaşanan yenilgi sonucu CHP’de Ortanın Solu kavramı sorumlu tutulmuştur. CHP içinde Ortanın Solu’nda olanlar, olmayanlar ayrımı yaşanmaya başlanılmıştır. Bu tartışmalar ve parti içi mücadele 18. Kurultay’a kadar devam etmiştir.⁵³

Bu süreçte parti içinde Feyzioğlular ve Ecevitçiler şeklinde gruplaşma olmuştur. Turhan Feyzioğlu ve arkadaşları, Senato ve Meclis gruplarının yönetimini ele geçirdikleri gibi Parti Meclisinde de sekiz kişilik bir çekirdek kurmuşlardır. CHP 18. Kurultayı artık iki tarafın açık açık savaştığı ama genel başkanın etkisiyle her iki tarafın parti içinde kaldığı bir kurultay olmuştur. 18 Ekim 1966’da Kurultay Başkanlık Divanına iki kişi aday gösterilmiştir. Ortanın Solu’nun adayı Muammer Aksoy, Kemal Satır cephesinin adayı Senatör Sırrı Atalay’dır. Çekişmeli divan seçimini Ortanın Solu kazanmış, Muammer Aksoy Kurultay Başkanı seçilmişti. Yine çetin mücadelelerden sonra Bülent Ecevit CHP Genel Sekreterliğine gelmiştir. Karşı cephe bu yenilgiyi hoşgörü ile karşılayamamış, partide kopma eğilimleri baş göstermiştir.⁵⁴

CHP içindeki bu iki keskin grup 26 Aralık 1966 tarihinde yapılan Parti Meclisi toplantısında iyice ayrıışmıştır. CHP Parti Meclisi; toplantı sonucunda bütün itirazlara rağmen partinin “Ortanın Solu” düşüncesinde olduğunu vurgulamıştır. Bildirinin bu şekilde yayınlanmasına karşı, Parti Meclisi içinde Ortanın Solu düşüncesine karşı olan 8 Parti Meclisi üyesi bildiriye karşı olduklarını açıklamışlardır. Bildiriye karşı olan Parti Meclisi üyeleri Kayseri Milletvekili ve Grup Başkanvekili Turhan Feyzioğlu, Ankara Milletvekili Emin Paksüt, İstanbul Milletvekili Coşkun Kırca, Tekirdağ Milletvekili Orhan Öztrak, Muğla Milletvekili Turan Şahin, Van Senatörü ve Senato Grup Başkanvekili Ferit Melen, Ağrı Senatörü ve Senato Grup Başkanvekili Fehmi Alpaslan, Balıkesir Milletvekili Süreyya Koç’tur. Bundan böyle 8’ler diye nitelendirilecek olan muhalifler derhal sert bir bildiri ile Parti Meclisi bildirgesini yanıtlamışlardır.⁵⁵ Parti Meclisindeki 8’ler ve parlamentodaki 63’ler, sonunda, 28 Nisan 1967’de toplantıya çağrılan, 4. CHP Olağanüstü Kurultayı’nda son ve açık hesaplaşmaya girişmişlerdir.⁵⁶ Kurultay sonunda yapılan tüzük değişikliğiyle Turhan Feyzioğlu ve arkadaşlarının CHP’den ihraç edilmeleri yolu açılmıştır.⁵⁷

Bunun üzerine Feyzioğlu ve 48 kişiden oluşan ekibi “*ölçüstüz sola kayış istifa için yeterlidir*” diyerek CHP’den istifa etmişlerdir. Partiden kopanların kurulacakları parti için düşündükleri çizgi merkezdir. Kurulacak parti milliyetçi ve laik bir çizgide olacak, buna karşın

⁵² Ayşe Güneş Ayata, “Türkiye’nin Demokratikleşme Sürecinde Ortanın Solu Hareketi”, **AÜSBF Dergisi**, C:L, No: 1-3, 1995, s.82.

⁵³ Metin Toker, **İsmet Paşa’nın Son Yılları 1965-1973**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993, s.82-85

⁵⁴ Ertuğ, **a.g.e.**, s.140.

⁵⁵ Toker, “**İsmet Paşa’nın Son Yılları...**”, s.96-104.

⁵⁶ Gevgilili, **a.g.e.**, s.356.

⁵⁷ Bektaş, **a.g.e.**, s.130.

faşizme ve komünizme karşı olacaktır. Yeni partinin kuruluş çalışmaları içinde partinin ismi konusu değişik arayışları gündeme getirmiştir.⁵⁸ Görüşmeler sonrası yapılan oylama sonucunda partinin adının “Güven” olması kabul edilmiştir. 12 Mayıs 1967 tarihinde Güven Partisi (GP) resmi olarak kurulmuştur. GP’ye, CHP’den istifa etmiş 52 senatör ve milletvekilinden 45’i kurucu üye olarak katılmıştır.

Ortanın Solu ile CHP, “Halk Partisi” sıfatını tam anlamıyla kullanmak istemiştir. Bununla CHP sadece ideolojik yapısını değiştirmenin yanında, yeni bir kadro ile yeni bir örgüt anlayışı getirmiştir. Bu örgüt anlayışının altında siyasi sürecin her noktasına mümkün olduğu kadar çok katılım sağlama, yani daha ileri bir demokrasi anlayışına varma çabası vardır. 1970’lerde de CHP, yükselen eğilim, akım ve sosyal kesim yakalamıştır. Ancak bunun yanında CHP’nin geçirdiği bu değişim AP’liler tarafından artan şiddet ve gerilimin nedenlerinden biri olarak görülecektir. Bu açıdan CHP’nin geçirdiği bu değişim AP’liler tarafından eleştirilecektir.

2.TİP, SOL BASIN VE DİĞER GRUPLAR

1960’lı yılların ikinci yarısından itibaren Marksist çevrelerdeki en büyük tartışma, Türkiye’nin hangi tarihsel aşamada olduğudur. Mehmet Ali Aybar ve TİP’in ana grubu, Türkiye’nin demokratik yollarla gerçekleşecek bir sosyalist devrime hazır olduğunu savunmuşlardır. Zaferin; TİP üyelerinin önderliğindeki yeni bir sendika konfederasyonu içerisinde hayli başarıyla örgütlemeye çalıştıkları Türk işçilerinin artan sınıf bilincinden ve siyasal uyanıştan geleceğini ummuşlardır. Mihri Belli önderliğindeki bir diğer etkin grup ise, Türkiye’nin feodal özelliklere sahip bir Asyalı toplum olduğunu, proletaryanın hayli zayıf olduğunu ve devrimci değişimin ancak bir aydınlar ve subaylar koalisyonu ile gerçekleşebileceğini ileri sürmüştür. Milli Demokratik Devrim (MDD) denilen bu akım bazı senatörler tarafından da benimsenmiştir.⁵⁹

Başta Yön, daha sonra ise Devrim dergisi çevresinde toplanan solcu aydınlar orduyu toplumdaki hızlı atılımların öncüsü olarak görmüş ve siyasette aktif rol oynamasını desteklemiştir. Toplumsal ve siyasal gelişmede devrimci rolü oynayacak “zinde güçler” ve “ara tabakalar” tezini savunan Yöncüler, hayatta sonucu tayin edici unsurlara ara tabakalar adını vermişlerdir. Onlara göre Türkiye’nin en önemli üç sorunu bağımsızlık, kalkınma ve demokrasi idi. Uluslararası ittifaklara karşı çıkılırken özellikle Batı ittifakı eleştirilmektedir. Türkiye’yi sömürülen, ilkel bir toplum olarak niteleyen Yöncüler ağalığa karşı çıkmışlar, devletçilik ve kooperatifçiliği de savunmuşlardır. Batı ile aradaki mesafenin ancak hızlı kalkınma ile kapatılabileceğini söyleyen Yöncüler temelde çok partili rejime karşı olmamakla birlikte 1946’da çok partili hayata geçilmiş olmasını erken bulmaktadırlar. Demokrat Parti iktidarı döneminde muhafazakârların işbaşına gelmesinin özgür düşüncenin susturulmasına yol açtığını öne süren Yöncü’ler genel olarak bu döneme karşı olumsuz bir bakış açısı geliştirmişlerdir. 27 Mayıs hareketini ise büyük bir hamle olarak değerlendiren bu aydınlar bu durumu gerçek düşünce özgürlüğüne kavuşulmasını sağlayan bir gelişme olarak değerlendirmişlerdir.⁶⁰

⁵⁸ Cumhuriyet, 3.5.1967, s.1.

⁵⁹ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, 16.bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.372.

⁶⁰ Davut Dursun, **12 Mart Darbesi**, İstanbul, Şehir Yayınları 2003, s. 32-33.

Bu dönemde çıkardığı “Devrim” gazetesi ve “Türkiye’nin Düzeni” kitaplarıyla sol harekete damgasını vuran Doğan Avcıoğlu, başta tabii senatör olma hakkına kavuşmuş olmasına rağmen bu hakkı kullanmayarak Senatoya girmeyen ancak 1966 yılında kontenjan senatörü olarak Senato sıralarında yerini alan Cemal Madanoğlu olmak üzere Ahmet Yıldız, Haydar Tunçkanat, Suphi Gürsoytrak, Suphi Karaman, Vehbi Ersü, Sami Küçük, Ekrem Acuner ile ilişkiye geçmiştir. Bu isimler Avcıoğlu’nun çıkardığı Devrim gazetesinde 1969-1971 yıllarında yazılar yayınlamışlardır. Bu ilişkinin temelinde, Avcıoğlu’nun başını çektiği kadronun asker sınıfının desteğini kazanmak için; asker kökenli olan, üstelik 27 Mayıs’ta DP iktidarına son verecek kadar devrimci ruha sahip olan tabii senatörleri aracı olarak kullanmak istemesinin yattığı söylenebilir.⁶¹

Devrim dergisinin yazı işleri müdürlerinden Hasan Cemal, bu hareketin o dönemdeki görüşlerini “*Biz radikaller; Devrim dergisi çerçevesinde toplanan sol Kemalistler ya da asker-sivil aydın zümre, bir sabah vakti darbe ile çok partili sisteme son verip parlamentonun kapısına kilidi vurunca, sıra sosyalist devrime gelebilecekti. Önce demokratik devrim, sonra sosyalist devrim yani proletarya diktatörlüğü.*” sözleri ile ifade etmektedir. Cemal’e göre asker-sivil-aydın zümre ittifakıyla darbeden devrime uzanan bir süreç işlemeye başlayacaktır.⁶²

MDD’nin desteklediği ve üniversitelerde örgütlenen Fikir Kulüpleri Federasyonu’na (FKF) katılan gençlik örgütlerinden biri de Tabii Senatör Kadri Kaplan’ın Genel Başkanı olduğu “27 Mayıs Milli Devrim Derneği”dir. Katılımdan sonra FKF’nin Genel Sekreterliği görevini üstlenen Kadri Kaplan, oluşumun kuruluş amacını:

“*Din sömürücüleriyle savaş, emperyalizmin her çeşit baskısı ile savaş, Kemalist sistem ve kurumların ve toprak ağalarının yarattığı her çeşit sömürüyle savaş, keyfi idareyle savaş, cehaletle ve mevcut eğitim düzeniyle savaş...*” olarak açıklamıştır.⁶³

Önemle üzerinde durulması gereken nokta MBG’ye dahil olamasa da tabii senatör olarak parlamentoda yer alan Kadri Kaplan’ın bu oluşumun ikinci adamı olarak görev almasıdır. Bütün bu gelişmelere paralel olarak 1965’ten sonra bazı grupların darbe planladıkları yönünde haberler çıkmıştır. Bunlardan birisi 1967 yılında Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel’in basına yaptığı açıklamada, Mucip Ataklı’nın 27 Mayıs Milli Devrim Derneği bünyesinde olduğu savunulan Milli Devrim Ordusu’nun (MDO) başkanı olduğunu iddia etmiştir.⁶⁴ Bu ifadelerle birlikte soruşturma açılmıştır. Haklarında “cuntacılık” iddiasında bulunan senatörlerin başlıcaları Mucip Ataklı, Ekrem Acuner ve Cemal Madanoğlu’dur. Çeşitli soruşturmalar sırasında Sezai Okan, Şükran Özkaya ve Suphi Karaman’ın adları da MDO’ya üye oldukları gerekçesiyle iddianamelerde yer almıştır.⁶⁵

Konu bu isimlerin yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasına kadar gelişmiştir. Dokunulmazlıkların kaldırılmasına dair görüşmede Tabii Senatör Ekrem Acuner, dokunulmazlıkların kaldırılmasını isteyenlerin 27 Mayıs’a karşı iyi duygular beslemeyen ve sınırlı seçmen kitlelerine kendilerini beğendirerek de seçilme şanslarını arttırmak isteyen

⁶¹ ⁶¹ Barış Kenaroğlu, **Cumhuriyet Senatosunda Milli Birlik Grubu**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.s.117.

⁶² Hasan Cemal, **Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999, s.111.

⁶³ Gevgilili, **a.g.e**, s.378-379

⁶⁴ **Milliyet**, 23.2.1967, s.1.

⁶⁵ **Milliyet**, 7.11.1967, s.1.

kimseler olduklarını savunmuştur.⁶⁶ Mucip Ataklı ise General İrfan Tansel'in iddialarının kişisel, hissî ve ruhî nedenlere dayandığını, gerçekte ilgisinin olmadığını; kendilerinin Tansel'in ordudaki ihtilalci grupların liderliği hevesini, hayalindeki yüksek makamlara ulaşma imkanını engelledikleri için kendilerine iftira attığını iddia etmiştir.⁶⁷

Sonuç olarak MDO'yla ilişkileri olduğu gerekçesiyle Mucip Ataklı, Ekrem Acuner, Suphi Karaman, Sezai Okan ve Mehmet Şükran Özkaya'nın 12 Aralık 1968'te yasama dokunulmazlıkları kaldırılmıştır.⁶⁸ Bu senatörler kararın Anayasa ve İçtüzüğe aykırı olduğunu öne sürerek iptali için Anayasa Mahkemesine başvurmuşlardır. Anayasa Mahkemesi kararı senatörlere yöneltilen isnadın ciddî olmadığına karar vermiş, dokunulmazlıkların kaldırılmasının Anayasa'nın 79. maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle 2 Ocak 1969'da oy birliğiyle iptal etmiştir.⁶⁹

3.AP'NİN DURUMU

1969 seçimlerine parti içindeki çatışmalar ve çalkantılarla giren AP teşkilatında eski DP'lilere siyasi hakların verilmesi konusu çok tartışılmıştır. 1970'lerin başına doğru parti içi muhalefetin güç kazanmış ve Demirel-Bilgiç çekişmesi ciddi bir hizipleşmeye doğru gitmiştir. Bazı AP'li üyelerin Haysiyet Divanına sevk edilmeleri üzerine aralarında Senatör Talat Asal'ın da bulunduğu 72 milletvekili Demirel'e bir muhtıra vermiştir. Bu muhtırada partinin şahıs ve zümre egemenliğine girme tehdidi içinde olduğu iddia edilmiş; AP'nin bağdaştırma, birleştirme, uzlaştırma gibi özelliklerinden giderek uzaklaştığı ileri sürülmüştür.⁷⁰

AP Başkanlık Divanı, 72'lerin muhtırasını gayri resmi olarak görüştüktan sonra cevap vermemeyi kararlaştırmış, Demirel ise *“biz muhtıra ile iş görmeyiz”* diyerek tavrını net olarak ortaya koymuştur. Muhtıranın Demirel tarafından dikkate alınmaması partinin Genel İdare Kurulu üyelerinden ve AP'nin önde gelen isimlerinden Sadettin Bilgiç, Faruk Sükan, Yüksel Menderes, Mehmet Turgut, Cihat Bilgehan ve Ali Naili Erdem'in istifasına yol açmıştır. İstifa dilekçelerinde *“partinin çeşitli kademelerinde yapılan tasfiyeler”* neden olarak gösterilmiştir.⁷¹

Bununla birlikte 5 Şubat 1970'de aralarında Bingöl Senatörü Ahmet Hikmet Yurtsever'in de olduğu 3 milletvekili ve 1 senatör parti disiplinini bozduğu gerekçesiyle partiden ihraç edilmiştir.⁷² Parti içindeki bu hizipleşme eski DP'liler ve onların yakınlarının öncülüğünde “41”ler olarak adlandırılan bir gruba dönüşmüştür. “Demokratik Parti”nin (DP) kuruluşuna yol açacak bu bunalım 1970 bütçesinin oylamasında kendisini göstermiş ve Süleyman Demirel, kendi partisinden milletvekillerinin olumsuz oyları ile oldukça zor durumda kalmıştır.⁷³

⁶⁶ CSTD (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi), C:49, B:13, 12.12.1968, s.404-405.

⁶⁷ CSTD, C:49, B:13, 12.12.1968, s.405-410.

⁶⁸ CSTD, C:49, B:13, 12.12.1968, s.421.

⁶⁹ Anayasa Mahkemesi Kararları, **Resmî Gazete**, 10.6.1969, No:13219.

⁷⁰ Tanel Demirel, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.58.

⁷¹ Bektaş, **a.g.e.**, s.160.

⁷² **Milliyet**, 5.2.1970, s.1.

⁷³ Bilgiç, **a.g.e.**, 224-227, Ahmad, **a.g.e.**, s.308.

13 Şubat 1970'te yapılan oylamada 41 milletvekili CHP ile birlikte hareket ederek olumsuz oy kullanmışlardır. Henüz 100 gününü yeni doldurmuş hükümeti istifaya mecbur etmişlerdir. Bu tarihten itibaren yaklaşık 10 yıl sürecek bir tartışma da başlamış olacaktır.⁷⁴

Bu durum Türk siyasal hayatında ilk defa görülen bir olaydır. Bir partiye dahil parlamenterlerin kendi partilerinin hazırladıkları bütçe programı taslağını reddetmeleri özünde parti disiplinine de aykırıdır. Diğer taraftan parti liderinin parti içindeki egemenliğinin ve partiyi kontrolünün azaldığına veya zayıfladığına işaretler. AP içinde görülen bu durum Demirel'i oldukça zor durumda bırakmıştır.⁷⁵ Süleyman Demirel bütçeye kırmızı oy veren milletvekilleri hakkındaki hayal kırıklığını şu şekilde ifade etmiştir:

*“Hükümetin kurulmasından sonra hükümete giremeyen bir kısım milletvekilleri 100 gün sonra bütçeye kırmızı oy verdiler. Oysa bütçe birlikte hazırladığımız bir programa, seçim bildirisine dayalı idi. Neden kırmızı oy verdiklerini de açıklamadılar.”*⁷⁶

41'lerin beklenen bildirgesinde Demirel'in parti içinde tek adam hakimiyeti kurduğu ileri sürülmüştür. Partiyi ikbal ve çıkar kapısı haline getirdiği iddia edilmiştir. Deklarasyona göre AP, bünyesinden liderler çıkaracak ve kabineler kuracak güce sahiptir. Mücadele, bu güce inanmayan ve inançsızlığı sebebiyle parti üzerinde şahıs diktası tesis etme gayretine düşen Demirel'e karşıdır.⁷⁷

Ortaya çıkan hükümet krizinden sonra Sunay tarafından hükümeti kurma görevi tekrar Demirel'e verilmiştir.⁷⁸ Bu süreçte 1970 bütçe tasarısına ret oyu veren milletvekilleri, yapmış oldukları açıklamalarla tamamen Demirel'in şahsını hedef almışlardır. Demirel, kardeşlerinin kendi nüfuzunu kullanarak çeşitli bankalardan 26 milyon liralık kredi aldıklarına dair muhalefetçe yöneltilen suçlamaları reddetmiş ve *“kardeşlerinin 26 milyon değil sadece 19 milyon liralık kredi aldıklarını”* söylemiş ve bu savunma basında yer almıştır.⁷⁹

Hükümet kurma çalışmaları devam ederken, 27 Şubat 1970'de CHP Nevşehir Milletvekili Selahattin Hakkı Esatoğlu ve CHP Çorum Milletvekili Cahit Angın Başbakan Süleyman Demirel hakkında TBMM'ye bir soruşturma önergesi vermişlerdir. Önergede *“Başbakanın makam ve memuriyet mevkii ile ilgili işlemlerde, memuriyet mevkii ve nüfuzunu suiistimal ettiği”* iddia edilmiştir.⁸⁰

Bu süreçte Demirel, en az 7-8 bakanın değişmesi beklenen eski kabineyi hiç değiştirmeden, III. Demirel Hükümeti kabinesini 6 Mart 1970'te ilan etmiş ve Cumhurbaşkanı'na sunmuştur.⁸¹ Tüm bu siyasi gerginliğin yanında üniversitelerde de şiddet eylemlerinde ciddi bir tırmanış yaşanmaktadır. Ülke genelinde süren boykotlar, yaşamını kaybeden öğrenciler ve tatil edilen üniversiteler eşliğinde III. Demirel Hükümeti kurulmuştur.

⁷⁴ Cüneyt Arcayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971**, 2.Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985, s.324.

⁷⁵ Bektaş, **a.g.e.**, s.162.

⁷⁶ Arcayürek, **a.g.e.**, s. 329.

⁷⁷ **Milliyet**, 14.2.1970, s.1.

⁷⁸ **Milliyet**, 14-15.2.1970, s.1.

⁷⁹ **Milliyet**, 16.2.1970, s.1.

⁸⁰ **Milliyet**, 28.2.1970, s.11.

⁸¹ **Milliyet**, 7.3.1970, s.1.

Ancak ülke içi karışıklıklar nedeniyle bir yıl sonra muhtırayla bitecek bir dönem ülkeyi beklemektedir. Bir koalisyon hükümeti kurmak ya da seçimlerin yenilenmesini isteme gibi çözümleri bir yana bırakan Demirel, parlamentodaki küçük partilerden yaptığı milletvekili transferleri ile zayıf bir çoğunluğa da dayansa da, kendi başkanlığında yeni bir AP Hükümeti kurmayı başaramamıştır. Ancak, gerek bu hükümetin kuruluş biçimi, gerek parlamento dışında gelişen radikal işçi ve gençlik hareketleri, gerekse de ordu içindeki müdahaleci eğilimler, özellikle Senatodaki muhalefet tarafından yeni hükümetin olayların peşinden sürüklenen güçsüz ve prestijsiz bir hükümet olarak algılanmasına yol açmıştır.

Ülkedeki anarşi ortamının yarattığı gerginlik parti içi tartışmalara da yansımış ve TBMM'nin 24 Haziran'daki toplantısında AP'li Milletvekili Sabri Keskin'in AP içerisindeki muhalifleri kastederek "...41'ler denilen hainlerin muhalefetle yaptığı işbirliği..." cümlesi AP sıralarını karıştırmıştır.⁸²

Mecliste, AP milletvekilleriyle 41'lerin bir bölümü yumruk yumruğa birbirlerine girmiştir. Bir iktidar partisinin, kendi bütçesine kırmızı oy veren milletvekillerinden sonra, başka partiler önünde birbirleriyle yumruk yumruğa gelen üyelere sahip olması, eşine ender rastlanan bir olaydır. AP Genel İdare Kurulunun bu gelişmelere tepkisi ise 26 milletvekili ve senatörün, partiden ihraç edilmesi ve 15'ine de geçici cezalarla cezalandırılması kararını almak olmuştur.⁸³

Başbakan Demirel hakkında Nisan 1970'te verilen önerenin bir benzeri 2 eski AP'li, Trabzon bağımsız Senatörü Ömer Lütfü Hocaoglu ve Konya Bağımsız Milletvekili Özer Ölçmen tarafından yeniden Meclise sunulmuştur. Önergede, Başbakan'ın kardeşleriyle birlikte haksız menfaat sağladığı iddia edilmiş ve hakkında soruşturma açılması istenmiştir.⁸⁴ 16 Aralık 1970'te, Başbakan hakkındaki iddiaların soruşturulması konusunda verilen önerge 276'ya karşı 309 oyla reddedilmiştir. Önerge hakkında Mecliste yapılan görüşmeler esnasında, Soruşturma Hazırlık Komisyonu Başkanı Naci Çerezci'nin aleyhindeki açıklamalardan rahatsız olan Başbakan, Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada, soruşturma açılması yönünde talepte bulunmuştur.⁸⁵

AP içerisindeki muhalif harekete yakın olan Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyli, AP'nin 5. Büyük Kongresi'nden çıkacak sonucu beklemeden, "*Siyasi görüşlerini her kademede serbestçe söyleyebilmek maksadıyla*" istifa etmiştir.

12 Mart arefesinde Senatoda AP grubundan bazı senatörler de hükümete tepkilerini göstermişlerdir. Mesela AP Elazığ Senatörü Celal Ertuğ (kendisi daha sonra CHP saflarına katılıp, bakanlık yapıcaktır), yaptığı gündem dışı konuşmasında dışarıda meydana gelen şiddet olaylarından daha vahim olanın parlamentonun zaafa uğraması olduğunu, siyasi hayatta vaktinde verilen isabetli çekilme kararlarının insanları ve siyasi oluşumları güçlendirdiğini söylemiştir. Ertuğ, Demirel'in unutulamaz bir başbakan olarak kalmak ve rejimin kaderiyle oynamamak istiyorsa istifa etmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁶

Bu beklenmedik çıkışa Dışişleri Bakanı Bursa Senatörü İhsan Sabri Çağlayangil cevap vermiştir. Çağlayangil siyasi iktidarların geleceğinin seçimlerde belirlendiğini, hükümetlerin

⁸² Cumhuriyet, 25.6.1970, s.1.

⁸³ Turgay ve Ahmad, a.g.e., s.391.

⁸⁴ Cumhuriyet, 4.8.1970, s.1.

⁸⁵ Cumhuriyet, 17.12.1970, s.1.

⁸⁶ CSTD, C:62, B:24, 12.1.1971, s.550-553.

kaderlerinin de ancak meclislerde belli olacağını, bunun dışında temenni ile mantık ile muhakeme ile iktidara dışarıdan ecel belirlemenin mümkün olmadığını belirterek, Ertuğ'un bu konuşmalarıyla yetkisini aştığını ifade etmiştir.⁸⁷

Artan şiddet olayları, ekonomik ve sosyal huzursuzlukların askerî müdahalenin âdeta bütün koşullarını hazırladığı 1970 sonbaharında “Ne olacak bu ülkenin hali” sorusu gündemi fazlasıyla meşgul etmiştir. Bir yandan kışlalarda subaylar toplantılar yaparken bir yandan da ordu bazı kesimler tarafından göreve davet edilmiştir. Başbakan Demirel ise bu beklentilere tepkisini şu sözleriyle ortaya koymuştur:

*“Türk Silahlı Kuvvetleri’ni idareyi devralmaya davet edenlere şunu sorarız: o zaman yurt savunmasını kim yapacaktır? Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Cumhuriyetin ve rejimin bekçiliği ve yurdun iç ve dış tehlikelere karşı savunulması görevlerini bırakıp memleket idaresini ele alması halinde, bazatihi korumakla yükümlü oldukları rejim, Cumhuriyet ne hale gelir? Kim bu oyuna gelecek?”*⁸⁸ Aynı günlerde Washington Post gazetesi ise “*Ordu huzursuz. Demirel’in günleri sayılı*”⁸⁹ şeklindeki yazısıyla gelişmeleri yorumluyor adeta olacakları önceden haber vermiştir.

25 Şubat 1971’de Senatoda yine Demirel’e istifa çağrısı yapılmıştır. Bu kez CHP’li Lütfi Bilgen son dönemde meydana gelen karışıklıktan Demirel’i sorumlu tutarak Başbakan’ın istifasını istemiştir. Bilgen’in bu önersine Devlet Bakanı Senatör Turhan Bilgin, AP’nin kendi içinde yaşadığı bunalımın sadece partiyi ilgilendirdiğini, hükümetin çekilmesi isteklerinin hiçbir dayanağı olmadığını belirterek, önemli olanın muhalefetin değil halkın hükümete itimadı olduğunu vurgulamıştır.⁹⁰

Bu konuşmalardan anlaşılacağı üzere 12 Mart öncesi AP Hükümeti’ne yoğun bir şekilde istifa baskısı yapılmıştır. Toplumsal bunalımdan AP sorumlu tutulmuş, AP’den kopuşlar da bu kanıyı kuvvetlendirmiştir. Bu görüşmelerden birkaç hafta sonra 12 Mart Muhtırası’yla AP Hükümeti mecburen iktidarı bırakmıştır.

4.MHP VE MNP’NİN TUTUMU

Osman Bölükbaşı’nın 13 Haziran 1962’de 29 milletvekiliyle birlikte Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nden (CKMP) ayrılarak yeniden Millet Parti’sini (MP) kurmasından sonra Ahmet Oğuz, CKMP Genel Başkanlığına seçilmiştir. CKMP’nin 22–23 Şubat 1964 tarihinde yapılan kongresinde Alparslan Türkeş’e yakınlığıyla bilinen altmıştan fazla politikacı partiye girmiş ve parti içinde Türkeş’in etkinliği artmaya başlamıştır. 27 Mayıs ekibi içinde yer alan Türkeş, daha sonra Milli Birlik Komitesiyle anlaşmazlığa düşüp yurt dışına çıkmak zorunda kalınca parti kurma veya bir partiyi ele geçirme fikrini ciddi biçimde düşünmeye başlamış ve kendisine hedef

⁸⁷ CSTD, C:62, B:24, 12.1.1971, s.554-555.

⁸⁸ M. Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, **12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, 10. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2008, s.190-191.

⁸⁹ Hale, **a.g.e.**, s.161.

⁹⁰ CSTD, C:64, B:45, 25.2.1971, s.78-82.

olarak CKMP'yi seçmiştir. CKMP içinde hızla güçlenen Türkeş ekibi, kısa bir müddet sonra partiyi olağanüstü kongreye zorlamış ve 1 Ağustos 1965 tarihinde yapılan olağanüstü kongre, Alparslan Türkeş'i genel başkanlığa getirmiştir. CKMP, 8–9 Şubat 1969 tarihinde Adana'da yapılan kongrede Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) adını alırken, parti amblemi de kırmızı zemin üzerine üç hilal olarak değiştirilmiştir. İslam'ın sembolü olan hilal, “üç hilal” olarak Osmanlı medeniyetini ve tarihini temsil ediyordu. Bununla birlikte, aynı kongrede Türkçülüğün sembolü olan bozkurt da ihmal edilmemiş ve parti gençlik kolları için hilalin kucakladığı bozkurt amblemi benimsenmiştir.⁹¹

1965'ten sonra Alparslan Türkeş'in genel başkan olmasıyla partinin genç kadrosu, parti gençlik kollarının yanı sıra, parti dışında Ülkü Ocakları Dernekleri (ÜOD) adı altındaki yan örgütlerde yetiştirilmeye başlanmıştır. İktidar okullardan geçer görüşünü benimseyen MHP, bir yanda ÜOD'yi üniversitelerde, Genç Ülkücüler Teşkilatı'nı liselerde faaliyete geçirirken, öte yanda 1968'de komando kampları diye bilinen yarı askeri nitelikli eğitim kampları kurmuştur.⁹² CKMP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, 1968'de yaptığı açıklamada özetle şunları söylemiştir:

*"Gençlik Kolları, çeşitli sportif ve kültürel faaliyette bulunuyorlar. Bu arada, kendilerine judo da öğretiliyor. Komünistler, memleketi sahipsiz sanıp da sokak hakimiyetini kuramazlar. Onların anlayacağı dilden konuşacak, memleketçi, milliyetçi çocuklar vardır. Bunun için gençlerimizi, mücadeleci olarak yetiştiriyoruz. Gençlerimiz, memleket vazifelerine hazırlıklı bulunuyorlar, bulunacaklardır."*⁹³

Türkeş'in milliyetçi kanadı topladığı partinin yanında, muhafazakar kesimin bir bölümünü içinde barındıracak diğer parti ise Milli Nizam Partisi (MNP) yine 12 Mart öncesinde kurulmuştur. 1960'lar sonunda Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği'ndeki anlaşmazlıklar yüzünden İstanbul ve İzmir'deki büyük iş çevrelerine karşı Anadolu'nun küçük ve orta büyüklükteki işyeri sahiplerini temsil eden kesimler ayrı bir siyasi parti çatısı altında toplanma gereği duymuşlardır. 26 Ocak 1970'te MNP bu gelişmenin sonucu olarak kurulmuştur. Liderliğini, Odalar Birliği eski Genel Sekreteri ve İstanbul Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Necmettin Erbakan'ın yaptığı bu grup, Anadolu'da çok kısa sürede ve yaygın şekilde örgütlenebilmiştir. MNP, AP hükümetlerinin şehirlerde büyük sanayi ve ticaret, kırlarda tarım burjuvasını destekleyen siyasal tercihlerine bir tepki hareketi olarak belirmektedir. Partinin Mason-Komünist ve Siyonistler dışında herkese açık olduğunu vurgulayan Erbakan MNP'nin milliyetçi ve mukaddesatçı Türkiye yaratma amacıyla olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴ MNP'nin kuruluşu ile Türkiye'de dini muhalefet ilk defa kendi başına ortaya çıkmaktadır. DP ve AP'den farklı olarak MNP, dini muhalefeti kendi sosyo-ekonomik tabanına dayandırarak örgütlemeyi başarmıştır.⁹⁵

⁹¹ Mustafa Çalık, **MHP Hareketi (1965–1980)**, Ankara, Cedit Yayıncılık, 1995, s. 93.

⁹² Mehmet Ali Ağaoğulları, “Aşırı Milliyetçi Sağ”, **Geçiş Süresince Türkiye**, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak) 2. Bs, İstanbul, Belge Yayınları, 1992, s.224.

⁹³ Turhan Feyzioğlu, **Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket**, İstanbul, Ozan Yayıncılık, 2005, s.49.

⁹⁴ Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Modernleşme, Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1985, s.98-99.

⁹⁵ Binnaz Toprak, “Dinci Sağ”, **Geçiş Süresince Türkiye**, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s.251.

5.SİYASİ PARTİLERİN MUHTIRA ÖNCESİ YAŞANAN SÜREÇLERE İLİŞKİN TALEP VE ŞİKÂyetLERİ

12 Mart öncesinde çeşitli kesimler tarafından özellikle *Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay* nezdinde girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Genellikle mevcut iktidarın, ülkede baş gösteren muhtelif yıkıcı ve kışkırtıcı faaliyetler karşısındaki ataleti şikâyet edilmekte; bunun yanı sıra iki radikal anlayışa karşı ivedilikle tedbirler alınması gerektiğinin altı çizilmektedir. Bunlar: *Türkiye İşçi Partisi ile etrafındaki aşırı sol gruplar ve ülkenin laik rejimine karşı duran aşırı sağ akımlar olarak gösterilmektedir*. Üstelik iletilen bu yöndeki talepler sadece seçilmişlerden gelmemektedir; atanmışlardan ve bazı sendika başkanlarında da cumhurbaşkanına iletilen kimi görüşlerin bulunduğuna şahit olunmaktadır.⁹⁶

12 Mart Muhtırası öncesinde, siyasi partilerin tavır ve tutumlarını sergilemesi bakımından Cumhurbaşkanlığına gönderilen kimi yazıların dikkate alınması gerekiyor. Muhtıranın hemen ertesinde özellikle iki partinin kapatıldığı düşünüldüğünde, şikâyetlerin bölücü ve irticai faaliyetler üzerinde yoğunlaştırıldığı görülmektedir.

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a gönderilen *Turhan Feyzioğlu* imzalı yazıda da bu iki husus öne çıkarılmaktadır. Üstelik sınıf kavgası tahrikçiliği, ırk ayrılığı esasına dayanan bölücü ve yıkıcı faaliyetlerle özdeşleştirilen *TİP*, sadece kurumsal kimliği çerçevesinde suçlanmamakta; ayrıca partiye hemhal oldukları iddiasıyla kimi kesimlerin resmi dairelerin çatısı altında, üniversite kürsülerinde, dergilerde ve bildirilerde millet bütünlüğünü parçalayıcı kışkırtmalar yaptıkları iddia edilmektedir. Türk milleti yerine, Türkiye halkları tabirinin arkasındaki maksadın açık bir bölücülük faaliyeti olduğu öne sürülmekte; *TİP*'in bu faaliyetlerinin arkasında olduğu ve milletlerarası komünizmin yurtdışındaki merkezlerinin de bulunduğu hususunun altı çizilmektedir.⁹⁷

Marksist-Leninist kışkırtıcıların emellerini gerçekleştirme yönünde engel olarak gördükleri *Türk Silahlı Kuvvetlerini* yıpratmak amacıyla yoğun bir propaganda faaliyetlerine de giriştikleri belirtilen yazıda; *Milli Nizam Partisi*'ne de gönderme yapılmaktadır. Bu parti tarafından laik devlet ilkesinin hiçe sayıldığı; ülkeyi geri götürmeye veya *Basra* körfezindeki petrol şeyhliklerinin durumuna sürüklemeye çalışan bir kesimin de varlığının yarattığı tehlikeden söz edilmektedir.⁹⁸ Tüm bu faaliyetler icra edilirken dikkati çeken hususun özellikle üniversiteler üzerinde tam anlamıyla bir azınlığın hâkimiyet tesis ettiği; haysiyet sahibi, milliyetçi, Atatürkçü öğretim üyeleri ve masum gençlerin korkunç maddi ve manevi baskılarla sindirilmeye çalışıldığı ifade edilmektedir. Tüm bu sebeplerden ötürü *Cevdet Sunay*'a önemli vazifeler düştüğü belirtilerek acil bir toplantı yapılması önerilmektedir. Söz konusu toplantının *Milli Güvenlik*

⁹⁶ Ödemiş Kaymakamı Yusuf Doğan tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına çekilen 01.01.1971 tarihli telgraf [*Türkiye Cumhurbaşkanlığı Evrakı* No: 3/24]. Tekstil İşçileri Sendikası Genel Başkan Vekili Sabri Tıgılı tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına çekilen 01.01.1971 tarihli telgraf [*Türkiye Cumhurbaşkanlığı Evrakı* No: 3/18].

⁹⁷ Güven Partisi TBMM Grubu tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 25.11.1970 tarihli yazı [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/5-27; Fihrist No: 6913], s.1.

⁹⁸ Güven Partisi TBMM Grubu tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 25.11.1970 tarihli yazı [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/5-27; Fihrist No: 6913], s.2.

Kurulu üyeleri, ilgili devlet görevlileri, siyasi parti temsilcileri, üniversite rektör ve dekanlarıyla; başlıca yayın organlarının sahip ve sorumlularının katılımıyla sağlanması istenmektedir.⁹⁹

Belgeler incelendiğinde *Turhan Feyzioğlu* imzalı bir yazıya daha tesadüf edilmektedir. *Feyzioğlu*'nun *Sayın Cumhurbaşkanına 7 Ocak 1971 Günü Şifahen Arzedilmiş Olan Hususlarla İlgili Not* başlığını taşıyan 21 Ocak 1971 tarihli yazısında: Bunalıma konu olan meselelere dair *Sunay*'ın duyduğu endişelere *Güven Partisinin* de katıldığı belirtilmektedir. Ülkede çıkarılmak istenen sınıf kavgası tahrikçiliği ve irticai faaliyetlerin mevcut ceza kanunları uyarınca yasak olduğu; bu yasağı getiren *TCK 141* ve *142*'nci maddelerin Anayasaya uygunluğunun yüksek mahkeme tarafından tescil edildiği; buna rağmen bu tip fiillerin pervasızca yürütüldüğünden şikâyet edilmektedir. Anayasanın 3'ncü maddesinde belirtilen *vatanın ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğu* ilkesi hilafına yürütülen fikri ve fiili eylemlerden söz edilmektedir. Bu faaliyetleri yürütenlerin sadece sokakta olmadığı belirtilen yazıda, bu şahısların resmi binaların çatısı altında, üniversite kürsülerinde ve *TİP* kastedilerek, parlamentoda da bulundukları ifade edilmektedir.

Azınlık olmalarına rağmen örgütlü bulunmaları nedeniyle etkin olan bu kesimlerin zoruyla gençlik kesimindeki büyük bir kitlenin zorbalıkla, silah tehdidiyle okullarına sokulmadıklarının altı çizilmektedir. Üstelik bu zorbaların, Türk birliğini temsil eden mazi kahramanlar hakkında sitayişkâr cümleler içeren resmi panolara tehdit dolu mesajlar bırakabildikleri; kır ve şehir gerillası birlikleri kurdukları; alenen üniversite bahçesi içinde silahlı eğitim yapıp; resmi yurt binalarında barınabildiklerinden bahsedilmektedir. Yazıda, *Demirel* de, olaylar karşısında vurdumduymaz bir tavır takınmakla suçlanmaktadır. Sol muhalefet de yıkıcı faaliyetleri zamanında teşhis edemeyerek bilakis teşvik etmekle itham edilmektedir. Hükümetin, işler bu raddeye geldikten sonra, bunun altından kalkacak, otoriteyi yeniden tesis edebilecek kudrette olmadığı belirtilmektedir. *Feyzioğlu*, yazısının bir yerinde mevcut iktidar partisinin içişlerine de karışma ihtiyacı duyarak önce *AP*'nin tüm bunlara sebep olan genel başkanını değiştirmesi gerektiğinden bahisle, yıpranmamış yeni bir genel başkan ihtiyacından söz etmektedir.

Gayr-ı milli olarak nitelendirdiği yabancı ideolojilerin tesirinin yarattığı yıkıcı ve bölücü faaliyetlere ilişkin olarak suçlanan kurumlar arasında *Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)* da sayılmaktadır. Olaylara dâhil olan kitlenin sayıca azlığının, tehlikeyi küçültmediğinden söz eden *Feyzioğlu*, bizzat komünist liderlerden birine referans vererek üç bin kişilik bir çelik çekirdek kadronun Türkiye'de gerçekleştirilecek kızıl ihtilal için yeterli olduğu görüşüne yer vermektedir. *Demirel*, yıpranmış bir hükümetin başkanı olarak takdim edilerek, içinde onun da bulunduğu hiçbir oluşumun mevcut krizi aşma yönünde müessir olamayacağını altını bir kez daha çizmektedir. *Feyzioğlu*, yazısı ekinde, *Siyasi Partiler Kanunu*, *Devlet Personeli Sendikaları Kanunu* ve *Cemiyetler Kanununda* yer alan kimi hükümleri çıkararak, sorunun yasal boşluktan doğmadığını; açık olan hükümlerin uygulanmamasından kaynaklandığını ortaya koymaktadır.¹⁰⁰

⁹⁹ *Güven Partisi TBMM Grubu* tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 25.11.1970 tarihli yazı [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/5-27; Fihrist No: 6913], ss.3-4.

¹⁰⁰ *Turhan Feyzioğlu* tarafından Sayın Cumhurbaşkanına 7 Ocak 1971 Günü Şifahen Arzedilmiş Olan Hususlarla İlgili Not Başlığını taşıyan 21.01.1971 tarihli yazı ve ekleri [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-55].

Mevcut huzursuzluğun kaynağında iktidarda bulunan *Adalet Partisi* ve genel başkan *Demirel*'in aczi ve basiretsizliğinin olduğu, dönemin siyaset arenasında, ismi ve cismi çok da etkin olmayan *Büyük Anadolu Partisi* tarafından da iddia edilmektedir.¹⁰¹ İşin ilginç tarafı *BAP*'nin Genel Başkanlığı vazifesini ifa etmekte olan *Ahmet Mithat Aslan* hakkında, Cumhurbaşkanlığına verilen bir istihbarat raporunda: Adı geçenin *Baasçı* eğilimler içinde olan bir *İslam sosyalisti* olduğu iddiasının yer almasıdır. Tekin bir şahıs olmadığı iddia edilen *Aslan*'ın, İsviçre'deki tahsil hayatından bugüne kadar yurtdışındaki kimi İslam ülkeleri yönetimleriyle dirsek teması içinde bulunduğu iddia edilmektedir. Adı geçenin, *Nasyonal sosyalist* fikirleri benimseyen *İzmir Selçuk Kartalı Derneği* ile de temas kurduğu ve bu doğrultuda dernek üyelerini *Filistin Gerilla Teşkilatında* eğitim görmek üzere yurtdışına çıkarma teşebbüsleri içinde olduğundan da söz edilmektedir. *Baas* modelini uygulamak üzere ihtilal yapmak fikrinde olan *Aslan*'ın bu amaçla ordunun alt kademelerine de sızma planları yaptığından bahsedilmektedir.¹⁰² Bahsi geçen parti de Cumhurbaşkanına, mevcut bunalımdan çıkış çarelerini içeren bir yazıyla müracaat etmiştir. Söz konusu yazıda: Hükümet suçlanmakta; milli bir koalisyon hükümetinin nezareti altında derhal seçime gidilmesi istenmekte; toprak reformu, kredi müesseselerinin ıslahı, varlıklı kesime vergi, fakir halka vergi muafiyeti getirilmesi istenmektedir. Partinin en önemli görüşü: din eğitimi ve kültürünün öğretilmesinin müfredata konulup, yoğun bir şekilde okutulması şeklindedir.¹⁰³

Cumhurbaşkanına hitaben kaleme alınmış yazılardan biri de, *Birlik Partisi Genel Başkanı Mustafa Timisi* imzasını taşıyor. *Timisi*, memlekette süregelen hadiselerin bir dökümünü yapmakla işe başlamaktadır. Gericiliğin büyük yükseliş kaydettiği; Atatürk devrimlerine karşı alenen gösteriler yapıldığı; Atatürkçü gençlik karşısına milliyetçi süsü verilmiş besleme bir gençlik kesiminin çıkarıldığı suçlaması, sokaktaki durum olarak resmedilmektedir. İktidar partisinin mevkiini kaybetmemek için milletvekili pazarlıkları içine girdiği; *1961 Anayasasının* öngördüğü köklü toplumsal ve iktisadi reformların 10 yıllık bir gecikmişliğe mahkûm edildiği; *biçimsel* demokrasinin icabı olarak, halkın gerçek temsilcilerinin meclislere girememesi ise kurumlardaki vaziyet olarak dile getirilmektedir. Tüm bu mahsurların giderilmesinin yegâne çaresi olarak: Her türlü şaibeden uzak, itimada şayan, güvenilir bir hükümetin teşkili gösterilmektedir.¹⁰⁴

12 Mart öncesinde meydana gelen hadiselerde devleti temelinden yıkarak, komünist bir idare kurmaya yönelik sol gruplar kadar, sağcı tedhişçilerin de rolü olduğu yönünde, *İsmet İnönü* tarafından yapılan açıklama karşısında *MHP*'nin yayınladığı bildiri de önem taşımaktadır. *İnönü*'nün çıkan olayların müsebbipleri arasında milliyetçi gençleri de göstererek üstelik bu gençleri komando yaftasıyla zikretmesi karşısında sert bir cevap veren *Genel Başkan Alparslan Türkeş*, üniversitelerde meydana gelen cinayetlerin iki taraflı bir çatışmanın ürünü olmadığını belirtmektedir. Komünistlerin hesaplı, metotlu ve ölçülü bir tarzda düzenledikleri tedhiş ve

¹⁰¹ Büyük Anadolu Partisi Genel Başkanı Ahmet Mithat Aslan tarafından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a çekilen 04.01.1971 tarihli telgraf [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-72].

¹⁰² Cumhurbaşkanlığı Makamına sunulan Büyük Anadolu Partisi konulu 22.01.1971 tarihli bilgi notu [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-73].

¹⁰³ Büyük Anadolu Partisi Genel Başkanlığı tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 10.01.1971 tarih ve 59/1971 tarihli yazı [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-75].

¹⁰⁴ Birlik Partisi Genel Başkanlığı tarafından Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine gönderilen 07.01.1971 tarih ve 140 sayılı yazı ve eki [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-47].

yıldırma tatbikatıyla, kendilerinden olmayan herkesi faşist olarak nitelendirerek; profesör dövmekte, öğrenci kurşunlamakta olduklarını ifade etmektedir. 27 Mayıs ve İnönü silüetinin yarattığı korkuyla iktidarın da tarafsız olmak namına milliyetçilere karşı zulüm ve baskı uyguladığı belirtilen bildiride: İnönü'nün bu kanaate, yalancı müşavirleri yüzünden vardığı; iktidarın da İnönü'ye yaranmak ve milliyetçileri himaye etmediğini ispatlamak istemesine milliyetçilere yapılan zulme alet olduğu iddia edilmektedir.

Bildiride ayrıca, solun sokakta yükselttiği şiddeti kimi zaman kendi içine kadar yaymaya meyyal olduğu *Mustafa Kuseyri* ve *Hüseyin Aslantaş* cinayetleri misal verilerek gösterilmeye çalışılmaktadır. *Milliyetçi* gençlere karşı İnönü tarafından sarf edildiği iddia edilen *Enver Paşa sergüzeştçiliği* dokundurması karşısında *Türkeş*, İnönü'nün *Enver Paşa* kumandası altında vazife görmüş bir kurmay olduğundan bahisle asıl *Enver Paşa* varisinin İnönü olduğunun altını çizmektedir. Son olarak, Türk milliyetçiliğini *Hitler* şovenizmiyle bir tutan İnönü, devlet adamlığı ciddiyetine davet edilmektedir.¹⁰⁵

6.MİLLETVEKİLLERİ VE SENATÖRLERİN YAŞANAN SÜREÇLERE İLİŞKİN TALEP VE ŞİKÂyetLERİ

1961 Anayasası tarafından ihdas edilen Cumhuriyet Senatosunun *Milli Birlik Grubu* gibi seçimle gelmeyen lakin MBG aksine temelli seçilmiş olmayan üyelerinin oluşturduğu *Kontenjan Grubu* tarafından Cumhurbaşkanlığına gönderilen bir başka yazı da önemlidir. Grup adına Genel Sekreter *Adil Ünlü* tarafından gönderilen yazıyı önemli kılan taraf: Meselelerin çözümü noktasında yeni bir şey söylemekten ziyade, çözümün adresi olarak demokratik müesseselerin değil; *Silahlı Kuvvetlerin* gösterilmiş olmasıdır.¹⁰⁶

Cumhurbaşkanı Sunay'a krize el atması yönünde yapılan telkinler sadece kimi siyasi partilerden gelmiyordu. Dönemin *Sivas Senatörü Hüseyin Öztürk* tarafından gönderilen bir yazı ve ekleri incelendiğinde, özellikle, yine dönemin *Başbakanı Süleyman Demirel* hakkında dile getirilen kimi iddiaların *Feyzioğlu* ve partisinin aksine irticai faaliyetler yürütenlere iktidar partisi tarafından verilen destek, şikâyet edilmektedir. Atatürk devrimleri ve devrimci öğretmenlerin şeriatçı bir baskı ve tecavüzün tehdidi altında bulunduklarını yazan *Öztürk*, *Demirel* ve yakınlarının kredi suiistimalleriyle gündemde olduklarını, iktidarda olmanın avantajını kullanan *Demirel*'in bu suiistimallerin soruşturulmasına mani olduğunu belirterek, bu ismin halen görevine devam ediyor olması hususunda *Sunay*'ın düşüncelerini öğrenmek isteği belirtilmektedir. *Muhsin Batur* tarafından cumhurbaşkanına tevdi edilen mektupta belirtilen konuların kamuoyunda büyük tasvip gördüğünün belirtildiği yazıda, *Demirel*'in görevden el çektilirilmesi gerektiği ima edilmektedir.¹⁰⁷ Yazının eklerinde yer alan gazete başlıkları

¹⁰⁵ Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanlığı tarafından yayınlanan 18.12.1970 tarihli bildiri [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-9].

¹⁰⁶ Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Grup Başkanlığı tarafından Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine gönderilen 08.01.1971 tarih ve 56 sayılı yazı [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-50].

¹⁰⁷ Sivas Senatörü Hüseyin Öztürk tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 18.12.1970 tarihli yazı ve ekleri [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781].

incelendiğinde, konunun basın tarafından küçümsenmeyecek seviyede önemsendiği görülmektedir.¹⁰⁸

Öte yandan başka senatörler tarafından da rejimin olağan işleyişi dışına çıkılarak, hükümet atlanarak bizzat cumhurbaşkanından olaya müdahil olması yönünde talepler iletilmektedir.¹⁰⁹

Kahramanmaraş bağımsız milletvekili İbrahim Öztürk de cumhurbaşkanına siyasetçileri şikâyet eden yazılardan birini kaleme alanlardan. *Öztürk*, toplum tabanına kadar sirayet etmeye meyyal hareketlerin temelinde, suçlanan 1961 Anayasasının olmadığını; sosyal ve ekonomik meselelerini çözememiş bir ülkede bu tip reaksiyonların doğmasının tabii olduğunu belirtmektedir. Anayasanın emrettiği reformların 11 yıllık bir gecikmişliğe rağmen yapılmamasının, olayların ardındaki ana neden olduğu hususunun altını çizilmektedir. Siyasi partilerin bilinçsiz kitleleri, oy kaygısıyla bilinç götürmek yerine sömürmek üzere kullandıklarını belirten milletvekili tarafından, devrimlerden ve özellikle laiklik ilkesinden verilen tavizlerin belirleyici olduğunu iddia edilmektedir. Gençliğin düşman kamplara ayrılmasının vebalini de siyasi partilere yükleyen *İbrahim Öztürk*, bu konuda hükümetin başlıca kabahatli olduğunu vurgulamaktadır. Sendikal, eğitim ve gençlik teşkilatlanmalarındaki kutuplaşmanın böl ve vurdur politikasının icabı olarak kasıtlı yaratıldığı ifade edilmektedir. Türk toplumunun büyük bir kısmını oluşturan köylüler arasına da sokulmaya çalışılan nifaktan bahsedilmektedir. Siyasi partilerin hemen her fırsatta suçlandığı yazıda, özellikle laiklik vurgusu sıkça yapılmakta; toplumun bu vasatta olduğu müddetçe seçilenlerin değişmeyeceğinin altı çizilmektedir. Cumhurbaşkanının siyaset arenasında yerini almış olan böylesi bir partiler düzeninde yaptığı ve yapacağı istişarelerin hiçbir sonuç vermeyeceği yazının neticesi olarak ortaya konmaktadır.¹¹⁰

Düşüncelerini yazıyla değil de telgrafla Cumhurbaşkanına iletme lüzumu duyan senatörlere de rastlanmaktadır. *Ankara Bağımsız Senatörü Turgut Cebe* ve *Diyarbakır Bağımsız Senatörü Selahattin Cizrelioğlu* da bunlardan yalnızca ikisidir. *Cebe* ve *Cizrelioğlu*, telgraflarında: *Sunay*'ın mevcut bunalımı, işbaşındaki hükümete dokunmadan çözme temayülü içinde bulunmasını tenkit ederek, bu eğilimin cumhurbaşkanının tarafsızlığıyla bağdaşmadığını belirtmektedirler. Senatörler, güçlü, güvenilir ve partilerüstü bir hükümet kurulmaksızın bunun mümkün olmadığı hususunun altını çizerek bu konudaki umutlarının sürdüğünü ifade etmektedirler.¹¹¹ Bu arada *Sunay*'a, bir işçiden gelen telgrafta da açık bir siteme şahit olunmaktadır. *Hüsamettin Güven* isimli işçi, partilerin katıldığı müzakerelere, egemen sınıfların temsilcisi olarak tesmiye ettiği partiler davet edilirken, *TİP*'in davet edilmemesini eleştirmektedir.¹¹²

¹⁰⁸ “*Sunay’dan ne gibi tedbir ve eylem düşündüğü soruldu*”, *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1970. “*SUNAY’IN AÇIKLAMA YAPMASI İSTENDİ*”, *Son Havadis*, 22 Aralık 1970. “*Şaibeli Demirel hakkında ne işlem yaptınız?*”, *Adalet*, 22 Aralık 1970. “*Sunay’a Demirel Hakkında ne düşündüğü soruldu*”, *Yeni Gazete*, 22 Aralık 1970.

¹⁰⁹ Zonguldak Senatörü Ahmet Demiryüce tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına çekilen 23.12.1970 tarihli telgraf [Türkiye Cumhurbaşkanlığı Evrakı No: 3/15].

¹¹⁰ Maraş Bağımsız Milletvekili İbrahim Öztürk tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 05.01.1971 tarihli yazı [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–31].

¹¹¹ Diyarbakır Bağımsız Senatörü Selahattin Cizrelioğlu ve Ankara Bağımsız Senatörü Turgut Cebe tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına çekilen 09.01.1971 tarihli telgraf [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–52].

¹¹² İşçi Hüsamettin Güven tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına çekilen 09.01.1971 tarihli telgraf [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–54].

7.MUHTIRA SÜRECİNDE ANAYASA TARTIŞMALARI

Anayasa değişiklikleri konusu 1961-1980 arası dönemde gündemi sürekli meşgul eden konuların başında gelmektedir. Özellikle 1965 seçimlerine kadar 1961 Anayasası'nın "meşruluğu", temel devlet felsefesi ve sosyal adalet anlayışı, ya da "Cumhuriyet Senatosu tabii üyeliği" gibi özellikleri zaman zaman açık ya da kapalı eleştirilere konu olmuştur. 1965 genel seçimlerinden sonra tek başına iktidara gelen AP, 1961 Anayasası'nın kurumlarını ve kurallarını elverişsiz bir kalıp olarak görmeye başlamıştır. 1969 genel seçimlerinin arkasından kamuoyundaki eleştirilerin artması, yetersiz bir eğitim sisteminin yer yer öğrenci tepkilerine yol açması, evrensel bir olay niteliğindeki gençlik hareketlerinin Türkiye'deki koşullar içinde daha yaygın ve sert biçimlere bürünmesi bütün bu gelişmeler karşısında yetersiz kalan iktidar sahiplerini, yavaş yavaş Anayasa'ya "kabahat yükleme" yoluna itmiştir. İleri sürülen ana görüş şudur:

"Bu olup bitenler karşısında daha basiretli bir politika izlemek, gerektiğinde devlet otoritesini kullanarak sorunlara çözüm getirmek hükümetteki sorumluların da düşünmedikleri şeyler değildir ama 1961 Anayasası, yürütme organını, daha doğrusu Millet Meclisindeki çoğunluğu öyle etkisiz, öyle güçsüz duruma getirmişti ki, sorumluların eli kolu bağlanmıştı." Kısacası, *"Bu Anayasa ile devlet yönetilmez"* düşüncesi öne çıkarılmıştır.¹¹³

Başbakan Süleyman Demirel'e göre 1961 Anayasası icrayı güçsüz kıldığı gibi, *"çoklu idare düzeni getirmiş"* ve içerdiği hükümler yüzünden, *"memleketi idare edenlerin sayısı çoğalmıştır."*¹¹⁴ Çoklu idare sözü burada, 1961 Anayasası'nın 4. maddesinde de ifade edildiği gibi TBMM'nin en yetkili organ olmaktan çıkıp milletin egemenliğini onun vasıtasıyla kullandığı organlardan (sadece) birisi haline geldiğine dikkat çekmek için kullanılmıştır.

1961 Anayasası'nın 4. maddesi *"Türk milleti egemenliğini, Anayasa'nın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır"* hükmünü getirmiştir. Oysa 1924 Anayasası'nın 4. maddesinde *"Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegane ve hakiki mümessili olup millet namına hakkı hakimiyeti istimal eder"* denmiştir. Demirel, yukarıdaki ifadeleriyle milli iradeye ortak olduğu varsayılan Cumhuriyet Senatosu, Anayasa Mahkemesi gibi kurumlarla, TRT ve üniversiteler gibi Anayasa tarafından kendilerine özerklik verilmiş kuruluşların konumunu sorgulamaktadır.

1969 seçimlerine giderken AP bir *"Anayasa Islahatı"* programı hazırlamıştır. Burada önerilen değişikliklerin en önemli şunlardır: Yürütmenin güçlendirilmesi ve kanun hükmün kararname yetkisiyle donatılması, parlamentonun toplanabilme ve karar alabilmesinin kolaylaştırılması, halkoylaması usulünün benimsenmesi, özerk kuruluşların yeniden düzenlenmesi, akademik özgürlüklerin sınırlanması, TRT'nin daha iyi denetlenebilmesi, yargı ve yürütme ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi ve savcılarının hükümet tarafından atanması, "komünizm ve anayasa dışı cereyanlarla mücadele" için yeni "propaganda, telkin ve tahrik" yasakları getirilmesi, özgürlüklerin kötüye kullanılmasının önlenmesi vb.¹¹⁵

¹¹³ Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 5. Bs, İstanbul Gerçek Yayınevi, 1979, s.76.

¹¹⁴ Süleyman Demirel, **12 Mart ve Sonrası**, 2.Kitap, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1972, s.114.

¹¹⁵ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 18. Bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s.412.

Yürütme organına kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin verilmesi, parlamentonun daha hızlı çalışmasını sağlayacak çeşitli önlemler alınması, tabii senatörlük imkanının kaldırılması, referanduma olanak sağlanması, özerk kuruluşların imtiyazlarının sınırlandırılması, yargı yürütme ilişkilerinin yürütmeye ağırlık verecek bir biçimde yeniden düzenlenmesi, temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanımını cezalandıran çeşitli hükümlerin anayasaya koyulması gibi, hükümetlerin hareket alanını yasama, yargı ve özerk kuruluşlar aleyhine genişletecek düzenlemeler, AP'nin yapılmasını istediği Anayasa değişiklikleri arasında yer almıştır.¹¹⁶

Bu çerçevede 1961 Anayasası ilk kez, 6 Kasım 1969 tarihinde kesinleşen 1188 Sayılı Yasa ile değiştirilmiştir. 12 Kasım 1969 günü yürürlüğe giren bu yasa ile milletvekili seçilme yeterliğini düzenleyen Anayasa'nın 68. maddesi değiştirilmiştir.

8.12 MART MUHTIRASI SÜRECİNE İLİŞKİN SENDİKALARIN TUTUMU

1961 Anayasası'nda sendika kurma ve grev hakkı güvenceye kavuşturulmuştur. 1963'te yeni bir Sendikalar Yasası ve Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası çıkarılmıştır. Bu yasa ile işçi sendikalarının bir siyasal baskı grubu olarak hareket etmelerine daha uygun bir zemin ortaya çıkmıştır. Yani yasa, sendikaların siyasal faaliyette bulunmalarını yasaklamamış ancak, siyasal partilerden yardım alınmasını, onlara yardımda bulunulmasını, sendikanın bir partinin örgütü içinde yer almasını ve bir siyasal partiyle aynı isimde meslek kuruluşları kurmasını yasaklamıştır.

Sendikalar Yasası'nın çıkmasıyla beraber, işçi eylemlerinde hem nicelik hem nitelik yönünden bir sıçramanın yaşandığı bir süreç başlamıştır. Kasım 1964'e kadar toplu pazarlık görüşmelerinde anlaşmazlığa düşülmesi nedeniyle 87 grev ve 1 lokavt yaşanmıştır.¹¹⁷

I. AP Hükümeti döneminde, 1966 yılına gelindiğinde işçi hareketi yeniden bir canlanma süreci içerisine girmiştir. Bu dönemde gerçekleşen 39 greve toplam 10401 işçi katılmıştır. Bu grevlerden en önemlisi, TÜRK-İŞ içerisindeki tartışmaları arttıran ve DİSK'in kurulmasına yol açan Paşabahçe, Şişe ve Cam Fabrikası grevidir.¹¹⁸

1967 yılında TÜRK-İŞ'in partilerüstü kalma kararı alması üzerine bu sendikada yer alan pek çok sosyalist görüşlü sendika lideri Maden-İş Sendikası Kemal Türkler önderliğinde Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kurulmuştur.¹¹⁹ DİSK, 1961 Anayasası'nın sağlamış olduğu demokratik hak ve özgürlükler ile 1960'lardan itibaren yükselen toplumsal muhalefetin oluşturduğu ortam içerisinde örgütlenme ve güçlenme olanağını bulmuştur. DİSK özellikle özel sektörde örgütlenmiştir.

Sol kesimde yaşanan sendikal örgütlenme sağ kesimde de kendisini çeşitli sendika ve dernekler tarzında göstermiştir. Milliyetçi kesimin önde gelen partisi MHP, kitlesel bir örgütlenmeyi sağlayabilmek amacıyla çeşitli toplumsal kesimleri kapsayan bir dizi ülkücü kuruluş oluşturmuştur. Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MSK), Ülkücü Polisler Birliği (POL-BİR), Ülkücü Kamu Görevlileri Güçbirliği Derneği (ÜLKÜM-BİR), Ülkücü

¹¹⁶ Tanel Demirel, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.270.

¹¹⁷ **Milliyet**, 1.11.1964, s.1.

¹¹⁸ Yüksel Akkaya, "1960 Sonrasında İşçi Hareketleri", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C:II, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.105-106.

¹¹⁹ Gevgilili, **a.g.e.**, s.358.

Öğretmenler Birliği Derneği (ÜLR-ÖĞRET), Ülkücü Esnaf ve Sanatkarlar Derneği (ÜLKÜ-ES), Ülkücü Köylüler Derneği (ÜLKÜ-KÖY), Ülkücü İşçiler Derneği (ÜİD), Ülkücü Maliyeciler ve İktisatçılar Derneği (ÜMİD), Ülkücü Gazeteler Cemiyeti (ÜGC) bunlardan bazılarıdır. MHP ile bu dernekler arasında organik bir bütünlük vardır.¹²⁰

1969 yılının başlarında Türkiye’de 755 işçi sendikası, 5 birlik, 17 federasyon, 3 konfederasyon bulunmaktadır. Bu sendikalar 958.488 erkek işçi ve 99.450 kadın işçiyi kapsamaktadır.¹²¹

1970 yılına gelindiğinde olayların şiddet dozu artmış ve çatışmalar yüzünden üniversiteler neredeyse kilitlenme durumuna gelmiştir. Köylerde ise toprak işgalleri şeklinde kendini gösteren eylemler yaygınlaşmıştır. Birçok il ve ilçede üretici mitingleri yapılmış ve bu mitingler gençler tarafından desteklenmiştir. Bütün bunların yanı sıra örgütlü işçilerdeki huzursuzluklar da kamu düzenini tehdit etmiştir.¹²²

TÜRK-İŞ’in partilerüstü kalma politikasına karşı beliren sendikal oluşumları engellemeye yönelik müdahalelerin birbiri ardından ortaya konulması çok gecikmemiştir. İlk önemli girişim, 1970 yılında Sendikalar Yasası’nda yapılması öngörülen değişiklikler olmuştur.¹²³ II. AP Hükümeti döneminde yürürlükteki Sendikalar Yasası’nın değişmesi için girişimlere başlamıştır. Bu girişimleri ilk aşamada sadece AP değil CHP de istemiştir.

12 Mart’a giden süreçte Sendikalar Yasası’nın değiştirilmek istenmesi aynı zamanda bir kırılma noktası olmuştur. İstanbul’da çıkan 15-16 Haziran 1970 olayları sendikalara yönelik sert bir tutumun zirveye çıkmasına yol açmıştır. Bu olaylar bu değişikliğe karşı protesto niteliğinde patlak vermiştir. Bu yasaya en önemli muhalefet TİP’le CHP’den gelmiştir. Ancak ilk etapta CHP’de düzenlenen kongre çerçevesinde yapılan tartışmalar, CHP’nin ilgisini partiçi konulara yönlendirmesine neden olmuştur. DİSK’ten gelen tepkiler üzerine Bülent Ecevit, bir toplantıda:

*"Sayın DİSK'li arkadaşlar, duyarlılığıma tepkilerinizi anlıyor ve bir ölçüde hak veriyorum. Senatoda görüşülürken tasarıyı en iyi şekilde eleştirmek için arkadaşlarımı uyaracağım. Sanırım arkadaşlarım da benim gibi, sizin gibi Anayasa'ya ve uluslararası sözleşmelere aykırı hükümlere gereken eleştirileri yapacaklardır"*¹²⁴ diyerek konunun Senato Grubunda dile getirileceğini belirtmiştir.

DİSK Cumhurbaşkanı’ndan yasaya karşı önlem almasını istemiştir. Ayrıca Senatodan ve MBG’den bu konuya müdahale etmeleri yönünde girişimler de yapılmıştır. DİSK başkanı Kemal Türkler, yanlarında oturdukları Tabii senatörler Ahmet Yıldız, Sami Küçük, Vehbi Ersü, Suphi Karaman, Suphi Gürsoytrak’a ayrı ayrı yönlerden 274 Sayılı Sendikalar Yasası’ndaki aksaklıkları anlatmıştır. Senatörlerin hemen hepsi tasarıyı okumuş, not almışlardır. Tasarı Senatoya gelince eleştirici olarak grupları adına Vehbi Ersü’yü görevlendirdiklerini bildirmişler

¹²⁰ Ağaoğulları, **a.g.m.**, s.225.

¹²¹ **CSTD**, C:51, B:32, 4.2.1969, s.545.

¹²² Hale, **a.g.e.**, s.156.

¹²³ Alpaslan Işıklı, “Ücretli Emek ve Sendikalaşma”, **Geçiş Süresince Türkiye**, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s.340.

¹²⁴ Kemal Sülker, **Türkiye’yi Sarsan İki Uzun Gün**, İstanbul, Verso Yayıncılık, 1985, s.44-45.

ve Ersü'nün DİSK'in eleştirileriyle daha da güçlü konuşma yapması için notlar verilmesini önermişlerdir.¹²⁵

Ancak bunun pek yararı olmamıştır. Çünkü 15 Haziran 1970'te İstanbul'da 115 işyerinde 75000 işçinin yürüyüşü başlamıştır. İşçi ve polisin çatışması sonucunda bir işçi, bir polis, bir esnaf ölmüş, 87 kişide yaralanmıştır. İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilmiş ve DİSK yöneticileri tutuklanmıştır. Ertesi gün Ankara'da 40-50 kişilik bir grup "kahrolsun komünistler" diye bağırarak DİSK ve Lastik İş Bürolarına saldırmışlardır.¹²⁶

On binlerce DİSK'li işçinin başlattığı eylem 16 Haziran genel grevine yol açmıştır. Uzlaşmazlık Demirel Hükümeti'nin Meclise gönderdiği yeni sendikalar yasa tasarısına, çalışma komisyonunda yer alan TÜRK-İŞ üyesi CHP'li işçi milletvekillerinin isteğiyle katılan bir hükümden çıkmıştır. TÜRK-İŞ üyesi CHP işçi milletvekillerinin önerileri sonucu, yeni tasarıya bir sendikanın Türkiye çapında etkinlik gösterebilmesi için, o iş kolundaki işçilerin en az üçte birini temsil etmesi kuralı eklenmiş konfederasyonlar konusunda da önemli kısıtlamalar getirilmiştir. Meclis bu tasarırı onaylamıştır.¹²⁷

Başbakan Demirel ve Hükümet İstanbul'daki olayları bir ayaklanma olarak değerlendirmiş ve bunun üzerine 16 Haziran'da İstanbul ili ile Kocaeli Merkez ve Gebze ilçelerinde bir ay süre ile sıkı yönetim ilan edilmiştir. İşçilerin 15-16 Haziran eylemlerinin Anayasa'da öngörülen sıkıyönetim ilan nedenlerinden birisi olan "ayaklanma" sayılıp sayılamayacağı sıkıyönetim ilanından sonra da çok tartışılmıştır. Konu ile ilgili bilim adamlarının birçoğu sıkıyönetimin Anayasa'ya aykırı olduğu görüşünü savunmuşlardır. Sıkıyönetim kararının iptali için Danıştayda ve Anayasa Mahkemesinde davalar açılmıştır.¹²⁸

Sıkıyönetimi ilan eden hükümet, 17 Haziran 1970'de kararını Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosunun ortak oturumunda TBMM'nin bilgisine sunmuştur. Yaklaşık beş saat süren görüşmeler esnasında, sıkıyönetim kararının gerekçelerini açıklamak üzere söz alan İçişleri Bakanı Senatör Haldun Menteşoğlu olayların çıkış nedenine bakıldığında gayrimeşru bir platformun içinde demokratik hukuk devletini yıkmak, milli birlik ve beraberliği bozmak, sınıflaşma şuurunu yaratarak vatani bölmek, ülkeyi parçalamak hedefinin görüleceğine değinerek hükümetin aldığı kararı savunmuştur.¹²⁹

GP Meclis Grubu adına söz alan Turhan Feyzioğlu ise sıkıyönetim kararını destekleyen konuşmasında özellikle DİSK'i hedef almış ve DİSK'in Marksçı, Leninci, komünist bir örgüt olduğunu ve ülkeyi bu akımlara sürükleyen tehlikeli bir kurum olduğunu belirtmiştir.¹³⁰

CHP Grubu adına konuşan İsmet İnönü, sıkıyönetim ilanına karşı çıkmamakla birlikte bir aylık sürenin uzun olduğunu ve işçilerin neden bu tarz olaylara girdiğinin araştırılması gerektiğini şu sözlerle belirtmiştir:

¹²⁵ Sülker, a.g.e., s.50.

¹²⁶ **Milliyet**, 19.6.1970, s.11.

¹²⁷ **Milliyet**, 13.6.1970, s.11.

¹²⁸ Zafer Üskül, **Siyaset ve Asker**, 2. Bs, İstanbul, İmge Yayınları, 1997, s.186-187.

¹²⁹ **MMTD (Millet Meclisi Tutanak Dergisi)**, C:9, B:14, 17.6.1970, s.208-212.

¹³⁰ **MMTD**, C:9, B:14, 17.6.1970, s.213-216.

“Bir nokta önemlidir. İşçiler aslında vatanseverdir. Bu adamların bu kadar çok toplanıp harekete geçirilmelerinde hiç haklı taraf yok mudur? Hiç haklı taraf yoktur gibi sabit bir fikir ve peşin hükümle adalet aranmaz ve bulunamaz.”¹³¹

Hükümetin kararına karşıt bir görüş tabii senatörler adına söz alan Ahmet Yıldız’dan gelmiştir. Yıldız, hükümeti eleştiren ve kısmen DİSK’i savunan konuşmasında bu olaylardan İçişleri Bakanı Menteşoğlu’nu sorumlu tutarak şunları söylemiştir:

“ DİSK komünist imiş. Kim diyor bunu? İçişleri Bakanı diyor. Kimsin sen? Türkiye Cumhuriyeti’nin İçişleri Bakanı. Komünizm yasak, peki neden durdunuz şimdiye kadar? Nasıl devlettir bu?”¹³²

Konuşmalar üzerine söz alan Başbakan Süleyman Demirel de İçişleri Bakanı Haldun Menteşoğlu gibi hükümetin sıkıyönetim kararı almasının haklı gerekçelere dayandığını olayın düpedüz bir ayaklanma olduğunu, devlet kuvvetlerine silah atıldığını, yurdun bu köşesini huzur ve sükuna kavuşturmada en son çarenin ve başvurabilecek en çabuk sonuç alınabilecek durumun sıkıyönetim olduğunu vurgulamıştır.¹³³

Sıkıyönetim görüşmeleri esnasında AP ve GP grubu karşıt görüşleri seslendirecek milletvekillerini mümkün olduğunca engellemeye çalışmışlar, verdikleri yeterlilik önermeleri ile grup sözcüleri dışında kişisel olarak söz almak isteyen milletvekillerine konuşma fırsatı tanımamışlardır. Sıkıyönetim kararına muhalif görüşleri olan TİP’li Mehmet Ali Aybar gibi milletvekilleri bu yüzden fikirlerini açıklama şansı bulamamışlardır.¹³⁴

Yasa tasarısı TBMM’ye konuşulurken üniversitelerin iş hukuku, sosyal güvenlik kürsüsü öğretim üyeleri ve çoğu bilim çevreleri ise yasanın ana çizgileri ile "anayasaya aykırı" olduğunu açıklayarak, bir an önce değiştirilmesini önermişlerdir.¹³⁵ İsmail Cem’e göre bu değişimin gerçekleşmesi zor olacaktır. Cem bir yazısında:

“İşçinin bir çeşit esir durumunda olduğu devir artık çoktan geçmiştir. İşçi haklarını bir adım geriye götürecek tasarılar bile büyük tepkilere yol açmaktadır. Türkiye’deki her kuruluşun (ve bazı sendikacıların) bundan böyle işçileri dikkatle değerlendirmesi, alacağı kararlarda işçilerdeki gelişmeyi göz önünde tutması gerekmektedir. Meselelerin gittikçe berraklık kazanarak ortaya çıktıkları şu günlerde, son işçi hareketinin olumlu bir tarafı da vardır: Kimin kimden yana olduğuna açıklık getirirken, yeni olayları yaratacak davranışlardan uzak durmayı da bazı çevrelere hatırlatmıştır. Çünkü ne işçi eski işçidir, ne de Türkiye eski Türkiye...”¹³⁶ diyerek Türkiye’nin son on yılda geçirdiği değişime dikkat çekmiştir.

CHP ve TİP, Senatoda CHP senatörleri ile MBG sözcülerinin eleştirdikleri tasarı yasalaşınca, yasanın iptali İçin Anayasa Mahkemesine başvurmuşlardır. Anayasa Mahkemesi, 1972’de 274 Sayılı Sendikalar Yasası’nda değişiklik yapan ve DİSK üyesi işçilerin tepki gösterdiği 1317 Sayılı Yasa’nın pek çok hükmünü iptal etmiştir.¹³⁷ Böylece yasa değişikliğini

¹³¹ MMTD, C:9, B:14, 17.6.1970, s.223-226.

¹³² MMTD, C:9, B:14, 17.6.1970, s.227-229.

¹³³ MMTD, C:9, B:14, 17.6.1970, s.240-242.

¹³⁴ Üskül, a.g.e., s.121.

¹³⁵ Milliyet, 24.5.1970, s.1.

¹³⁶ İsmail Cem, “Değişen Türkiye ve Değişen İşçi”, Milliyet, 19.7.1970, s.2.

¹³⁷ Anayasa Mahkemesi Kararı, Resmi Gazete, 19.10.1972, No:14341.

protesto eden işçilerin ve tasarıya karşı çıkan DİSK yöneticilerinin dayandıkları kesin hükme bağlanmış olmuştur.¹³⁸

Bu önemli olayla birlikte 1970 Temmuz’unda Kayseri’de TÖS kalabalık gruplarca basılmış, Ağustos’ta Türk Demir Döküm tesisleri işçilerce işgal edilmiş ve polisin işçilere müdahalesi sonucu ölenler olmuştur. Eylül’de Ereğli Demir Çelik işletmelerinde işçiler greve gitmiştir.

Özetle bu dönemdeki sendikal gelişmeler, 1971 yılına kadar hızlı, canlı, yol ve zaman zaman doktrin arayarak, bölünerek, çok sayıda sendikaların yarattığı sorunları ve güçsüzlüğü sırtında taşıyarak, fakat sürekli olmuştur. 1965 seçimlerini AP’nin büyük bir çoğunlukla kazanması ve kimi sendika liderlerinin bu parti kadrosu içinde parlamentoya girebilmiş olmaları, harekete durgunluk vermiş ve sendikacılığın felsefesinde ve doğasında bir çelişki olan sağ kanadı güçlendirmişse de, bir bütün olarak gelişmede çok büyük aksamalar olmamıştır.¹³⁹

İşçi kesimlerinin sürece ilişkin kanaatlerinden birini ortaya koyması bakımından, dönemin *Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Genel Başkanı (Türk-İş) Seyfi Demirsoy* tarafından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a verilen 04.01.1971 tarih ve 71/3 sayılı muhtıra önemlidir.¹⁴⁰ Muhtıradan, bunalım sürecine Cumhurbaşkanının müdahil olmasından duyulan memnuniyet belirtilerek; Türkiye işçi hareketinin sınıf çatışmasını körükleyen diğer işçi sendikalarının aksine milli bütünlüğü savunan Atatürkçü bir çizgide olduğu ifade edilmektedir. Atatürk düşmanlığının hem Marksist düzen kurmak isteyenlerce, hem de teokratik bir rejim peşinde olanların ortak paydası olduğunun altı çizilmektedir.

Süregelen öğrenci hareketlerine karşı *Türk-İş* Genel Başkanının görüşü: Bu tip hareketlerin öğrencilikle bağdaşmayacağı yönündedir. Lakin bu hareketlerin temelinde bazı masum isteklerin saptırılmasının yattığı ifade edilmekte; işsiz kalma tehlikesinin yanı sıra mevcut üniversiteye girişi sağlayan sınav sistemindeki aksaklık yüzünden okuduğu fakülte ile okumak istediği fakülte arasında tutarsızlıklar olan geniş kitlenin saldırganlaşmaya zorlandığı belirtilmektedir. Sosyal güvenlik müessesesinin birçok alanda kurulamamış olmaması da süregelen rahatsızlıkların sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir. Diğer taraftan, sistemin zafiyetinden faydalanan bir avuç asalak kesimin bu durumdan yararlanarak, inanılmaz boyutta sömürü faaliyeti içinde bulundukları hususu işlenmektedir. Vergi politikasındaki haksızlıkların da önemine değinen *Demirsoy*, özellikle büyük toprak sahiplerinin kazançlarının vergi dışı bırakılmasının sınırlı kazançları vergilendirilen çalışanlar nezdinde tepkiyle karşılandığını vurgulamaktadır.

Parlamentonun çalışma düzeninin de bir diğer şikâyet konusu olduğu belirtilen yazıda, konfederasyonlarına karşı girişilen şiddet eylemleri karşısında soğukkanlılıklarını korumaya gayret edecekleri belirtilmektedir. *Türk-İş*’in, halkı parçalayacak girişimler karşısında yapılacak her hamlede Cumhurbaşkanının yanında olduğu vurgulanarak yazı nihayete erdirilmektedir.

Yine bir başka belgede *Türk-İş*’in partileşmeye meyyal tutumlar içinde bulunduğu; bu eğilime direnenler olduğu kadar savunanların da bulunduğu ifade edilmektedir. *Yol-İş, Ges-İş, Demiryolları İşçi Sendikası* ve *Şeker-İş* sendikaları yöneticilerinin *CHP*’deki *Kemal Satır*

¹³⁸ Sülker, a.g.e., s.134.

¹³⁹ Cahit Talas, *Bir Toplumsal Politika Belgesinin Yorumu: Toplumsal Anlaşma*, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1982, s.3.

¹⁴⁰ Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin 08.01.1971 tarih ve 3/146 sayılı yazısı eki [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–32].

grubuyla bu doğrultuda teşrik-i mesai içinde olduklarından söz edilmektedir. Bu tip bir parti kurulması durumunda *CHP* ve *AP* içinde bulunan *Türk-İş* kökenli milletvekili ve senatörlerin, bu yeni partiye iltihak edeceklerinin tahmin edildiği belirtilmektedir.¹⁴¹

DİSK'in muhtıra sonrasındaki yaklaşımını göstermesi açısından, konfederasyonun *Kocaeli Bölge Temsilcisi Hakkı Öztürk* tarafından yayınlanan basın bülteni de önemlidir. Söz konusu bültende 12 Mart öncesinde Atatürk ilkelerine sahip çıkan, anayasanın uygulanmasını isteyen devrimcilere insanlık dışı her türlü baskı ve terörün uygulandığı; ülkenin beceriksiz idarenin elinde itibarını yitirdiği; işçi sınıfı ve emekçi halkın korkunç bir perişanlığa düştüğü belirtilmektedir. Silahlı Kuvvetlerin müdahalesinin büyük bir ferahlık yarattığı, Silahlı kuvvetlerin, anayasanın kendisine tanıdığı hakkı kullanarak meşru bir şekilde müdahalesini destekledikleri ifade edilmektedir.¹⁴²

Cevdet Sunay'a gelen uyarı ve şikâyet içerikli yazılardan biri de, kendisini kanun çerçevesinde, fikir yoluyla. Atatürk devrimlerini muhafaza, müdafaa, yayma gayesiyle kurulmuş, irtica ve komünizm düşmanı milli bir teşekkül olarak tanımlayan, başkanlığını *Fahri Belen*; 2'nci Başkanlığını *İsmet Giritli*; sekreterliğini *Muhittin Koran*'ın yaptığı; üyeliklerinde ise *Fuat Sargın*, *Faruk Güventürk*, *Mustafa Baydar*, *Nurettin Peker* ve *Nazan Baran*'ın bulunduğu *Mustafa Kemal Derneği Büyük Devrim Konseyi*'ndendir. Derneğin öncelikle şikâyet ettiği kesim: Dini siyasete alet ettiği, köylüyü ve halkı kandırarak teokratik bir devlet kurmaya çalışan *MNP* çevresidir. Aşırı solun, Türkiye halkları tabiriyle üstelik tam bağımsızlık şiarını çarpıtarak ülkeyi Sevr paçavrasının hudutlarına çekmeye çalıştığı iddia edilmektedir. Bu tehlikeler karşısında cumhurbaşkanından yetkili ve görevli organları uyarması; elde edilmiş bu husustaki faaliyetleri belgeleyen, açıklanmasında milli bir sakınca bulunmayan bilgilerin kamuoyuna ilanı istenmektedir.¹⁴³

9.12 MART MUHTIRASI SÜRECİNDE ÜNİVERSİTELER VE ÖĞRENCİ OLAYLARI

1946'da üniversitelere sağlanan özerklik 27 Mayıs 1960 müdahalesiyle kesintiye uğradıktan sonra, 1961 Anayasası ile ilk kez üniversiteler anayasal düzeyde düzenlenmiştir.¹⁴⁴ Üniversitelere bilimsel ve idari özerklik kazandırılmış, siyasi partilere üye olma yasağının üniversite üyelerine uygulanamayacağı belirtilmiş, üyelerin, serbestçe araştırma ve yayın yapabilecekleri ileri sürülmüştür.¹⁴⁵

1960'ların başında Kıbrıs odaklı önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kıbrıs sorunu Londra ve Zürih anlaşmalarıyla geçici bir çözüm yoluna sokulmuştur ancak 1963 yılı Aralık ayında meydana gelen olaylar tepkilerin yeniden artmasına neden olmuştur. CHP-Bağımsızlar Azınlık Hükümeti döneminde 27-28 Ağustos 1964'te Ankara ve İstanbul'da düzenlenen öğrenci protesto hareketleri halkın da katılımıyla büyük bir batı ve özellikle Amerika aleyhtarı gösteri halini

¹⁴¹ 11.01.1971 tarihli "*Türk-İş'in Parti Kurma Çalışmaları*", başlığını taşıyan belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-45].

¹⁴² DİSK (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) Kocaeli Bölge Temsilciliğinin 13.03.1971 tarihli basın bülteni [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-13; Fihrist No: 7709-7].

¹⁴³ Mustafa Kemal Derneği tarafından Cumhurbaşkanlığı makamına gönderilen 27.12.1970 tarih ve özel sayılı yazı [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-5].

¹⁴⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 8. Bs., İstanbul, Alfa Yayınları, 2001, s.328.

¹⁴⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, *Resmî Gazete*, 31.5.1961 No: 10816.

almıştır. “Johnson sahte dost”, “Bizi dolarlarınızla satın alamazsanız”, “Amerikalı, memleketine dön!” gibi slogan ve dövizler Türk gençlerinin Amerika’nın Kıbrıs politikasına karşı takındıkları tavrı şiddetli şekilde açığa vurmuştur.¹⁴⁶

Aynı yılda üniversite öğrencilerinin reform talepleri gündeme gelmiştir. Bunun için İstanbul Üniversitesi’nde eylemler yapılmıştır. Öğrenciler eğitim sistemini şikayet etmişler reform çıkmazsa eylemlerinin artacağı uyarısında bulunmuşlardır.¹⁴⁷ Öğrenci örgütleri 12 maddelik ağır suçlamalarla dolu bildiri yayınlayarak, İstanbul Üniversitesini bir skandal ocağı halinde vasıflandırılmıştır, öğretim üyelerini çeşitli açılardan ağır bir şekilde suçlamışlardır. Tıp Fakültesi öğrencileri yeni yönetmeliği protesto için dersleri boykot kararı almışlardır.¹⁴⁸ 1964’te yaşanan bu olaylar üzerine AP’li Senatör Profesör Celal Ertuğ öğrenci örgütlerinin köklü bir reform talebi ile devlete, üniversiteye karşı sert bir direnme reaksiyonuna geçtiklerini, bütün bu kaynaşmalar, ağır ithamlar karşısında İstanbul Üniversitesi yetkililerinin sustuğunu ifade etmiştir.¹⁴⁹

1965 seçimleri öncesi TİP, sağ ideoloji savunucuları tarafından komünistlik ve dinsizlik suçlamalarına maruz kalmıştır. Aydınlar arasında oldukça rağbet gören solcu ideolojinin 1962 sonrasında yayılma göstermesi sağcı ideoloji savunucularını rahatsız etmiştir. 1962 yılında kurulan Sosyalist Kültür Derneği sosyalizmi yaymayı amaçlamıştır. Solcu ideoloji sahipleri, muhafazakarlara, mukaddesatçı-milliyetçilere, yabancı sermaye ile işbirliği yapanlara ve liberallere karşı cephe alıp anti-Amerikancı yaklaşımı savunmuştur.¹⁵⁰

Solda bu gelişmeler yaşanırken sağcılar Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği’ni kurarak solculuğu Moskova ve Lenin’e bağlı komünizmi isteyen maskeli akım olarak nitelendirmiştir. 1960’ların sonlarından itibaren CKMP-MHP’nin gelişmesine damgasını vuran temel olgu, edindiği anti-komünist misyondur. Daha 1960’ların ilk yarısında Türkiye’de anti-komünist söylem, “genel sağ” siyasetin asli unsurlarından biri haline gelmiştir. Solcu, hatta burjuva liberal gazetelere ve özellikle TİP’e yönelik baskınlarla, “komünizmi tel’in mitingleriyle”; anti-komünist sokak gücü geliştirilmeye başlanmıştır. “Milliyetçilik” adına meşrulaştırılan anti-komünizm, başlı başına bir siyasal kimlik ve meslek haline gelmiştir.¹⁵¹

I. Demirel Hükümeti dönemi (1965-1969) toplumsal gerilimin yavaşça arttığı bir dönem olmuştur. Sağ kesim tarafından mitingler yapılmaya devam etmemiştir. Bu konuda Senatonun önde gelen isimlerinin başında AP Samsun Senatörü Fethi Tevetoğlu gelmektedir. 1966 yılında Beyazıt Meydanı’nda yapılan Komünizmi Telin ve Uyarma Gösterisi’nde konuşan Tevetoğlu, Cumhuriyet, Milliyet ve Akşam gazetelerinin okunmamasını, bu gazetelere 25'er kuruş verilerek maddi güçlerinin arttırılmamasını söylemiştir.¹⁵²

1966 yılında TMTF’nin Sakarya’da yaptığı Genel Kurulda olaylar çıkmış ve 18 kişi yaralanmıştır. Bu olay 27 Mayıs rejimine bir başkaldırı olarak görülmüştür. Bu arada MDD

¹⁴⁶ Bülent Daver, “Türk Üniversite Öğrencileri Ve Siyaset”, **AÜSBF Dergisi**, C:XIX, No.3, 1964, s.45.

¹⁴⁷ **Milliyet**, 17.12.1964, s.1.

¹⁴⁸ **Milliyet**, 11-21.12.1964, s.1.

¹⁴⁹ **CSTD**, C:22, B:16, 15.12.1964, s.465-468.

¹⁵⁰ Abadan, “**Anayasa Hukuku...**”, s.111.

¹⁵¹ Tanıl Bora-Kemal Can, **Devlet, Ocak, Dergah 12 Eylül’den 1990’lara Ülkücü Hareket**, 6. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s.56.

¹⁵² Feyzioğlu, **a.e.**, s.528.

düşüncesini savunanlar 1968'de Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun (FKF) yönetimine hakim olmuştur. Fikir Kulüpleri bütün büyük üniversitelere yayılmıştır. 1960'ların ortalarında bu kulübün ve diğerlerinin yönetimine FKF adıyla ulusal bir ağ kuran TİP'in öğrenci eylemcileri hakim olmuştur ve bu federasyonu kısaltılmış adıyla Dev-Genç diye bilinen, "Devrimci Gençlik" örgütüne dönüştürmüştür

Türkiye'deki gençlik hareketi 1968'lerden itibaren Almanya ve özellikle de Fransa'daki öğrenci hareketlerinin etkisi altına girmiştir. 1968 yazına girerken, Avrupa'dan gelen haberlerin de etkisiyle, gençlik eylemleri tırmanmaya başlamıştır. Öğrenciler ilk önce Ankara'da Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde boykot kararı almış, birkaç gün içinde olaylar İstanbul'a da yayılmıştır. İstanbul'daki eylemler daha şiddetli olmuş ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde işgale dönüşmüştür. Rektörlüğü ele geçiren öğrenciler bir işgal komitesi oluşturarak taleplerini İstanbul Valiliği'ne iletmışler ve istediklerini elde ettikten sonra işgale son vermişlerdir.¹⁵³

Türk öğrenci hareketlerine yeni boyutlar kazandıran en önemli etken, Türk siyaset sahnesinin hızla kutuplaşması ve siyasal partilerin üniversite öğrencileri arasından kendi saflarına çekmek için giriştikleri sürekli çabalardır. Böylece öğrencilerin silahla donatılması, silahlı öğrencilere verilen eğitim sadece üniversitelerde sık sık ölümle sonuçlanan tamir edilmez can kaybına yol açmakla kalmamış aynı zamanda anayasal, etkili şekilde işleyen bir parlamenter sisteme karşı güvenin yitirilmesine yol açmıştır. Gerek öğrencilerin, gerekse genç işçilerin 1968 sonrası yol boyunca gösterdikleri muhalefet tarzı ve ileri sürdükleri istekleri ile Türk kamuoyunu ilgilendiren belli başlı siyasal sorunlara damgalarını vurmuşlardır.¹⁵⁴

Temmuz 1968'de Konya'da önemli olaylar yaşanmıştır. 15 Temmuz 1968'de İstanbul'a gelen Amerikan 6. Filo'suna karşı protesto eylemleri düzenleyen İTÜ öğrencilerinin kaldığı İTÜ Talebe Yurdu, 17 Temmuz'da sabaha karşı polis tarafından basılmış, baskında birçok öğrenci yaralanırken pencereden atılan ve komaya giren Vedat Demircioğlu, 24 Temmuz'da yaşamını yitirmiştir. Vedat Demircioğlu'nun cenazesinin Konya'ya getirileceğinin belli olması üzerine Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ile TMTF Emperyalizmi Kınama mitingi düzenlemek istemişler, buna karşı çıkan gruplarla girişilen çatışma sonucunda Konya'da önemli karışıklıklar çıkmış, birçok insan yaralanmış, birçok iş yeri tahrip edilmiştir.¹⁵⁵

Olaylar üzerine CHP'nin yayınladığı bildiride İçişleri Bakanı Faruk Sükan'ın Konya'da olayların sorumlularıyla görüşmeler yaptığını, Sükan'ın seçim bölgesi olduğu için kimseyi küstürmek istemediği, hükümetin sola saldırmayı mazur gören açıklamalar yaparak olayları teşvik ettiği ve olaylara müdahalede gecikildiği gibi suçlamalar yer almaktadır.¹⁵⁶

Başbakan Demirel ise, hürriyetin kötüye kullanıldığını iddia ederek, bir kısım hürriyetleri kontrol altına alacak tedbirlerin işleme konulmasının gerekli olduğunu vurgulamış, demokrasiyi sokağa boğdurtmayacağını, kanunsuzluğu günlük hadise haline getirmek isteyenlerin, kanunsuzluk yolu açılırsa en büyük zararı kendilerinin göreceğini söylemiştir.¹⁵⁷

¹⁵³ Birand vd., **a.g.e.**, s.153-154.

¹⁵⁴ Nermin Abadan, **"Türkiye'de ..."**, s.68.

¹⁵⁵ **Cumhuriyet**, 17-26.7.1968, s.1.

¹⁵⁶ **Milliyet**, 30.7.1968, s.1.

¹⁵⁷ **Milliyet**, 27.7.1968, s.1.

1961 Anayasası'nın öngördüğü üniversitelerle ilgili ayrıntılı düzenleme ve özerklik durumu uzun ömürlü olmamıştır. Ülke genelinde siyasi hareketliliğin doruğa çıkması ve üniversitelerin, özellikle 1968'den itibaren gençlik hareketlerinin en önemli merkezi haline gelmesi üzerine mevcut yapıda önemli değişikliklere ve düzenlemelere gidilmek istenmiştir. Bu tasarı üzerinde yapılan tartışmalar uzun bir süre sürmüştür ve yasa yürürlüğe girmeden 12 Mart Muhtırası yayınlanmıştır.¹⁵⁸

1969 yılı, seçimlere hazırlanan Türkiye'de işçi ve öğrenci hareketlerinin doruğa çıkmasına sahne olmuştur. Ocak ayında ODTÜ'de ABD Büyükelçisi'nin arabası yakılmış¹⁵⁹ ve Şubat'ta 6. Filo'nun gelişini protesto eden sol görüşlü öğrencilerle sağ görüşlü öğrencilerin çatışması sonucu 2 kişi hayatını kaybetmiştir.¹⁶⁰ Nisan'da ODTÜ, öğrenciler tarafından işgal edilmiş ve Rektör Kemal Kurdaş görevinden ayrılmaya zorlanmış, Mayıs'ta Yargıtay Başkanı'nın cenaze töreninde olaylar çıkmıştır. Haziran'da İstanbul Üniversitesi'nde sol görüşlü öğrencilerle polis arasında çıkan çatışmalarda 114 kişi yaralanmıştır.¹⁶¹

1970'ten itibaren, Milli Demokratik Devrim (MDD) çevresinden bazı köktencilere, ajitasyonun yeterli olmadığı ve sadece "silahlı propaganda"nın (yani terörist saldırıların) ve silahlı gerilla mücadelesinin devrimi getirebileceği kararına varmıştır. Maocu gruptan kopan Türkiye Komünist Partisi-Marksist/Leninist (TKP-ML) hizbi de, Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu'nu (TİKKO) oluşturmuştur. Deniz Gezmiş'in Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) ve Mahir Çayan'ın THKP-C öncülüğündeki bu gruplar, ülkeyi istikrarsızlaştırmayı hedefleyen bir terör mücadelesini, kent gerilla savaşını başlatmışlardır.¹⁶²

1970 yılında üniversitelerde şiddet olaylarının artması ve ülke gündemini işgal etmesi sonucunda CGP'li Mehmet Hazer Senatoda bir araştırma komisyonu kurulmasına dair bir teklifi Senato'ya taşımıştır. Hazer, önergesinde öğrenci ve öğretim üyelerince yürütülen ideolojik hareketlerin zararlarını açıklayarak, ülkede huzur ve asayiş sağlamak için Anayasa'yı suçlamanın faydası olmadığını belirtmiş ve anarşinin bitmesi için geniş bir koalisyonun kurulması gerektiğini belirtmiştir. Bu şekilde olayları bastıramayacaksa, hükümetin istifa etmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁶³

İçişleri Bakanı Senatör Haldun Menteşeoğlu; Mehmet Hazer'in önergesine karşılık söz alarak; hükümetin her türlü anarşik hareketin karşısında bulunduğunu, üniversiteler özerk olduklarından olaylara ancak istekte bulunulduğunda müdahale edildiğini söylemiştir. Yükseköğretim öğrencilerinden yasadışı harekette bulunanların okuldan atıldıklarını ve suç işleyen öğrencilerin adalete teslim edildiklerini, gösteri yürüyüşlerinin izne bağlı olmadığını belirtmiştir. Menteşeoğlu ayrıca hükümetin Anayasa ve diğer yasaların hükümleri dışında hiçbir eylem içine girmeyeceğini, üniversitelerin kendi bünyelerinde düzeni sağlaması gerektiğini, başbakanın veya hükümetin çekilmesinin yollarının ise Anayasa'da belirtilmiş bulunduğunu belirtmiştir.¹⁶⁴ Hazer'in araştırma komisyonu kurma önerisi Senato tarafından reddedilmiştir.

¹⁵⁸ Akyüz, a.g.e., s.329

¹⁵⁹ Akşam, 7.1.1969, s.1.

¹⁶⁰ Akşam, 17.2.1969, s.1.

¹⁶¹ Cüneyt Arcayürek, **12 Eylül'e Koşar Adım (Kasım 1979-Nisan 1980)**, Ankara, Bilgi Yayınevi,1986, s.228.

¹⁶² Zürcher, a.g.e., s 372.

¹⁶³ CSTD, C:62, B:13, 8.12.1970, s.184

¹⁶⁴ CSTD, C:62, B:19, 24.12.1970, s.372-377.

Seçim ayı olan Ekim’de de ODTÜ’de öğrenciler ile jandarma arasında silahlı çatışma çıkmıştır. Başbakan Süleyman Demirel’e göre, bu olaylar masum istekleri aşmış, siyasal bir sonuç çıkarmaya yönelik hatta bir ordu müdahalesini kışkırtan davranışlara dönüşmüştür ve nihayetinde istenilen de olmuştur.¹⁶⁵ Bu arada Doğan Avcıoğlu’nun çıkarmış olduğu Devrim gazetesi daha sonra “9 Martçılar” olarak adlandırılan grubun ideolojik bir organı haline gelmiş, bu gazete ordu içinde mevcut iktidara karşı gelişen hoşnutsuzluğu kendi etrafında toplayarak askeri müdahale yapılması gerekliliğini vurgulayan bir yayın organı olma görevini üstlenmiş ve toplumsal gerginliği tırmandırılmasında etkin rol oynamıştır.

Muhtıra sonrasında, en azından bir kısım öğretim üyesinin tutumunu yansıtmaları açısından, *Ankara, Hacettepe, İstanbul, Atatürk ve Ege Üniversiteleri* bir kısım öğretim üyeleri adına Temsil Heyetinin yayınladığı bildiride de önemlidir. Bildiride: “*Milli kuruluşların ve millet hayatının felce uğradığı böyle bir durumda Türk Silahlı Kuvvetlerinin, anarşiyi önlemek, milli istikbali ve Türk demokrasisini kurtarmak ve korumak yolunda basiretle ortaya çıkmış olmasını, biz öğretim üyeleri şükranla karşılıyoruz*” denilmektedir.¹⁶⁶

10.MUHTIRA ÖNCESİNDE CUMHURBAŞKANI VE ORDUNUN TUTUMU

Süregelen bunalım karşısında, çeşitli kanallardan gelen talep ve şikâyetlere muhatap olan *Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay* ise yayınladığı yeni yıl söyleviyle hadiseler karşısındaki tavrını izah etmektedir. *Sunay*, tüm menfî gelişmeler karşısında ülkenin yegâne teminatı olan *Türk Silahlı Kuvvetleri*’nin bütün halinde hazır ve muktedir bir şekilde dimdik durduğunu ifade etmektedir. *Sunay*, sükûnetin sağlanmasında, hadiselerde bizzat rol oynayan militanların adalet huzuruna çıkarılmasının tek başına yeterli olmadığını belirtmekte; onları teşvik, tahrik eden ve destekleyen kişi ya da örgütlerin de adaletle tesliminin lüzumundan söz etmektedir.

Diğer taraftan *Sunay*, hadiselerin merkezi olarak görülen üniversitelerdeki vatansever hoca ve öğrencileri de müesseselerinin şerefini cesaretle korumaya davet etmektedir. *Sunay*, söylevinin ilerleyen bölümlerinde, 27 Mayıs’tan bu yana yapılması beklenen reformlar üzerinde durarak bunların ivedileştirilmesi hususunun altını çizmektedir. Özellikle *emekli inkılâp subaylarının* mağduriyetine yaptığı vurgu önemlidir. 1970 yılının Ağustos ayında yapılan devalüasyonla (kur ayarlaması) ilgili olarak baş gösteren enflasyona mani olacak tedbirlerin bir an evvel alınması gerektiğini belirten *Sunay*, huzursuzlukların kaynağında: Anayasanın yürürlüğe girdiği tarihten bu yana vaat edilen reformların geciktirilmesinin bulunduğu teşhisini koymaktadır.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Arcayürek, a.g.e., s.228.

¹⁶⁶ Ankara, Hacettepe, İstanbul, Atatürk ve Ege Üniversiteleri bir kısım öğretim üyeleri adına Temsil Heyeti tarafından, “Büyük Türk Milletine!” hitabıyla yayınlanan 15.03.1971 tarihli bildiri [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–13; Fihrist No: 7709–11].

¹⁶⁷ Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin, Başbakanlık, Cumhuriyet Senatosu Genel Sekreterliği ve Millet Meclisi Genel Sekreterliğine dağıtım, 05.01.1971 tarih, 4/5 ve 4/6 sayılı yazısı ekinde yer alan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın 31.12.1970 tarihli Yeni Yıl Söylevi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–22].

27 Mayıs Darbesi sonrası ordunun yapısında önemli değişikliklere gidilmiştir. Mesela darbeyi yapan Milli Birlik Komitesi (MBK) üyeler, kendi arasında bölünmüş ve 14'ler olarak adlandırılan grup komiteden ayrılmak zorunda kalmıştır. 27 Mayıs'tan üç ay sonra ise 235 general "orduda gençleştirme" gerekçesiyle emekliye sevk edilmiş geriye 15 general kalmıştır.¹⁶⁸ Bununla birlikte "EMİNSULAR" olarak bilinen ve yaklaşık 7200 subayın ordudan ayrılmak durumunda kalması ise, ordunun tansiyonunu düşürmemiş tam tersine arttırmıştır. Bu çerçevede 27 Mayıs müdahalesiyle birlikte su yüzüne çıkan ordu içindeki "ılımlılar" ve "köktenciler" arasındaki mücadele sonraki yıllarda da devam etmiştir. İki grup arasındaki çelişki, ordu içindeki birçok subayın 1960 müdahalesinin yapılmasına sebep olan şartların yeniden oluştuğu düşüncesinden hareketle gerçekleştirdikleri 1971 müdahalesi öncesinde tekrar su yüzüne çıkmıştır.¹⁶⁹ 1961-1971 arasındaki dönemde, özellikle 1967'den sonra bir askerî müdahale beklentisi güçlenmiştir.¹⁷⁰

Takvimler artık 1970 yılının sonuna gelindiğini gösterdiğinde, ülkenin içinde bulunduğu duruma ilişkin olarak ileri sürülen düşüncelerin, devletin sorumlu mevkilerinde bulunanlar tarafından yayınlanan yeni yıl mesajlarında da yer aldığı görülmektedir. Dönemin *Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç*'ın Türk Silahlı Kuvvetlerine hitaben kaleme aldığı yeni yıl mesajı da bu tür düşünceleri içermektedir. Mesajın bir yerinde *bir kısım gafillerin Türk halklarından, bölücü örgütlerinden pervasızca söz edecek cesarete ulaştıklarının* ibret ve nefretle izlendiğinden söz edilmektedir. Müsvedde metin olduğu anlaşılan yazıda geçen *bölücü örgütler* lafzının ilk kaleme alındığında *Devrimci Kürt örgütleri* olarak geçtiği, sonradan üstünün çizildiği anlaşılmaktadır. Mesajın, *Tağmaç*'ın diğer komutanların aksine hâlâ anarşinin sorumlu bütün anayasal organlar tarafından demokratik düzen içinde sona erdirileceği beklentisi içinde olduğunu gösteren sondan ikinci paragrafı önemlidir.¹⁷¹

¹⁶⁸ *Milliyet*, 4.8.1960, s.1

¹⁶⁹ Semih Vaner, "Ordu", *Geçiş Süresince Türkiye*, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s.260.

¹⁷⁰ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*, 4.Bs., Ankara, İmge Yayıncılık, 2008, s. 203.

¹⁷¹ Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç tarafından Türk Silahlı Kuvvetlerine hitaben kaleme alınan 31.12.1970 (?) tarihli yeni yıl mesajı [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-16].

İKİNCİ BÖLÜM: 12 MART MUHTIRASI VE SONRASINDA YAŞANAN BAŞLICA OLAYLAR

Sadece askerlerin değil, aynı zamanda seçilmiş ve atanmış kimi sivillerin de mevcut demokratik ortamdan ümit kesmiş oldukları gözlenmektedir. Bu koşullar içinde, orduda geniş bir kaynama olduğu; kaynamanın daha ziyade alttan geldiği; özellikle bazı radikal sol gruplarla irtibata geçmiş olan subayların, hedefine ulaşamamış olduğuna inandıkları 27 Mayıs'ı tekemmül ettirmek amacıyla, sivil alanı tamamen ortadan kaldıracak yeni bir girişimi başlatacakları anlaşılmaktadır. Peki, ne oldu da müdahale şekli bilfiil ve doğrudan müdahaleden, muhtıra yoluyla dolaylı bir müdahaleye dönüştü?

A.DOĞRUDAN MÜDAHALENİN DOLAYLI MÜDAHALEYE DÖNÜŞMESİ VE 9 MARTÇILARIN TASFİYESİ

İdareyi bizzat ele alarak, tüm sivil siyaseti tasfiye etmeyi amaçlayan 9 Mart hareketinin sadece ordu içindeki bir kısım subayın teşebbüsü olmadığı iddia edilmektedir. Daha doğrusu: Hareketin asıl yönlendiriciliği noktasındaki teorik altyapı, bir grup sol Kemalist aydın tarafından hazırlanmıştır denilmektedir. Bu aydın grubu önce, ordu içinde etkili general ve subaylar ile irtibat kuracak; askerinin zihnindeki Kemalist ideolojik şekillenmeye uygun bir yorum ile yoğun temaslar ve birliktelikler sağlanacaktı. Türk ordusunun tarihsel geleneğindeki müdahale temayülü bu şekilde yönlendirilerek devrimin vurucu gücü tedarik edilecekti.¹⁷² *Mete Tunçay*, 9 Martçıların başarılı olmaları durumunda olacakların, 12 Martçıların yaptıklarından daha beter olacağını öngörmektedir:

*Tabii, yaşarken yavaş yavaş öğrendik ki ordu içinde sosyalizmi getirmek isteyen bir grup varmış, onlar en üst kademelere kadar sızmışlar ve onlar bir darbe hazırlarken 12 Martçılar onları... O galiba daha önce planlanmış, 8 Mart mı ne çünkü tarihini... 9 Mart mı? Onu bertaraf edip bazı en yukarı komutanların saf değiştirmesi sonucunda bunlar gelmişler. Ötekinin olmadığına sonradan şükretmemiz gerektiğini düşündük çünkü eğer sosyalizmi kurma amacıyla darbe yapanlar olsaydı daha da beter şeyler yapabilirlerdi. Ama 12 Mart, işte, 27 Mayıs'ta aydınlar ve ordunun arasında kurulan ittifakın ya da anlaşmanın çöküşü oldu geniş ölçüde. Bugün bile hâlâ 1961 Anayasası'nın bazı erdemlerine bakıp onu 27 Mayısın matlup hanesine yazmak isteyenler falan var, tabii bunun bir hakikat payı da var ama 27 Mayıs'ta birlikte bir yol olduğu...¹⁷³ Şeklinde yorumda bulunan *Tunçay*, aslında amacın ne kadar iyi ve ulvi olursa olsun, kullanılan aracın da amacı geniş ölçüde belirlediğinin de altını çizmiş olmaktadır.*

Rasim Cinisli, döneme ait anlatımlarında şu ifadeleri kullanmaktadır:

27 Mayıs'tan sonra ve 27 Mayıs sebebiyle Türkiye'nin yaşamış olduğu en büyük talihsizliklerden birisi 9 Mart, bilinmeyen 9 Mart teşebbüsüdür. 12 Mart muhtırası darbe içinde

¹⁷² Türk Ordusunun bu eğilimini en iyi inceleyen eserlerden birisi olması itibarıyla bkz. Mevlüt Bozdemir, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1982.

¹⁷³ Prof. Dr. Mete Tunçay'ın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.42–13.00].

darbedir. 12 Mart muhtırası siyasete müdahaledir amma sebepleri farklıdır. 9 Mart olayını iyi bilmek lazımdır. Bunları benim söylememe lüzum yok. Hasan Cemal ve buna benzer arkadaşlar kitaplar hâlinde yazdılar nedenlerini, nasıl olduklarını. Olay şu. Ha, size bir başka şey daha takdim edeceğim. Onu zannediyorum ki önemli bulacaksınız: Faik Türein Paşanın el yazısıyla yazılmış kırk küsur sayfalık bir hatıratı vardır.¹⁷⁴ 9 Mart olayını son derece açık, nasıl düzene konulduğunu açık açık ifade ediyor Faik Türein Paşa. Yani o kırk sayfalık yerde var mı yok mu onu bilmiyorum ama onların ne söylediklerini, komünizmle yönetilen bir devlet şeklinin gündemlerinde olduğunu, Türkiye'yi 17 Ekim darbesi gibi bir darbeyle yönetmek istediklerini, bunun birkaç koldan yürüdüğünü, birinci kol, Cemal Madanoğlu 27 Mayısı yapanlardan bir grup. Daha sonra, acı olan ve benim için de son derece acı olan şey, ordu kademelerinin en üst kademesine çıkmış Faruk Gürler Paşa gibi, Muhsin Batur Paşa gibi ordumuzu yönetenlerin böyle bir fikre kapılmış olmaları ve devleti bir Marksist yönetime doğru götürmeye temayül etmeleri. Genelkurmayda Marksist anayasa yapılmıştır. Onun kaleminden öğreniyorum ben bunları, Türk Genelkurmayında.¹⁷⁵

1.9 MART HAREKETİNİN FİKRİ ALTYAPISI VE GEREKÇELERİ

İddiaya göre: Altmışlarda çıkan son derece etkili bir dergi olan *Yön*'ün başındaki *Doğan Avcıoğlu*, bu faaliyetlerin başında bulunuyordu. *Yön*'ün kapanmasının ardından *Avcıoğlu*, yayınlamaya başladığı haftalık *Devrim* gazetesinin etrafında toplanan bir grupla, harp okullarından başlayarak kimi muvazzaf subaylarla bu doğrultuda ilişkiler kurmuştu. *Ertuğrul Kürkçü*, bu hususta şunları ifade etmektedir:

Bu radikallerin fikirlerini daha çok *Devrim* gazetesinden okuyabilirdiniz -Doğan Avcıoğlu'nun başında olduğu- ve hakikaten bu gazeteye baktığınız zaman, bugünkü külliyyatı incelediğiniz zaman gerçek bir programa dayandıklarını, kendilerince Türkiye'yi değiştirmek için bugünkü darbeciklerden çok daha farklı olarak hani “Türkiye'nin istikbali” diye ciddi bir fikriyata sahip olduklarını ve bunun için azimle çalıştıklarını görebilirdiniz. Çok etkili oldular, bunu söyleyebilirim. Öğrenci hareketi içerisinde, bu akımla sosyalistler arasında bir dönem beraberlikten sonra çok ciddi bir rekabet de oldu. Bizim, DEV-GENÇ yönetiminde olduğumuz dönem bu rekabetin en dorukta olduğu dönemdi ve biz bir askerî müdahale değil bir halk savaşı yolunun doğru olduğunu düşünerek bu akımla yollarımızı ayırdık ama Türkiye entelijansiyaasının fikriyatının gelişmesinde bu akımın önemli bir rolü oldu. Bu rol belki bugünlere kadar da bir şekilde sürüp gelmiştir, onlar sonraki dönem tartışmaları içerisinde.¹⁷⁶

Orduda bu doğrultuda yönlendirilecek küçük rütbeli subay gruplarının varlığı biliniyordu. Nitekim hareketle doğrudan doğruya ilişkileri bulunup bulunmadığı bilinmeyen bir grup subayın *Devrimci Subaylar Bildirileri*yle görüşlerini açıkladığı kamuoyunun bilgisi dışında değildir. Eski

¹⁷⁴ Metin komisyonumuzun da bilgisi dahilindedir. Söz konusu metin kamuoyunun erişimine de açıktır. Bkz. <http://faikturun.wordpress.com/> (Erişim: 12.12.2012).

¹⁷⁵ Rasim Cinisli'nin 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 18.02–19.05].

¹⁷⁶ Ertuğrul Kürkçü'nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

Ankara valisi ve belediye başkanı Enver Kuray'ın oğlu, Yassıada Mahkemesi Başsavcısı Altay Ömer Egesel'in yeğeni olan Sarp Kuray'ın belirttiğine göre bu bildirileri kaleme alan isim, şimdilerin önemli habercilerinden Teğmen Ali Kırca'dır.¹⁷⁷ Kırca, bildiriyi kendisinin kaleme aldığını teyit ederek bildirinin mahiyetini şu cümlelerle aktarmaktadır ve de eklemektedir:

*(Devrimci Subaylar Bildirgesinin 12 Mart'la) Hiçbir bağlantısı yoktur. Tam tersine, 12 Mart, bizden onun hesabını sordu. Başkaları olsa, onlar da soracaktı. Yani kastettiğiniz o 9 Martçılar da çünkü biz soldaydık. Yani başka bir yerdeydik. Biz kimsenin sözüne falan dinlemeyecek, böyle başka bir yerde duruyorduk. Biz genç insanlardık. İşte en yüksek rütbelisi bendim, teğmen...*¹⁷⁸

*“Genel olarak bunu söyleyeyim. Darbeler açısından hayatımın hiçbir döneminde değişkenliğim olmadı. Hayatımın her alanında on bir yaşında çocuktan başlayarak altmış üç yaşındaki şu adama kadar darbelere karşı oldum, darbenin dışında oldum. Yani o ortamda bulunmam için zaten hiçbir iklim de olmadı”.*¹⁷⁹

Bu yıllarda, var olan bunalımdan çıkışı göstermek iddiasıyla kaleme alınmış bir eserin etkisi büyüktür: Doğan Avcıoğlu tarafından kaleme alınmış olan *Türkiye'nin Düzeni* isimli kitap. Kitap öylesine popüler olmuştu ki, üniversite ve harbiye öğrencilerinden, dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler'e kadar hemen herkesin başucu eseri haline gelmiştir. Avcıoğlu ve çevresinin, Türkiye üzerine etraflı analizler içeren, bu yapıtı, Türkiye'nin antiemperyalist bir kurtuluş savaşı vererek bağımsızlığını kazandığı; Kemalist devrimin zorunlu üst yapı reformlarıyla başlatılan bir hamle olduğu; ülkenin sınıfsal bileşiminden kaynaklanan güçlükler nedeniyle alt yapıya ilişkin reformların bir türlü yapılamadığı teşhisine dayanmaktaydı. Düzendeki bozukluk giderilmedikçe de reformların yapılması imkânsızdır.¹⁸⁰ Kemalist devrimin bu yüzden işini yarım bırakmak zorunda kaldığını; bu yapı içinde zamanla palazlanan işbirlikçi burjuvazinin sınıfsal çıkarları uğruna ülkeyi emperyalizmin kucağına ittiği görüşü işlenmektedir.¹⁸¹ Numan Esin'in *Yön Hareketi* ve Avcıoğlu ile olan irtibatı hakkında söyledikleri şunlardır:

*O esnada, Türkiye'de milliyetçilik akımının yanı sıra sol düşünceler de zemin kazandı. TİP'in karşısında solun bir diğer kolu Doğan Avcıoğlu'nun başını çektiği, onun çıkardığı bir dergi vardı, Yön dergisi. Onlar bana yurt dışındayken de yolluyorlardı çalışmalarını filan. Hatta bir 27 Mayısın yıl dönümünde benim yolladığım makalemi onlar yayınladılar. Öyle bir aramızda sıcak ilişki doğdu. Türkiye'ye döndükten sonra da ben Yön'ü destekledim, açık yani. Ama şimdi Yön'ün... Zaten o yüzden de hapisanelere girdik ya aslında, biraz onların da sebebi var, yani onlar çıktılar biz girdik o dönemde. Neyse onların hesabının hepsini vermiş olduk da, ben işkencesine tabii uğramış bir insan olarak kendimi mazlum sayıyorum o olayların içerisinde.*¹⁸²

Yön çevresinin solda bile eleştiriye tabi tutulduğunu belirtmek gerekiyor. Attılâ İlhan, bu görüşün o zaman bile oldukça geri bir tespiti içerdiğini belirterek şunları yazıyor:

¹⁷⁷ Sarp Kuray, *İsyân ve Tevekkül*, İstanbul: Birharf Yayınları, 2008, s.36.

¹⁷⁸ Ali Kırca'nın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.20–11.40].

¹⁷⁹ Ali Kırca'nın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.20–11.40].

¹⁸⁰ Bkz. Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni* [Dün-Bugün-Yarın], Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969.

¹⁸¹ Bu yapıtının etraflıca incelendiği şu çalışmaya bakılabilir: Hikmet Özdemir, *“Bir İlk Yapıt: Türkiye'nin Düzeni”*, **Yapıt**, Sayı 2, Cilt 47, Aralık-Ocak 1983–1984, ss.101–107.

¹⁸² Numan Esin'in 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.07–16.13].

“Toplumcuların 60 kuşağı, Türkiye’yi küçümstediler, olduğundan gerilerde sandılar, sağcı liberallerin kapitalist endüstri ülkeleri karşısında düştükleri aşağılık kompleksinin bir başka çeşidine, sosyalist endüstri ülkelerinin karşısında düşerek, ülkemizi ve halkımızı, hem bin yıllık devlet geleneğinden uzakta, hem çatır çatır gelişen ve değişen büyüme olanaklarından soyutlayarak, değerlendirmeye hatasına düştüler”.¹⁸³

Türk siyasi sistemi gibi sadece siyasi partiler kanalıyla siyasi sisteme nüfuz edebilmenin mümkün olduğu düzenlerde üstünlük kendiliğinden iktisadi nüfuz gücü yüksek kesimlerde olmaktadır. 12 Mart Muhtırasının ardında yatan nedenlerden birisi olan parlamento dışı muhalefet unsurlarının değişik toplum kesimlerinde ve bu arada orduda da önemli ölçüde taban bulmuş olması; beraberinde orduda emir-komuta zincirinin çözülmesini getirdiği söylenebilmektedir. 9 Mart’ta muhtemel olan darbenin önlenerek, 9 Martçıların tasfiye edilmesi, yeni gelişmelerin de olanaklı olabileceğini göstermektedir. Bu çerçevede çok fazla dağılmış olan siyasi öncelik alanlarının daraltılıp sadece parlamentonun bu işle vazifeli olduğu havasının verilmesi, meclisin açık tutulması göz önüne alındığında, muhtıracılar açısından anlaşılabilir gözükmemektedir.¹⁸⁴ Üstelik bazı subay ve askeri öğrencilerin de bu unsurlarla aralarında irtibat olduğunun tespit edilmesi, *MİT* dışında Genelkurmay’a bağlı olarak faaliyet gösterecek bir istihbarat servisinin kurulmasına da yol açmıştı. Ardı ardına yapılan her iki seçimden de AP’nin birinci parti çıkması, üstelik sağ oyların neredeyse toplam oyların % 70’ini bulması karşısında umutsuzluğa kapılan ihtilâlciler, ya da karşı cenahın tarifiyle tepeden inmeciler, yoğun bir devrimci örgütlenme çabası içine girmişlerdir. *Demirel*, bu çabaların temelinde *elit-halk* çatışmasının yattığını ifadeyle, bir ikazda bulunmayı ihmal de etmeyerek şunları söylemektedir:

Muhtıranın başka destekçileri var: Muhtıraya bizim arkadaşlar katılmamışlardır, yani o 41’ler denen grup. Onlar daha sonra parti kurdular, bizim oyumuzu böldüler 73 seçimlerinde, bayağı böldüler, yüzde 10 böldüler ama muhtıra... Devrimci-Yol vesaire gibi filan birtakım cereyanlar var, o cereyanlar ordunun içerisine girmiş. Bakın, burada çok önemli bir olay var. Bizim demokrasimizde elit, halkı beğenmiyor. Elit, sistemi de beğenmiyor. Yani daha pratik çözümler arıyor, yeni metotlar arıyor, yeni şeyler arıyor ve onları sistemden önce koyuyor orta yere. Şöyle beğenmiyor: Yassıada’da hâkim birisine dedi ki “Otur, otur, cahil oy çoğunluğunun mümessili!” Halkı beğenmiyor adam. Elit, halkı beğenmiyor. Bizim demokrasimizdeki sıkıntı o. Halka kendisini kabul ettirinceye kadar “Bu halk güzel halktır, bunun bir sıkıntısı, bir şeyi yoktur, başka memleketlerin...” “Efendim, cahil halk.” Okumuşluk diyorsan, şimdi yüzde 95’e çıkardık okur seviyesini. Kaldı ki başka memleketlerde, demokrasinin olduğu, yapıldığı memleketlerde okumuşluk diye bir şey yoktu. Amerika Senatosu kurulduğu zaman senatörler okuma yazma bilmiyordu, parmak bastılar şeye. Bütün hikâye, bütün bu kargaşanın içerisinde elitin halkı kucaklaması. Halk da eliti beğenmiyor, halk da beğenmiyor. Yani böyle bir şeyin içerisinde. Bunlar zamanla aşılabilecek şeyler. Daha çok şehirleştikçe... Yüzde 80 köylü kalamayız. Daha çok şehirleştikçe ve daha çok okudukça, daha çok zenginleştikçe –çok önemli

¹⁸³ İlhan, *Hangi Sol*, s.142.

¹⁸⁴ Çetin Altan, *Suçlanan Yazılar* (1960’dan Bu Yana Sahte Demokrasi Talanının Çarkları PDM, Marksist Açidan Parlamentoda Ne Dedik?), İstanbul: Yaylacık Matbaası, ty s.160.

bir hadise- bunların hepsi kalkacak orta yerden ama ben size elli sene evvelini anlatıyorum. Bugün bunlar tümüyle gitmiş değil, sizin de karşınıza gelir bunlar.¹⁸⁵

Rasim Cinisli, AP'den ayrılan grubu böyle bir harekete sevk etmede başlıca kusurun Demirel'e ait olduğunu belirtmektedir. Üstelik kendisine gelen istihbarata rağmen, hiçbir karşı hamlede bulunmadığı gibi, partisinden ayrılan grubu adeta buna teşvik etmiştir mealinde cümleler sarf etmektedir:

Süleyman Bey 9 Mart olayını bildiği hâlde, Başbakan, istihbarat avucuna kadar, önüne kadar geldiği hâlde ne Türün Paşayla ne o günkü istihbaratın başındaki Fuat Doğu'yla -bunlar vatanperver, memleketperver insanlar- bunlarla temas edip de 9 Martı gerçekleştirmek isteyen yıkıcı darbeyle mücadele edememiştir, sütte arkasına çekilmiştir, olayları seyretmiştir. Bu yetmiyormuş gibi kendi partisi içinde tasfiyeye gitmiştir, iktidar olmak istememiştir. Kendi partisinden içindeki arkadaşlarını, köşe taşlarını ihraç etmiştir ve gücü azalmıştır. O günün Reisicumhuru Sunay Paşa, Meclis Başkanı Sabit Osman Avcı'ya aynen şunu söylemiştir: "Bu işlerin kökünde Süleyman Bey'e ben çok söyledim. Partini bölme, partini zayıflatma, iktidarın bindiği dalını kesme." Ama bu işlerin altında Süleyman Bey'in neme lazımcılığı yatar. Tabii, Sabit Osman Avcı'nın hatıratı, herkesin bildiği şey.¹⁸⁶

2.9 MART HAREKETİNİN ÖNDE GELEN AKTÖRLERİ

9 Mart hareketinin ilk teşvikçisinin 13 Kasım 1960'taki tasfiyeyle MBK'nden çıkarılarak sürgüne gönderilen Orhan Kabibay olduğu anlatılır. 14'lerden Orhan Erkanlı ve İrfan Solmazer'le birlikte CHP'den milletvekili olan Kabibay, ara dönemde Erim-Koçaş ikilisini destekliyor; parti içindeki İnönü-Ecevit çekişmesinde İsmet Paşanın safında yer alıyordu. Ecevit'in genel başkanlığa seçilmesinden sonra ise Kemal Satır'la birlikte partiden koparak Cumhuriyetçi Partiyi kurmuştur.¹⁸⁷ Kabibay, askeri kanattan o dönemde İzmit'te tümen kumandanlığı yapmakta olan Tüm. Celil Gürkan'la temas kurarken, sivil kanattan ilk temas kurduğu isimse Doğan Avcıoğlu'dur. Sonradan, Kabibay, Feyzioğlu'nun Güven Partisiyle birleştikten sonra ilk seçimde fiilen tasfiye olmuştur. Bu kesimin ortak kanaati: 27 Mayıs'a hazırlıksız girişildiği bu yüzden devrimin amacından saptırılarak hedeflediği hamleleri yapamadığı yönündedir.¹⁸⁸

Temel hedef: Ordu içindeki devrimci unsurların bir araya getirilmesiydi. Bu doğrultuda kontenjan senatörü ve yine eski MBK üyesi E. Korg. Cemal Madanoğlu'nun başında bulunduğu ve Madanoğlu Cuntası olarak isimlendirilen bir örgütlenme gerçekleştirildi. Haftalık bir gazete çıkarılarak, hareketin fikri cephesinin hazırlanması kararlaştırıldı. Gazete için sermayenin büyük bir kısmını Cemal Reşit Eyüboğlu koyacak, eski bir MBK üyesi ve 14'ler grubuna dâhil Numan

¹⁸⁵ 9'ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 14.45–18.55].

¹⁸⁶ Rasim Cinisli'nin 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 18.02–19.05].

¹⁸⁷ Numan Esin, **Devrim ve Demokrasi** (Bir 27 Mayısçının Anıları), İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ, 2005, s.290.

¹⁸⁸ Nazlı Ilıcak, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Hançer) [El Yazısı İtirafarla], Yayın Yeri, Yayınevi ve Yılı Bilinmiyor, s.24 vd.

Esin’le, küçük de olsa *Coşkun Bölükbaşı* isimli bir başka şahıs da hisse sahibi olacaktı. Gazetenin genel yayın yönetmeni *Doğan Avcıoğlu*, iki numaralı ismi ise bu tip hareketlerde sonraki yıllarda da adı sıkça telâffuz edilen *İlhan Selçuk*’tur.¹⁸⁹ *Hasan Cemal* ve *Uluç Gürkan* ise gazetenin yazı işleri müdürleriydiler. Gazetenin ve ekibin üçüncü önemli ismi ise *İlhami Soysal*’dır. İddiaya göre *Soysal*, *Tağmaç*’ın selefi eski Genelkurmay Başkanı *Org. Cemal Tural*’ın azmettiriciliğiyle öldüresiye dövdürülen gazetecidir.¹⁹⁰

Gizli faaliyetler, *Madanoğlu*’nun *Devrim Genel Kurulu Başkanlığı* ile *Doğan Avcıoğlu*’nun genel sekreterliğinde yürütülüyor; *İlhan Selçuk İstanbul*, *İlhami Soysal* ise *Ankara* sorumlusu olarak çalışıyorlardı. 27 Mayıs’ta olduğu gibi o dönemde de farklı örgütlerle irtibatı olan ancak *Madanoğlu Cuntası*’nın faaliyetlerine de katılan birçok ismin varlığına şahit olunmaktadır. Sivil kanattan, *Hıfzı Kaçar* ile *Av. Fakih Özfakih* bu isimlerden ikisidir. Emekli askerlerden ise o dönemde bu tip faaliyetlerde isimleri en fazla geçenler isimleri yukarıda daha önce zikredilmekle birlikte: *Orhan Kabibay*, *Numan Esin*,¹⁹¹ *İrfan Solmazer*, *Mucip Ataklı*, *Cemal Madanoğlu*, *Talat Turhan* ve *Rafet Kaplangı*’dır. *Numan Esin*, 9 Martçılarla olan irtibatını, şu şekilde açıklamaktadır:

Şimdi, yani bu 73’teki hareket, o bir baş kaldırma hareketiydi 9 Mart hareketi. O 9 Mart hareketinin içerisine giren genç subaylardan bir kısmı gelip bizden danışmışlardır, fikir alışverişi olmuştur aralarında. Mesela, daha sonra hukukçu olan bir arkadaşımız da var, o da kıymetli bir arkadaş. Yani, böyle 5-6 arkadaşımız var ki bunlar gelip danışıyorlar. Ben olayın içerisinde değilim, zaten bulaşmak da istemiyorum, iş hayatı da buna imkân vermiyor. Çünkü nakliyecilik yapıyoruz biz, bir arabayı yolluyoruz, elli tane araba çalıştırıyoruz, her gün bunlar - burada köprü möprü yok- bekliyor en aşağı yirmi dört saat feribottan geçmesi...¹⁹²

Bu isimlerin ordu içine sirayet etme gayretlerini yürütürken aslında giriştikleri hareketin başında *Gürler-Batur* ve *Kayacan*’ın bulunduğu yönündeki iddialar mesnetsiz değildi. Hava Kuvvetlerinde *Muhsin Batur*’un bilgisi dâhilinde yapılacak, ihtilâl sonrası anayasası başta olmak üzere, hazırlıkların son hızla ilerlediği iddia edilmektedir. *Batur*’un tek tereddüdü, *Faruk Gürler*’in, başında bulunduğu Kara Kuvvetlerine hâkim olamamasıdır. *Nazlı Ilıcak*’la yaptığı bir mülakatta *Batur*, bu endişesini şu sözlerle belirtmektedir: “*Kara Kuvvetlerinin tümüyle katılmadığı harekâtın içine, bir Hava Kuvvetleri, bir Deniz Kuvvetleri Komutanı girer mi? Girerse mantık dâhilinde mi hareket etmiş olur? Ordu çarpışır*”.¹⁹³

Batur, ordunun ana motoru olan bu kuvvetin dışında olduğu bir ihtilâl girişiminin başarısından kuşkuludur. Bu nedenle alttaki kaynamayı kontrol altında tutarak olası emir-komuta zincirindeki bir kırılmanın önüne geçmeye çalışmaktadır. 9 Mart’ta Hava Kuvvetlerinde yapılan son toplantıda alınan erteleme kararı, ordu içindeki doğrudan müdahale yanlıları için tam

¹⁸⁹ Hasan Cemal’in daha sonra Cumhuriyet gazetesinde de birlikte olacağı İlhan Selçuk hakkındaki kanaatini aktarmanın tam yeridir: “*Cumhuriyet’in geleneksel çizgisinde, İlhan Selçuk’a göre, Batı demokrasisi yoktu, olamazdı. Zaten demokrasiden söz etmeyen Atatürk’ün de böyle bir hedefi yoktu. O sadece çağdaş uygarlıktan söz etmişti, demokrasi yoktu Atatürk’ün lügatinde*”. Bkz. Hasan Cemal, *Cumhuriyeti Çok Sevmiştim* (Cumhuriyet Gazetesi’ndeki İç Savaş’ın Perde Arkası), İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ, 2005, s.226.

¹⁹⁰ Dövülme olayının ayrıntıları için bkz. İlham Soysal, *Sıfıra Sıfır Elde Sıfır*, İstanbul: Kıtış Yayınları, 1969, s.254 vd.

¹⁹¹ Numan Esin, 27 Mayıs’tan sonra Bayar’ın köyü Umurbey’e gittiğinde halka, “*Sizler oğlu suç işlemiş bir baba durumundasınız*” şeklinde hitap eden ihtilalcidir. Bkz. “*Esin, Bayar’ın köyünde konuştu*”, *Akşam*, 27 Eylül 1960.

¹⁹² Numan Esin’in 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, *TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı* [Saat: 14.07–16.13]

¹⁹³ Ilıcak, *12 Mart Cuntaları* (Demokrasinin Sırtındaki Hançer), s.145.

anlamıyla düş kırıklığıydı. *Gürler*, toplantıdaki zevatı ikinci plana atarak 10 Mart'ta toplanacak Genişletilmiş Komuta Konseyi toplantısına kadar beklenmesi kanaatinde olduğunu açıklayarak konuyu kapatıyordu. Olayın köşesinde veya bucağında bulunmayan tek isim ise ne ilginçtir ki Genelkurmay Başkanı *Org. Memduh Tağmaç*'tır. *Tağmaç*, toplantı sonrasında, bir anlamda gergin bekleyiş içinde bulunan tabana, hissiyatlarının aynı olduğu mesajını veren bir açıklamayla hitap ediyordu: “*Maksat Ordunun Sabrını Taşırmak*”.¹⁹⁴ *Demirel* ise 9 Mart hareketine dair şunları söylemektedir:

Şimdi, 9 Martta ne olmuş Türkiye’de? Biraz evvel arkadaşımız sordu. 9 Martta toplantı var ve benim haberim var bu toplantılar yapılıyor. Ben, Cumhurbaşkanına gittim, dedim ki: “Birtakım kokular geliyor burnuma.”, “Sen merak etme, Memduh Paşa onun başında.” dedi, “Merak etmeyeyim de tedbir almamız lazım, tedbir alabilecek durumda da değiliz çünkü...” dedim. Bu konuşmalar tümende oluyor, 28’inci Tümende ve büyük bir kütleye sirayet etmiş konuşmalar. Hiç bir şeyi beğenmiyorlar, yani sistemi beğenmiyorlar, kalkınmayı beğenmiyorlar, devrim arıyorlar, devrim içinde devrim. Sonra, bu Faruk Paşa, Muhsin Paşa da bunların yanında görünüyor. Sonra, 9’u bu. 10’uncu gün sabahleyin Faruk Paşa ile Muhsin Paşa bunlardan koparılıyor kendi içi bünyelerinde. Oradaki hesap da Faruk Paşanın sonra Cumhurbaşkanı olma hesabıdır ve gene burada söylüyorum... Şöyle mutabık kalıyorlar ki: Hükûmet gitsin, biz o zaman bundan vazgeçelim. Sunay’a geliyorlar, o da “Ne yapalım?” diyor ve bana Fuat Paşa’yı gönderiyor. Ben de Fuat Paşa’ya dedim ki: “Dün konuştuk Cumhurbaşkanıyla ‘Sen hiç merak etme, ben onları takip ediyorum.’ dedi. ‘İstifa etsin.’ Nasıl istifa edeyim? ‘Hastayım, bir şeyler desin’.” demiş. Dedim ki: “Bakın, bu işler yarım yamalak lafı kaldırmaz, zor bu işler. Ben hasta falan değilim.” Neyse ne. İş bittikten sonra ben arıyorum, çıkmıyor telefona. İş bittikten sonra bulabildim “Ne yapayım? Beni de aşılar.” dedi. Sonra biz kendi yolumuza gittik, kavgamız neyse onu yapmaya devam ettik netice itibarıyla. O sol bir harekettir onu yazıyorlar, çiziyorlar zaten. Eğer, olabilseydi belki, günahını almayalım, öldüler gittiler de Batur ve Gürler’in çok büyük rolü vardı o işte.”¹⁹⁵

Doğrudan doğruya yönetimin ordunun eline alınması kararının ithamkâr bir muhtırayla geçirtilmesi hikâyesi hakkında pek çok yorumla rastlanmaktadır. Bunlardan zikredilmeye değer ikisinden ilki şuydu: Bir kere aralarında tam anlamıyla ortak kanaatin olduğu bir yüksek komuta konseyi yoktu. Kara Kuvvetleri Komutanı *Gürler* tereddüt içindeydi, altında çalışan *Korg. Hayati Savaşçı* ile *Korg. Atıf Erçıkan* gibi iki ismin bile, ona tam olarak tabi oldukları söylenemezdi. *Batur*’un yorumuna göre *Gürler*’in mütereddüt olması bu açıdan gayet anlaşılabilir bir durumdu. Bu isimlerden *Erçıkan*’ın ses kayıt cihazıyla toplantılara katıldığı, havanın ılık olmasına rağmen sanki bu cihazı gizlemek istercesine uzun ve kalın bir paltoyla konuşmalara iştiraki, istihbarat toplamak için içeriye sızan biri olduğu intibasını yaratmakta, hakkındaki iddialar bugüne kadar tartışılmaktadır.

İstanbul’da 1. Ordu Komutanlığında bulunan *Org. Faik Türün* faktörü de ihmal edilemezdi. İzmit üzerinden İstanbul ile koordinasyonu yürüten *Tümğ. Celil Gürkan*’ın Kara Kuvvetleri Plan ve Prensipler Başkanlığına atanmasıyla birlikte yerine tayin edilen *Tuğg. Ömer Lütü Erol*’un, devrimden sonra *Türün*’ün yerine bu göreve getirileceği haberleri *Türün*’e kadar

¹⁹⁴ **Milliyet**, 11 Mart 1971.

¹⁹⁵ 9’ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

ulaşmaktadır. Bu tip atamalarla olası bir darbenin neticesinde ordu içi hiyerarşinin bozulacağı endişesi tüm üst komuta kademesini sarmaktadır. Hele Orgeneral olan *Türün*'ün yerine bir tuğgeneralin atanmasının tasarlanması sadece *Türün*'de değil ordunun tüm orgenerallerinde endişe yaratmaktadır.¹⁹⁶

Alt kademelerde kurulan ilişkinin gitgide ordu komuta kademesinin üst noktalarındakine de sirayeti söz konusu olmaya başlamıştır. Alttaki kaynamanın kısa bir müddet sonra gerekli liderliği başlarında göremedikleri takdirde hiyerarşiden bir kez daha çıkma temayülü içine girmesi tehlikesi, aslında müdahaleci komutanları endişelendiren başlıca meseleydi. 27 Mayıs ve sonrasında meydana gelen hiyerarşiden sapma eğilimleri içinde pişmiş olan komutanlar durumun vahametini kavramışlardır. Ya bu kaynama karşısında sessiz durup inisiyatifleri dışında gelişecek bir darbenin dışında kalarak tasfiye edilecekler; ya da sürece müdahil olarak kendilerinin de rahatsız oldukları gidişat karşısında daha yumuşak bir geçiş dönemini tatbik edeceklerdi. Altan gelen tazyikin de sebebi olarak ekonomi politik bir açıklama getiren *Kürkçü*, şunları söylemektedir:

Ama bunun bir başka uzantısı da Silahlı Kuvvetler içerisinde, Silahlı Kuvvetlerin tabanında, hem genç subaylar arasında hem astsubaylar arasında bir sosyal uyanışın ortaya çıkmış olmasıydı. Türk Silahlı Kuvvetleri NATO'ya girdiği günden beri, Amerikan harp doktrinlerine göre eğitilen, ona göre üst kademesi şekillenen ve sermaye ilişkileri Türkiye'de kök saldıkça, ordunun üst tabakasının bu sermaye ilişkilerine OYAK vasıtasıyla dâhil edildiği, memurların, yüksek bürokrasinin MEYAK vasıtasıyla dâhil edilmeye çalışıldığı bu yeni sosyal ilişkiler sürecinde ordunun altı, üstünden ayrı düşünmeye başladı. Şimdi, ben o nedenle bugün Türkiye'de çok konuşulan bu "Genç subaylar rahatsız değil." tartışmalarının o günkü gerçekliğinin bugünkünden çok farklı olduğunu düşünüyorum. Çünkü o gün, evet, iktidarı ele geçirmek bakımından bir parlamenter yoldan söz etmeseler bile bir ekonomik program olarak, ordunun alt kademesinde yer alan genç subaylar, Amerika Birleşik Devletleri'nin tahakkümüne karşı, sermaye hâkimiyetine karşı, halk sınıflarının yoksulluğuna karşı bir itirazın askerce ordu içerisinde seslendirildiği bir itiraz dinamiği idi. Bu bir yukarıdan aşağıya, Latin Amerika usulü bir saray darbesinin ima ettiğinden çok daha fazla bir halkçı retoriğin o zaman olduğunu görebiliriz. İkincisi, astsubaylar zümresi -ki ben onlara ordunun proletaryası derim- onlar da ilk kez Türkiye'de halk talepleriyle sokaklara çıktılar. Muhsin Batur'u avaz avaz bağırttılar "Karılarınızın arkasına saklanmayın." diye. Oysa karılarının arkasına saklanmıyorlardı, karılarıyla beraber, çocuklarıyla beraber Ankara sokaklarında, sivil giyinmiş astsubaylar ücret, hak, eşitlik, ayrımcılıktan kurtulmak için mücadele ediyorlardı. Bunlar hiç alışlageldik tablolar değildi. Bir bütün olarak tabloya baktığımızda, hayatları ve özgürlükleri için hâkimiyet sahipleriyle eylemli olarak tartışan bir insanlar topluluğunun, Türkiye'nin kırlarını ve şehirlerini bir uçtan öbür uca kat ettiğini görebiliriz.¹⁹⁷

Hadiseler esnasında isimleri en çok geçen üst düzey komutanlar ise şunlardır: Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Plan ve Prensipler Daire Başkanı Tümğ. Celil Gürkan, Deniz Kuvvetleri

¹⁹⁶ Erol, bu planın kesinlikle yalan olduğunu, orduyu mahvedecek böylesi bir rütbe tecavüzü isnadının tamamen iftira olduğunu belirtiyor, bkz. Ilıcak, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Hançer), s.327 vd.

¹⁹⁷ Ertuğrul Kürkçü'nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

Komutanlığı Teknik Dairesinde görevli *Tuğ. Vedii Bilget, Tuğg. Ömer Çokgör, Hv. Tuğg. Aydın Kirişoğlu, Tümğ. Şükrü Köseoğlu ve Tuğg. M. Ali Akar*. Planlar programlar yapılmış, ihtilâlden sonra kurulacak hükümet ve devrim meclisinde kimler yer alacak, çalışmalar nasıl yapılacak, *devrim konseyi* nasıl işleyecek? Hepsi planlanmıştır. Buna göre darbe sonrasında Cumhurbaşkanlığına *Faruk Gürler*, Başbakanlığa *Muhsin Batur*, Başbakan Yardımcılığına *Celil Gürkan*, Genelkurmay Başkanlığına ise *Korg. Atıf Erçikan* getirilecekti. *Gürler; Selim Bey, Batur; Yavuz Bey; Gürkan; Nuri Bey, Erçikan* ise *Erci Bey* rumuzunu taşıyorlardı.¹⁹⁸

Yukarıda da belirtildiği gibi asıl kaynama genel olarak daha alt rütbeli ekipten geliyordu, bu da doğal olarak üst komuta kademesinde endişe yaratıyor; ihtilâl sonrası bertaraf edilecekleri korkusu hâkim olmaya başlıyordu. Bu nedenle emir-komuta zincirinin cari olduğu bir kurumda, mecburiyetten hâsıl olan bir takım fiili yapılanmalar ihdas edilir olmuştur. İçinde 12 Eylül darbesinin o zamanki rütbesi korgeneral olan liderinin de bulunduğu *Genişletilmiş Komuta Konseyi* ismiyle toplantılar tertip edilmeye başlanmıştı. Bu toplantıları tertip eden isim dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı *Org. Muhsin Batur*'du. Toplantıya orgeneral-korgeneral rütbesini haiz komutanlar katılıyordu.¹⁹⁹

Biraz önce temas edildiği gibi; sorun iki temel noktadan kaynaklanıyordu; birincisi düzenin normal işleyişine karşı hiçbir müdahalede bulunulmazsa alttan gelecek tazyik karşısında tutunabilecekler miydiler? Diğeri, eğer bir müdahalede bulunulursa, tabanla daha çok irtibat halinde olan ve tutulan *Celil Gürkan, Vedii Bilget* gibi daha alt rütbeli generaller tarafından tasfiye edilebilirler miydi? Yine yukarıda değinildiği gibi; 27 Mayıs tecrübesinden geçen komutanların, o dönemdeki *MBK* toplantılarında, içeride bulunan üyeler arasında yüzbaşılar bile bulunurken, toplantının yapıldığı salonun kapısında elinde makineli tüfekle, nöbet tutan albayların oluşu, hafızalarındaki tazeliğini korumaktaydı.²⁰⁰

3.ASKERİ MÜDAHALENİN YÖN DEĞİŞTİRMESİ: 9 MART'A KARŞI 12 MART

Komutanlar tarafından, hiyerarşi dışı bir darbenin önlenebilmesi için şöyle bir tedbir düşünüldü: doğrudan müdahale yerine sert tonlu bir muhtıra verilecek; işbaşındaki hükümet istifaya zorlanacak; tarafsız biri başbakanlığa getirilecek ve özlenen reformlar peyderpey yapılacaktı. Böylece 9 Mart 1971 günü, idareyi doğrudan ele almayı hedefleyen genç ekip frenlenerek hem gidişat karşısında hiçbir şey yapılmadığı yönündeki rahatsızlık giderilirken; hem de rahatsızlıkların merkezi konumundaki hükümete işten el çektirilmiş olacaktır. 9 Mart hareketi hakkında *Ertuğrul Kürkçü*'nün şu yorumu önemlidir:

12 Mart Muhtırası, bu 1970 yazından 1971 baharına kadar geçen süre içerisinde olgunlaştı. Bir bütün olarak baktığımız zaman -hikâyeyi herkesin de bildiğini tahmin ediyorum- aslında 12 Mart Muhtırası demin sözünü ettiğim bu orta kademe generallerin 8 Mart'ı 9 Mart'a bağlayan gece yapmaya kalkıştıkları ama başaramadıkları darbenin Genelkurmay Başkanı

¹⁹⁸ Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler* (Üç Dönemin Perde Arkası), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985, s.233. Bu eserin kritik edildiği bir çalışma için bkz. Cengiz Sunay, "Muhsin Batur'un Anılarında 27 Mayıs, 12 Mart ve Sonrası", *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2009, Sayı: 25, 257–278.

¹⁹⁹ Batur, *Anılar ve Görüşler*, s.277.

²⁰⁰ Müşerref Hekimoğlu, *27 Mayıs'ın Romanı*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1975. s.138.

tarafından yumuşatılarak düzenin içerisine entegre edilmesi hâlidir diye özetleyebilirim. Bu 8–9 Mart darbesine girişenler Türk Silahlı Kuvvetlerinin şöyle bir geleneği olduğunu göz önünde tutarak Silahlı Kuvvetlerin hiyerarşisini yansıtan bir düzene darbelerini sokmazlarsa ordunun tümlüğünü sağlamayacakları endişesinden ya da bu gelenekten hareketle planlarını kuvvet komutanlarına taşıdılar, eldeki bilgilere göre böyle oldu. Memduh Tağmaç dışında özellikle Muhsin Batur ve Faruk Gürler -Deniz Kuvvetleri Komutanının adını bile hatırlamıyorum,²⁰¹ demek ki o zaman o kadar önemli değildi ve Jandarma Komutanı o zaman üst komutanlar arasında sayılmıyordu- bu iki komutan, bu darbe girişimini haber aldıkları an aslında kendilerini aşan, kendilerinin örgütlediği, kendilerinin planlarından çok daha radikal, -çünkü kendileri NATO’cudurlar- NATO’cu olmayan, NATO ilişkilerini sorgulamayı hedefleyen ve radikal bir millileştirme programına sahip olduğunu gördükleri bu hareketi bastırmak için Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç’la anlaşma yoluna gittiler.²⁰²

Müdahalenin bu şekilde olmasının ekonomi politik sebepleri de bulunmaktadır. Muhtıranın dış boyutunun bu cephesiyle ilgili bir yoruma göre: “Gelişmekte olan ülkeleri borçlarını ödemeye zorladılar. Bunun için tek şart ‘içe dönük büyüme’ modelini bırakarak, dışa açılmaktı. Döviz kazanmaktı. Türkiye bu değişime direndiği ve ithal ikamesinde ısrar ettiği için 1971 darbesi oldu”²⁰³ denilmektedir.

1970 devalüasyonu ile iktisâdi sahada baş gösteren krizden çıkış yollarının arandığı, iç ve dış meselelerin gitgide daha çetrefil hale gelmeye başladığı bu evrede, parlamentonun kapısına kilit vurulmasının doğru olmayacağı, böylesi bir girişimin yeni hükümetin meşruiyetini zedeleyeceği telkinleriyle, doğrudan müdahale yerine dolaylı bir müdahaleyle yetinilmesi kararına varılmıştır. Söz konusu kur ayarlamasıyla ilgili Hasan Celal Güzel’in yorumu ise şöyledir:

Oradaki ilk devalüasyon meselesiydi. Rahmetli Turgut Bey Müsteşardı. O zaman 10 Ağustosta çok başarılı bir devalüasyon yapıldı. Neticede, bu devalüasyon neticesinde, 1971 Muhtırasına rağmen ilk sıralarda ve bir de birinci petrol krizine rağmen -1971- Türkiye’de belirli bir istikrar vardı ekonomide ve ekonomi dibe vurmadı bu defa. Sonradan, 12 Marttan sonra -çabuk seçim yapıldı biliyorsunuz, 73 seçimleri- bir nevi istikrar ve denge kuruldu. İşte CHP-MSP koalisyonu yapıldı. Ondan sonra da gene bildiğiniz gibi milliyetçi partiler topluluğu, MC koalisyonları yapıldı ve o sırada Sayın Ecevit’in siyasi başarısı da oldu ama buna rağmen iktidara gelemedi. Sonunda, 1978’de meşhur transferlerle hükümeti kurdu.²⁰⁴

Bu noktada 9 Mart olayı ile ilgili farklı görüşlere değinmek gerekir İddialara göre 11 subay 9-10 Mart gecesi ihtilal yapmayı planlamışlar ancak Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç ve kuvvet komutanları tarafından planlarını ertelemeye ikna edilmişlerdir.²⁰⁵ Batur 9 Mart’daki müdahale için “Müdahale zamanı gelmiştir. Hazırlanan plana göre Gürler devlet

²⁰¹ Celal Eyiceoğlu.

²⁰² Ertuğrul Kürkçü’nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

²⁰³ Mehmet Altan, **Darbelerin Ekonomisi**, İstanbul: İyi Adam Yayınları, 2001, s.106.

²⁰⁴ Hasan Celal Güzel’in 13.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.00–14.08].

²⁰⁵ Hale, **a.g.e.**, s.162.

başkanı, ben de başbakan olacağım, en kıdemli komutan olarak kendisinin emrini bekliyoruz”²⁰⁶ demiştir. Hasan Cemal’e göre darbe muvaffak olsaydı Avcıoğlu Başbakan, Uğur Mumcu Gençlikten Sorumlu Bakan, Altan Öymen Basın-Yayından Sorumlu Bakan ve Hükümet Sözcüsü, Türkiye Öğretmenler Sendikası Başkanı Fakir Baykurt Milli Eğitim Bakanı, Mümtaz Soysal Dışişleri Bakanı ve İlhami Soysal da MIT Başkanı olacaktı.²⁰⁷

Başka bir yaklaşıma göre 1965'lerden başlayan ordu içi örgütlenme, dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur'la Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler'e kadar uzanmış ve Batur'un Hava Kuvvetleri Komutanlığı binası genç subayların “devrim karargahı” haline gelmişti. Bu gruptan radikal darbenin beyin takımı olarak tanımlanan Tümgeneral Celil Gürkan, Hava Tuğgeneral Aydın Kirişcioğlu ve Tuğamiral Vedii Bilget Batur ve Gürler'i endişelendiriyordu. Bunun üzerine iki kuvvet komutanı durumu Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'a bildirmiş ve böylece 9 Mart tarihli darbe girişimi engellenmiştir.²⁰⁸

Bir başka iddiaya göre 9 Mart günü Org. Batur'un evinde yapılan toplantıda müdahale kararı alınmıştı. Bu toplantıya Cumhurbaşkanı Sunay katılırken Genelkurmay Başkanı Org. Tağmaç katılmamıştır. Ertesi gün Yüksek Askeri Şura Salonunda yapılan Genişletilmiş Komuta Konseyi toplantısında müdahale ile muhtıra tartışılmış ve Org. Batur ile Org. Gürler arasında darbeden sonra kimin Cumhurbaşkanı olacağı konusunda anlaşmazlık çıkması üzerine ittifak bozulmuştur. Bu iddiaya göre 12 Mart herhangi bir darbe olmaktan öte, 9 Mart cuntasına karşı girişilmiş bir operasyondur. Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Gürler ve Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Batur'un son anda saf değiştirmesi üzerine, 9 Mart 1971'de yapılması planlanan "sol darbe" önlenmiş, ipler tamamen Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın eline geçmiştir.²⁰⁹

Bu görüşlerden sonra olayın nasıl gerçekleştiğine bakmakta yarar vardır. 9 Martçılar tarafından hazırlanan darbe plana göre genç subaylar Tümgeneral Celil Gürkan'ın, Tuğgeneral Aydın Kirişcioğlu'nun ve Tuğamiral Vedii Bilget'in komutası altında harekete geçeceklerdir. Ordunun içindeki genç subaylar, özellikle Hava ve Deniz Kuvvetlerindeki devrimci subaylar, hiyerarşi içinde bir girişim yanlısı olmuşlardır. 9 Martçılar, böyle bir noktadan harekete girişmiştir. 9 Mart günü Hava Kuvvetlerinde bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda aktif bir girişimin stratejisi tayin edilmiştir. Toplantıya hiyerarşinin, genç subaylar tarafından kabul edilen ayakları katılmışlardır. Toplantıda Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler'in²¹⁰ emrindeki grup, darbe önerisini ortaya atmıştır. Ancak Faruk Gürler, bu öneriye karşı çekingen davranmıştır. Öneriyi ileri sürenler, komutanlar katında kızgınlığa neden olmuşlar ve birden hareketin yön değiştirmesine ve 12 Mart Muhtırası'nın verilmesine ortam hazırlamıştır.²¹¹ Bu önemli toplantıyı 9 Mart tarihli toplantıda olanları Muhsin Batur²¹² şöyle anlatmaktadır:

²⁰⁶ Orhan Erkanlı, **Anılar Sorunlar Sorumlular**, İstanbul, Baha Matbaası, 1982, s.184.

²⁰⁷ Cemal, **a.g.e.**, s. 251.

²⁰⁸ Nazım Alpman, “27 Yıl Sonra Aynı Tartışma” **Milliyet**, (12 Mart 1998).

²⁰⁹ Ahmet Kekeç, “Cunta Savaşları 2”, **Yeni Şafak**, 13.3. 2000.

²¹⁰ Faruk Gürler, 1973-1974 tarihleri arasında Kontenjan Senatörlüğü yapmıştır.

²¹¹ Altuğ, “**27 Mayıs’tan 12 Mart’a...**”, s.290-291.

²¹² Muhsin Batur, 8 Haziran 1974'te Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından Kontenjan Senatörü olarak atandı. Senatörken CHP'ye geçmiştir.

“Mart’ın ilk haftası sonunda silahlı kuvvetlerde tansiyon gittikçe yükseliyordu. Ankara’ya türkiye’nin çeşitli yörelerinde görev yapan kolordu ve ordu komutanları çağrı üzerine gelmeye başlamışlardı. Faruk paşa (gürler) telefon ederek benim karargahıma yanında bazı generallerle gelmek istediğini bildirdi. Toplantıdaki kara generalleri tarafından yapılan konuşmalardan anladığım kadarı ile belirli kişiler ve birlikler hazırlık durumuna geçmişlerdi, eylem için düğmeye basmak yeterliydi... faruk paşa oldukça sinirli ve heyecanlıydı, ama direktifini verdi, ‘hiçbir harekete tevessül edilmeyecek, varsa hazırlıklar durdurulacak, yarın genişletilmiş komuta konseyi toplanıyor, orada alınacak karar beklenmelidir.’ dedi ve toplantı bitti... 9 mart ne idi, ne değildi? Sonraları çok konuşuldu, çok yazıldı. ‘bir darbe girişimi toplantısıydı’, ‘bir darbe girişiminin durdurulduğu toplantıydı’ denildi... 9 mart’ın ne olduğunu kısaca özetlemek gerekirse; eğer alttan bir hareket komutanlara rağmen yapılmak istense idi, yapılırdı. Başarılı mı yoksa başarısız mı onu olaylar gösterirdi.”²¹³

Aynı günlerde komutanlar, özellikle Gürler; Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç’a durumu açmıştır. Faruk Gürler, Memduh Tağmaç ittifakının sonucu, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay durumu kontrol altına almıştır.²¹⁴ 9 Mart darbesi gerçekleştirilmemiştir ancak üç gün sonra emir komuta zinciri içerisinde 12 Mart muhtırası gerçekleşmiştir. Aralarında Muhsin Batur, Faruk Gürler’in de bulunduğu dört komutan 12 Mart Muhtırası’nın altına imzalarını atmışlardır.

Muhtıra bizzat Batur tarafından kaleme alındı. Metin mevcut şikâyetleri sıralıyor, durumdan parlamento ve hükümetin suçlu bulunduğu belirtilerek anayasanın öngördüğü reformların yapılmayışı eleştiriliyordu. Üç maddelik muhtıranın son maddesinde ise, “*Silâhlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır*” şeklindeki iç hizmet kanununa referans verilerek idarenin doğrudan doğruya ele alınacağı belirtilmektedir. Basın, muhtırayı, son maddesini öne çıkararak manşetlerine taşıyordu: “*Ordu Ültimatı Verdi: Hükümet Çekilsin, Milli Hükümet Kurulmazsa ORDU İdareye El Koyacak*”.²¹⁵ Muhtıranın tam metni şöyledi:

1.Meclis ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatlarıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk’ün bize hedef verdiği uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti’nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2.Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri’nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliğini giderecek çarelerin, partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

²¹³ Batur, a.g.e., s.278-279.

²¹⁴ Altuğ, Kurtul Altuğ, **27 Mayıs’tan 12 Mart’a**, 2. Bs, İstanbul, Yılmaz Yayınları, 1991,s.291.

²¹⁵ **Hürriyet**, 12 Mart 1971 (Yıldırım Baskı).

3.Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri kanunlarının kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır. Bilgilerinize...

4.MUHTIRAYA YÖNELİK İLK TEPKİLER

Muhtıradan, dönemin Başbakanı Demirel'in saat 13.00'daki radyo haberleri vasıtasıyla haberdar olduğu söylenmektedir. Resmi olarak muhtırayı tebellüğ edip ısrarla Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'la temasa geçmeye çalıştığı ancak Sunay'ın böyle bir görüşmeden kaçındığı anlatılmaktadır.²¹⁶ Diğer bir görüşe göre ise; Sunay, başlangıçta dönemin MİT Müsteşarı Korg. Fuat Doğu aracılığıyla muhtıranın ilânından iki saat önce, Demirel'e sıhhi sebepler göstererek çekilmesini tavsiye etmiştir. Oysa Demirel, mecliste güvensizlik oyuyla düşürülerek giderse, demokratik rejim içinde çekilmiş olacağını, bunun da bir darbe ipoteğini ortadan kaldıracığını umuyordu.²¹⁷ Lâkin Sunay, bunun mümkün olmadığını, şu ibret verici cümleyle özetliyordu: “Beni de devreden çıkardılar, Süleyman Bey”.²¹⁸

Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, muhtıraya karşı neden direnmeyi denemediği şeklindeki komisyonumuzca sorulan bir soruya şu cevabı vermektedir:

Mesela 12 Mart muhtırasını getirdi, adam Mecliste okudu –kimseyi kötülemek için söylemiyorum- 1 kişi buna itiraz etti.²¹⁹ Yani şimdi burada, halkı ve halkın temsilcileri ne ölçüde bu işin içerisinde mukavemet yapıyorlar veyahut da yapmıyorlar, âdeta bu işi teşvik mi ediyorlar, yoksa ses çıkarmamak suretiyle –onu başta söyledim- bu aşılın mı isteniyor?²²⁰

Muhtıra, hükümetin yanı sıra cumhuriyet senatosu ve millet meclisine de tebliğ edilmeye çalışılmıştı. Lakin 27 Mayıs darbesi esnasında Hava Kuvvetleri Kumandanı olan ve darbeye bir kuvvet kumandanı olarak katılma teklifini geri çeviren ve bu nedenle bizzat Cemal Madanoğlu tarafından Harbiyelilere tevki ettirilen,²²¹ Senato Başkanı Tekin Arıburun'un cevabı yine sert olmuştur. Arıburun, aralarında, ismi kontrgerilla yapılmasıyla anılacak olan Memduh Ünlütürk'ün de bulunduğu TSK'nin üç kuvvetinin temsilcilerinden oluşan heyetin muhtıra tebliğini geri çevirdiği gibi gelenlere şu ikazda bulunuyordu: “27 Mayıs'ın sancısı hâlâ sürüyor. Böyle davranışlar Türk Silâhlı Kuvvetlerine yaramaz”.²²² Muhtıra Senatoda okunduktan sonra Senato Başkanı Tekin Arıburun, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvetler Komutanlarının muhtırada ileri sürdükleri ithamlara Parlametonun ve bilhassa Cumhuriyet Senatosunun muhatap olamayacağına dair bir görüş dile getirmiştir. Muhtırada “tutum, görüş ve icraatı ile Parlametonun”, yani dolayısıyla Cumhuriyet Senatosunun da, “yurt içinde anarşiye ve kardeş kavgasına sebebiyet vermiş olduğu” ve “kamu ümidini yitirmiş olduğu” ithamı atfedildiğini,

²¹⁶ Hulusi Turgut, **Demirel'in Dünyası** 1. Cilt (Bir Liderin Doğuşu 1924-1962; Bir Liderin Yükselişi 1962-1971), İstanbul: ABC Ajansı Yayınları, 1992, s.461.

²¹⁷ Turgut, **Demirel'in Dünyası** 1. Cilt (Bir Liderin Doğuşu 1924-1962; Bir Liderin Yükselişi 1962-1971), ss.461-462.

²¹⁸ Arcayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-5), s.364.

²¹⁹ Hasan Korkmazcan.

²²⁰ 9'ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45-18.55].

²²¹ Hekimoğlu, **27 Mayıs'ın Romanı**, ss.153-154.

²²² Nazlı Ilıcak, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Hançer), İstanbul: TİMAŞ Yayınları, 2001, s.140.

Cumhuriyet Senatosunun tutum ve icraatının Anayasa'ya uygun olarak devam ettirildiği, Senatonun bu ithamlarla hiçbir ilgisinin olmadığını belirtmiştir.²²³ Bu sunuş üzerine özellikle CHP sıralarından Arıburun'a şiddetli bir şekilde tepki gösterilmiş, söylenenlerin Başkan'ı bağladığı, bu görüşlerin Senatoyu bağlamadığı, Başkan'ın derhal istifa etmesi gerektiği dile getirilmiştir.²²⁴ MBG ise muhtıraya destek veren bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride:

“Bütün uyarmalara rağmen iktidarın rejimi bu noktaya getirmiş olmasından büyük üzüntü duyumaktayız. Silahlı Kuvvetlerimizin bu devrimci isteklerini, parlamentonun basiretle değerlendirerek gerçekleştireceğini umuyoruz” denilmiştir.²²⁵

Muhtıradan sonra bir önceki müdahalenin mimarlarından tabii senatörleri temsilen ilk açıklama Mucip Ataklı'dan gelmiştir. Ataklı, muhtırayı “hukuki ihtilal” olarak nitelemiş, *“bunu 1963'ten beri söylüyoruz”* diye eklemiştir. Ataklı'nın 1963 yılında ortaya attığı “hukuki ihtilal” tezinde; Kemalist düşünceler dışındaki zihniyetleri tasfiye ederek muhalefeti yasaklayan hukuki bir ihtilal teklifinde bulunmuştur:

*“Memleketin rejimine parlamentonun sahip çıkmasını, devrimciliğe sosyal ve ekonomik sorunlara eğilmesini bildirdik, bunlar yanlış yorumlandı. Bunları söyleyen bizler ve arkadaşlarımız hakkında türlü şeyler söylendi. Bugün bu duruma gelindi.”*²²⁶

Sunay'la görüşme çabaları, uzun bir uğraştan sonra gerçekleşen ancak umduğu desteği bulamayan Demirel, hükümetin istifasını içeren mektubu Cumhurbaşkanlığı katına ulaştırırken, mevcut muhtırayı demokrasi anlayışıyla bağdaştıramadığı için istifa ettiğini belirtmekle yetiniyordu. Demirel'in 12 Mart Muhtırasına ilişkin olarak bugün yaptığı yorum ise şöyledir:

12 Mart diye bir olayın olmasına sebep yok ama oldu. İşte siyaset bu, siyasetin cilvesi. Altı sene hükümet olmuş, tek parti hükümeti, ülke şantiyeye dönmüş, bir taraftan İstanbul Köprüsü, bir taraftan Keban Barajı yapılır hâlde, bir taraftan Türkiye'nin her tarafından fabrikalar, tesisler yapılıyor, üniversiteler açılıyor, yüzde 7 kalkınma hızı, yüzde 5 enflasyon ve kimsenin şikâyeti yok. Zaten, bu elli senenin içerisinde aşağı yukarı en iyi dönem Demokrat Parti devridir, 6,5 gibi, ondan sonra gelenler devir de yüzde 6'yla o dönemdir. Şimdi, geliyor size kumanda heyeti muhtıra veriyor, diyor ki: “Parlamento ve hükümet süregelen tutum ve davranışlarıyla memleketi uçurumun kenarına getirdiler, Atatürk'ün istediği reformları yapmadılar, anayasanın istediği şeyleri yapmadılar. En kısa zamanda bu hükümetin gidip yerine güvenilir kişilerden kurulu bir hükümet gelmesi. Bu yapılmadığı takdirde İç Hizmet Talimatı'nın işleyeceği, tarafımızdan böyle bir hükümet kurulacağı...” diye. Peki, yani siz ne zamandan beri hükümet kuruyorsunuz ki? Bu siyasi rejim. Siyasi rejimin içerisinde teknisyen hükümeti yok. Oraya, hükümete gelen bakanı beğenmiyor. Ya, o bakan da bu ülkenin çocuğu. Okuma yazması yok, yani iyi okumuş değil. Pekâlâ, işte avukat, doktor memlekette bulunan insanlar bunlar. Bunun tahsili mahsili hepsi böyle. Şimdi, düşündük taşındık ki Cumhurbaşkanı dedi ki: “Beni aştılar.” Nereye gideceğiz? Hükümet, gelin, kardeşim, bizim yapacağımız bir şey var: “Ey Genelkurmay Başkanı, gel, bizi al buradan.” O zaten almayı kafaya koymuş. Biz dedik ki: “Ya, bu Parlamentoyu biz kapattırmayalım. Parlamento açık dursun, biz burada birtakım işleri gene

²²³ CSTD, C: 64, B:51, 13.3.1971, s.373.

²²⁴ CSTD, C: 64, B:51, 13.3.1971, s.373-375.

²²⁵ Milliyet, 14.4.1971, s.1.

²²⁶ Akşam, 13.3.1971, s.1.

yaparız.” Benim yaptığım en önemli hadiselerden birisi o Parlamentoyu kurtarmaktır. “O şapkayı aldı, gitti.” diyor ya adam. Yani ben giderken telaşla şapkayı bırakacak hâlim yoktu ki. Şapka benim öz şapkam yani. Kime bırakacağım yani? İşin şakası.²²⁷

Muhtıra sonrası yaşanacaklardan bihaber kimi sol çevrelerin ilk tepkisi olumludur. Sağ ise, seçimle geldiği iktidardan bir kez daha süngü zoruyla uzaklaştırılışının burukluğu içindedir. Muhtıraya karşı CHP’de ise güçlü bir muhalif ses yükselmektedir, CHP Genel Sekreterliği vazifesini yürüten Bülent Ecevit, görevinden istifa ederken aslında, muhtıranın kendisinin temsil ettiği *ortanın solu* hareketine karşı yapıldığı iddiasını dile getirmektedir.²²⁸ Ecevit bu tepkisini daha sonra açıklarken olaya doğru teşhis koyduğunu belirtiyor; 12 Mart sonrası sola karşı gösterilen sert tavrı beklediğini söylüyordu ancak muhtıranın hedefine ulaşamamasının sebebinin toplumun demokrasiyi artık özümsemiş olmasına bağlıyordu.²²⁹ Demirel ise darbecilere hesap sormak bir yana direnme azmini bile bulamadığı yönündeki eleştirileri bugün, şöyle cevaplamaktadır:

Şimdi “Darbecilerden niye hesap sormadınız?” diyorsunuz. Neyle soracaktım hesabı? Kiminle? Hangi Cumhurbaşkanıyla, hangi Parlamentoyla? Hangi mahkemeye, neyle soracaktım? Siyaset imkân sanatıdır, her şeyi yapamazsınız ama ben dayandım. Bakınız, ben darbecilere “Aferin” mi dedim? Ama ben yine geldim. Yani 71 muhtırasını yiyen benim ama 75’te ben yine hükümetim. Hem nasıl hükümetim? Zorlayarak değil, zorlanarak. 79’da ben yine hükümetim. Niye? Zorlanarak hem. Peki, darbeciler... Nihayet darbeciler bizden kurtuldular, on sene yasak getirdiler. On senenin yedi senesini çektik. Yedi sene evimizde oturduk. Bu demokrasi denen şey kolay olmuyor yani. Gelene gidene nasihat ettik, dedik ki “Bakın, bazı yanlış işler olur, devlete küsmeyin, halkımıza küsmeyin, milletimize küsmeyin, ülkemize küsmeyin. Yanlış işler olur kardeşim.” Ben burada oturuyorum. Hem öyle bir yaşta oturuyorum ki çok hizmete müsait bir yaş, yani elli beş, elli altı yaşımdayım, oturuyorum burada. Onun için, biraz sabırlı olun, sabırlı oldum.²³⁰

5.9 MARTÇILARIN ÖNDE GELENLERİNİN TASFİYE EDİLMESİ

Ordu içinde, hükümetin işbaşından uzaklaştırılmasının sevinci yaşanırken bu kez mücadele, içerideki radikallere karşı verilmeye başlanacaktır. 9 Mart darbesinin tehir edilmesinin müsebbipleri bu kez 9 Martçılara karşı harekete geçiyorlar ve başta Celil Gürkan olmak üzere hemen tamamını tasfiye ediyorlardı. Emekliye sevk edilen 5 generalin kumanda zincirine aykırı davranmaktan dolayı bu işleme tabi tutuldukları belirtilmiş, Genelkurmay Başkanlığı Genel Sekreteri Tuğgeneral Mehmet Tuğcu’nun ise görev yeri Erzurum’a nakledildiği

²²⁷ 9’ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 14.45–18.55].

²²⁸ Ecevit’in bu karşı çıkışının samimi olmadığı, muhtıradan sonra kaleme aldığı ve 12 Mart’ı onaylar nitelikteki kimi yazılarından derlenen bir kitapta iddia edilmiştir. Bkz. Necip Mirkelamoğlu, Ecevit Ecevit’i Anlatıyor, İstanbul: Kervan Yayınları, ty, ss.235–240.

²²⁹ Bülent Ecevit, Demokratik Solda Temel Kavramlar ve Sorunlar, (İsmail Cem ile röportaj), Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık, 1975, s.20.

²³⁰ 9’ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 14.45–18.55].

için kendisinin emekliliğini istediği açıklanmıştı. Emekli edilen generallerden *Tümğ. Şükrü Köseoğlu, Genelkurmay Merkez Dairesi Başkanlığı; Tümğ. Celil Gürkan, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Plan ve Program Koordinasyon Dairesi Başkanlığı; Tuğ. Vedii Bilget, Deniz Kuvvetleri Teknik Dairesi'nde, Tuğg. Ömer Çokgör*'ün ise *Hava Kuvvetleri Harekât Dairesi Başkanlığı* vazifelerinde bulunduğu ifade edilmektedir.²³¹

15 Mart'ta zorunlu emekliye sevk edilen general ve subayların emeklilik kararnameşi, müstafî olmasına rağmen henüz yeni hükümet kurulamadığından göreve devam eden hükümetin başındaki *Süleyman Demirel*'e imzalatırılıyordu. Geçmiş yıllardan bu yana ordudaki tayin ve terfilere müdahil olmuş olan *Danıştay*, bu kez emekliye sevk işlemlerinin iptaline ilişkin olarak, generallerin başvurusuna muhatap oluyordu. *Danıştay*'ın bu hususlardaki tutumunu bilen muhtıracılar, adli yargıdaki çift başlılığa bu kez idari yargıyı da ekliyorlar; asker şahısların idari işlemlere karşı yargısal başvuru mercii olarak ihdas edilen *Askeri Yüksek İdare Mahkemesini* devreye sokuyorlardı. Söz konusu yeni mahkemenin kuruluşuyla birlikte elindeki başvurular konusunda görevsizliğine hükmeden *Danıştay*'ın dosyaları yeni mahkemeye intikal ettirmesi neticesinde, taleplerin reddi sağlanmış oluyordu. Ordu içindeki temizlik harekâtı bu şekilde tamamlanınca, 12 Mart'ı sevinçle karşılayan kimi çevreler şunun idrakine varırlar ki, yeni kurulacak askeri vesayet altındaki hükümet, hiç de bekledikleri tarzda çalışmayacaktır.

9 Mart olayı bazı Senato üyelerinin de bu işin içinde olması çerçevesinde önem kazanmış ve Cumhuriyet Senatosunda görüşülmüştür. Bu görüşme 3 Ağustos 1971 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın tamamını veya bir kısmını değiştirme, TBMM'nin görevini yapmasına zorla engellemeye girişme suçundan, Sıkıyönetim Mahkemesince tutuklanmasına karar verilen 22 kişi içinde bulunan, Cumhuriyet Senatosu Cumhurbaşkanı'nca seçilen üyeleri Cemal Madanoğlu ile Osman Köksal'ın yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasının görüşüldüğü oturumda gerçekleştirilmiştir.

Adalet Komisyonu üyeleri Mustafa Tıgılı, Nuri Demirel, İbrahim Tefvik Kutlar, Zihni Betil ve Mucip Ataklı'dan²³² oluşan heyet Madanoğlu ve Köksal'ı dinlemiştir. Cemal Madanoğlu konuşmasında, iddiaları reddederek bunun bir tertip olduğunu beyan etmiştir. Buna rağmen, bu isnattan kurtulabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılmasını kendisinin de istediğini ifade etmiştir. Osman Köksal konuşmasında, iddiaları ret ve bunun bir tertip olduğunu ifade etmiştir.²³³

Cumhuriyet Senatosu tarafından hazırlanan raporda cunta oluşumunun 1967'den beri MİT tarafından takip edildiği ve mahkeme tarafından gönderilen dosyada kuvvetli deliller olduğu ifade edilmiştir. Burada dikkat çeken nokta kendisi de bir Senato üyesi olan Madanoğlu'nun dosyada fotokopisi olan ve yazısının kendisine ait olduğunu beyan ettiği yazıda Cumhuriyet Senatosunun lağvedilmesi ile yerine Devrimci Genel Kurul (DGK) kurulmasını öngörmesidir.²³⁴ Bu durum da ayrıca belirtilerek Madanoğlu ve Köksal'ın dokunulmazlıklarının kaldırılması talep edilmiştir.

²³¹ "Ordudaki İşlemin Sebebi Belli Oldu", *Hürriyet*, 18 Mart 1971.

²³² CSTD, C: 66, B:96, 3.8.1971, s.332.

²³³ CSTD, C: 66, B:96, 3.8.1971, s.333.

²³⁴ CSTD, C: 66, B:96, 3.8.1971, s.335.

Komisyonunda yapılan oylamada Cemal Madanoğlu hakkındaki karar on üç üyeden birinin muhalif, birinin çekimser oyuna karşılık on bir üyenin oyuyla Osman Köksal hakkındaki karar da sekiz üyenin oyu ile benimsenmiş, Cumhuriyet Senatosu kontenjan üyeleri Cemal Madanoğlu ile Osman Köksal'ın yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasına karar verilmiştir.²³⁵

Ret oyu veren Tabii Senatör Mucip Ataklı gerekçesinde bütün iddiaların MİT elemanı Mahir Kaynak'ın teyp bantları ile tespit ettiği bilgilere ve verdiği raporlara dayandığını, teknik gelişmeler her türlü montajı mümkün kıldığından ve sadece teyp bantlarının delil sayılamayacağını belirtmiştir. 27 Mayıs ekibi içerisinde Atatürkçülük görüşü dışında ve kendi anayasalarının hudutlarını aşarak komünizme hizmet edecek bir ferdin bulunmasının mümkün olmadığını, Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal'ın Marksist bir zihniyete dayalı düzen değiştirme ithamının en büyük insafsızlık olacağını vurgulamıştır.²³⁶ Osman Köksal hakkında ret oyu verenlerin ortak görüşü hakkında daha fazla yazılı delilin olmaması yönündedir.²³⁷

En ilginç konuşma Ahmet Yıldız'dan gelmiştir. Yıldız biraz da Senatonun varlığı ve yetkileri noktasından yaşanan tartışmalara da atıfta bulunarak:

“Sayın Madanoğlu ve Sayın Köksal'ın burada devrimciliğe yaraşan bir davranışla, elbette ki dokunulmazlığın kaldırılmasından yanayım. Bir kez daha “Türkiye Cumhuriyeti Senatosu ciddi işlerle uğraşmıyorsunuz” suçlaması ile mahkemeden kararın geri dönmemesini dilerim. Başvurup vurmayacaklarına ben karışmam. Ama eğer bir daha dönerse -iki defa oldu- ciddi işlerle uğraşın, der gibi bu yüce organın haysiyetini koruyanlar, onun kararlarının böyle bozulmamasını, ciddi kararlar vermesini de sağlamakla görevli olduğunu hatırlatmak ve bunun gereğini yapmak için ben dokunulmazlığın kaldırılmamasından yanayım”²³⁸ demiş ve tavrını ortaya koymuştur.

Tüm bu konuşmalar sonunda oylamaya geçilmiştir. 12 Mart Muhtırası'ndan sonra Başbakan Nihat Erim'in imzasıyla Senato Anayasa ve Adalet Komisyonuna gelen tasarı ile Madanoğlu'nun dokunulmazlığı 26 hayır oyuna karşılık, 98 evet oyu ile kaldırılmıştır.²³⁹ Madanoğlu Anayasa Mahkemesi'ne başvurmayı reddederek, tıpkı bazı tabii senatör arkadaşları gibi, “Anayasayı tağyir ve tebdil ederek, TBMM'yi görevden alıkoymak için gizli bir ittifak kurmak” suçundan hakim karşısına çıkmıştır. Madanoğlu ile beraber; Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal, İlhan Selçuk, Altan Öymen gibi gazeteci yazarlar da yargılanmıştır.²⁴⁰ Madanoğlu 6 Eylül 1971'de tutuklanmış, açılan dava 2 Ekim 1974'te tüm sanıkların beraat etmesiyle sonuçlanmıştır.²⁴¹

²³⁵ CSTD, C: 66, B:96, 3.8.1971, s.335.

²³⁶ CSTD, C: 66, B:96, 3.8.1971, s.337.

²³⁷ CSTD, C: 66, B:96, 3.8.1971, s.338-339.

²³⁸ CSTD, C: 66, B:96, 3.8.1971, s.382.

²³⁹ Milliyet, 3.7.1971, s.1.

²⁴⁰ Milliyet, 20.7.1971, s.9.

²⁴¹ Milliyet, 3.10.1974, s.7.

B.12 MART MUHTIRASININ VERİLMESİNDE İÇ ETKENLERİN ROLÜ

Türk solu açısından: TİP'in, iktidar yürüyüşünde bekleneni verememesiyle artık ülkedeki rejimin adı: *Filipin, cici ve sandıksal demokrasi* olarak küçümseniyor; sosyalizme gidiş yönünde silahlı bir mücadeleden başka hiçbir çözümün geçerli olmadığı savunuluyordu.²⁴² Türk solunun önceki dönemlerin aksine gitgide taban bulmaya başlamasının tarihi, altmışlı yıllardır, denilebilir. Yirminci yüzyılın başında dar bir aydın hareketi olarak filizlenen *Türkiye solu*, *Marksist klasikleri* batı dillerinden okuyarak bilinçlenen kısıtlı sayıdaki entelektüelin müktesebatındaydı. Zaman içinde *TCK 141-142'nci* maddelerinin gölgesinde *Haydar Rifat* tarafından neredeyse kuşa çevrilerek yapılan tercümelere rağmen az da olsa belli bir taban bulmuştu lakin özellikle altmışlı yıllarda, görece yetkin tercümelerle özellikle yüksek öğrenim gençliğinin istifadesine sunulmuş; bir *Marksist külliyyat* da ortaya konulmuştu. Bu yayın bolluğunun, üniversite öğrencileri arasında sol bilinçlenmeyi sağladığı söylenebilir.

Bu çerçevede başlayan sol siyasi örgütlenmeler, sayıca çok olmayan ancak etkinliği yüksek özellikler göstermeye başlıyordu. Üniversitelerde faaliyete geçen *Fikir Kulüpleri Federasyonu* (FKF) *Devrimci Gençlik Federasyonu*'na (Dev-Genç) dönüşüyor; kimi ulusal meseleler antiemperyalist bir ruhla işleniyor; (Petrol Kanunu, Amerikan üsleri gibi) özellikle üniversite yerleşkelerinde, fakülte binalarında yoğun bir propaganda furyası estiriliyordu.²⁴³ Furyayı estirenlerin sadece öğrencilerden ibaret olmadığı, örneğin dönemin ODTÜ rektörü olan *Prof. Dr. Erdal İnönü*,²⁴⁴ Ankara Üniversitesi SBF Dekanı *Prof. Dr. Mümtaz Soysal*²⁴⁵ gibi isimlerin aşırı solu koruyup kolladığı iddiaları daha 12 Mart öncesinde dillendirilir olmuştur.

Gerilimin tırmanmaya başlamasından sonra, sola karşı duyulan tedirginlik aynı tabanda farklı ideolojik saiklerle hareket eden başka kesimlerden de aksülameller gelmesine neden olmuştur. Yakın dönem Türkiye tarihine “*Kanlı Pazar*” olarak geçen 16 Şubat 1969 Olayı, çatışma olgusunun kitlesel mahiyete dönüşmesinin ilk örneği olarak görülebilir.²⁴⁶ ABD 6. Filosunu protesto etmek isteyen bir gruba, başka bir grubun saldırmayla yaşanan olaylarda 2 kişi ölmüştür. Türk-Amerikan ilişkilerinin başlangıçtaki havasının nasıl aksi istikamete dönüştürdüğü noktasında, 16 Şubat 1969 tarihi, bir anlamda milat olarak kabul edilebilir.²⁴⁷

²⁴² Bu ifadelere bir örnek olması açısından bkz. “*Cici demokrasi için pazarlık*”, *Devrim*, 23 Aralık 1969. aktaran: Hasan Cemal, *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ, 1999, ss.192–193 arasındaki numaralandırılmamış sayfalar.

²⁴³ Petrol Kanunu uyarınca, yabancı petrol şirketlerinin, başka ülkelere sattıkları fiyatlardan % 35 daha pahalı petrolü Türkiye'ye sattıkları iddia edilmektedir. Bkz. Harun Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, İstanbul: May Yayınları, 1975, s.66.

²⁴⁴ “*Ülkü Ocakları, Erdal İnönü'nün banka soyanlarla görüşme yaptığını ileri sürdü*”, *Tercüman*, 21 Ocak 1971.

²⁴⁵ Bkz. A. Baki Tuğ, *Türkiye Gerçekleri ve Soysal Davası* (12 Mart 1971), Bursa: Ak Ofset, 1995.

²⁴⁶ “*Taksim'de 30 bin kişi dövüştü 2 ölü var*”, *Akşam*, 17 Şubat 1969. Ayrıca bkz. Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s.162 vd.

²⁴⁷ O dönemin havasını yansıtan şu habere bkz. “*Dost Amerikan filosu hararetle karşılandı. Amiral Biery'nin 'Son Posta'ya beyanatı: Samimî bir dostluğun nişanesi olarak sahillerinizi selâmlarız*”, *Son Posta*, 3 Mayıs 1947.

1.İŞÇİ HAREKETLERİ

Özellikle DP’li yıllardan itibaren ivme kazanan sanayileşme olgusu ve bunun paralelinde ortaya çıkan toplumsal hareketliliğin yarattığı kentsel doku değişikliğinin belirleyiciliği, siyasetin kutuplarını da değiştirmiş, yeni çatışma alanları ortaya çıkarmıştır. Toplumsal pastadan daha çok pay almak isteyen kesimlerin sendikal mücadele yoluyla politize olmalarının başlamasıyla birlikte, sosyalist kesimleri umutlandıran ilk kitlesel büyük gösteri 15–16 Haziran 1970 tarihinde meydana gelmiştir.²⁴⁸ Ertuğrul Kürkçü’nün bu husustaki yorumu şudur:

Aslında o günden bu güne işçi hareketinin sendikal yapısı pek değişmiş sayılmaz. Hepsi birden cılızlaşmış olmakla birlikte, kamu sektöründe daha çok TÜRK-İŞ, özel sektörde daha çok DİSK örgütlü idi ve DİSK’in mücadelesi işçileri, üretilen değerden kendilerine düşen payı almada çok daha güçlü bir biçimde savunduğu için²⁴⁹ dev adımlarla gelişince DİSK’i frenlemek için geliştirilen yeni sendikalar yasası 15–16 Haziran 1970’deki büyük işçi protestosuna, büyük işçi ayaklanmasına yol açtı ve olağanüstü durumlarda güç sahiplerinin neye başvuracaklarına dair küçük bir temsil yarattı. Sıkıyönetim ilan edildi İstanbul’da ve hepimiz gördük ki bu mücadele böyle sürünce bütün Türkiye bir sıkıyönetim altında yaşayacaktır.²⁵⁰

Yeni sendikalar yasa tasarısının onaylanmasıyla pasifize edilen DİSK’in yönettiği yürüyüş, İstanbul–Kocaeli bandında başlayarak çatışmaya dönüşmüştür. Üç işçi ve bir polisin öldüğü olaylar sonrasında, İstanbul ve Kocaeli’nde sıkıyönetim ilân edilmişti. Bu iki büyük sanayi kenti arasındaki güzergâhı takip eden işçiler, karşılarında set oluşturmaya çalışan asker ve emniyet güçlerine karşı direnişe geçmişler, sendikal haklarının kısıtlanması anlamına gelen *Sendikalar Yasasındaki* değişikliği protesto etmeye başlamışlardı. *Türk-İş*’i sendikal platformda tek konfederasyon haline getirmeye çalışan hükümet tasarısı aslında, *Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonunun* (DİSK) gücünü etkisiz kılmayı amaçlıyordu.²⁵¹ 1948 tarihli *Sendika Özgürlüğüne ve Sendika Hakkının Korunmasına İlişkin Sözleşmeyi* benimseyen Türkiye’de, sendika seçme özgürlüğünü kısıtlayan böyle bir yasanın çıkarılması, ilginçtir.²⁵² Can kayıplarıyla neticelenen yürüyüş ile birlikte sıkıyönetim ilân edilmişti. Bu sıkıyönetim, yetmişli yıllarda sürececek uzun soluklu sıkıyönetimlerin başlangıcı olacaktır.²⁵³

²⁴⁸ Anıl Çeçen, **Türkiye’de Sendikacılık**, Ankara: Özgür İnsan Yayınları, 1973, ss.146–148.

²⁴⁹ DİSK’in yürüttüğü sendikal mücadele ile diğer sendikaların aynı işkollarındaki grevler sonrası elde edilen kazanımlar karşılaştırıldığında gerçekten de DİSK’in ne kadar etkin olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Ahmet Aker, **12 Mart Döneminde Dışa Bağımlı Tekelleşme**, İstanbul: Sander Yayınları, 1972, ss.105-108.

²⁵⁰ Ertuğrul Kürkçü’nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

²⁵¹ 15-16 Haziran olaylarının CHP’de bulunduğu yankı şu eserden takip edilebilir: **274, 275 Sayılı Yasa Değişiklikleri ve CHP**, Ankara: Ulusal Basımevi, 1970.

²⁵² Cahit Talas, **Toplumsal Politika**, Ankara: İmge Kitabevi, 1990, s.130.

²⁵³ Ergin Eroğlu, **Sınıflar Açısından 12 Mart: 12 Mart Devam Eriyor mu?**, İstanbul: Soyut Yayınları, 1974, 238.

Türkiye'deki işçi kesiminin ülke sanayileştikçe gerek miktar, gerekse nitelik olarak sergilediği değişim, politize olmalarıyla birlikte, büyük bir kitlesel hareketliliğe yol açmıştır. Ertuğrul Kürkçü'nün bu husustaki açıklaması şöyledir:

Eğer sayılardan söz edecek olursak çok kısaca söylemek isterim. 1963'te 2 milyon 745 bin olan işçi sayısı, 1971'de, sadece 8 yıl içerisinde iki katından fazla arttı, 4 milyon 55 bin olmuştu. 1963'te 296 bin olan sendikalı işçi sayısı 1971'de 1 milyon 200 bin oldu, bugünkünden fazlaydı yani. Sendikalaşma oranı ise yüzde 10,8'den yüzde 29,6'ya yükseldi. Ve işçi hareketi, sendikalar ve işçi hareketine dayalı bir sosyal mücadele anlayışı Türkiye'de çok önemli bir uyanış sağladı. İşçi hareketi aynı zamanda öğrenci hareketine yol gösterdi, işçilerin sendikalaşmak için, sendikayı işyerlerine sokmak için uyguladıkları mücadele yöntemleri öğrenciler için olduğu kadar topraksız köylüler için de esin kaynağı oldu. 1965–70 arasında Türkiye'nin özellikle Ege ve Çukurova kırlarında hazine arazilerine el koymuş olan toprak sahiplerine karşı köylüler çok önemli çıkışlar yaptılar. Toprak sahipliği üzerinde, topraklar üzerindeki hak sahipliği iddiasını sorguladılar ve devlet ağaların tarafında yer aldıkça köylüler için bu, devlet ile ilişkilerini yeniden gözden geçirecekleri bir dönem oldu. Hükümetin taban fiyatı siyasetleri ve Türk parasının özellikle 1969'da yüzde 30 devalüe edilmesi karşısında üretici köylüler çok büyük bir başkaldırıya giriştiler ve geleneksel köylü uysallığından Türkiye'de eser kalmadı. Ve tabii aydınlar bunlardan etkilendiler, yani Türkiye özetle çok büyük bir sosyal hareketlilik içerisine girdi. Memduh Tağmaç'ı böyle konuşturan buydu.²⁵⁴

2.ÖĞRENCİ HAREKETLERİ

Türkiye'de kanın ilk aktığı eylemlerin öğrenci hareketleri esnasında gerçekleştiği düşünüldüğünde, bu yıllarda öğrenci liderliğinde bulunmuş olan Ertuğrul Kürkçü'nün anlatımının çok yararlı olacağı düşünülmektedir:

Öğrenci hareketi, esasen gücünü Türkiye'nin tarihinden alıyor. Ben 12 Mart, 12 Eylül, diğer tarihi olayları yorumlarken düşülen şu sığılığın bize yol göstermeyeceğini düşünüyorum. İşte, öğrenciler, yabancı, bilinmeyen güçler, karanlık kuvvetler tarafından kışkırtılarak harekete geçtiler. Bu bence tamamen fasarya, hiçbir aslı faslı olmayan, benim pratiğimde hiçbir zaman tanık olmadığım, ya da buna yeltenenler olduysa da kolayca savuşturabildiğimiz bir meseledir. Genciz ama ahmak değildik hiçbirimiz. Neyin ne olduğuna dair bir fikrimiz vardı doğrusu.

Tarihe müracaatla şunu demek istiyorum: Türkiye'de bir talebeyi ulum geleneği, ta Osmanlının orta çağından beri, yani 1400'ler 1500'lerden beri Türkiye'de hep var. Türkiye'de düzen bozulduğunda, yani Anadolu topraklarında ya da onun mirasçısı olduğu Türkiye Cumhuriyetinin, Osmanlı Devletinde nizam ne zaman bozulursa itiraz önce talebeden gelir, bu kaçınılmaz bir şey, çünkü ayrıcalıklı bir tabaka. İşte, ilmiye, seyyfiye ya da kalemiye sınıfından biri için, birinden olmak için yetiştirilen, toplumun genelinden daha fazla bilgiyle doldurulan bu insanların olan bitene çok çabuk reaksiyon göstermeleri kaçınılmaz. Tarihe baktığımız zaman özellikle Mustafa Akdağ'ın tarih kitapları bu bakımdan çok esaslı bilgilerle doludur ve tabii biz

²⁵⁴ Ertuğrul Kürkçü'nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

bunları, başımıza geleni anlamak için geriye dönüp tarihe baktığımızda daha çok gördük. Bunlara bakarak kendimize yön çizmiş değildik ama tarih işte öyle seyrediyor zaten, aynı sebepler benzer sebepler, benzer sonuçlar yarattığı için sonuçta bir tarih bilgisi diye bir şey oluyor.

Dolayısıyla, bu öğrenci hareketinin evveli hep vardı, bizim evvelimiz 27 Mayıs. 27 Mayıs'ta öğrenciler ayaklandı, ordu vurdu hükümet düştü. Mekanizma böyle çalıştı ve bu öğrenci geleneği sonraki yıllara kendini aktardı.

Ben üniversiteye girdiğim zaman Türkiye'de öğrenci olmak kadar ayrıcalıklı ve keyif verici hiçbir şey yoktu. Öğrencisiniz, dokunulmazsınız herkes size ilişmeye korkar, sizden bir hikmet bekler ve bu çok şaşırtıcı bir ilişkidir. Daha dün lise öğrencisiydiniz bugün üniversiteye girdiniz ve birden bire statünüz değişti ve toplumdaki duruşunuz, görünüşünüz, sizden beklenenler değişti. Bu, insanı istese de istemese de, onu kuşatan iklim içerisinde bir misyon duygusuyla besleyen, teçhiz eden ve “Şimdi Türkiye'nin geleceği için bana bir vazife düşüyor.” fikrini, aslında bu “Kantçılık” olduğunu, bunu bilmeden bir “Kantçı” yaklaşımla tarihe karşı bir işim, misyonum var duygusuyla bütün öğrenciler böyleydi. İşin aslını isterseniz o gün bizim çatıştığımız kesimler, işte Adalet Partisine gönül vermiş, MHP'ye gönül vermiş veya sosyal demokrasiye gönül vermiş gençlerde aslında böyle bir duyguyla hareket ediyor idiler. Dolayısıyla, öğrenci hareketi daha çok, öğrenciliğin, Türkiye'de üniversite öğrenciliğinin, yükseköğrenimin nispeten ayrıcalıklı ve tarihî olarak bir misyona sahip bir güç olarak kavranmış olmasıyla, bu ortak bilinçle ilgili.

İlk öğrenci, Taylan Özgür 1969'da kurşunlandı.²⁵⁵ Taylan Özgür'ün kız kardeşi bugün hâlâ kardeşini öldüren kişinin bir Özel Harp görevlisi olduğunu söyler fakat bunu ispatlamak bugüne kadar mümkün olmadı ama tersi de ispatlanmadı ve böylelikle öğrenci hareketi sert bir şiddetle sınanmaya başladı.

Taylan Özgür'ün öldürülme hadisesine dair burada bir parantez açmak gerekmektedir. Silahlı olan Özgür'ün silahını kendisine vermesini isteyen bir polisten kaçarken vurulduğu bilgisi, tabii ki hadiseyi meşrulaştıramaz ancak yine de önemli bir ayrıntıdır. Kürkçü sözlerine devam etmektedir.²⁵⁶

Gene de öğrenci hareketinin bugünle kıyasladığımızda -Türkiye ne kadar fırtınalı bir dönemden geçiyor hepiniz biliyorsunuz- ben üniversiteye girdiğimden 12 Mart 1971 Muhtırası verildiği güne kadar Türkiye'de sadece 5 öğrenci çatışmalarda hayatını kaybetmişti. Şimdi, “sadece” demek tabii, insana utanç verici de geliyor, böyle bir kıyaslama sayılar üzerinden ama 5 öğrenci. Ondan sonra 12 Martla 12 Eylül arasında 5.000'den fazla insan hayatını kaybetti, 12 Eylülden bugüne kadar da 50 bine geldik. 5-5.000-50 bin. Bunlarla kıyasladığımız zaman aslında öğrenciler arasında sürüp giden çatışmalarda ortaya çıkan şiddet boyutunun bir askeri darbe girişimine anlam katacak derinlikte olmadığını görebiliriz. Bunun anlamı, aslında demin söylediğimiz -başladığımız yere dönersek- Memduh Tağmaç'ın işaret ettiği yerdedir. Çünkü bir

²⁵⁵ Hayatını kaybeden öğrenciler ve öldürüldükleri tarihler şöyledir: Vedat Demircioğlu, 28 Temmuz 1968; Atalay Savaş, 16 Şubat 1969; M. Turgut Aytaç ve Duran Erdoğan; Mehmet Cantekin, 19 Eylül 1969; Taylan Özgür, 23 Eylül 1969.; Mehmet Büyük Sevinç, 9 Aralık 1969 ve Battal Mehetoglu, 15 Aralık 1969. Bkz. Karadeniz, **Olaylı Yıllar ve Gençlik**, s.151.

²⁵⁶ Mehmet Bican, **Devrim İçin Gençlik Hareketleri**, Ankara: Güvendi Matbaası, 1970, s.74.

kere işçi hareketi büyük bir sosyal güç hâlinde gelişmeye, dönüşmeye ve sermayenin kârlarını tehdit etmeye başladığı andan itibaren bir olağanüstü rejim ihtiyacı çok açık kendini göstermiş idi. Süleyman Demirel buna yeni sendikalar yasasıyla cevap vermeye çalıştı. İşçileri sendikasılaştırmak, güçlü sendikaları özel sektör fabrikalarından uzaklaştırmak...²⁵⁷

Ben, doğrusu 71’de giriştiğimiz, rejime karşı bir halk savaşı ile rejimin halkın çıkarları doğrultusunda değiştirilmesi teşebbüsü ile bu öğrenci hareketi içerisindeki silahlı çatışmanın aynı kategoriden olduğunu düşünmüyorum, bunların arasında böyle bir bağlantı ben kurmuyorum. Şüphesiz bu süreç içerisinde, yüzünü, bütün hayatını devrimciliğe adayacak şekilde devrime dönmüş olan pek çok insan çıktı ama bu çatışmalarda çok önemli rol oynamış olan İstanbul Üniversitesinin önde gelen kişileri bu hareketlere katılmadılar. Onlar için 12 Mart Muhtırası verildiği gün bu mesele son buldu. O nedenle, ben, “ikisi otomatik olarak aynıdır” görüşüne katılmam ama tabii ki bu çatışmalar Türkiye’nin bir olağanüstü rejime ihtiyacı olduğuna dair düşünceleri besledi, bunun da inkâr edilecek tarafı yok ama çatışmalar ya da kendilerine yapılan saldırıya karşı koyanlar bunun için çatışmıyorlardı. Somut bir şey, “öğrenci yurdunda kalırsın, kalmazsın”, “üniversiteye girersin, girmezsin”, “yolda yürürsün, yürümezsin”, “propaganda yaparsın, yapmazsın”, tartışmasının doğal bir uzantısı olarak insanlar bunu gördüler ve bir anda da olmadı. Ben, doğrusu bir üniversite öğrencisi olarak ilk kez bir tabancayı 1970 yılında gördüm, o güne kadar hiçbir ilişkim yoktu ama kendini savunma, öz savunma refleksleri bir kere harekete geçince bu süreç bir anda ona uygun yeni insanlar yaratıyor ve onlarla birlikte hayat yeni bir şekil alıyor.

Bu öğrenci mücadelesinin silahlı bir yöne doğru sevk edilmesi bakımından ben, doğrudan doğruya diğer yan kuvvetler, kontrgerillanın tahrikiyle doğmuş olan yapıları suçlarım ama Adalet Partisi Hükümetini ve onun başkanı olan Süleyman Demirel’in Başbakanlığını en çok suçlarım. Süleyman Demirel tuhaf bir şiddet dengesi güttü. Aslında, polis gücüyle kontrol altına almak daha yüksek masraflı gözüktüğü için karşıt grupların silahlı gücü ile solcu öğrenci hareketini baskı altına almayı seçti. Bunu bu şekilde manipüle etti ve bunun sonuçları kendisini de yıktı, o bahsi diğer.²⁵⁸

3.ADALET PARTİSİNDEKİ BÖLÜNME

1970 senesi hem partiler arasında hem de partilerin kendi içindeki mücadelenin iyice kızıştığı bir yıldır. AP içinde başını, 1964’teki genel başkanlık yarışında Demirel’e karşı kaybeden Sadettin Bilgiç’in çektiği muhalifler, hükümet bütçesine red oyu veriyor, temsilcisi oldukları orta Anadolu eksenli küçük sermaye gruplarının, büyük sermayeyi kayıran bir ekonomi politikası uygulandığı iddiasıyla başkaldırıyorlardı.²⁵⁹ İsmail Cem’in cümleleriyle: “Sermaye içindeki bölünmenin siyasal düzeydeki yansımasıdır 41’ler olayı. Adalet Partisinin büyük bir milletvekili grubu, önce parti yönetimine başkaldırmış, sonra muhalefetinkiyle birleştirdiği oylarıyla 1970 yılı bütçesini Meclis’te reddetmiştir”. (...)“Demokratik Parti, sermaye içindeki

²⁵⁷ Ertuğrul Kürkçü’nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 10.30–12.06].

²⁵⁸ Ertuğrul Kürkçü’nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 10.30–12.06].

²⁵⁹ Eroğlu, Sınıflar Açısından 12 Mart: 12 Mart Devam Eriyor mu?, s.210.

egemenlik mücadelesinde ikinci plana atılmış sosyal güçlerin reaksiyoner siyasal kuruluşu niteliğini kısa sürede ortaya koymuştur. Büyük toprak sahiplerinin, emlak ve arsa gelirinin, rantın, ticaret çevrelerinin savunucusu ve sözcüsü olmuştur. Kime karşı? Bir yandan işçi sınıfı ve Sol'a, öte yandan özel sanayi kesiminin büyüyen taleplerine, AP'ye, Demirel'e karşı".²⁶⁰ İddiaları öne sürülmektedir. Demirel ise bölünmenin ekonomi politik boyutunu değil; 1969 seçimleri sonrasındaki yeni kabinenin getirdiği memnuniyetsizliğin yarattığını ileri sürmektedir. Demirel'in bu husustaki yorumu şöyledir:

Şimdi kabine değişiklikleri zor iştir. Hele böyle, dört beş sene iktidar olmuş bir parti için kabine değişikliği... Siyasette kendinize çok yakın arkadaşlar, siyasette yakın ama öyle olması gerekir, partinin menfaati bakımından öyle olması gerekir. Çünkü uzun süre siyasette liderin yanında, tepenin yanında falan bulunan insanların en yakın arkadaşlarından bir kıskançlık görmemeleri mümkün değildir ve onların bir kısmını, yani bize çok yakın olan, siyaseten yakın olan, arkadaş olarak da yakın olan kişileri değiştirmek mecburiyetinde kaldık. Ben düşündüm, değiştireyim mi, değiştirmeyeyim mi? Değiştireyim bakanlıkları, senet çıkarmış değil ya kimse buraya ama Celal Bey'in bir sözü vardır "Bakanlık ağrıyan diş gibidir, söktüğünüz zaman yeri müddet ağrır." der. Bizim arkadaşlar başladılar şeye, karşı çıktılar. Ben de dedim ki "Kardeşim, partinin başı benim, başı bensem böyle yapacağız, partinin menfaatlerini burada görüyorum." "Öyle mi görüyorsun?" "Evet" Gittiler, bütçe oylanıyor, bütçe oylanırken kırmızı oy verdiler bütçeye. O bütçe ki üç ay evvel beraber meydanlarda savunduğumuz fikirlere, düşüncelere icraata göre yapılmış bir bütçe ama "Sen böyle mi yaptın?" "Evet" Yine siyasette bir olay daha vardır: Biraz, nasıl gelirsene öyle gidersin. Biz, 1965 Şubatında merhum İnönü'yü bütçesini düşürerek, bütçesini reddederek düşürdük Mecliste. Ben dedim ki "Böyle geldik biz, böyle de gidiyoruz." Burada şey yok. Bizim içimizdeki patırtı tamamen hissî ve kişisel uyumsuzluklardan doğan bir şeydir. Sonradan o arkadaşların büyük bir kısmıyla yine bir araya geldik biz, hepsiyle bir araya geldik, üç dört sene geçti ama bize zarar verdi. Türkiye'deki rejime de zarar verdi, bize de zarar verdi.²⁶¹

Ferruh Bozbeyli ise, bölünmedeki rolünü başka bir biçimde açıklıyor:

1969'dan evvel Adalet Partisi içerisinde bir tesanüt birliği kuruldu. Bu tesanüt birliğinin adı "Yeminliler Grubu"ydü. Tutmuşlar bu yeminliler Meclis içindeki ve parti içindeki postları saymışlar, 119'u bulmuşlar. Yani, komisyon başkanlıkları, bilmem, divan kâtipleri, bilmem, başkanlık, bilmem, komisyonluk, hepsi... Genel idare kurulu üyeliği filan hepsini 119 bulmuşlar. Demek ki biz 119 kişi aramızda kenetlenir, iyi bir söz verirse bu postları bir gün başkasına kaptırmayız. Bunun da başı partinin başı. İttifakla ona da sadakat yemini... Adı da Yeminliler, yemin de etmişler aralarında. Başlangıçta bu bir rivayet hâlinde dolaştı, yani yemin ettiklerini gören de var, görmeyen de var, bilmiyoruz. Ben görmedim, herkes söylüyor. Bu, onun dışında kalanlar tasfiye edilecek kaygısını yarattı. Nitekim 1969'da bizim İstanbul'da bizim il idare heyetini feshettiler durduk yerde. Konya'yı feshettiler, birçok yerleri feshettiler, başka idare heyetleri kurdular, geçici idare heyetleri kurdular. 69 seçimine de bir ay var, iki ay filan var. İşte, herkes "Bu insanlar tasfiye edilecek, öyleyse mukabele edelim, yani, biz de kendimizi

²⁶⁰ İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart** (nedenleri.. yapısı..sonuçları), (İki Cilt bir arada), İstanbul: Cem Yayınevi, 1980, s.364.

²⁶¹ 9'ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

koruyalım.” dedi. O zaman ben Meclis Başkanıydım. Geldiler bana “Sen Meclis Başkanlığından istifa et, partinin başına geç. Biz parti kuracağız, onun başına geç.” diye. Ben de “Hayır, ben böyle bir şeyi kabul etmiyorum.” dedim. Fakat o ayrılanlardan 2 arkadaş, 2’si birden genel başkanlığa aday olmuşlar. Olunca bölünme temayülü başlamış orada. Onun için bana gelmişler. Yani, baştan bir ihtiyaç diye değil, yani, bölünmeyi ben önlerim düşüncesiyle bana gelmişler. Ben bunu kabul etmedim fakat benimle de ilgilendirdiler şeyi. Yani, ben de onları tutmuş gibi göründüm. Öyle değildi ama öyle dediler. Bazı şeyleri şey edemiyorsunuz. Kabul etmek istemiyor. Öyle dediler ve ben Meclis Başkanlığından istifa ettim. Sayın Demirel’e de söyledim: Ben ayrılayım, daha iyi geçineceğiniz başka birisi varsa onu seçersiniz. “E senin alternatifin yok.” dedi. Ama böyle yaptım, ben istifa ettim. İstifa edince onların işi daha bir kolaylaştı. Daha boşta kaldım, “İlla kabul et” diye ısrar ediyorlar. Benim kabul etmeyişimin sebebi şuydu: Parti başkanlığı yapamazdım ben. Yani, parti başkanlığı yapmak kolay bir iş değil. Evvela imkânları bol olacak parti başkanlığı yapanların. Yani, eli bol olacak, imkânları bol olacak, kolay harcayacak, kolay şey yapacak. Yani, bu bakımdan benim hiç imkânım müsait değil. İkincisi, böyle bir tecrübem de olmamış yani. Meclise girmişim, kâtip olmuşum, divan kâtibi olmuşum, Meclis Başkan Vekili olmuşum, Meclis Başkanı olmuşum, böyle bir şeyim de yok yani. Onun için ben istemiyordum böyle bir şeyi. Fakat babama varıncaya kadar etkilediler. Evin içinde tatsızlık başladı artık yani. Babam da, ikide bir rahmetli “Oğlum, halka karşı gelinmez, bu kadar insan...” Böyle zorlayıp duruyorlar yani ve bir yerde yanlış mı karar verdik, doğru mu karar verdik bilmiyorum, kabul ettik bu işi. Zaten kabul ettiğimiz günün ertesi günü ben de anladım ki bir şeye reaksiyon göstermek başka, reaksiyon gösterenlerin bir iş yapmak üzere ittifak kurmaları başka şey. Bunların hepsi reaksiyon gösteren insanlardı, hepsi. Nitekim reaksiyon hızları kesilince geri gittiler, hepsi geri gitti.²⁶²

Bütçeye verilen red oyu, aslında muhalefetin parti içi boyutundan çıkarak ayrı bir partileşmeyi beraberinde getireceğini gösteriyordu. Nihayet muhalifler, partileşerek AP’den ayrıldılar. Yeni kurulan parti ismiyle 14 Mayıs ruhunun asıl varisi olduğunu deklare ediyordu: Demokratik Parti. Partinin genel başkanlığına Ferruh Bozbeyli getirilirken aslında partinin manevi lideri Celal Bayar’dır.²⁶³ Sadettin Bilgiç, Mehmet Turgut, Faruk Sükân ve Bayar’ın kızı Nilüfer Gürsoy, yeni partinin diğer önde gelen isimleriydi. AP içinden daha önce ayrılmış olan mukaddesatçı olarak isimlendirilen kesimin Milli Nizam Partisi de, Anadolu’daki küçük ve orta ölçekteki müteşebbislere dayanan bir parti olarak AP tabanından epey oy devşireceğe benziyordu.²⁶⁴ 12 Mart’a giden süreçte AP’de gerçekten zafiyet alametlerini gösteren bu gelişmelerin, muhtıracı komutanların işini kolaylaştırdığı söylenebilir. Demirel de aynı kanıdadır:

*Muhtırayı cesaretlendirmiştir. Eğer Meclis zaafa düşerse, Mecliste siyasi iktidar zaafa düşerse bu çeşit şeyler oluyor.*²⁶⁵

²⁶² Ferruh Bozbeyli’nin 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.03–15.26].

²⁶³ Konu hakkında kaleme alınmış ilginç bir yazı için bkz. İsmail Küçükkılıç, “Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Üç İspartalı”, **Yerel Siyaset**, Yıl: 2, Sayı: 20, Ağustos 2007, ss.45–50.

²⁶⁴ Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası** (MSP Örnek Olayı), İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985, s.99.

²⁶⁵ 9’ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

Rasim Cinisli ise Demirel'in ve çevresinin kendilerini adeta partiden kovduklarını iddia etmektedir:

*Hayır, biz partimizden ayrılmadık ki bizi kovdular. Bizim partimizden ayrılmak gibi bir düşüncemiz... Ben, yirmi dokuz yaşında, otuz yaşında milletvekili seçilmişim. Erzurum Milletvekilidir, o günkü havayı bilir. O gün hiçbir şeye elimi sürmesem asgari iki dönem, üç dönem milletvekili seçilecek gücüm var ama Allah'tan korktuğumuz ideallerimiz, vicdanlarımız, düşüncelerimiz, memleket, millet için düşündüklerimiz var. Ben onu size anlatsam o zaman takdirinize sunmuş olurum.*²⁶⁶

Ertuğrul Kürkçü'nün AP'deki bölünmeye, daha doğrusu Türk sağındaki bölünmeye ilişkin yorumu, yine daha çok ekonomi politik bir nitelik arz etmektedir. Kürkçü'nün cümleleriyle:

12 Mart'ı Memduh Tağmaç'ın özetlediği gibi özetlersek yalan olmaz, ancak hepsi bu kadar değil, aynı zamanda Memduh Tağmaç'ın anlatmadığı bir otorite bunalımından da söz etmemiz gerekir. Çünkü 1970 sonbaharına ve 1971 baharına yaklaşırken, Türkiye'de bugüne kadar yekpare bir iktidar sergileyen, hem aşağıdan halkın onayıyla hem de yukarıdan sermaye ve ordunun desteğiyle kendi iktidarını sürdürme gelen Süleyman Demirel'in Adalet Partisi Hükümeti kendi içinden iki parçaya ayrıldı 1969-70'te. Birincisi, toprak gelirlerinin, arazi gelirlerinin vergilendirilmesi yolundaki sermaye birikimi hamlesine Ferruh Bozbeyli önderliğindeki grup, bütçe görüşmelerinde onaylamayarak karşılık verdi ve Adalet Partisi Hükümetini düşürdü, Süleyman Demirel Hükümetini. Bu, o güne kadar tek parti etrafında çıkarlarını ifade eden sermaye grupları arasındaki ilk önemli yarılmaydı, tabii, daha önce bir yarılma daha olmuştu. Necmettin Erbakan'ın Millî Nizam Partisi de, Anadolu sermayesinin tekelci sermaye çıkarlarıyla haddinden fazla bütünleşmiş olan Süleyman Demirel Hükümetlerine karşı itirazıyla, önce Odalar Birliğinde başlayan sonra Millî Nizam Partisi olarak süren geleneksel İslamcı öğretiyle bezenmiş bir başka muhalefet odağı yaratınca, Süleyman Demirel iktidarı hem kendi içinden parçalandı hem de sosyal gelişme de ortaya çıkan karşıtlıklarla başa çıkamaz hâle geldi. Bunun başında işçi hareketi rol oynuyor, bunun altını çizmek isterim. Bugünle kıyasladığımız zaman işçi hareketinin 1970'lerde son derece belirleyici rol oynadığını görmemiz ve bütün Türkiye'nin sosyal topografyasını değiştirmekte olduğunu ve bu yeni toplumsal güç karşısında hem sermayenin hem devletin ne yapacağını bilmez bir hâle girdiğini söyleyebiliriz.²⁶⁷

4.CHP'DEKİ DURUM

12 Mart Muhtırası siyasi partilerde ve Cumhuriyet Senatosunda temsil edilen gruplarında önemli değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu değişim en çok CHP'de kendini belli etmiştir. CHP içindeki safları belirginleştirmiş, Ecevit'in istifasıyla birlikte bu parti içinde açık bir iktidar mücadelesi başlamıştır. Partinin Genel Merkez yönetimine Ecevit yanlıları egemen olmaya

²⁶⁶ Rasim Cinisli'nin 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 18.02–19.05].

²⁶⁷ Ertuğrul Kürkçü'nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 10.30–12.06].

devam ederken, partili milletvekili ve senatörlerin büyük çoğunluğu İnönü'nün yanında yer almıştır. İsmet İnönü, anılarında bu durumu “*Büyük buhran günleri*” olarak değerlendirmiştir.²⁶⁸

12 Mart arifesine yaklaşılrken siyasi arenanın diğer cenahında yürüten *CHP*'de de tam anlamıyla işlerin iyi gittiği tabii ki söylenemezdi. 1965 ve 1969 seçimlerine ortanın solu şiarıyla giren *CHP*'deki bu yeni açılım ve her iki seçimde de umduğunu bulamama, parti içinden iki parti daha çıkacak seviyede bölünme yaratıyordu: *Turhan Feyzioğlu*'nun *Milli Güven Partisi* ile (MGP) *Kemal Satır*'ın *Cumhuriyetçi Partisi* (CP). İlk ayrılan *Feyzioğlu* oldu; *Satır*'ın ayrılışı ise *Ecevit*'in genel başkanlığa gelişinden sonradır. Özellikle siyasi mazisi, öğrencilerine yönelik olarak “*Nabza göre şerbet vermeyin*” öğüdünün ardından DP hükümeti tarafından vekâlet emrine alınmasıyla birlikte başlayan *Feyzioğlu*, 1957 seçimlerinde *CHP*'den Kayseri milletvekili olarak mecliste yer almıştı.²⁶⁹ *Kürkçü*, solun cazibesinin gitgide arttığı bu dönemde, *CHP*'deki değişimin iki yönlü etkisinin olduğunu söylemektedir. Birincisi solun yükselişi karşısında *CHP*, etkilenen unsur olarak dönüşmüş; ikincisi *CHP*'deki bu dönüşüm gençliği sola doğru iyice çekmiştir. Şöyle demektedir *Kürkçü*:

Tabii şunu ekleyeceğiz, bütün bunlar demin tarif ettiğimiz sosyal ortam içerisinde gerçekleşince, bu gelenekselcilik çok kısa süre içerisinde kırılmalara uğradı. Bu modern sınıf mücadeleleri içerisinde öğrencilerin çoğunluğu kendilerini solda kurdular. Türkiye İşçi Partisinin mücadelesi ve muhalefeti Cumhuriyet Halk Partisini dönüştürdü. Cumhuriyet Halk Partisi eskisi gibi kalırsa, devletçi söylem içerisinde kalırsa yeni Türkiye'ye yön veremeyeceğini görünce kendisini ortanın solunda ilan etti. Demin söylediğimiz bütün denklem, bir sol programı, bir sol tercihi popüler kılmayı gerektiriyordu, Türkiye'yi yönetenler açısından da. O nedenle, bu, tabii, İsmet Paşa burada çok önemli bir faktör, çünkü İsmet Paşa Kurtuluş Savaşı'yla bugünü, o günü birbirine bağlayan bir halka olarak “Solcu olmak adam olmaktır.” deyince, bunun kredisinin Türkiye'de ansızın yükselmesi kaçınılmaz. Genel Sekreterinin, işte, bir sosyal demokrasi hamlesiyle partiyi dönüştürmeye girişmesi, bizim devrimci hareketin ötesinde Türkiye'nin tamamına hitap eden bir odak oluşturdu ve bu Türkiye üniversitelerini sola doğru çekti. Şimdi, ben devletin bu sola yönelişi son derece gaddarca okuduğunu düşünüyorum. Bu, Talat Turhan'ın “X Örgütü” diye bir kitabı var. O, işte bu kontrgerilla işlerini burada anlatıyor. Şunu görüyoruz, çok enteresan...²⁷⁰

O dönemin sembol isimlerinden biri olan *Feyzioğlu*, 27 Mayıs sonrası 147 öğretim elemanının üniversitelerle ilişkisinin kesilmesi sonucu ODTÜ rektörlüğünden istifa ederek *MBK* karşısına çıkma cesaretini bile gösterebilmiştir. Aynı *Feyzioğlu* henüz bu 147 öğretim elemanını işlerinden eden kâğıdın mürekkebi kurumadan kendisine teklif edilen *Milli Eğitim Bakanlığı* vazifesini de kabul edebilmiştir. Ortanın solu akımı karşısında *CHP*'den istifa ettiğini bildiren mektupta kullandığı ifadeler, *CHP*'nin Atatürk ilkelerinden uzaklaşarak tehlikeli bir sol maceranın vasıtası haline getirilmek istendiği gerekçesine dayanıyordu.²⁷¹

²⁶⁸ İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, (Yayına Hazırlayan, Ahmet Demirel), C:II, 3. Bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s.1211.

²⁶⁹ Ayrıntılar için bkz. Gürcan Bozkır, “Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Siyasi Kişiliği”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 1996–1997 Cilt 2, Sayı:6–7

²⁷⁰ Ertuğrul Kürkçü'nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

²⁷¹ Tahir Kutsi Makal, **Benim, Benim, O Benim** (Siyaset Sahnesinden Çehreler), İstanbul: İnanç Yayınları, 1987, s.83.

Nitekim 12 Mart'a takaddüm eden günlerde *Feyzioğlu*'nun bizzat cumhurbaşkanlığına hitaben kaleme aldığı, ülkenin elim bir sona doğru gittiğine yönelik iddiaları içeren yazılarına şahit olunmaktadır. Memleket dâhilinde aşırı solun alan kazandığı, üstelik sol propagandanın Atatürk'ü istismar ettiğini içeren yazıda, bunun yanı sıra irticai faaliyetlerden de şikâyet edildiği görülmektedir. Parti, cumhurbaşkanından siyasette etkin tüm kesimlerin katılacağı bir toplantının tertip edilmesini de talep etmektedir.²⁷²

5.SOLDA FİKİR AYRILIKLARI

İdeolojik kamplaşmanın boyutları gitgide büyüyordu. Genel olarak sağ kesimlerde ülkede gerçekleştirilen silahlı eylemler yoluyla komünist bir ihtilalin provasının yapıldığı tezi işlenirken; *Marksist* çevrelerde, ülkenin emperyalist bloğun ileri karakolu olma rolüne soyundurulduğunu, bir an evvel zinde güçlerin bir araya gelerek emperyalizme ve onun yerli işbirlikçilerine karşı iktidarın ele alınması gerektiği tezi işlenmektedir.

Milli Demokratik Devrim Tezini işleyen sol, açıkça asker-sivil aydın zümrenin elbirliğiyle bu amacı gerçekleştirme temayülüne girmektedir.²⁷³ Türkiye'nin kendine özgü şartları dikkate alınmadan işçi sınıfının bilinç kazanmasını beklemenin yersiz olduğu; bunun yerine antiemperyalizm ortak paydasında hemen tüm kesimlerin bir araya gelmesi gerektiği tezi de işleniyordu. Sol, büyük bir fikir ayrılığı içindeydi. İşçi sınıfının tarihsel öncülüğünü inkâr etmekle sosyalist teorinin inkârını bir sayanlar ile milli demokratik devrim şiarını benimseyenler arasında sert tartışmalar yaşanıyor. *TİP*'in kendini inkâr etmesi olarak yorumlanan, 141–142'nci maddelerden hüküm giymiş olanları bünyesine kabul etmemesi, teorik tartışmalardaki ayrılıkların perçinlenmesine; genelde birer dergi etrafında toplanan kümeleşmelerin oluşmasına neden olmuştu, bir dergi etrafında toplanarak diğer gruplardan kendini tecrit etme, zaten çok sınırlı olan sol tabanı, iyiden iyiye etkisiz kılmıştır.²⁷⁴

Milli mücadelenin antiemperyalist boyutuna aşırı vurgu yaparak bir tür ideolojik aşınmaya uğramış olan bir başka grup ise tüm bu tartışmaların bir şekilde içinde olmakla beraber daha kestirme çözümler peşindeydi. Bu grup şu tezi ileri sürmektedir: *Türk modernleşmesinin öncülüğünü ordu yapmıştır ve ordu, sahibi bulunduğu tarihsel geleneğin içinde daima ilerici bir rol oynamıştır. İnsan kaynağı bakımından toplumun alt ve orta gelir gruplarından devşirilen bir kadroya dayanır; dolayısıyla ordu tarafından gerçekleştirilecek antiemperyalist bir girişimin başarı şansı çok yüksektir.*²⁷⁵ Bu görüşün tüm çevrelerce kabul gördüğü tabii ki söylenemezdi. Sözelimi *Çetin Altan*'a göre: *“Askeri darbeleri sınıf niteliği olan halk ihtilalleriyle karıştırmak ve bu çeşit halk dışı hareketlerin de mutlaka sosyalizme yöneleceğini hayal etmek, sosyalizmi bir sorumluluk ve bir tarihsel borç olarak kabul etmiş kişilerin harcı değildir”.*²⁷⁶ Solun içindeki

²⁷² **Güven Partisi TBMM Grubu Başkanlığı** tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 25.11.1970 tarihli yazı [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi, Yer No: 5/5–11; Fihrist No: 6/24].

²⁷³ Mahmut İhsan Özgen, **TKP ve Organize Gençlik Hareketleri**, İstanbul: 14 Mayıs Yayınları, 1982, s.276.

²⁷⁴ Bkz. Yetkin, , **Türkiye’de Soldaki Bölünmeler 1960–1970** (tartışmalar, nedenler, çözüm önerileri), s.214.

²⁷⁵ Bu yorum temelde yanlış değildi. Askeri okullardaki öğrencilerin insan kaynağının niteliği için bkz. Güldemir, **Kanat Operasyonu**, s.43.

²⁷⁶ Çetin Altan, *“Türk Sosyalizminde Yeni Devir”*, **Ant**, 3 Ocak 1967, sayı 1'den aktaran, Yetkin, , **Türkiye’de Soldaki Bölünmeler 1960–1970** (tartışmalar, nedenler, çözüm önerileri), ss.132–133.

tartışmalar alevlendikçe, geri bırakılmış halk kitlelerinin, bozuk düzenin telkinleriyle, daha yıllarca sağ partilere meydecekleri öngörüsünde bulunuluyor ve bir an önce iktidarın ele geçirileceği yeni stratejiler gündeme geliyordu. Ordu, bu stratejinin en güçlü aracı olarak görülmekteydi.

C.12 MART MUHTIRASININ VERİLMESİNDE DIŞ ETKENLERİN ROLÜ

Mete Tunçay, elde kanıtlanmış bir örnek bulunmamasına rağmen, Türkiye gibi kritik bir coğrafyada olan bir ülkede, meydana gelen her askeri müdahalenin ardında, mutlaka bir dış tesir olduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir:

Bu askerî darbelerde dış müdahale destek şeyi... Tabii buna siyah beyaz bir cevap vermek mümkün değil ama Türkiye İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra öyle bağlar içine girdi ki gerek Amerika Birleşik Devletlerine karşı gerek NATO'ya karşı onlardan bir icazet almadan, yeşil ışık görmeden bu darbelerin hiçbirinin yapılabileceğini sanmıyorum, onların mutlaka haberi olmuştur. Daha doğrusu, bu darbeyi hazırlayanlar onlarla bir ilişki kurup niyetlerini belirtmişlerdir diye tahmin ediyorum ama bunun bir siyah beyaz şeyi yok. Fakat mümkün değil, NATO'ya bağlı bir ordunun NATO'ya falan haber vermeden, Amerikan Genelkurmayına haber vermeden böyle bir iş yapması. Ama "Amerika yaptırdı." demek de fazla olur. Muhtemelen Amerikan uzmanları arasında Türkiye'de darbeyi teşvik etmek isteyen insanlar da vardır. Sonra bu yeteri kadar açık söylenebilecek bir şey değil.²⁷⁷

Sönmez Targan'ın dış etken konusundaki yorumu ise şöyledir:

Şimdi, 12 Mart'a gelince: 12 Mart bir karşı devrimdir. Zaten 60'lı yıllardaki siyasal iktidarlar ve söylemlerin hepsinde 61 Anayasası'na çatarlardı, 27 Mayıs getirdiği hak ve özgürlükler için "İşte, bu elbise bize dar geliyor, bol geliyor" söylemlerini hatırlatmama bile gerek yok çünkü bir komediydi o, hiç kimse işin özüne inmiyordu, sadece genel çıkarıma bakıyor Türkiye'de sermaye sınıfı ama sermaye sınıfının da rahatsızlıkları vardı, 12 Mart'ta da var, 12 Eylül'de de var, yani tek başına gelmedi bunlar. 12 Mart bir karşı devrimdir, sadece bir askerî darbe değildir. Bunun arkasında Amerika ve NATO vardır.²⁷⁸

12 Mart Muhtırasının verilmesinde dış etkenlerin birkaç boyutta tartışılması gerekmektedir. Bunlardan ilki: Türkiye'deki haşhaş ekimiyle, ülkesindeki uyuşturucu madde kullanımı arasında paralellik kuran ABD'nin tavrı karşısında sergilenen mukavemet; ikincisi: Arap-İsrail çatışması karşısında Türkiye'nin tutumu; üçüncüsü: U-2 casus uçaklarının uçuşunun yasaklanması olarak sıralanmalıdır. Parlamentoda en büyük parti olan AP'nin bu konularda ABD ile ters düşmesi karşısında bu ülkenin içeride çatışmayı körükleyici faaliyetler içinde bulunduğu; böylece, müdahale geleneği olan Türk ordusunun tahrik edilerek böylesi bir karışma içine sokulduğu iddia edilmektedir. Ara dönem hükümetleri döneminde bu hususlarda verilen tavizler ise, bu doğrultudaki teşhisin doğruluğunun ispatı olarak ileri sürülmektedir.

²⁷⁷ Prof. Dr. Mete Tunçay'ın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.42-13.00].

²⁷⁸ Sönmez Targan'ın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 19.08-19.40].

Şimdi, dolayısıyla, bu 12 Mart Muhtırası ve onunla birlikte ortaya çıkan süreci yorumlarken bence, işte “bir avuç maceraperest subayın memleketi bildikleri gibi yönetmek üzere kalkıştıkları bir tuhaf plan” değil hepsi birbirine eklenerek işleyen bir büyük sosyal, siyasal süreç ve bunun arkasındaki gelenekler toplamı ve tabii soğuk savaş ikliminde Amerika Birleşik Devletleri’nin Türkiye’yi NATO’nun güneydoğu kanadında bir istikrar merkezi hâline getirme çabasının olduğunu görebiliriz. Bu Amerikan talepleri, NATO talepleri aslında herhangi bir sivil hükûmet tarafından karşılanamazdı, kaçınılmaz bir biçimde bir askerî müdahaleyi gerektirirdi. O nedenle, bu darbenin arkasında da Amerika Birleşik Devletleri’nin rol oynadığını ispatlayamasak da elimizde sağlam belgelerle, bütün işleyişten bu sonucu çıkartabiliriz. Bana sorarsanız, en önemli kanıt o güne kadar Amerika Birleşik Devletleri’nin talep ettiği hâlde bir türlü hiçbir hükûmete yaptırmadığı Türkiye’deki afyon, haşhaş ekiminin yasaklanması kararının bir ay sonra alınabilmesiydi. İkincisi, Süleyman Demirel hükûmetleri Amerika Birleşik Devletleri’nin çizdiği sınırı bir miktar tartışmaya başlayıp, Türkiye’yi kendine doğru çağıran Orta Doğu güçleriyle bakışmaya, kendi bölgesinin dinamikleri içerisinde imkân aramaya girişince de çok sert bir eleştiriyle karşılaşmıştı. Süleyman Demirel hükûmetleri döneminde Türkiye’de Sovyetler Birliği’nin iktisadi ve teknik yardımıyla pek çok büyük sanayi tesisi yapıldı: Aliğa Petrol Rafinerisi, Seydişehir’deki²⁷⁹ alüminyum tesisleri, belki şimdi hemen hatırlayamadığım -notlarımı da almadım- başka tesisler Sovyet kredileriyle yapıldı. Bu soğuk savaşın orta yerinde hoş görülme- bir flört idi Amerika Birleşik Devletleri açısından. İkincisi, Filistin sorunda Türkiye genel olarak Amerika Birleşik Devletleri ve müttefiklerinden ayrı bir tutum benimsedi. Bütün bunlar, hepsi bir arada Süleyman Demirel Hükûmetinin daha otoriter bir Amerikancı yönetimle ikamesi bakımından Amerikan çevrelerinde bir düşünce oluşturmuş idi. Büyük sermaye de işçi hareketinin bir anda durmasını istiyordu. Bakınız bütün darbelere, bunların hepsinden sonra, Türkiye’nin devlet eliyle palazlanmış büyük burjuva sınıfının bütün mümtaz üyelerinin derhâl esas duruşa geçtiğini göreceksiniz. 27 Mayıs’ta böyledir, 12 Mart’ta böyledir, 12 Eylül’de böyledir, 28 Şubat’ta böyledir.²⁸⁰

1. HAŞHAŞ SORUNU

ABD toplumunda yaygın olan uyuşturucu sorunu karşısında çaresiz kalan Nixon yönetimi, sorunun kaynağında Türkiye’yi görmektedir. Bu nedenle ABD yönetimi, yüzlerce ailenin geçim kaynağı olan Türkiye’deki haşhaş üretimine son verilmesi için yoğun baskılar uygulamaktadır. Hükûmet, bu baskılar karşısında çözümün yasaklamak olmadığının altını çizerek, kontrollerin sıkılaştırılmasından başka bir çarenin olmadığını belirterek, iç işlere müdahale niteliği taşıyan yasaklama zorlamasına karşı çıkmaktadır.²⁸¹

²⁷⁹ Tutanak metninde sehven, Eskişehir olarak geçmiş; biz düzelttik.

²⁸⁰ Ertuğrul Kürkçü’nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

²⁸¹ “Bilebildiğimiz kadariyla tarihin hiçbir döneminde, hiçbir dış güç, ister müttefik ister düşman olarak, Anadolu’daki devletlere haşhaş ekimini yasaklayabilmiş değildir. En az 4000 yıldır haşhaş ekimi yapılan Anadolu’ya

Demirel, uygulanacak bir yasaklama kararının *ABD* gençliğini zehirleyen Türkiye’dir kanaatini perçinleyeceğinden bahisle, Türkiye’de yıllık 120 ton üretilen afyonun *ABD* gençliğine 1 hafta bile yetmeyeceğini ifade etmekteydi.²⁸² Bir taraf *yasaklayacaksın* derken; diğer tarafın *asla!* Şeklinde cevap vermesi, kimi nahoş olaylara da sebep oluyordu. *ABD Büyükelçisinin* diplomatik nezaket kurallarını hiçe sayarcasına *Demirel*’in huzurunda kullandığı üslup, kendisine bizzat *Demirel* tarafından kapının gösterilmesine bile yol açtığı anlatılmaktadır.²⁸³

Kapı dışarı edilme hadisesinin hemen ertesinde *Washington*’a çağrılan *ABD*’nin Ankara Büyükelçisi *William Handley*’in, bizzat başkan yardımcısından şu sözleri işittiği iddia edilmektedir: “*Meseleyi ne kadar ciddi tuttuğumuzu göstermek için şunu belirtmek isterim. Eğer Türkiye haşhaş ekimini yasaklamazsa Altıncı Filo’nun derhâl İstanbul’u tahrip etmesini Başkana tavsiye edeceğiz*”. Hatta *Ecevit*’in sonradan *Ufuk Güldemir*’e açıkladığına göre, Dışişleri Bakanı *Kissinger*’in bulunduğu bir toplantıda, başkan danışmanlarından biri tarafından “*Gerekirse Mavi Cami’yi (Sultanahmet) başlarına yıkalım*” sözleri sarf edilmişti. Tüm bu nakledilenler doğruysa; görünen oydu ki Başkan *Nixon* kendi kamuoyu nezdinde sağlayacağı saygınlığın, *Ortadoğu*’nun böylesine önemli bir ülkesine haddini bildirmekle elde edilebileceği beklentisi içine girmişti.²⁸⁴ *Demirel* hükümeti ise bunu bir milli onur vesilesi yapmış ısrarlı baskılara karşı direnç göstermiştir.

2.ARAP-İSRAİL ÇATIŞMASINDA TÜRKİYE’NİN TAVRI

Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini, söz konusu devlet ya da devletlerin *İsrail*’le olan ilişkisine endeksleyen *ABD*’nin, Türkiye’nin bu noktadaki konumundan pek hoşnut olmadığı gözlemlenebilmektedir. *Arap-İsrail* gerginliği karşısında *Demirel* hükümetinin takındığı tutum: Kalkınma ve müreffeh bir Türkiye yaratma yönünde, Türk çıkarlarının bölgedeki çatışmadan olabildiğince uzak, *İsrail*’e karşı mesafeli durmakla sağlanabileceği doğrultusundaki siyasete göre belirlenmişti. Nitekim *Arap* ülkelerinin bölgedeki bir diğer ülkeye karşı alacakları konum da *ABD*’ninkinden farklı değildi. *İsrail*’le geliştirilecek iyi ilişkiler, bu devletler nazarında *Türkiye*’yi itibarsızlaştıracak; verimli ekonomik ilişkilerin sona ermesine neden olabilecekti.

Bölgede *ABD* tarafından *İsrail*’e tutulan güvenlik şemsiyesi olmak gibi bir görüntünün *Arap* ülkeleriyle hali hazırda yürütülen ve daha da geliştirilmeye meyyal, kârlı iktisadi imkânları zedeleyebileceği endişesi, *Türkiye*’yi *ABD* karşısında dik durmaya adeta mecbur kılmaktaydı. Öte yandan, dünya ekonomik sisteminde Türkiye’ye biçilen dengeli ve tarım ağırlıklı kalkınma modelinden sapma emareleri gösteren *Demirel* hükümetinin, daralan kredi kaynakları karşısında, *Sovyet* teknolojisi ve finansmanına istinat eden yatırım projelerine girmeye başlaması, *ABD* nezdinde endişe yaratan bir başka unsur olarak gözükmektedir.²⁸⁵ Türk sanayicilerinin *Ortadoğu* pazarındaki yerlerini muhafaza etmek için kimi zaman değişik hamleler yapmaya eğilimli

bu yasak, bir dış gücün baskısıyla, ilk-ve dileğimiz odur ki, son olarak 12 Mart’ın namılı Başbakanı Nihat Erim tarafından konmuştur”. Aytunç Altındal, **Haşhaş ve Emperyalizm**, İstanbul: Havass Yayınları, 1979, s.12.

²⁸² Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, **12 Mart** (İhtilâlin Pençesindeki Demokrasi), Ankara: İmge Kitabevi, 1994, s.169.

²⁸³ Hüseyin Demirel, **12 Mart’ın İçyüzü** (Nasıl Geldi, Nasıl Geçti?), İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1977, s.56.

²⁸⁴ Ufuk Güldemir, **Kanat Operasyonu**, İstanbul: Tekin Yayınevi, ty s.51.

²⁸⁵ Cem, **Tarih Açısından 12 Mart** (nedenleri..yapısı..sonuçları), (İki Cilt bir arada), ss.265–292.

oldukları da görülmektedir. İş dünyasındaki rekabetin, bazen etnisite vurgusunun suiistimaliyle birlikte yürütüldüğünü ifade eden *Bülend Ulusu*'nun anlattığı bir olay, bu bakımdan düşündürücüdür:

Şimdi her gittiğim yerde de yani Bağdat'ta da, Tahran'da da ekonomik ilişkiler konusunda ilgilileri topluyorum hani ihracattı, ithalattı, bilmem neydi filan onları konuşuyorum. Tahran'da geldiler "Efendim böyle böyle buzdolabı ihalesi var burada, iki grup birbiriyle dalaşıyor." Nedir onlar? Biri Koç Grubu, Jak Kamhi'nin grubu. Koç grubu dermiş ki: "Bu Yahudi'nin bunlar, bunları almayın, ötekini alın." Müthiş sinirlendim bunu duyunca. Ankara'ya döndüm rahmetli Vehbi Koç, -tesadüf, ne çağırdım ne ettim- beni ziyarete gelmek istedi, buyur dedim. Ama ertesi günü, tesadüf, geldi. Dedim ki: "Vehbi Bey, sen yapmazsın tabii bunu ama kraldan ziyade kral taraftarları vardır, haberin olsun yani bunu böyle böyle yapmışlar, çok üzüldüm bunda." Yok, filan dedi ondan sonra şey etti, öyleydi. Biri sordu da hani büyük sermayeyle ilişkileriniz... Tabii bu konuda ihracatı artırmak için devamlı ne mümkünse yaptık yani.²⁸⁶

3.KIBRIS VE U-2 CASUS UÇAKLARI MESELESİ

Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulmaya başlamasının bir diğer yönü ise ABD'nin özellikle altmışlı yıllarda zirve yapan Kıbrıs meselesindeki tutumundan kaynaklanan politikasının, Türk tarafında yarattığı güvensizliktir. Demirel, İnönü'ye gönderilen ünlü Johnson mektubunun muhtevasını unutmamıştı.²⁸⁷ Kıbrıs'a müdahale imkânlarını araştıran Türkiye'nin söz konusu mektupla, muhtemel bir harekât esnasında ABD tarafından verilen silahları kullanmaktan men edilmesi, gerçekten haysiyet kırıcıydı. Üstelik mektubun içeriğinde muhtemel bir Sovyet saldırısı karşısında NATO'daki yükümlülüklerden kaynaklanan ittifak taahhütlerinin yerine getirilemeyeceği noktasındaki lafız, artık Türkiye'yi kuzey komşusuyla iyi geçinmeye, ikili ilişkileri ittifak anlaşmaları dışında, bağımsız münasebetler geliştirerek iyi bir seviyeye getirmeye mecbur kılıyordu.

İlk tedbir: U-2 casus uçaklarının SSCB üzerinde yaptıkları uçuşların yasaklanması oldu. Bu çerçevede, "Black Bird" (Kara Kuş) ismini taşıyan bu uçakların Adana'dan havalanarak SSCB semalarına doğru uçmaları, ikili anlaşmaların²⁸⁸ tanıdığı bir imkân olmakla birlikte, Demirel nazarında Türkiye'nin bağımsızlığını zedeleyici mahiyet taşıyordu. Demirel, söz konusu anlaşmalardaki bağımsızlığı zedeleyici hükümlerin ayıklanarak yeniden tanzimi noktasındaki kararlılığını izhar edince, ABD tarafından hükümetine karşı husumetin ilk sinyallerini almaya başladı.²⁸⁹

²⁸⁶ Bülend Ulusu'nun 14.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.00–12.45].

²⁸⁷ Oysa Johnson Mektubu henüz ortada yokken yazılmış bir kitapta, Johnson'dan büyük bir övgüyle, *hür dünyanın lideri* olarak bahsedilmektedir. Bkz. Akdes Nimet Kurat, **Başkan Lyndon B. Johnson ve ABD Cumhurbaşkanlığı**, Ankara: Dost Yayınları, 1964.

²⁸⁸ Türkiye ile ABD arasında imza edilen bu tip anlaşmalar için bkz. Haydar Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, Ankara: Ekim Yayınevi, 1970.

²⁸⁹ Cüneyt Arcayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965–1971** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–5), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s.151.

4.DEMİREL VE ÇAĞLAYANGİL’İN 12 MART-ABD İLİŞKİSİNE DAİR YORUMLARI

ABD açısından düşünüldüğünde Demirel hükümetiyle iş yapmanın (!) artık imkânı kalmamıştır. *Haşhaş* ekimini durdurmamayan, bölgede *Arap* yanlısı bir siyaset izlemeye devam eden, SSCB ile ilişkilerini geliştirmek, iyileştirmek için gayret sarf eden, U-2 uçaklarının uçuş izinlerini kaldıran bir hükümetle çalışılmazdı (!) Ufukta daha iyi çalışılabilecek alternatif bir sivil hükümette de gözüküyordu. O dönemde sadece kalkınmakta olan memleketlerde değil, Avrupa’da bile imaj sorunu yaşayan ABD’nin, bir dediğini iki yapmayacak herhangi bir partinin seçim kazanma şansı da zaten çok zayıftı. ABD hakkında yapılan, iyi çalışma imkânı bulduktan sonra, çıkarları doğrultusunda seyreden herhangi bir ülkedeki yönetimin, tarzı ve biçiminin çok önemli olmadığı yönündeki *Çağlayangil*’in şu değerlendirmesi bir kez daha önemlidir. “*Bakınız İsmail Cem Bey, Amerika, şuna aldırma: Bir memlekette demokratik idare olmuş, şoven idare olmuş, faşist idare olmuş, ona hiç bakmaz. Amerika, o memleketin kendisine ne ölçüde tabi olduğuna, kendi politikasına ne dereceye kadar satelit (uydu) haline gelebileceğine bakar*”.²⁹⁰ Oysa Demirel, bugün darbe ve muhtıralardaki Amerika’nın dahlinin olmadığını söylemektedir:

*Amerikalılar meselesine gelince: Benim bildiğim kadarıyla Amerikalılar bu işin hiçbir yerinde yoktur. Kim konuştuysa, kim gittiyse, başka mesele ama “karar” dediğiniz nesnenin içinde hiçbir Amerikalı yoktur, Amerika’nın düşüncesi de yoktur, fikrî de yoktur. Her üçünde.*²⁹¹

Aynı şekilde, *Güldemir* tarafından bu bağlamda sorulan bir suale Demirel’in verdiği cevabı da nakletmek gerekiyor: “*Türkiye’de demokrasi olup olmaması Amerika’nın umurunda bile değildir*”.²⁹² İşte tüm bu sebeplerden ötürü iddia edilmektedir ki: ABD, ülkeyi askeri vesayet altında yöneten uyumlu (!) bir hükümet arıyordu. Bu yüzden ortamın hazırlanması vazifesi biçilen mihraklar, harekete geçirildi. Bu eylemde CIA’nın etkin vazife gördüğü; bunu da *Özel Harp Dairesi* eliyle yürüttüğü öteden beri iddia edilir olmuştur. Oysa tıpkı *MİT* gibi CIA’nın da yasada sayılan görevlerinde hiçbir şekilde silâhlı operasyon yapma yetkisi bulunmamaktadır. Ancak CIA’nın Türkiye gibi çeşitli ülkelerde, iç istihbarat birimlerindeki muhtelif şahısları kimi zaman doğrudan, kimi zaman ise işe bizzat katılarak ülkelerin içişlerine müdahale ettiği görülüyor, iddiaları varittir.²⁹³ 12 Mart’ta istifa ettirilen hükümetin *Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil*’in *Politika Gazetesine*, *İsmail Cem* aracılığıyla yaptığı değerlendirme bunun en yetkili ağızdan yapılan bir itirafı gibi gözüküyor. *Çağlayangil*: “*12 Mart’ın arkasında CIA vardır, hem de büyük ölçüde vardır*”²⁹⁴ görüşündedir.

1969–1971 yılları arasında sokakta başlayan kaynamanın arkasındaki güçlerin kimler olduğu noktasında yapılan değerlendirmelerin ortak yargısı şuydu: *Birileri hâdiselerin kanlı hale gelerek tırmanmasını, nihayetinde demokratik ortamın kesintiye uğramasını hedefliyordu*. Bu

²⁹⁰ İsmail Cem, *Tarih Açısından 12 Mart* (tarihteki yeri ve sonuçları), C-2, İstanbul: Cem Yayınevi, 1977, s.51.

²⁹¹ 9’ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

²⁹² Ufuk Güldemir, *Çevik Kuvvetin Gölgesinde Türkiye (1980–1984)*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986, s.217.

²⁹³ David Wise/Thomas Ross, *Görünmeyen Hükümet CIA* (Amerikan İstihbarat Teşkilâtı), Ankara: Sol Yayınları, 1966, ss.42–43.

²⁹⁴ Cem, *Tarih Açısından 12 Mart* (tarihteki yeri ve sonuçları), C-2, aynı yer.

noktada, söz konusu yıllarda cereyan eden çatışmanın taraflarından biri olarak sayılabilecek olan *Doğu Perinçek*'in şu tespitini zikretmek gerekiyor: “1977 ile 1980 arasında *Abdi İpekçi, Karafakioğlu, Bedrettin Cömert* gibi Türkiye'nin çok değerli aydınları katledildi. Kim katlettiriyor? Bir CIA operasyonu bu. Neden? Türkiye'yi öyle bir noktaya getirecek ki, asker gelsin, bir otorite barış sağlasın. Bu terörü yaratmak için, operasyon başlıyor”.²⁹⁵ *Bülend Ulusu* ise dış tesir konusunda, askerin hiçbir şekilde dışarıdan birilerinin yönlendirmesiyle müdahale etmediğini; dış tesirden belki şunun anlaşılabilceğini belirtmektedir:

*Çomaklama falan değil bilakis dışın memleketin içini karıştırıp Türkiye'yi bölme, parçalama bakımından dış tesiri vardır. Yoksa darbe olsun marbe olsun filan değil. Mesela, bunlar memlekette günde 20 kişi ölürken hiçbir yerde dıştan bize bir şey gelmezdi. Ama vaktiyle bunlar durduktan sonra çeşitli şeyler geliyor.*²⁹⁶

²⁹⁵ Arslan Bulut, **Türkçü-Devrimci Diyalogu** (Doğu Perinçek ve Attilâ İlhan'la Röportajlar), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998, s.41.

²⁹⁶ Bülend Ulusu'nun 14.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.00–12.45].

Muhtıra henüz verilmemişken, çeşitli kesimlerde hissedilen düş kırıklığının telafisi yönündeki önerilerin, sürece cumhurbaşkanının müdahalesi ve tarafsız, partilerüstü bir hükümetin kurulması ekseninde getirildiği görülmektedir. İlginç olan, mevcut duruma müdahale edilmesi yönünde taleplerle gelen kesimlerin, parlamentoda yer almayan küçük parti ya da kesimlerle, parlamentoda etkinlik gösteremeyecek kadar zayıf olan partiler ve bağımsız parlamenterlerden gelmiş olmasıdır. 12 Mart Muhtırası etrafında Silahlı Kuvvetlerin tutumu hakkında, yapılan değerlendirmelerde ise muhtıranın, anayasada yer alan emredici hükümleri hayata geçirme hamlesi olduğu;²⁹⁷ Atatürk devrimleri aleyhindeki tutumların müsamaha ile karşılanmasının mümkün olmadığı belirtilmektedir.²⁹⁸ Devletin kuruluş felsefesinin ana unsurlarından biri olan laikliğe karşı gelişen hareketler;²⁹⁹ anayasa ve onu uygulamakla görevli olanlar arasında inanç ayrılığının bulunmamasının gerekliliği;³⁰⁰ sosyal devlet ilkesini niteleyen düzenlemelerin yapılmayışı³⁰¹ arasında paralellikler kurulmaktadır.

A.CUMHURBAŞKANI CEVDET SUNAY'IN MUHTIRA SONRASINDAKİ TUTUMU VE FAALİYETLERİ

Dönemin Başbakanı *Süleyman Demirel*'e, içinde bulunduğu çaresizliği *beni de devreden çıkardılar* sözleriyle anlatan, Cumhurbaşkanı *Cevdet Sunay*'ın, muhtıra ertesinde hükümetin istifası sonrasındaki tavrı: Muhtırayı onaylar mahiyettedir. Muhtıra, *Sunay*'a göre: Devletin derin ve sonu karanlık bir çıkmaza girmesini önleyen; tehlikeli bir dönemeci geride bırakan yeni bir devreyi açan hamledir. Silahlı Kuvvetlerin bu girişimi, anayasa ve 211 sayılı kanunla kendisine verilen görev ve yetkinin kullanılmasından başka bir şey değildir ve meşrudur. Bu evrede artık tüm vatandaşlar, sorumlu kuruluşlar arasında inanç, tutum, davranış ayrılığına bundan böyle müsamaha ve tahammül edilemeyecek bir sürece girilmiştir. Devletin, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, laik karakterine halel getirici tüm faaliyetlere karşı önlemler içeren kanunların uygulanmayışı, son bulacaktır. Silahlı Kuvvetlerin son müdahalesinin amacı da budur.

Anayasanın öngördüğü reformların bir türlü tatbik edilmemesi, müdahalenin meşruiyetini belgelemektedir. Gençlik hareketlerinin ideolojik maksatlara hizmet etmesinin önüne geçilecektir. Tatbikata geçirilmesi ihmal edilen reformların *partilerüstü* bir anlayışla yapılacağı belirtiliyor; bu doğrultuda, yurttaşlardan, siyasi partilerden, parlamentodan, anayasal

²⁹⁷ 14.03.1971 tarihli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7961-8].

²⁹⁸ 14.03.1971 tarihli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7961-9].

²⁹⁹ 14.03.1971 tarihli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7961-10].

³⁰⁰ 14.03.1971 tarihli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7961-11].

³⁰¹ 14.03.1971 tarihli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7961-12].

kuruluşlardan, parlamento dışı muhalefetten, gençlikten, işçilerden bu meselelerin halli yolunda çalışacak olan yeni hükümete destek olmaları isteniyordu.³⁰²

Sunay’ın bundan sonraki girişimleri: Çeşitli siyasi partilerden gelen muhtıralar ışığında kurulacak yeni hükümetin doğasına ilişkin esasları belirlemek olmuştur. Buna göre; yeni başbakan *TBMM* içinden ancak partisiz bir üye olacaktır; kabine, milli koalisyon tarzında teşkil edilecektir. Atanacak başbakan, milli koalisyonun teşkilinde, anayasanın 102’nci maddesine göre, hükümetin kurulmasında tamamen serbest bırakılacaktır. Kurulacak hükümet *partilerüstü* bir anlayışla karşılanmalı ve güvenoyu ile desteklenmelidir. Yeni hükümetin desteklenmesi, çeşitli kayıt ve şartlara bağlanmayacaktır.³⁰³

B.PARTİLERÜSTÜ HÜKÜMETİN KURULUŞU VE TEPKİLER

Partilerüstü olması hedeflenen yeni hükümetin başına getirilecek şahsın kim olacağı noktasındaki tereddüdün uzun sürmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Cumhurbaşkanı *Cevdet Sunay* tarafından *CHP Genel Başkanı İsmet İnönü*’ye hitaben yazılan bir yazıyla, bu göreve Kocaeli Milletvekili *Prof. Dr. Nihat Erim*’in uygun görüldüğü belirtilmekte; *partilerüstü* bir anlayışın tesisi yönünde adı geçen *CHP*’den istifasının gerekli görüldüğü ifade edilmektedir. Bu konuda *CHP*’nin anlayışlı davranarak, sadece *Erim*’in istifasını hoş görmekle kalmayıp, hem yeni bakanlar kuruluna üye, hem de kayıtsız şartsız güvenoyu vermesi rica edilmektedir.³⁰⁴ Aynı tarihte *Erim*’e yazılan bir yazıyla da başbakanlık teklifi adı geçene iletilmekte lakin bu teklif, *Erim*’in *CHP*’den istifa etmesi koşuluna bağlanmaktadır.³⁰⁵ *Erim*’in başbakanlığa getirilmeyi kabul ettiği *CHP Genel Başkanlığına*³⁰⁶ ve bizzat Genel Başkan *İsmet İnönü*’ye gönderdiği iki istifa dilekçesinden anlaşılmaktadır. İlginçtir ki *Erim*, istifa dilekçesinde: “*Sayın Cumhurbaşkanının uzun çalışmaları sonunda beni bu göreve atamak isteğini de bir zaruret saymanın yanlış olmayacağı düşüncesi ile ülkemize hükümet başkanı olarak hizmet etme çağrısını olumlu karşılamayı, parti mülahazalarının üstünde bir yurtseverlik borcu olarak görüyorum*”³⁰⁷ şeklinde hiç de mütevazı olmayan cümleler sarf etmektedir. *Erim*’in siyasi ve akademik özgeçmişi ise etkileyici gözükmemektedir.³⁰⁸

³⁰² Cumhurbaşkanı *Cevdet Sunay*’ın Silahlı Kuvvetlerce Verilen 12 Mart 1971 Tarihli Muhtıra Hakkında Türk Milletine Mesajı (Ankara, 15 Mart 1971) [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7961].

³⁰³ Sayın Cumhurbaşkanının Türkiye Büyük Millet Meclisinde Grubu Olan Siyasi Partilerin Heyetleri ve Cumhuriyet Senatosu Milli Birlik Grubu ve Kontenjan Grubu Başkanlarıyla Yapacağı İstişareler İçin 17.03.1971 Tarihli Muhtıra [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7961-4].

³⁰⁴ Cumhurbaşkanlığı tarafından *CHP Genel Başkanlığına* gönderilen 19.03.1971 tarih ve bilâ sayılı yazı 14.03.1971 tarihli belge [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7963].

³⁰⁵ Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği tarafından Kocaeli Milletvekili *Prof. Dr. Nihat Erim*’e gönderilen 19.01.1971 tarih ve bilâ sayılı yazı 14.03.1971 tarihli belge [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7963-1].

³⁰⁶ Kocaeli Milletvekili *Nihat Erim* tarafından *CHP Genel Başkanlığına* gönderilen 19.03.1971 tarihli dilekçe [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7963-2].

³⁰⁷ Kocaeli Milletvekili *Nihat Erim* tarafından *CHP Genel Başkanı İsmet İnönü*’ye gönderilen 19.03.1971 tarihli istifa mektubu [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7963-3].

³⁰⁸ *Prof. Dr. Nihat Erim*’in kimliği [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7963-4].

Cumhurbaşkanlığı arşivine intikal ettirilmiş, değişik kesimlerden gelen temenniler arasında, bir ismin gönderdiği mektup dikkat çekicidir. Eski bir Demokrat Partili olan ve partinin kapatılması için *Ankara 4'ncü Asliye Hukuk Mahkemesine* dava açan *Avukat Cemal Özbey*³⁰⁹ bu kez *Birlik Partisi* kurucusu unvanıyla *Cevdet Sunay*'a başvuranlardan. *Özbey*, mektubunda: *Derhal Yapılması Lazım Gelen Devrim ve Reformlar* başlığı altında 30 teklif sunuyor. İlginç olan bu tekliflerden bazıları şunlar: “*Atatürk, ebedi ve milli siyasi mürşit ilan edilmelidir; Bütün millet Türkçü, Atatürkçü, ilerici, devrimci, reformcu ve manayı da reddetmeyen toplumcu bir kitle haline getirilmelidir; İbadet dili ve ezan derhal Türkçe olmalıdır, İmam-Hatip okulları derhal kapatılmalı ve ortaokul öğretimi yapan okullar haline getirilmelidir. Özbey*, tekliflerine devam ediyor: “*Kuran kursları derhal kapatılmalı ve vatandaşlara okuma, yazma öğreten kurslar haline getirilmelidir; Yüksek İslam Enstitüleri derhal kapatılmalı, Köy Enstitülerine ve orta dereceli okullara öğretmen yetiştiren yüksek okullar haline getirilmelidir... Diyanet işleri Başkanlığı genel idareden ayrılmalı, bir vakıf haline getirilmelidir... Kurulacak Atatürk Enstitüsü vasıtası ile Atatürk'ün bütün fikirleri, sözleri maddeleştirilerek her Türk vatandaşına intikal ettirilmelidir. Daha bunun gibi üst perdeden getirilen önerilerle devam eden mektup iki notla son bulmaktadır. Özbey*, muhtıra sonrasında takip edilmesi lazım gelen zorunlu 3 hal tarzı hakkındaki hukuki ve siyasi görüşünü en kısa zamanda ilgili makamlara ve Türk kamuoyuna sunacağını belirtiyor.³¹⁰

Balıkesir milletvekili *Mevlüt Yılmaz*'ın *Cevdet Sunay*'a gönderdiği mektup da diğerlerinden farklı bir boyut taşıması açısından önemlidir. *Yılmaz*, 12 Mart öncesindeki gençlik eylemlerinin ana sebebinin dini eğitime yeterince önem verilmemesinden dolayı, gençliğin içine düştüğü manevi bunalımın doğal tezahürleri saymaktadır. Dinine ve milli-manevi değerlerinin idrakinde olan bir gencin devletine başkaldırmayacağına hükmeden *Yılmaz*, Batılı ülkelerdeki müfredattan örnekler vererek bu doğrultuda yapılması gereken Milli Eğitim reformuna taraftar görünüyor. Anayasa değişikliklerinin yapılırken, bu hususun da yeni anayasa eklenmesi gerektiğinden söz etmektedir.³¹¹

Kamuoyunun 12 Mart muhtırasına ilişkin olarak hissiyatını yansıtmaları açısından önemli olduğu düşünülen birçok mektup ve telgrafa da tesadüf edilmektedir. Bunların çok önemli bir çoğunluğu muhtırayı onaylamakta, *Erim*'in başbakanlığa getirilmesindeki isabetten dolayı *Sunay* kutlanmaktadır.³¹²

Kamuoyunda, Kontenjan Senatörü Nihat Erim'in eski bir CHP'li olmasından dolayı, kabinede CHP'li üyelerin çoğunlukta olacağı yönünde bir düşünce bulunmaktadır. Ancak, kurulan hükümetin üyelerinin büyük çoğunluğu parti dışı isimlerden seçilmiştir. Bundan dolayı, bu hükümete “Teknokratlar Hükümeti” adı verilmiştir. Muhtırada bahsedilen “partilerüstü” bu

³⁰⁹ Bkz. Cemal Özbey, **Demokrat Partiyi Nasıl Kapattırdım**, Ankara: Emek Basım Yayımevi, 1961.

³¹⁰ Av. Cemal Özbey tarafından Cumhurbaşkanlığı Yüksek Makamına hitaplı 18.03.1971 tarihli mektup [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–13; Fihrist No: 7709–26].

³¹¹ Balıkesir Milletvekili Mevlüt Yılmaz tarafından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a gönderilen 02.12.1972 tarihli mektup [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–26; Fihrist No: 7990].

³¹² Eski Çorum Milletvekili Nejdettin Yücer tarafından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a gönderilen 20.03.1971 tarihli mektup [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–13; Fihrist No: 7709–37].

hükümetten ülkedeki kargaşaya son vermesi ve anayasal reformları gerçekleştirmesi beklenmiştir.³¹³

Nihat Erim'in, hükümetin kurulması süreci esnasında, Cumhurbaşkanı ile ilişkilerinde her iki tarafça da güvenilen bir kişi olan eski senatörlerden Sadi Koçuş'ın önemli rolü olmuştur. Sadi Koçuş, bazı günler üç defa Cumhurbaşkanlığına giderek gelişmeleri Cumhurbaşkanı'na aktarmış, Cumhurbaşkanı'nın gelişmelere ilişkin görüşlerini de Nihat Erim'e iletmıştır.³¹⁴

Bu süreçte 12 Mart yönetiminin amacı, 1960'ta olduğu gibi, bir dizi sosyal ve ekonomik reformlarla gelişmeyi sağlamak ve siyasal düzensizliği ortadan kaldırmak olmuştur. Fakat üç yıllık askeri-sivil rejim, bunların dışında başka eylemlerde de bulunmuştur. Bu dönemin en kayda değer eylemi, sol harekete uygulanmış olan geniş çaplı bastırma eylemidir. 11 ilde sıkıyönetim ilan edilerek, hemen arkasından gençlik gruplarının, profesyonel derneklerin ve sendikaların faaliyetleri yasaklanmıştır. Sol kanadı temsil eden gazeteler ve dergiler ya bir süre için yasaklanmış ya da tamamıyla kapatılmıştır. Sıkıyönetim bölgelerinde grev ve lokavtlar yasaklanmıştır. Böylece, ordu siyasal ve ekonomik sistemde reform yapmak istemesine rağmen, faaliyetlerini daha ziyade güvenlik sağlamada yoğunlaştırmıştır.³¹⁵

CHP'de ilk önemli kriz, Erim'in kuracağı hükümete katılıp katılmama konusunda çıkmıştır. Genel Sekreter Bülent Ecevit ve arkadaşları müdahaleye karşı açıkça tavır alarak partinin kurulacak hükümette yer almamasını istemiştir. Buna karşılık Genel Başkan İsmet İnönü CHP'nin hükümete katılmasından yana olmuştur. Ecevit yanlılarının çoğunlukta olduğu CHP Merkez Yönetim Kurulu, CHP'nin hükümete üye vermemesini kararlaştırmaya karşı, İnönü'nün denetimindeki CHP Meclis ve Senato Ortak Grubu partinin hükümete girmesini kararlaştırmıştır. Bunun üzerine Ecevit 21 Mart 1971'de CHP Genel Sekreterliği'nden istifa etmiştir. Ecevit:

"Hükümete katılmama kararı alınabilseydi bazı şeyler kurtarılabilirdi. Sayın Genel Başkan böyle düşünmüyor. Ona rağmen onunla karşı karşıya partiyi yönetemem. Ortanın Solu hareketinin ve benim, demokrasi kuralları içinde yenilemeyeceğimiz anlaşılmıştır. Demokratik kurallar dışına çıkılarak yenilgimiz sağlanmıştır. Hareket, hükümetten daha çok Ortanın Solu'na karşı..." sözleriyle de görüş ayrılığını açıkça ifade etmiştir.³¹⁶

Erim Hükümeti için yapılan güven oylamasına ise CHP'nin Ecevit grubu katılmamış ve "varlıklarını yarı askeri idarenin devamında görenler, tehlike yaratabilir" diyen Ecevit'e İnönü: "Ecevitçilerin bu tavırlarına göz yummayacağım!" tepkisini göstermiştir.³¹⁷

İnönü'nün hem darbecilere zaman zaman sert tepkiler göstermesi, hem de kışlarına dönmeleri sürecini hızlandırmak için onların isteklerini onaylamasının yanı sıra CHP'nin içsel değişiklikleri, 12 Mart döneminde bu partinin, 27 Mayıs dönemine oranla etkin bir rol oynamasını engellemiştir. Çünkü artık CHP, yalnızca İsmet Paşa ile özdeşleştirilmemektedir.

³¹³ Kurtul Altuğ, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, Ankara, 7 Gün Yayıncılık, 1973, s.8.

³¹⁴ Altuğ, a.e, s.25.

³¹⁵ Birsen Örs, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler**, İstanbul, Der Yayınları, 1996, s.162.

³¹⁶ **Milliyet**, 22.3.1971, s.11.

³¹⁷ Ergin Eroğlu, **Sınıflar Açısından 12 Mart: 12 Mart Devam Ediyor mu?**, İstanbul, Gürsoy Yayınları, 1974, s.22-28; Nurşen Mazıcı, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, İstanbul, Gür Yayınları, 1989, s.140.

Darbecilere sert bir karşı tavır alan Ecevitçiler grubu ortaya çıkmış, bunlara koşut olarak CHP merkezi çizgisinden “Ortanın Solu’na” kaymıştır.³¹⁸

Ecevit’in 12 Mart karşıındaki bu tavizsiz, sert ve kesin tavrı, dönem boyunca değişmemiştir. 12 Mart’ın Anayasa operasyonlarından kimine CHP olumlu oy verirken, Ecevit ve arkadaşları, partilerinden ayrı bir tavır izlemiştir. Ecevit, 12 Mart başbakanlarıyla da, 12 Mart’ın sahipleriyle de en sert polemiklere girmiştir. Bu dönemdeki kararlı tavrı, onun önce parti liderliğine sonra başbakanlığa ulaşmasında, halkın indinde “mert ve cesur” bir lider olarak kendini kabul ettirmesinde başlıca etken olmuştur.³¹⁹

Bu süreçte CHP bir kere daha bölünmüştür. CHP parti yönetimine Bülent Ecevit gelip hükümetten milletvekillerini çekme kararı alınca, İsmet İnönü partiden istifa etmiş onunla birlikte önemli sayıda senatör ve milletvekili de istifa etmiştir. Daha sonra Bülent Ecevit partide kalan muhalifleri temizlemek için disiplin kurullarıyla ilgili tüzük değişikliği yapınca partiden bir grup daha istifa etmiştir.³²⁰ Kemal Satır öncülüğünde ayrılanlar 4 Eylül 1972’de Cumhuriyetçi Parti’yi (CP) kurarken bir kısım milletvekili ve senatör bağımsız kalmıştır. Basın bu gruba “Bağımsız Halkçılar Grubu” adını vermiştir.³²¹

Melen Hükümeti döneminde iki büyük partiden biri olan CHP’deki yönetim değişikliğiyle, daha ilk gününden 12 Mart’a karşı çıkmış bir ekip işbaşına gelmiştir. CHP’de yeni yönetimi oluşturanlar, Anayasa değişimlerinden idamlara, sıkıyönetimin uzatılması kararlarına kadar 12 Mart’ın çoğu uygulamasına karşı çıkmış kişilerdir. Nitekim CHP, önce Melen Hükümeti’nin sunduğu III. Beş Yıllık Kalkınma Planı’na Mecliste olumsuz oy kullanmış, daha sonra hükümetten çekilme kararı almıştır. CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, Melen Hükümeti’ne en ağır eleştirileri yöneltmiş, bir 12 Mart hükümetini, ilk kez CHP desteğinden tümüyle yoksun bırakmıştır.³²²

CHP’den kopanlar arasında bunlar yaşanırken CHP’nin 1972 sonrası ideolojisi Ecevit başa geçtikten kısa bir süre sonra CHP ideolojisine ad olarak "Ortanın Solu" kavramının yerini "Demokratik Sol" almıştır. Fakat iki kavram da sosyal demokrat olarak tanımlanmaktadır. CHP Sosyalist Enternasyonal’e üye olmuştur. Parti ideolojisinde en göze çarpan sözcükler "halkçılık" ve "demokrasi"dir.

Süleyman Demirel ve AP bütün dönem süresince izleyecekleri bir politikayı ilk günlerden başlayarak oluşturmuşlardır. Bu süreçte 12 Martçılar ve 12 Mart hükümetleri sermayenin genel çıkarları doğrultusunda ne yapsa, desteklemişlerdir. Buna karşılık, 12 Mart’ın bürokratik özü ne zaman sınırı aşsa, 12 Mart ne zaman kalıcılık eğilimleri gösterse, Demirel ve partisi ellerinden geldiğince engel çıkarmış, hükümetlerle arasını açmış, bütün gücünü ortaya koymuştur.³²³

³¹⁸ Mazıcı, a.g.e., s.141.

³¹⁹ Cem, a.g.e., s.501.

³²⁰ Gevgilili, a.g.e., s.574, Ahmad, a.g.e., s.392-395.

³²¹ Milliyet, 27.11.1972, s.1.

³²² Cem, a.g.e., s.459.

³²³ İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart**, İstanbul, Cem Yayınları, 1993, s.499.

Demirel, ilk hükümetin kurulduğu aynı günlerde parti teşkilatına da bir genelge yayınlayarak, 12 Mart Muhtırası'nın nasıl değerlendirdiğini, bu dönemde başlıca amacının ne olduğunu açıklamıştır. Buna göre 12 Mart tarihinde başlayan krizin millete ve demokrasiye mümkünse zararsız veya en az zararlar atlatılabilmesi için ve fedakarlık göstermekten kaçınılmaması gerektiği, partinin tutumunun bu ölçüler içinde değerlendirilmesini, hükümete verilen olumlu oyun demokrasinin maruz kaldığı zararın giderilmesini sağlamak için olduğunun teşkilat tarafından bilinmesi istenmiştir.³²⁴

12 Mart rejimi Parlamentoyu dağıtacak ve yetkiyi doğrudan doğruya üstlenecek kadar ileri gitmemiştir. Onun yerine, 12 Mart rejimi, tecrübeli CHP'li siyasetçi Nihat Erim başkanlığında, partilerüstü ya da teknokrat bir hükümet kurulmasını teşvik etmiştir.³²⁵ Ancak bunu hemen öncesinde muhtıranın verilmesinden sonra basında yer alan başbakan adayları arasında üç senatörün ismi geçmiştir. MBG Başkanı Fahri Özdilek, Mucip Ataklı ve Cemal Madanoğlu isimlerini Başbakan adayı olarak ortaya atan Akşam gazetesinin³²⁶ bu iddiası gerçeklerden uzak görülmüştür. Muhtıranın sahibi olan TSK yönetim kademesinin 12 Mart öncesinde bazı tabii senatörlerin giriştikleri faaliyetlerine yönelik iddialardan sonra bu yola gitmesi beklenmesi güç görülmüştür. Dolayısıyla Başbakan olarak seçilecek isim muhtırada sözü edilen partilerüstü kavramına uygun olarak Nihat Erim olmuştur.

İlk 12 Mart Hükümeti kurulur kurulmaz, Demirel kesin tavrını almış ve öncelikle kurulacak hükümetin kendi felsefelerine uyması gerektiğini belirtmiştir:

“... Yeni hükümetin (I. Erim Hükümeti) programında bir defa ana teşhiste beraber olmadığımızı ifade ettik... Devleti ıslah ediyoruz, reforma tabi tutuyoruz diye kötürüm hale getirmemelisiniz. Vatandaşlara faydalı oluyoruz diye büyük vatandaş kitlelerine fayda sağlamaktan uzak, birtakım şekilcilik içine girmememiz lazımdır... Getireceklerdir meseleleri, göreceğiz. Bizim programımıza, felsefemize ters düşmüyorsa destekleriz. Programımıza, felsefemize ters düşüyorsa desteklemeyiz. Onun dışında kimse bizden bir şey isteyemez...”³²⁷

C.MUHTIRAYA VE PARTİLERÜSTÜ HÜKÜMETE YÖNELİK SOL ÇEVRELERİN TAVRI

12 Mart'ın sol çevrelerde nasıl karşılandığına yönelik istihbarat faaliyetlerinin de bir taraftan yürütüldüğüne şahit olunmaktadır. Bu konu hakkındaki bir bilgi notunda: *Türkiye Öğretmenler Sendikasının (TÖS) İzmir Şubesinde* 15 Mart 1971 günü saat 19.30–22.00 saatleri arasında bir toplantı yapıldığı; toplantıda önemli kararlar alındığı bildirilmektedir. 22 maddeden ibaret olan bildirinin 7. maddesinin sonradan değiştirildiği ifade edilmektedir. Buna göre; *Yoksul Kürt köylüleri üzerindeki zorlu baskı kaldırılmalıdır* ibaresi çıkarılmış ve bildirinin altına *Bütün Devrimci Kuruluşlar* imzası atılmıştır. Demirel'in istifa etmek mecburiyetinde bırakılmasının ise

³²⁴ **Milliyet**, 14.4.1971, s.1.

³²⁵ Özbudun, “**Çağdaş Türk...**”, s.38.

³²⁶ **Akşam**, 16-17.3.1971, s.1.

³²⁷ **Milliyet**, 11.4.1971, s.1.

Devrimci Güçlerin zaferi olarak takdim edildiği de bilgi notunda yer almaktadır. Söz konusu bilgi notunda 15–20 gün içerisinde yurdun çeşitli yerlerinde patlamalar gerçekleştirileceği; *ABD Büyükelçisini* kaçırılma planları yapıldığı; böylece ordunun müdahalesinin hiçbir şeyi değiştirmedeği mesajının verilmesinin hedeflendiği açıklanmaktadır.³²⁸

Muhtıra ve sonrasında kurulan *Erim Hükümetine* karşı aşırı sol olarak nitelendirilen mihrakların da takip altında olduğunu belgeleyen bir vesikanın daha olduğuna tesadüf edilmiştir. Belgenin giriş kısmında, memleketteki ekonomik sorunların ve bu sorunlara çözüm getirmekteki gecikmenin de etkisiyle sol mihrakların kitleler üzerindeki etkisinin arttığı belirtilmektedir. Sol mihrakların, silahlı kuvvetlerin sol eğilimli bir kalkışmasına umutla baktıkları ifade edilmektedir. Sol gruplar arasında *TİP*, *ANT* ve *Proleter Devrimci Aydınlik* çevresi hariç muhtırayı destekledikleri ya da kabinenin tayinine kadar hareketsiz kaldıklarından söz edilmektedir.

Muhtıra sonrasında kurulacak parlamentonun işçi ve köylü temsilcilerinden oluşması; söz konusu müdahalenin radikal genç subayların üstlerine karşı gösterdikleri tazyikin neticesi olduğu fikrinin, maksatlı olarak işlendiği belirtilmektedir. Lakin muhtıra sonrasında silahlı kuvvetlerin gösterdiği demokratik teamüllere meyilli tavrın, bu çevrelerde hayal kırıklığı yarattığı; hiç de öyle beklendiği gibi radikal sol amaçlar içermediğinin bu çevrelerce de anlaşıldığının altı çizilmektedir. Bu düş kırıklığı neticesinde, radikal solun doğal olarak mevcut *partilerüstü* hükümeti yıpratma faaliyetleri içine gireceği öngörüsü yapılmaktadır.³²⁹

1.TİP'İN MUHTIRAYA KARŞI TUTUMU

Söz konusu vesikada öncelikle *TİP*'in muhtıra hakkındaki görüşü ele alınmaktadır. Buna göre *TİP*, yeni hükümetin icraatlarına yön veren felsefenin devrimciliğini inandırıcı bulmamaktadır. Yeni hükümet, yakında faşist tedbirler almaya zorlanacaktır; işçi sınıfının ekonomik ve siyasi mücadelesini geriletmek ve bastırmak amacıyla girişilecek bu hareketler karşısında savaşılabacaktır. Türkiye'de herhangi bir hükümetin niteliğini belirleyecek temel ölçüt: İşçi ve emekçi kesimlerin iktisadi ve siyasi mücadelesi karşısında takınacağı tavidir. Partinin yayın organı olan *EMEK* dergisine referans veren belgede, yeni hükümetin burjuva diktatörlüğünün aracı olarak tanımlandığı bilgisi verilmektedir.³³⁰

2.ANT ÇEVRESİNİN MUHTIRAYA KARŞI TUTUMU

ANT çevresinin takındığı tavrın işlendiği bölümde ise: *Biçimi ne olursa olsun, burjuva diktası altında, emekçi kitlelerden yana reformlar yapılamaz* görüşü iktibas edilmiştir. Ordunun, burjuva diktatörlüğünün bir baskı aracı olduğu; silahlı kuvvetler içinde bulunduğu varsayılan

³²⁸ 17.03.1971 tarihli bilgi notu [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7961–6].

³²⁹ 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984].

³³⁰ 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, Türkiye İşçi Partisinin Görüşü Bahsi [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–5].

devrimci unsurlar da işçi-emekçi mücadelesi saflarına katılmaya davet edildiği görüşüne yer verilmiş. Devrimci işçi-köylü iktidarını kurmak amacıyla, şehirlerde ve kırlarda politik mücadelenin başlatılması gerektiği hususunun işlendiği iddia edilmiş. *Doğan Özgüden*'in sahibi olduğu *ANT* dergisinin, burjuva diktatörlüğüne karşı yapılacak mücadelede, silahlı savaşıma önem verdiği belirtilmiştir.³³¹

3.PROLETER DEVRİMCİ AYDINLIK ÇEVRESİNİN MUHTIRAYA KARŞI TUTUMU

Proleter Devrimci Aydınlik Çevresinin Görüşü bahsinde ise; bu grubun Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Amme Hukuku Kürsüsü asistanlarından *Doğu Perinçek* tarafından organize edildiği; *Marksizm-Leninizm-Mao Zedong* fikriyatından mülhem *Kızıl Çin Komünist Partisi* ekseninde faaliyet gösterdiği bilgisi verilmektedir. Bu grubun da silahlı mücadeleyi esas aldıkları belirtiliyor. Muhtıra sonrası gerçekleşen iktidar değişiminin pek bir önem taşımadığı fikrinin bu çevrede de yaygın olduğu belirtilen belgede, söz konusu değişimin: Bir gerici iktidarın gidişi, yerine yeni bir gerici iktidarın gelişi olarak yorumlandığı aktarılmaktadır. Uluslararası mali sermayenin iktidarı olarak nitelenen *Erim* kabinesi, üyeleri arasında yer alan *Naci Ergin*, *Osman Olcay*, *Ferit Melen*, *Erol Yılmaz Akçal* ve *Özer Derbil* isimleri öne çıkarılarak kötülenmektedir. Sonuç olarak bu kesimlerin hepsinde, muhtırayı veren ordu, burjuva devletinin müdafii olarak takdim edilerek, verilen muhtıra ve sonrasında kurulan hükümete, bu açıdan olumsuz baktıkları ifade ediliyor.³³²

4.DEVRİM ÇEVRESİNİN MUHTIRAYA KARŞI TUTUMU

Başında *Doğan Avcioğlu*'nun bulunduğu *Devrim* çevresinin görüşü ise şu şekilde özetleniyor: Bu grup, silahlı kuvvetlere, hedefe ulaşmada dayanılacak en önemli kurumlardan biri olarak bakmaktadır. Muhtıra sonrasında parlamentonun açık tutulması karşısında *Avcioğlu*'nun tavrı olumsuzdur. *Avcioğlu*, asıl amacı olan sosyalizmi *Kemalizm* maskesi altında gizleyen bir şahıs olarak takdim ediliyor. Kabinenin teknisyenler eliyle yapılacağını ilan ettiği reformların gerçekleştirilemeyeceği kanaatinde olan *Avcioğlu*'nun, memleketin makûs talihini ancak ve ancak egemen sınıflara karşı emekçi sınıfların gücünü seferber edebilen toplum savaşlarının değiştirebileceği görüşü aktarılıyor. Yeni hükümete biçilen vazifenin aslında, burjuvazinin arzu ve isteklerinin gerçekleştirilmesine yönelik reformlar yapmak olduğu hususundaki görüşü de dile getirilmektedir. *Devrim* gazetesinde yayınlanan, *Uğur Mumcu*'nun "Nihat Erim, Allah Kerim" başlıklı yazısına da gönderme yapılan belgede, *Mumcu*'nun

³³¹ 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, *ANT* Dergisinin Görüşü Bahsi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7984-6].

³³² 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, *Proleter Devrimci Aydınlik Çevresinin Görüşü* Bahsi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7984-8].

“Partilere ve siyasetçilere inanmıyoruz. Açıkçası biz bu yönetime ‘güvenoyu’ vermiyoruz” sözleri aktarılmaktadır.³³³

5. AYDINLIK SOSYALİST ÇEVRESİNİN MUHTIRAYA KARŞI TUTUMU

Aydınlık Sosyalist Çevresinin Görüşü başlığı altında yayınlanan kısımda ise; *Mihri Belli* liderliğindeki çevrenin de muhtıra sonrası hükümete karşı güvensizlik ihtar ettikleri belirtilmektedir. Bu grubun, düşürülen iktidara mensup kimi şahısları da içine alan bir hükümet oluşunun, reformist olamayacağını gösterdiği, kanaati aktarılmaktadır. Ordunun beklentileri karşılayacak bir çıkış yapamadığı; yine işin işçi ve köylü kitlesine düştüğü; bütün milli ve devrimci sınıf ve zümrelerin oluşturacağı devrimci cephe ve güç birliğinin hâlâ elzem olduğu hususunun işlendiği nakledilmektedir.³³⁴

6. SOSYALİST GAZETESİ ÇEVRESİNİN MUHTIRAYA KARŞI TUTUMU

Hikmet Kıvılcımlı’nın yayınladığı *Sosyalist* gazetesinin ise muhtıra verildiği zaman, bu hareketin radikal subaylar tarafından yapıldığı zannıyla destekler tutum takındığı lakin bir müddet sonra kurulan *Erim* hükümeti karşısında düş kırıklı yaşadığı belirtilmektedir. Bu çerçevede, mücadeleye kalındığı yerden devam edilmesi kararının alındığı; bu doğrultuda kesif bir çaba içerisine girileceğinin ilan edildiği bilgisi verilmektedir.³³⁵

Belgedeki sonraki satırlar bazı yazarların muhtıra ve yeni hükümet konusundaki tutumlara ayrılmış. *Çetin Altan*, *İlhan Selçuk*, *İlhami Soysal* gibi yazarlar, Atatürk’ü kullanarak, sosyalist dünya görüşlerini perdeleyen birer aşırı sol isim olarak takdim edilmektedir.

Türkiye Komünist Partisi’nin Dış Bürosu Yayın Organı olarak nitelendirilen “*Bizim Radyo*” da mercek altına alınanlardan. Radyo, kabinede vazifelendirilen kimi isimlerin milletlerarası emperyalizmin uzantısı olan kurumlarda görev almaları noktasında eleştiriler yöneltmektedir. Ordu içindeki yurtseverlerden bahseden radyo, NATO’cu generallere ve *Erim* hükümetine karşı direnme haklarını kullanmaya davet edilmektedir.

Aşırı Sol Örgütlerin Tutumu başlığını taşıyan kısımdaysa *Dev-Genç*, *TÖS*, *DİSK*, *İPSD* (İşsizlik ve Pahalılıkla Savaş Derneği), *YİS* (Yapı İşçileri Sendikası) ve *İzmir Devrimci Kadınlar Derneği* isimleri sayılmaktadır. Bu örgütlerin muhtıra ve sonrasında kurulan *Erim* hükümeti hakkındaki olumsuz kanaatlerinden söz edilmektedir. Solun genel kanısının 12 Mart

³³³ 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, Devrim Çevresinin Görüşü Bahsi [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–11].

³³⁴ 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, Aydınlik Sosyalist Çevresinin Görüşü Bahsi [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–13].

³³⁵ 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, “Sosyalist” Çevresinin Görüşü Bahsi [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–15].

Muhtırasıyla birlikte gelişen olaylarda hazırlıksız yakalanıldığı; bu nedenle hareketin yönünü değiştirme noktasında etkisiz ve pasif kalındığı bilgisi verilmektedir.

Genel olarak tüm sol grupların şu hususlarda hemfikir oldukları, yine belgede belirtilen iddialar arasındadır: *Silahlı kuvvetler, burjuva düzeninin gücüdür ve parçalanmalıdır; mevcut demokratik ortam, işçi sınıfının bilinçlenmesine müsaade edebilecek kıvamda olduğu sürece ondan yararlanılmalıdır. Silahlı kuvvetlerin vurucu gücü elde edilerek, devrim şartları yaratılmalıdır. Ordunun genç ve radikal subayları, gençlik kitlesiyle güç birliği hareketini gerçekleştirerek devrim şartlarını hazırlamalıdır.*

Kürtçü, olarak nitelendirilen çevrelerde ise tam anlamıyla gergin bir bekleyişin vücut bulduğu; bu çevrelerde *Kürtlere* ve *Kürt* devrimcilere yönelik katliamlara girişileceği endişesinin hâkim olduğunun altı çizilmektedir. Türkiye’de değişik zamanlarda meydana gelmiş Kürt isyanları artık ideolojik bir boyut kazanmıştır. *Kürkçü*, o günlerde, solun Kürt meselesini gündeme taşımasına öncülük eden bu değişimi şu cümlelerle anlatmaktadır:

*O zaman adı Kürt değildi, hiç kimse adını öyle söylemezdi. Bu sanki ezilenlerle ezenler arasında bir gizli sözleşme gibiydi, “Doğu” denirdi. Doğu mitingleri, Türkiye İşçi Partisinin önderliğinde hem büyük toprak ağalarına, hem kimliklerin bastırılmış olmasına, hem horlanmaya, hem geri bırakılmışlığa karşı büyük itirazların dillendirildiği yıllar oldu. Diyarbakır’da, Ağrı’da, Bingöl’de, Kars’ta çok büyük mitinglerdi. İnsanlar bu horlanmışlıklarını dile getirdiler. Daha sonra Türkiye İşçi Partisi içerisinde ya da başka forumlarda adlarını duyduğumuz Kürt siyasetçiler ilk kez bu zeminlerde ortaya çıktı. Mehdi Zana, Kemal Burkay, Tarık Ziya Ekinci gibi adları o günlerden biliyoruz.*³³⁶

Rum ve Ermeni azınlıklarda ise önlerini görememekten kaynaklanan ikircikli bir tutumdan bahseden bilgi notunda, özellikle servet sahibi *Ermenilerin* aşırı sol yükseliş karşısında göç etmeyi tercih ettikleri bunun miktarının ise son altı yedi yıl içinde 10 bini bulunduğu ifade edilmektedir. Muhtıra, *Ermenilerdeki* bu endişeleri bertaraf etmemekle birlikte genel olarak memnuniyetle karşılanmıştır şeklindeki ifadeler bilgi notunda kaleme dökülen diğer bir yorum olarak göze çarpmaktadır.

Bu noktada, bu hedeflere ulaşmaya azmeden aşırı sol karşısında hükümetin gerekli reformları yaparak, ortamı sol için elverişsiz kılmalı; özellikle sosyal demokrat çevrenin aşırı solla güç birliğine gitmesinin önüne geçilmesi tavsiye edilmektedir.³³⁷

7. 12 MART SONRASI DÖNEMDE İŞÇİ HAREKETLERİ

1960’tan itibaren Türk siyasal hayatını derinden etkileyen toplumsal hareketlilik, kentleşme ve sanayileşme sonucunda ilginç toplumsal ayrımlar, ilkel-geleneksel bağların ördüğü toplumun eski fay hatlarını, yeni sosyo-ekonomik ve ideolojik görüntüler içinde ortaya çıkmasını sağlamıştır. Solcu-sağcı, laik-islamcı, Alevi-Şii-Sünni, Kürt şovenisti-Türk şovenisti gibi ayrımlar son derece farklı ve karmaşık bileşimler yaparak Türk siyasal sisteminin üzerinde

³³⁶ Ertuğrul Kürkçü’nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

³³⁷ 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, Muhtemel Gelişmeler Bahsi **[Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi]** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–21].

oturduğu toplumsal ve kültürel ayrımları oluşturmaya başlamışlardır.³³⁸ Türkiye’de öğrenci dernekleri, sendikalar, çeşitli çıkar grupları ve mühendis odaları gibi birçok sivil kuruluş, 1970’lerde sağ ya da sol siyaset içinde aşırı siyasallaşmış ve bu süreç, ideolojik kutuplaşmayla sonuçlanmıştır. Böylece, bu çıkar gruplarının kendilerine özgü kimlikleri, devlet düzeyinde siyasal gücü ele geçirmeye çalışan totaliter politikalar tarafından tamamıyla yutulmuştur.

Bununla birlikte 1970’lerin sonunda ekonomide daralma yaşanırken, sendikalar bu evrede daha güçlenmişlerdir. 1970’de sendika sayısı 737’ken, 1978’de bu rakam 879’a çıkmıştır.³³⁹ Bu rakamlar toplumdaki değişimin dinamiğini de ortaya koymaktadır. Sendikaların güçlenmeleri ve taleplerinde daha fazla siyasileşmeleri, sanayicilerin yüksek kar olanaklarını engellenmesini yol açmıştır. 1970’lerin ikinci yarısında sanayide üretim düşerken, ücretlerin sanayi katma değer içindeki payı ya artmış ya da aynı kalmıştır

12 Mart 1971 ara rejiminden sonra 14 Ekim 1973 seçimlerine kadar sendikacılık faaliyetleri, toplu görüşmeler ve grevler geniş ölçülerde kısıtlanmıştır. 12 Mart döneminde hükümetin 11 ilde sıkıyönetim ilan etmesi, Anayasa değişikliklerinin gündeme gelmesi ve ekonomik, sosyal hakların kısıtlanacağı yolundaki duyurular, işçileri ve sendikacıları kaygılandırmıştır. Bu dönemde TÜRK-İŞ’in genel olarak bütün önemli hak kısıtlamalarına yönelik, yazılı açıklama ve bildiri ağırlıklı tepkileri olmuştur. İlgili ve yetkili kişilerle görüşmeler, yönetim organlarının tepki toplantıları, hak kısıtlamalarının yasalaşmasını görüşmelerle engelleme çabaları zaman zaman kimi yumuşamalara yol açmışsa da ciddi, caydırıcı bir etki meydana getirmemiştir. TÜRK-İŞ’in bu türden çabaları arasında en önemlileri Anayasa değişikliklerine, grev ertelemelerine karşı çıkışları sayılabilir.³⁴⁰

1970 sonrası döneminde işçiler de işverenler de daha iyi örgütlenmişlerdir. Daha bilinçli ve daha uzun bir geleceği düşünmüşlerdir. Fakat temas ve diyalog kurarak birbirlerini anlamaya çalışma yöntemini geniş ölçüde ihmal ettiklerinden, teknolojinin, sanayinin, ekonomik ve sosyal koşulların, bir bütün deyişle, Türk toplumunun değişen yapısını ilişkilerine ve örgütlerine yansıtmakta güçlük çekmiş ve olayların arkasında kalmışlardır. Sosyal barış bu durumdan zarar görmüştür.³⁴¹

12 Mart rejiminin gerilemesi, işçi hareketine yeni bir dinamizm vermiştir. Bu dinamizm belki de en çok, DİSK’in hızlı bir büyüme süreci içine girmesinde kendisini hissettirecektir. Bu yılların sosyal hareket açısından ifade ettiği dinamizmin bir örneği de, 1972 yılında kurulan TÖB-DER adlı öğretmenler derneğinin kısa sürede yüz binden fazla öğretmeni bünyesine katacak olan hızlı gelişmesidir.³⁴²

1975’te Irmak Hükümeti’nin Çalışma Bakanı Turhan Esener Senatodaki konuşmasında Türkiye’de işçi ve işveren ilişkilerinin iyi bir yolda gittiğini belirtmiştir. Esener bu görüşü savunurken 1974 yılındaki sayılara göre yapmıştır. 928 işyerinde alınan grev kararından sadece

³³⁸ Ersin Kalaycıoğlu, “1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar,” **Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, (Editörler: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), İstanbul: Der Yayınları, 1990, s.483.

³³⁹ Işıklı, **a.g.m.**, s.351.

³⁴⁰ Şükran Soner, “12 Mart Döneminde İşçi Hareketi”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C:II, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.463.

³⁴¹ Talas, “**Bir Toplumsal...**”, s.5.

³⁴² Aydınoglu, **a.g.e.**, s.283.

138'i fiilen uygulanmıştır. Bunlardan bugüne kadar Bakanlığa gelen 94 işyerine ait bilgilere göre, bu grevlere katılan işçi sayısı 35.502 ve kaybolan işgücü sayısı ise yine 35.502'dir. Aynı dönemde, 177 işyerinde alınan lokavt kararından 17'si fiilen uygulanmıştır. Bu durum işçi ve işveren ilişkilerinde alınmış bulunan grev kararlarının çokluğuna rağmen, uygulama bakımından endişe verici bir noktada olmadığını göstermektedir.³⁴³ Ancak sonraki yıllarda artan işçi eylemleriyle bu durum tersine dönecektir.

D.MUHTIRAYA VE PARTİLERÜSTÜ HÜKÜMETE YÖNELİK SAĞ ÇEVRELERİN TAVRI

12 Mart Muhtırasının sağ çevrelerdeki yankılarına ilişkin olarak da istihbarat toplandığına da tanık olunmaktadır. 21 Mart 1971 tarihli bir istihbarat raporunda; özellikle *Son Havadis* gazetesinden AP milletvekili *Tekin Erer* ile *Dünya* gazetesi sahiplerinden, gazetenin başyazarı *Bedii Faik*'in muhtıraya en fazla karşı çıkan iki isim oldukları hususunun altı çiziliyor. *Son Havadis*, *Tercüman*, *Tasvir*, *Zafer* ve *Dünya* gazeteleri AP iktidarının tam ve yarı resmi yayın organları olarak takdim edilmektedir.

1.SAĞ BASINDA MUHTIRANIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu gazeteler içinde yalnızca *Tasvir*'in lehte ya da aleyhte yayın yapmayarak nesnelliğini muhafaza ettiği bilgisi veriliyor. Aşırı sağcı olarak nitelenen *Bugün* ve *Sabah* gazetelerinin kullandıkları dil ise mutedil olarak tavsif ediliyor. Muhtırayı müteakip yazdıkları yazılara göre muhtıra karşısındaki konumları tasnife tabi tutulan epey yazarın listelendiği görülmektedir.

Buna göre *muhtıranın çok aleyhinde, aleyhinde, tarafsız, lehinde, hiç değinmiyor* şeklinde sınıflandırılan yazarlar şunlar: *Tekin Erer* ve *Bedii Faik* ilk grupta konumlandırılıyor. *Orhan Seyfi Orhon*, *Abdullah Uraz*, *Adviye Fenik*, *Mehmet Muhsinoğlu*, *Ahmet Kabaklı*, *Can Pulak*, *Füruzan Tekil*, *Ahmet Şevket Bohça*, *Ahmet Güner* ve *İsmail Oğuz* ise ikinci gruba sokulanlardan. *Ergun Göze*, *Sinan Omur*, *İlhan Ezik*, *Vecdi Bürün*,³⁴⁴ *Günvar Otmanbölük*, *Münevver Ayaşlı*, *Fatin Fuat* ise üçüncü grupta yani tarafsız olarak tesmiye ediliyor. *Mehmet Şevket Eygi* ise muhtıranın lehinde yazılar yazan tek isim olarak takdim ediliyor. *Refik Özdek*, *A. Selami Tosçuoğlu* ve *Ali Genceli* muhtıraya hiçbir şekilde değinmeyenlerden. Yukarıda da belirtildiği gibi *Tasvir* gazetesi, muhtıra hakkında hiçbir yorumun yapılmadığı gazete olarak

³⁴³ CSTD, C:20, B:32, 11.2.1975, s.233.

³⁴⁴ Vecdi Bürün'ün 27 Mayıs sonrasında kaleme aldığı "*Kansız İhtilal*" isimli bir kitapla, devrik DP'ye ve mensuplarına inanılmaz hücumlarda bulunduğu biliniyor. Bu kez tarafsız bir tutum takındığı belirtilmektedir. Bürün'ün eserinin künyesi şöyledir: Vecdi Bürün, **Kansız İhtilal** (Türk Ordusunun Zaferi), İstanbul: Ekicigil Yayınevi, 1960. Aralarında bu eserin de incelendiği bir çalışma için bkz. Cengiz Sunay, "27 Mayıs ve Küfür Edebiyatı", **Türkiye Günlüğü**, Sayı:101, BAHAR 2010, 42–68.

belirtilmiştir.³⁴⁵ Daha sonra yukarıda isimleri belirtilen yazarların kaleme aldıkları yazılardan alıntılar yapılarak bu kanaate nasıl ulaşıldığı ortaya konulmaya çalışılmaktadır.³⁴⁶

Aynı bilgi notunun eklerinde yer alan bir başka belge de önemli. *Erim* hükümetinin kurulması sonrasındaki tepkileri yine örneklerle anlatan metinde yukarıda isimleri sıralanan yazarların kaleme aldıkları yazılardan iktibaslar yapılmak suretiyle sağ basının, *Kürtçülerin* ve azınlıkların nabzı tutulmaya çalışılıyor.³⁴⁷ Sağ basında en fazla alaya alınan husus: *Erim*'in, kabinesi hakkında kullandığı *beyin takımı* lafzı ile kabinedeki tek kadın bakan olan *Türkan Akyol*. Beyin takımı içine dâhil edilen bakanların dışında kalan kabinenin diğer üyelerinin ne takımı olduklarının sorulduğu; cevaben *ayak takımı mı?* Sualinin müstehzi bir edayla yazıldığı aktarılmaktadır.

Bu arada, irticai cephe olarak nitelendirilen kesimin gitgide cesaretlendiği lakin bu cesareti bulmalarına, özellikle ordu içinde yapılan aşırı sol eğilimli subayların tasfiyesi hareketinin neden olduğu ifade edilmektedir. *Diyanet İşleri Teşkilatında* görevli mürteci şahısların, bu teşkilattan sorumlu Devlet Bakanı *Mehmet Özgüneş*'ten³⁴⁸ de rahatsız oldukları ifade edilmektedir. *Milliyetçi-Toplumcu* çevrelerin ise genel olarak muhtıranın yanında olmakla birlikte, yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen *Nihat Erim* ismi üzerinde itirazlarının bulunduğu söz edilmektedir.

2.MİLLİYETÇİ MUHAFAZAKÂR ENTELİJANSİYANIN TUTUMU

Türk Aydınlar Ocağı Heyetinin 15 Temmuz 1971 Perşembe günü saat 17.00'da *Sunay* tarafından kabul edildiği anlaşılmaktadır.³⁴⁹ Heyette: *Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş, Prof. Dr. Muharrem Ergin, Prof. Dr. Sabahattin Zaim, Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş, Prof. Dr. Nejat Diyarbakirli, Prof. Dr. Mustafa Köseoğlu, Prof. Dr. Oktay Aslanapa, Prof. Dr. Selçuk Özçelik, Doç. Dr. Salih Tuğ, Doç. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu, Doç. Dr. Erol Güngör, Nihat Bozkurt ve Altan Deliorman*'ın bulunduğu görülmektedir.

Milliyetçi muhafazakâr entelijansiyanın, 12 Mart karşıındaki tutumunu göstermesi açısından yararlı olacak vesikalardan biri de *Türk Aydınlar Ocağı Genel Başkanı Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu* imzasını taşımaktadır.³⁵⁰ Ocağın, toplanması planlanan bir eğitim şurası için kendi bünyesinden üyeler önerdiği, bu üyelerin ise şu isimlerden oluştuğu tespit edilmiştir: *Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş, Prof. Dr. Muharrem*

³⁴⁵ 12 Mart Muhtırasının Sağ Basındaki Yankıları başlığını taşıyan 21.03.1971 tarihli Çok Gizli İbareli bilgi notu [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7965].

³⁴⁶ Ordu'nun Verdiği Muhtıra ile İlgili Muhtelif Sağ Basında Neşredilen Çok Gizli İbareli Makale, Fıkra ve Yorumlardan Önemli Özetler [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7965-2].

³⁴⁷ Kumandanların Muhtırası ve Kurulan Hükümet Hakkında Sağ Basındaki Yankılar ve Sağ Cephenin, Kürtçülerin, Azınlıkların Görüş ve Düşünüşleri Hakkında Çok Gizli İbareli Not [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7965-8].

³⁴⁸ MBK içinde 14'lere en yakın, hatta adeta onlardan olan lakin tasfiye edilmeyen üyelerden.

³⁴⁹ [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/7-12; Fihrist No: 9009-3]

³⁵⁰ Türk Aydınlar Ocağı tarafından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a gönderilen 16.07.1971 tarihli yazı ve ekleri [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/7-12; Fihrist No: 9009]

Ergin, Prof. Dr. Sabahattin Zaim, Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş, Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Prof. Dr. Turhan Tufan Yüce. Prof. Dr. Lütfü Ülkümen, Prof. Dr. Şaban Karataş, Prof. Dr. Tarık Somer, Prof. Dr. Beglan Toğrol, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Doç. Dr. Erol Güngör, Doç. Dr. Salih Tuğ, Doç. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu, Doç. Dr. Recep Doksat ve Doç. Dr. Oluş Arık.³⁵¹

Yine, kurulması planlanan *Atatürk İlkelerini Belirleme Komisyonu* için de, ocağın üye önerdiği, önerilen bu üyelerin ise şu isimlerden müteşekkil olduğu görülmektedir: Ord. Prof. Dr. Ömer Celal Sarç, Prof. Dr. Ercüment Kuran, Prof. Dr. Muharrem Ergin, Prof. Dr. Orhan Tuna, Prof. Şevket Raşit Hatiboğlu, Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, Prof. Dr. Turhan Tufan Yüce. Doç. Dr. Nejat Göğünç, Doç. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu ve Doç. Dr. Fikret Eren. Ayrıca komisyonun *şimdiki durumunda üye olarak bulunan, fakat komisyonun varmak istediği hedef bakımından çalışmalarında fayda mülahaza edilmeyen* beş isim bulunuyor. Bunlar: Prof. Suat Sinanoğlu, Prof. Enver Ziya Karal, Prof. Şevket Aziz Kansu, Hikmet Dizdaroğlu ve Kadri Kaplan³⁵² olarak sıralanmaktadır.³⁵³

3.TÜRK AYDINLAR OCAĞI TARAFINDAN MUHTIRA SONRASI YAPILACAKLARA DAİR RAPOR

Söz konusu yazının ilişiginde yer alan bir değerlendirme raporu daha da ilginçtir. Memleketin 12 Mart öncesinde ikinci bir *Vietnam* olmakla karşı karşıya kaldığı; bu vahim duruma milletin, siyasi ve sosyal kaderinin icabı olarak değil; tamamıyla zorla, ağır ihmal ve hatalarla getirildiği iddia edilmektedir. Cumhurbaşkanı ve kumandanların bu kötü gidişatı durdurma gayretine sistem ve mevzuatın mani olduğu belirtilmektedir. Bunalımın asıl sorumlusu olarak, değerlendirme raporunda, geriye kalan ne kadar sorumlu varsa, onlar gösterilmektedir. Çözümün bu doğrultuda sadece ordunun müdahalesi olduğu hususu bir kez daha belirtilen raporda; ordunun büyük Türk tarihinden gelen milli mirasın başlıca koruyucusu olduğunun altı çizilmektedir.

Ordunun, doğrudan yönetime el koymak yerine, sadece ağırlığını koymayı tercih etmesinin tamamen meşru olduğu hususunun gerekçeleri ise şöyle sıralanmaktadır: Kaynağını Atatürk'ten alan, ordunun politikadan ve sivil hayattan uzak durma çabası; demokratik parlamenter hayatta memleketin kat etmiş olduğu merhaleye kıyamamak; gerekli ıslahatı, bizzat işe muhalefeti de katarak yapmak. Diğer taraftan, dış dünyaya karşı memleketin demokratik idarede ısrar ettiğini göstermek ve muhtemel gelişmelere göre ordunun, koyduğu ağırlığın dozunu ayarlamak.³⁵⁴

Türk ordusunun müdahale tutkusu içinde asla bulunmadığı; bünyeyi sağlamlaştırdıktan sonra asli vazifesine dönmeyi hedeflediği; zorunlu geçiş devrinin sonunda, ordunun işinin başına

³⁵¹ [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/7-12; Fihrist No: 9009-1]

³⁵² MBK eski üyesi.

³⁵³ [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/7-12; Fihrist No: 9009-2]

³⁵⁴ "12 Mart Türkiye'yi Kurtarma Harekâtı Üzerine Bir Değerlendirme", [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/7-12; Fihrist No: 9009-4], ss.1-4.

dönmesinin şükranla karşılanması gerektiğinin belirtildiği raporda, bu sürecin uzamasının, orduyu da içine alan tehlikeler yaratacağı ifade edilmektedir. Buna mani olunması için işlerin süratle halli yoluna gidilmesi; *işlerin aşırı hukuki görünme çıkmazına itilmemesi; mevcut olağanüstü durumu unutarak, rejimin normal işleyişi devam ediyormuş gibi fazla tartışmaya mahal vermeyip, fikir hürriyeti sloganının cazibesine kapılmamak gerektiği*, ilginç bir biçimde savunulmaktadır.

Ayrıca ister siyasi parti, isterse çeşitli kurumlar olsun, harekâtın karşısında oldukları bilinen kesim, çevre ve şahısların direnmelerine imkân verilmemesi de savunulmaktadır. Bir taraftan askeri kanadın elini kolunu bağlayıp hareket alanını kısıtlarken, diğer taraftan sivil kanattan kaynaklanan başarısızlıkların askeri kanada mal edilmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Raporda enteresan bir öngörü de ileri sürülmekte; olası bir referandum da halkın, yapılan harekâtın arkasında olduğunun görüleceğinden söz edilmektedir.³⁵⁵

Raporda, sivil kanadın değişik unsurlarının 12 Mart Muhtırasına yönelik tutumlarının değerlendirilmesi de yapılmaktadır. Buna göre parlamento; asker kanada destek olmakta ve 12 Mart sonrası devreye iyi intibak etmektedir. Asker kanada verdiği destek memnuniyet verici; ülkenin çıkmazdan kurtarılmasına yardıma hazır bir görüntü sergilemektedir. Hükümetin *Nihat Erim* gibi vatanperver, bilgili, tecrübeli ve Atatürkçü bir başbakana kurdurulması isabetli bir tercih olarak görülmekte; ancak örtülü olarak *Erim*'in daha kuvvetli bir ekip kurması tavsiye edilmektedir.

Milletin böylesi bir devrede maneviyatının sağlam olması; adeta destanî bir havaya sokulması gerektiği belirtilmekte; böyle bir havanın yaratılmasına gayret edilmesi lüzumu varken, kimi bakanların kötümser bir tablo çizmelerinin engellenmesi istenmektedir. Genel olarak partilerin tutumu takdir edilmekteyse de; içlerinden bazılarının 12 Mart'ı eleştirmesi, düzenin sağlanması için yapılan gözaltı ve tutuklamalara karşı çıkarak, devletin istihbarat örgütünü itham etmeleri, harekâtın başarısını engelleyecek davranışlar olarak görülmektedir. Üniversite, basın, sendikalar ve TRT'ye sızmış olan yıkıcı unsurların sanki hiçbir şey olmamış gibi kaldıkları yerden devam ettikleri belirtilmektedir.³⁵⁶

Raporun sonraki bölümünde, Türkiye'de çarpışan fikirlerin bir özeti yapılmış. *Türkçülük*, Atatürk'le birlikte zafere ulaşan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini teşkil eden Türk milliyetçiliği olarak övülürken; *kozmpolit-hümanist* dünya görüşü: Emperyalist devletlerin diğer milletleri uyutmak için dayattığı bir görüş olarak takdim edilmektedir. *Marksist* dünya görüşü ise özellikle 1960'dan sonra yayılan ve 1968'de eyleme geçen, *Rusya*'nın memleket üzerindeki emellerini gerçekleştirilmesine vasita kılınan bir görüş olarak tanımlanmaktadır. *İslamcı dünya görüşünün* Atatürk'ün milliyetçi anlayışına zaten ters ve kabul edilemez olduğu; Türk milliyetçiliği dışında diğer görüşlerin benimsenmesinin milletin ölümü demek olacağı iddia edilmektedir. *Buna rağmen 12 Mart'ın sivil kanadı Türk milliyetçiliği anlayışına sahip*

³⁵⁵ "12 Mart Türkiye'yi Kurtarma Harekâtı Üzerine Bir Değerlendirme", [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/7-12; Fihrist No: 9009-4], s.5.

³⁵⁶ "12 Mart Türkiye'yi Kurtarma Harekâtı Üzerine Bir Değerlendirme", [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/7-12; Fihrist No: 9009-4], ss.5-7.

olanlardan değil; kozmopolit-hümanist veya Marksist kadrolardan seçilmiştir, görüşünün işlendiği raporda, askeri kanadın bu aksaklığı düzeltilmesi gerektiği belirtilmektedir.³⁵⁷

Türkiye'nin acil problemleri başlığı altında ise zararlı ve yıkıcı unsurların zararsız hale getirilmesi ve bir daha türemelerine imkân bırakılmaması sayılmaktadır. Zararlı unsurların sadece eli silahlı militanlar olmadığı; asıl meselenin bu unsurların yetiştiği kurumları temizlemekten geçtiği belirtilmektedir. Söz konusu temizliği yapmanın, bu unsurların pervasızca ortaya çıkmış olmalarından ötürü olanaklı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca yapılacak temizliğin yöntemleri sıralanmaktadır ki, geniş ve aşırı hürriyet ortamını yarattığı belirtilen 1960 sonrasında çıkan basın ve yayın organlarında yapılacak bir taramanın çok faydalı olacağı ifade edilmektedir. Devletin istihbarat dosyalarının içeriği; adli tahkikatların verdiği ipuçları, sonuna kadar takip edilerek tasfiye işlemi tamamlanmalı; *lakin normal bir devrenin şekilci hürriyet düzeni ve hukuk formalitesiyle ülkenin tedavi edilip sağlığına kavuşturulamayacağı gözden uzak tutulmamalıdır*, denilmektedir.

Yapılması gerekenler bunlar olması gerekirken, var olan sızmaların *Devlet Planlama Teşkilatı*'dan, *Atom Araştırmaları Merkezine*, *istişare kurullarından*, *reform komisyonlarına* kadar sürdüğünden şikâyet edilmektedir. Zararlı unsurların temizlenmesinin ardından, bir daha bu tip unsurların yetişmemesi için milli eğitim davasının dikkatle ele alınması gerektiği belirtilmekte; bunun için bir eğitim reformunda söz edilmektedir. Eğitimin Atatürk dönemindeki gibi milli olması gerektiği; Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanmaya başlanmış olan *1000 Temel Eser* serisi gibi yayın hamlelerinin yeniden başlatılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. 12 Mart sonrasında kurulan eğitim komisyonunun tekrar *Marksist* eğilimli şahıslardan kurulduğu şikâyetinin belirtildiği raporda, bu komisyon tarafından hazırlanan başka bir rapora atfen, eski, yıkıcı faaliyetlere temel oluşturacak esaslar sıralanmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığında kurulan *Atatürk İlkeleri Komisyonu* tarafından yerli yersiz, insan hakları vurgusunun yapılması karşısında; Türkiye'de bugün bir insan hakları meselesinin olmadığı, asıl tehlikenin: Türkiye'nin var olma veya yok olma meselesi olduğu belirtilmektedir.

Raporun en ilginç ve şaşırtıcı kısmı, tekliflerimiz başlığı altına verilmektedir. Kanunlardaki boşlukların, yapılacak değişikliklerle kapatılması; *üniversite* ve *TRT*'yle ilgili değişikliklerin biran evvel gerçekleştirilmesi; anayasanın değiştirilme şekli imkânlarının milli ihtiyaca uygun hale getirilmesi; sivil kanat ve idare mekanizmasının milliyetçi kadrolarla doldurulması kısmen makul karşılanabilir tekliflerden sayılabilir.

Asıl dikkati çeken teklifler bunlardan sonra başlıyor. *Üniversitelerde ve yüksek okullarda yeniden eski talim taburlarının kurulması*; böylece öğrencilerin maddi ve manevi disipline sokuldukları gibi, savaşa hazırlama bilgileri edineceği gerekçesiyle ileri sürülüyor. Asker ve sivillerden oluşacak karma bir milli eğitim komisyonu oluşturulması ilginç önerilerden bir diğeri.³⁵⁸ Teklifler bahsinin son maddesinin, en dikkat çekici olmasından ötürü aynen aktarılması gerekmektedir. *“Atatürk ve Mareşal Çakmak zamanında olduğu gibi, askeri okullara ancak Türk soyundan gelenlerin alınmasında sayılamayacak faydalar gördüğümüzü arz etmeliyiz. Herkesin*

³⁵⁷ “12 Mart Türkiye’yi Kurtarma Harekâtı Üzerine Bir Değerlendirme”, [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/7–12; Fihrist No: 9009–4], ss.7–10.

³⁵⁸ “12 Mart Türkiye’yi Kurtarma Harekâtı Üzerine Bir Değerlendirme”, [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/7–12; Fihrist No: 9009–4], ss.10–16.

askere alınması imkânının kalkacağı bir devreye girdiğimize göre, böyle bir tatbikatın hiçbir hukuki mahzuru olmayacaktır”.³⁵⁹

E.MUHTIRA SÜRECİNDE YAYGINLAŞAN ŞİDDET EYLEMLERİ

Türk siyasi hayatında, özellikle 1946–1972 yılları arasında *Nihat Erim* ismi, sıkça telaffuz edilenlerden biridir. DP’li yıllarda, bu partiyle arasındaki mesafeyi kendince ayarlaması; partisi CHP’nin iktidar partisiyle olan münasebetlerinde yumuşama devresine girdiğinde sertleşen; sertleşmeye başladığında ise yumuşayan bir karakter olduğu anlatılır.³⁶⁰ Muhtıracıların kendilerine bir başbakan ararken *Nihat Erim* ismi üzerinde uzlaşmaları manidardır. CHP içinde, İnönü’nün ömrüyle daimmiş gibi gözükken liderlik müessesesinin ele geçirilmezliği ortadayken, *Erim*’in veya başkasının düşlerini süsleyen başbakanlık ancak böylesine fevkalâde bir dönemde mümkün olabilirdi denilmektedir. *Erim*, gazeteciliğinin, siyasetçiliğinin yanı sıra devletler ve anayasa hukuku profesörüydü. Milletlerarası tanınmışlığının yanı sıra Fransız ve İngiliz dillerine de vakıftı. Belki de bu özelliklerinden ötürü partisinden istifa ettirilerek tarafsızlaştırıldı (!) ve *Sunay* tarafından hükümeti kurmakla vazifelendirildi.³⁶¹ *Kurtul Altuğ*, *Erim*’in bu göreve atanmasının arkasında neyin yattığını, 12 Mart’tan üç yıl önce yaşadığı bir olay vesilesiyle aktarmaktadır.

Bir gün, 1968’de kapımı birisi vurdu, açtım Fethi Akkoç eski Bursa Milletvekili, o zaman benim muhabirim. Geldi içeri “Ağabey, hayırlı olsun.” dedi, sonra çıktı. Allah Allah niye hayırlı olsun? Hiçbir şey yok ortada. Sonra Nihat Bey’i yolcu etti, gitti geldi. Dedi ki: “Kimle oturuyordum biliyor musun? Başbakan.” “Nereden biliyorsun? Ne Başbakanı ya, nasıl olur bu adam Halk Partisinde değil mi? Halk Partisi iktidarda değil ki Başbakan olsun.” “Onu Başbakan olmaya Amerikalılar ikna ettiler.” “Nasıl olur ya?” dedim. Dedi ki: “Benim... Bir albay var, kendisi Amerika’da tanınır. Bana dedi ki: ‘Yakında bir darbe olacak ve Nihat Erim Başbakan olacak.’” “Hadi ya sen de!” dedim. Aynen böyle. Deli misin, nesin ne darbe ihtimali var, ne şu var ne bu. Hakikaten onun dediği süre içerisinde, iki üç sene içerisinde 1971 muhtırası verildi ve hemen Nihat Bey, Başbakan oldu. Ben, Nihat Bey beni çağırdığı zaman buna hâlâ ikna olmuş değildim ama ne zaman ki Paşa... Yasakladı ve kabinesi içerisinde problemler çıkmaya başladı ve 13 bakanın 2’si AP’li bakan istifa etti, ondan sonra vaziyeti fark ettiğinde iş işten geçmişti, biz de işsiz kalmıştık.”³⁶²

Erim’in ilk hükümetini kurma çabalarının arkasında, askerlerin desteği kimi zaman örtülü, kimi zaman açık bir tehdide dönüşerek sürdü. Muhtıranın son maddesinin yönelttiği tehdit o kadar ürkütücüydü ki, *Demirel*, sağladığı desteği parlamentonun açık kalmasını sağlamak olarak açıklarken; İnönü ise “memleketi boşlukta bırakmağa niyetimiz yok” sözleriyle hükümete hem güvenoyu hem de bakan vermiştir.³⁶³ Birinci *Erim* hükümetinin en belirgin özelliği: zoraki bir koalisyonu andırmakla beraber, muhtıranın ruhuna uygun olarak partiler üstülük iddiasını

³⁵⁹ “12 Mart Türkiye’yi Kurtarma Harekâtı Üzerine Bir Değerlendirme”, [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/7–12; Fihrist No: 9009–4], s.16.

³⁶⁰ Metin Toker, **DP’nin Altın Yılları** (Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944–1973), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991, s.83 vd.

³⁶¹ Abdi İpekçi, “*Sunay’ın Formülü ve Partiler*”, **Milliyet**, 19 Mart 1971 (2. Baskı).

³⁶² Kurtul Altuğ’un 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.10–15.20].

³⁶³ **Milliyet**, 19 Mart 1971 (2. Baskı).

taşımakta oluşuydu. Kabinede önemli sayıda parlamento dışından üye bulunuyordu. *Beyin Takımı* olarak³⁶⁴ isimlendirilen kabinenin, bir an önce memleketin acil sorunlarına çözüm olacak icraatlara girişmesi bekleniyordu. Birinci *Erim* hükümetinin en önemli açmazı, daha kabine kurulurken ortaya çıktı. Dünya çapında şöhret yapmış Türk teknisyenleri birer ikişer ülkeye davet edilip bakan yapıldı ancak bunların yanı sıra *Ferit Melen*, *Sait Naci Ergin* gibi haklarında, reformlara engel olabilecekleri kaygısı olan şahıslar da vardı.³⁶⁵ *Demirel*, ara dönem hükümetleri hakkında şu yorumda bulunmaktadır:

*Beyin kabinesi geldi. Beyin kabinesi aslında siyaseti ihtardır. Siyasetçi aslında... Siyaset teknik bir mesele değildir. Teknik meseleyle siyaset yapmaya kalkarsanız, hiçbir şey yapamazsınız. Siyaset ayrı bir meseledir. Teknik meselesi sadece siyasetin yardımcısıdır. Teknik meseleyi önde götüren, arkadan siyaseti getiren olmaz. Ben kendim teknisyenim ama ben orada siyaset yaparken mühendislik yapıyor değilim ki. Mühendislik formasyonunun faydası vardır gayet tabii.*³⁶⁶

Erim'in, muhafazakâr üyelerden teşekkül eden zamanın parlamentosu karşısında, bir anlamda eli kolu bağlıydı. 7 Nisan 1971'de meclisten güvenoyu alan *Erim* hükümeti programı okunurken bizzat Başbakan tarafından sarf edilen cümleler, reform bekleyenlerin umutlarını kırdığı söylenmektedir. *Erim*, meclisteki AP, dolayısıyla *Demirel* faktörünün ne kadar önemli olduğunu belirten bir konuşma yaptı. Programın tatbikinde aşılacak güçlükler karşısında *Demirel*'in bir kez kendisine gelmesi halinde, gerekirse kendisinin yirmi kez *Demirel*'in ayağına gidebileceği şeklindeki cümleleri, *partilerüstü* olma iddiasındaki bir hükümetin kurulmadan yıkılmaya başladığının göstergesi olarak yorumlandı.³⁶⁷

1.ŞEHİR VE KIR GERİLLASI UNSURLARININ EYLEMLERİ

Hükümetin köklü reformlara girişeceği beklentisi, askeri zevatta hâkim olan düşünceye, özellikle 9 Mart'ta planlanan darbenin paramiliter unsurlarının içine düştükleri boşluk, fevri eylemlere girişmelerine neden olmuştur. Böylesine bir karmaşa içinde kendini bulan hükümet de orantısız ve ölçüsüz bir şiddetle karşılık vermeye başlayınca güvenliği sağlama telaşı, köklü reformlar yapma iradesinin önüne geçmiştir. Şehir ve kır gerillası taktiklerini kullanan paramiliter unsurların en çok tepki çeken eylemleri muhtıra henüz verilmemişken 11 Ocak 1971'de gerçekleştirilen bir *banka soygunu*, 4 Mart 1971'de ise 4 *Amerikalı* askerin kaçırılarak alıkonulması oldu.³⁶⁸ Kaçırılan askerlerin salıverilmeleri karşılığında 6 milyon lira fidye istenmiştir³⁶⁹ Eylemlerin liderliğini Türk solunun hâlâ sembol isimlerinden biri olan *Deniz*

³⁶⁴ "Erim: Genç beyinlerle çalışacağım", *Hürriyet*, 24 Mart 1971.

³⁶⁵ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye* (1945–1980), çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayın, 1994, ss.338–339.

³⁶⁶ 9'ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

³⁶⁷ Kurtul Altuğ, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, Ankara: Yedigün Yayınları, 1973, ss.37–38.

³⁶⁸ *Hürriyet*, 5 Mart 1971.

³⁶⁹ Aslında ilk adam kaçırma olayı; 15 Şubat 1971'de meydana geldi. Jimmy Ray Finley isimindeki siyahî bir Amerikalı çavuş kaçırılıp, yaklaşık 18 saat alıkonuldu. Bkz. "Ve nihayet Adam da Kaçırıldı", *Hürriyet*, 16 Şubat 1971.

Gezmiş yürütüyor ve arananlar listesinde başı çekiyordu.³⁷⁰ 17 Mart'ta Sivas'ın *Gemerek* ilçesinde yakalanan *Gezmiş*, istediği takdirde yüzlerce kişiyi vurabileceğini ancak bunu yapmadığını söylüyordu. Elleri bulunduran 4 Amerikalı rehineyi ise ailelerinin gazetede gördükleri resimleri sebebiyle duygulanarak bıraktıklarını ifade ediyordu. *Yusuf Aslan* ise yakalanmadıkları takdirde yurtdışına kaçacakları demecini veriyordu. Planlarını, *Yusuf*'un vurulması bozmuştu. Solun diğer liderlerinden *Sinan Cemgil*'in³⁷¹ ise *Malatya*'ya kaçtığı tespit ediliyordu.³⁷² *Gezmiş*'in arkadaşlarından *Hüseyin İnan* ise 23 Mart'ta yakalanmıştır.³⁷³ Adam kaçırma ve örgüte kaynak yaratma amaçlı soygunların devam etmesi üzerine 11 ilde bir aylık *sıkıyönetim* uygulamasına geçilmiştir.³⁷⁴

2.EFRAİM ELROM OLAYI

Sosyalist devrimci gençlerin hayallerini süsleyen ihtilâli çabuklaştırma gayreti, *İsrail Başkonsolos'u Efraim Elrom*'un kaçırılmasıyla birlikte en sert tepkiyi gördü. *Elrom*'un hayatına karşılık cezaevlerinde yatan arkadaşlarının salıverilmesini içeren talepler, beklenildiği reddedildi. *Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi*'nin (THKP-C)³⁷⁵ silahlı eylem kolu olan *Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu* (THKO) tarafından düzenlenen bu eylemin elebaşları, dönemin öğrenci gençliğinin popüler simaları olan: *Mahir Çayan*, *Ulaş Bardakçı* ve *Hüseyin Cevahir*'dir. Bu eyleme karşı, hükümetin tepkisi çok sert oldu. *Erim*'in, *Balyoz gibi tepelerine ineceğiz* cümlesi hareketin ve sonrasının nasıl bir biçimde bastırılacağı hususunda önemli bir ipucuydu. Lakin 23 Mayıs itibarıyla *Elrom*'un nerede olduğu hususunda henüz hiçbir haber de yoktur.³⁷⁶ Başkonsolosun eşinin eylemcilere yönelik sarf ettiği "*onu bana bağışlayın*" mesajına rağmen tüm yurttan ilân edilen sokağa çıkma yasağıyla birlikte *Elrom*'un sadece izine rastlandı³⁷⁷ ancak tedhişçiler erken davranıp konsolosu öldürdüler. Konsolosun öldürülmesiyle eylemciler, uzun soluklu bir takipten sonra, kurtulmak için girdikleri bir evin, *Sibel Erkan* isimli 14 yaşındaki kızını rehin alarak son pazarlık şanslarını da kullandılar, fakat çıkan çatışmada rehine kız sağ olarak kurtulurken, *Mahir Çayan* ise yaralı olarak ele geçirildi.³⁷⁸ Eylemin diğer zanlısı *Hüseyin Cevahir* ise hayatını kaybetti. *Çayan*, Başkonsolosu öldürenin, çatışmada hayatını kaybeden arkadaşı *Hüseyin Cevahir* olduğunu söyledi.³⁷⁹

Balyoz Harekâtını yürütenler, sol terör grupları üstüne yürürken sorunun kaynağında birkaç serüvencinin bulunmadığını, bu tip eylemleri azmettirenlerin kimi üniversite öğretim elemanları olduğu teşhisinde bulunuyorlar; bu doğrultuda ilk etapta yedi öğretim üyesi gözaltına

³⁷⁰ *Milliyet*, 11 Mart 1971.

³⁷¹ Sinan Cemgil, ünlü yazar ve çevirmen Adnan Cemgil'in oğluydu, kısa bir kovalamacanın ardından, o da Nurhak Dağlarında çıkan çatışmada hayatını kaybediyordu.

³⁷² "*Yakalandığı an oradaydık*", *Hürriyet*, 18 Mart 1971.

³⁷³ *Hürriyet*, 24 Mart 1971.

³⁷⁴ "*11 ilde sıkıyönetim ilân edildi*", *Akşam*, 27 Nisan 1971.

³⁷⁵ Söz konusu örgüt hakkında kısa ancak birinci elden bilgi veren şu makale önemlidir: Ertuğrul Kürkçü, "*THKP-C*", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, C-7, İstanbul: İletişim Yayınları, 1988, ss.2198-2199.

³⁷⁶ "*Elrom'dan haber alınamadı*", *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1971.

³⁷⁷ "*Erim: Haber aldık konsolos yaşıyor*", *Akşam*, 22 Mayıs 1971.

³⁷⁸ *Türkiye Gerçekleri ve Terörizm* (Beyaz Kitap), Ankara: Başbakanlığın Emri ile Bakanlıklararası bir Kurul Tarafından Hazırlanmıştır, 1973, ss.71-72.

³⁷⁹ *THKP-C* (doğuşu ve ilk eylemleri), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1987, ss.42-64.

alınıyordu.³⁸⁰ Önemli sayıdaki öğretim üyesi, yazar, gazeteci ve sendikacıya hapisane yolu gözüktü. Tutuklama ve gözaltılar öylesine yoğunlaştı ki, bizzat *Erim* bile, tutuklamaların bazılarının gereksiz olduğunu açıklıyor ve valilere tebliğ edilen bir genelgeyle daha dikkatli davranmalarını istiyordu.³⁸¹ Birçok ünlü isim döneme ilişkin olarak başlarından geçen trajikomik olayları ilerleyen yıllarda kaleme aldılar.³⁸² Gözaltına alınıp, tutuklananlardan biri olan *Mete Tunçay*, şunları söylemektedir:

*Sadi Koçuş,*³⁸³ asker kökenli bir üyesiydi. O “Balyoz harekâtı” diye bir şey başlattı ve birtakım liberal üniversite hocaları, aralarında Cahit Talas’ın, Bahri Savcı’nın, İstanbul’dan Tarık Zafer Tunaya’nın falan dâhil olduğu insanlar sanki Elrom’u kaçıranların büyükleriymiş gibi bir çeşit rehin bandıyla tutuklandılar. Bu Elrom işi de gayet karanlık bir şekilde bitti, Elrom ölü bulundu biliyorsunuz ama sonradan anlaşıldı ki bu kaçıran genç grubun başında bir gizli istihbarat görevlisi -bir yüzbaşı mı ne- genç bir çocuk var ve onu arkadaşları sonra infaz etmişler, öldürmüşler. Böyle karışık bir hikâyeye. Bu balyoz harekâtıyla, dediğim gibi, bir çeşit rehin almaya kalkıştı devletimiz. Ben o zaman daha genç bir doçenttim, o kadar önemli değildim rehin alınacak kadar fakat bana da bir kulp takıp bir çeviriden ötürü beni de tutukladılar.³⁸⁴

Baskın ve gözaltılar klasik hukukun emrettiği şekilde yapılmıyordu. Ülkede ilk kez işkence ve kötü muamele iddiaları, yüksek sesle dile getirilmeye başlandı.³⁸⁵ *Bedii Faik*, bu eylemlerin, yönetimi sertleşmeye ittiği kanaatinde olduğunu belirtmektedir:

*12 Mart geldi, devam etti, biraz hafif devam etmiştir. Ama işte Kızıldere olayları falan olmasaydı, İsrail Başkonsolosu Elrom’un öldürülmesi falan olmasaydı daha da kansız olabilirdi, daha da hafif olabilirdi, daha parlamentolu vesaireli olabilirdi ama olamadı, bazı hadiselerden dolayı.*³⁸⁶

Bu arada kabinede de huzursuzluk vardı; on bir bakanın istifa edeceği söylentisi yayılmaya başladı; söylenti kısa sürede gerçeğe dönüştü. Toplumun üstüne karabasan gibi çöken tedirginlikle birlikte kamuoyunun beklentilerini karşılamaktan aciz bir hükümet görüntüsü vermeye başlayan *Birinci Erim hükümetinin* ömrü tükenmeye başlıyordu.³⁸⁷ Hükümetin istifası üzerine³⁸⁸ muhtıranın doğrudan müdahaleye dönüşüp dönüşmeyeceği sorusu hemen herkesin

³⁸⁰ “Dün de 4 Profesör, 3 Doçent olmak üzere 7 öğretim üyesi gözaltına alındı”, *Akşam*, 22 Mayıs 1971.

³⁸¹ “Erim: Gereksiz tutuklama yapıldı”, *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1971.

³⁸² Birer örnek olması açısından bkz. Uğur Mumcu, *Sakıncalı Piyade*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1977; Sevgi Soysal, *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*, Ankara: Bilgi Yayınevi, ty. Baskın Oran, *Nerde O Eski Mapushaneler*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991.

³⁸³ Tutanakta sehven Sadi Koçer olarak geçmiştir; biz düzelttik.

³⁸⁴ Prof. Dr. Mete Tunçay’ın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.42–13.00].

³⁸⁵ O dönemde gözaltına alınanların kendi anlatımlarıyla gördükleri işkenceler hakkında bkz. Güner Samli, *İşkence* (Yaşar Kemal’in Önsözüyle), İstanbul: Tan Yayınları, 1973.

³⁸⁶ Bedii Faik’in 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.30–13.15].

³⁸⁷ Sunay, hükümetin istifa etmesini gerektiren bir durum olmadığını belirttiği Erim’in istifasını kabul etmemiş; bunu da mevcut hükümete parlamentonun, TSK’nin ve kamuoyunun güvenine bağlamıştır. Erim, bu cevap karşısında istifasını geri alarak göreve devam kararı almıştır. Bkz. **Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin** 27 Ekim 1971 tarihli bildirisi [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi, Yer No: 5/5–21; Fihrist No: 6288–1]. Hemen ertesi gün ise Cumhurbaşkanlığından parti liderlerine birer davet gönderildiği anlaşıyor. Bkz. **Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin** 28 Ekim 1971 tarihli bildirisi [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi, Yer No: 5/5–21; Fihrist No: 6288].

³⁸⁸ “Çankaya’da 3 saat 45 dakika süren toplantıdan sonra Erim hükümeti istifa etti”, *Cumhuriyet*, 27 Ekim 1971.

aklına geliyor; *Demirel*'e yeniden başbakanlık verilip verilmeyeceği sorusuna muhatap olduğunda *güldürmeyin beni* şeklindeki cevabıyla ünlü olan *İsmail Arar*,³⁸⁹ bunun muhtıra sahiplerinin bileceği iş olduğunu belirtiyordu.

3.KIZILDERE OLAYI

Erim Hükümetinin ikincisi de beklentilere cevap vermekten uzaktı. Kabinede görev alan AP'li bakanların fazlalığı, *Erim*'in *Demirel*'e verdiği ödünlere rağmen karşılığında beklediği desteği bulamaması; *CHP*'lilerin bu hükümetle AP hükümeti arasında hiçbir fark göremediklerini ileri sürmeleriyle sonuçlandı. İkinci *Erim* hükümeti de böylece 17 Nisan 1972'de istifa etti.³⁹⁰ Şehir gerillası faaliyetleri de azalacağına artıyordu. *Elrom* cinayeti sanığı *Mahir Çayan* askeri cezaevinden, bir grup arkadaşıyla birlikte tünel kazarak kaçmayı başarmıştı.³⁹¹ Firardaki *Çayan* bu kez, idam cezaları ile tecziye edilen *Deniz Gezmiş*, *Yusuf Aslan* ve *Hüseyin İnan*'ın salıverilmeleri için koz olarak kullanılmak üzere *Ünye*'deki NATO üssünde çalışan ikisi *İngiliz*, biri *Kanadalı* olmak üzere üç teknisyeni, arkadaşlarıyla birlikte kaçırmıştır.³⁹²

Şimdiki adı *Ataköy* olan *Niksar*'ın *Kızıldere* köyüne gelerek köy muhtarının evinde mevzilenen *Çayan* ve ekibi burada kuşatılıyor; 30 Mart 1972'de çıkan çatışma sonucunda *Ertuğrul Kürkçü* dışındaki, yukarıda isimleri sıralananlara ilaveten, gruba köyde dâhil olan: *Sinan Kazım Özüdoğru*, *Sabahattin Kurt*, *Ömer Ayna* ve *Saffet Alp* de hayatlarını kaybediyorlardı.³⁹³ Olayda dahli bulunduğu gerekçesiyle ünlü aktör ve yönetmen *Yılmaz Güney*'in de nezaret alındığı basında yer alan haberlerden biri olarak göze çarpmaktadır.³⁹⁴ Rehinelere ise sağ olarak kurtulamadıklarının belirtilmesi gerekiyor. Terör eylemlerine girişenler hakkında dönemin siyasi işlerden sorumlu Başbakan yardımcısı *E. Kur. Alb. Sadi Koçaş* tarafından sarf edilen “*gerekirse makabline şamil kanun çıkarırız*” sözleri de büyük tepki uyandırmıştır. *Koçaş*'ın teröristlere gözdağı vermek için bu şekilde konuşmak zorunda kaldığı belirtilmektedir.³⁹⁵ Olaydan sağ olarak kurtulan tek isim olan Mersin milletvekili *Ertuğrul Kürkçü*, hadiseyi şu şekilde anlatmaktadır:

Bizi Kızıldere'ye getiren sürecin başında biz Kızıldere'ye gideceğimizi bilmiyorduk. Biz Ankara'da güvenlik güçlerinin, diktatörlüğün takibinden kaçabilmek için bizim bulabildiğimiz son sığınaktı Karadeniz. Orada 1969-70'deki fındık üreticilerinin eylemlerinden beri gelen ilişkilerimiz vardı yerel devrimcilerle. Ankara, İstanbul, İzmir, Adana'daki dayanaklarımız takip ve tevkifat yoluyla çökertilince geri kalanlar, biz irtibatlarımızı kopartıp Karadeniz'e geçerek

³⁸⁹ Sırrı Yüksel Cebeci, “*Demirel ve polemik*”, *Tercüman*, 2 Şubat 2006.

³⁹⁰ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye* (1945–1980), çev. Ahmet Fethi, s.353

³⁹¹ “*Mahir Çayan ve 4 arkadaşı askeri cezaevinde günlerce uğraşıp karyola demiri ile 15 metre tünel kazıp kaçtılar*”.

Günaydın, 1 Aralık 1971.

³⁹² Çayan'la birlikte bu eyleme girişenler şunlardı: Ertuğrul Kürkçü, Hüdayi Arıkan, Cihan Alptekin, Nihat Yılmaz, Ertan Sarıhan ve Ahmet Atasoy. Hayatlarını kaybeden bu 10 şahsın isimlerinin kamusal alanlara verilmesi gerektiği; bu isimlerin emperyalizmin güdümündeki Türkiye'nin bağımsızlığı için mücadele eden devrimciler oldukları savıyla meclise verilen bir teklif için bkz. **TBMM Cumhuriyet Halk Partisi Grup Başkanlığının** 02.04.2012 tarih ve 303 sayılı yazısı.

³⁹³ “*Üç masum İngiliz'i öldüren şakiler ölü ele geçtiler*”, *Hürriyet*, 31 Mart 1972.

³⁹⁴ *Hürriyet*, 28 Mart 1972.

³⁹⁵ Altuğ, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, s.66 vd.

kendimizi hem güvenliğe almak hem de Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamdan kurtulmaları için bir hamle yapmadan bu idamları seyretmemek için orada, Ünye’de bulunduğunu bildiğimiz radar üssündeki -o zamanki adla adlandırmamızla- ajanları almak için gittik fakat olaylar bizim kabiliyetlerimizden daha hızlı gelişti, çok büyük bir hızla Deniz’lerin idamı Yargıtay’da onaylandı, Meclisin önüne geldi, Meclis onayladı ve biz orada tam olarak kendi yerimize yerleşememişken harekete geçmek zorunda kaldık 26 Mart günü çünkü 26 Mart akşamı Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı, infazlar için darağaçlarının kurulduğuna dair bir bildiri yayınladı. Bunun üzerine biz, 26 Mart gecesi Ünye’de NATO üssünde çalışanların kaldıkları bir apartmana girerek onları rehin almak üzere harekete geçtik fakat o akşam başarılı olamadık çünkü bizim aracımız yoktu, onlara ait olan bir araç ile gerçekleştirebilirdik eylemi ancak o araç da çok uzun süre görünmedi, tam biz harekete geçmeye çalıştığımız sıra teravîh namazından insanlar çıkıyorlardı, o nedenle de akamete uğradı ve ertesi güne bıraktık. Ertesi gün yani bu 25–26 Mart herhâlde işte 25 Mart gecesi, 26 Martta ertesi gün. Biz orada iken haber aldık ki Ünye ve Fatsa’ya Ankara’dan komando birlikleri sevk edildi, bizim orada olduğumuza dair istihbarat alındı, Fatsa’daki arkadaşlarımız daha sonra “Terzi Fikri”³⁹⁶ olarak bilinen Fatsa Belediye Başkanı olan arkadaşımızın gözaltına alındığını öğrendik, avukatların gözaltına alındığını öğrendik ve şu ikilemle karşı karşıya kaldık: Aslında, daha önceden Kızıldere’ye saklanmaları için gönderdiğimiz arkadaşlarımızın yanına Deniz’lerin kurtarılması için takas edilmek üzere rehine alarak gitmekten başka bir yol kalmadı. Bunu aramızda tartıştık. Uygun olduğunu düşünenler oldu, düşünmeyenler oldu. Netice olarak buna karar verildi. Biz o akşam, işte, daha sonra çatışmada ölen Nihat Yılmaz arkadaşımız -aramızda tek şoförlük bilgisine sahip olan oydu- o gitti araç orada mı baktı, eğer oradaysa şapkasını çıkartarak evin önünden geçecekti, şapkasını çıkarttı, onun üzerine biz gittik eve, bir arkadaşımız subay kıyafeti giymişti Hüdaî Arıkan.³⁹⁷ Ankara’dan makamlardan geldiğini kendi, önemli bir şey konuşacağımızı söyleyerek kapıyı açtırdık içeri girdik, herkesi teslim aldık, aralarından 3’ünü³⁹⁸ rehin alarak araca koyup Kızıldere köyüne gittik. O süre içerisinde, bizim bu faaliyetimizden, Kızıldere köyüne gittiğimizden kimsenin haberi yoktu, dolayısıyla burada bir hani ihbar o aşamada söz konusu değil fakat tabii, bu komando birlikleri, kontrgerilla ekipleri orada bize yardımcı olanların üzerine çöküp işkenceye başlayınca daha önce Kızıldere köyüne giden üç arkadaşımızı oraya götüren kamyonu kılavuzluk eden bir insan, aslında tam olarak ne sorduklarını da bilmeden ama o köye insanlar götürdüğünü söylüyor ve onları ağıllara kadar götürdüğünü söylüyor. Bu bilgi, sorgulamalar sonrasında, bizim köye varmamızdan sonra ele geçmiş oluyor. Bu takip yoluyla Kızıldere köyüne ulaştılar. Biz de rehinelere birlikte köye vardığımızda sabah gün ağarmak üzereydi, arabayla çıkmadık, arabayı iki arkadaşımıza, Nihat Yılmaz ve Ertan Saruhan’a verdik, onlar başka bir yere gidecekler, mümkünse Yeşilırmak’a devirecekler arabayı ve Ankara’ya gideceklerdi ancak onlar daha uzağa gitmeden Tokat çıkışında arabayı bırakıp tekrar geri bizim

³⁹⁶ 12 Eylül öncesindeki Fatsa olayları esnasında da bu ilçenin belediye başkanı olan “Terzi Fikri lâkaplı Fikri Sönmez’in belediye başkanlığında uygulanan mini bir Sovyet deneyimi olarak nitelendirilen yönetim biçimi karşısında devlet otoritesini temsil edenlerin duyduğu tedirginlik had safhadaydı. Fatsa, solun gözündeki kurtarılmış bir bölgeydi”. Bkz. Cengiz Sunay, **Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri** (27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası), Ankara: Orion Kitabevi, 2010, s.238.

³⁹⁷ Karacı üstegmen üniforması, bkz. Uğur Mumcu, **Çıkmaz Sokak**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1979, s.14.

³⁹⁸ Kaçırılan rehinelere milliyet ve isimleri şunlardır: Kanadalı John Stuart Law; İngilizler Gordon Bonner ve Charles Lawrance Turner. Bkz. Mumcu, **Çıkmaz Sokak**, s.54.

yanımıza gelmişler. Araba bulundu. Dolayısıyla bizim hangi yarıçaptaki bir alan içerisinde olabileceğimize dair pek çok belirti ortaya çıkmış oldu.

Daha sonra sorgular sırasında işte, bana hani bizi nasıl bulduklarını anlatırken övünerek işte Land Rover'ın karda bıraktığı izleri de gördüklerini, topçu uçağından, söylediler ama bu doğru mudur, değil midir onu bilmiyorum. Netice olarak bizi kendi irtibatlarımızın işkenceye dayanamayarak çözülmüş olması ele verdi ve o ağıllara geldiklerinde... Biz de sabaha karşı köye vardığımız için akşama kadar beklemek üzere o ağılda kaldık, konserve ve sigara izmaritleri ve artıkları orada müşahede edilince köyde olduğumuza dair kanaat uyanıyor, köyün etrafı çevreleniyor. Tabii, biz bir gece önce Niksar civarındaki hareketlilik hakkında bilgi sahibi olmuştuk, o evi terk etmek istiyorduk fakat tanıdığımız bir çevre değildi, hiçbir dayanağımız yoktu, köylüleri de tanıımıyorduk, aslında bizi evinde barındıran insanı da tanıımıyorduk. O, üç arkadaşımızı saklayacak diye işte, hatır gönül ilişkisi içerisinde onları almıştı, biz eve girince, bir anda evin içerisinde işte, biz 14 kişi olduk rehinelerle birlikte. 11 kişi biziz, 3 de rehine 14 kişi. Ev ahalisi de vardı 5-6 kişi yani 20 kişi, üç odalı bir evin içerisinde, olacak gibi değil. Ev sahibi tedirgin oldu, işte o da istiyor biz gidelim fakat nasıl gidelim? Evden çıkamadık o gece. Ertesi gün işte bize at bulacaktı, biz onunla gidecektik fakat o da başına gelecekleri anlamış, işte bir kâğıt yazmış işte "Evime zorla girdiler." diye, vermek için. Sabaha karşı -işte biz nöbet tutuyoruz- yani gün ağardığında bir arkadaşımız şey yaptı yani "Askerler geliyor." dedi, baktık hakikaten 2 asker eve doğru geliyor, biz daha yukarıdan bakıyoruz ve diğerleri de sürünerek evin etrafını kuşatma altına alıyorlar. Bunun üzerine ev sahibine dedik ki "Ya, git bak, ne oluyor?" zaten kapıyı çaldı askerler. O evden çıktı, bir daha da eve geri dönmedi. Askerlere teslim olmuş, mektubu da vermiş. Biz tabii, bunu bilmiyoruz. Biz kendi kaldığımız odanın da kapısını kapatıyoruz ve uzun süre yani işte, 15-20 dakika ses gelmeyince çıktık evin içine baktık, işte dışarıdan da sesleniyorlar megafonla. İşte 12-13 yaşlarında bir çocuk daha küçük 2 çocuğu almış camdan gösteriyor, işte dışarıdan resim çekiyorlar besbelli. "Vay vay vay çocukları da rehin almışlar." falan diye laflar geliyor.

Ben anladım ki şey, hani mizansen kuruluyor, çocukları evden kovaladık, evin işte içerisinde, kapıları tahkim ettik erzak çuvallarıyla yani çatışma anı geliyor, onu anladık. Bize telkin edildi yani işte "Teslim olun, etrafınız sarılmıştır." falan diye ancak görüştük "Hayır, teslim olmayacağız." dedik. Bunun üzerine, işte kuşatmaya alındı ev, birkaç kere işte "Görüşmek istiyoruz." dediler. Bu, işte, toprak damlı bir ev fakat bir kiremit çatı da örtülmüş üzerine. O çatıdaki kiremitleri kırarak dışarıyı görüyoruz, insanlarla konuşuyoruz. Helikopterler inip çıkmaya başladı.³⁹⁹

En son yani çatışmanın başlayacağı anda şöyle bir talep oldu, dediler ki: "İçinizden biri çıksın görüşmek istiyoruz." Daha önce de bu İngilizleri görmek istemişlerdi, o zaman ben çıkartmıştım çatıya. Mahir "Bunlarla bir görüş, ne istiyorlar?" diye söyleyince ben de çıktım yukarı, çatıdan başımı çıkarttım, bir anda askerlerin makineli tüfek yuvalarına doğru girmeye başladıklarını, insan hareketlerinin yani insanların siperlere yatmaya başladıklarını görünce tedirgin oldum, geri çekildim. Ben tam geri çekilirken peş peşe herhâlde iki el silah sesi geldi. Şimdi tahmin ediyorum ki -yani daha sonraki bilgilerimden de- bu bir keskin nişancı atışıydı

³⁹⁹ Ertuğrul Kürkçü'nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 10.30-12.06].

yani onlar Mahir'in çıkacağını ve bizi başsız bırakacaklarını onu vurarak düşünmüş olmalı ki öyle ateş ettiler fakat o tutmadı ama hemen arkasından makineli tüfek ateşi başladı, biz kendimizi çatıya açılan delikten aşağıya attık, en son Mahir kalmıştı, onun kafasından vurulduğunu ben, aşağı düşünce anladım. Ondan sonra biz de işte dışarıya doğru ateş ettik fakat biz hedef göremiyoruz, zaten atış menzilinin dışında duruyorlar, bizim kimseye bir zarar vermemiz söz konusu olmadı, bütün çatışmadan 1 asker eli yaralanarak çıkmış, orada başka bir zayıyat yoktu. İşte, bu makineli tüfek atışından sonra bir ateş kesildi. O arada İngilizler hayatlarını kaybettiler. İşte, 2 Kanadalı 1 İngiliz'di ya da tersiydi, şimdi çok iyi hatırlayamayacağım. Ondan sonra bize denildi ki "Ateşi kesin." zaten ateş kesilmişti. Bir bekleme süreci başladı fakat biz anladık ki eve saldırı kaçınılmaz. İşte giriş kapısını çuvallarla tahkim ettik. Evin ateş geçirmeyen tek yeri ortadaki koridor çünkü kerpiç olduğu için duvarlar makineli tüfek ateşiyle delik deşik olmuş. Arkadaşlar o kapının girişine oturdular, ben de eve girilmesi ihtimali olan bir başka geçiş var arkada samanlıktan, helâdan geçerek eve doğru gelen bir yol var orayı tahkim ettik çuvallarla, ben de orada bekliyorum işte ve şey başladı, işte bir Saffet bizim aramızda, o teğmen, hava kuvvetlerinden yani onun deneyimi var diye, dedik "Nedir bu?" dedi "Havan atıyorlar." İşte bir patlama oluyor ondan sonra bir süre sonra evin yanında, önünde patlamalar oluyor, sonunda evi buldu yani hedefi buldular ve eve doğru atış gelince arkadaşlar da ellerindeki el bombalarının pimlerini çektiler, ben de ön tarafta siper aldım işte oradan artık bu bombalama kesilir, eve girerlerse karşılık verilecek fakat şey daha uzun sürdü yani tam olarak sayısını bilemiyorum, 10'a yakın bu roketatar ya da havan topuyla atış oldu. Arkadaşların bulunduğu bölüme sonuncusu geldi ve topluca bir infilak oldu, ben kendimi yere yapıştırdım. Hemen arkadaşların yanına koştum, bombalamalar devam ediyordu. Aralarından hiç kimsenin sesi... Yanıt alamadım çağrılarıma. Bunun üzerine ev çökecek diye yan tarafa geçtim, orada işte bir orta direği var saman deposunun, onun arkasına siper aldım ve bekliyorum fakat bir süre sonra içeriden silah sesleri kesilince ya da bir karşılık alamayınca bunun üzerine eve girmeye karar vermişler. Tahmin ediyorum ki, daha sonra iddianameden gördüğüm, bir şekilde kendi olanaklarıyla evin içini de dinlediklerini anlıyoruz. Eve girmeye karar vermişler. Ben o samanların arasında büyük orta direğin gerisinde beklerken eve yakın olan geçiştten içeri 2 kişi girdi ve işte birisi dedi ki: "Ya, samanların arasına girmiş olabilirler, çatıya çıkmış olabilirler." Öteki de dedi ki: "Ya, yangın çıkar diye girmezler, sen yine de bir tara." Taradı, benim dizlerimin altından geçti mermiler ve derhâl içeri girdiler. Birisi bağıırıyordu işte "Var mı lan canı bağışlanacak?" diye fakat tabii ki bence -ben o bölümü görmüyorum artık- öyle bir yanıt yoktu fakat daha sonra ben yakalandıktan sonra beni yakalayan askerler dediler ki: "Saffet Alp sağdı yani yaşıyordu, konuşmak istiyordu ancak onu alnından vurdular." Bana böyle söylendi fakat o askerin adını hatırlamıyorum, o zaman bir görevli astsubaydı. Saffet'in kardeşi Fikret Alp, yıllardır bu meselenin aydınlanmasını ister, bunun için çaba gösterir fakat bir sonuç bugüne kadar almadı.⁴⁰⁰

Şimdi, benim buradan hâlâ fark edilmemiş olmamın sebebini tabii ki daha sonra ben anladım. Ev sahibi evdekilerin sayısını 13 olarak bildiriyor. 10 tane bizden var, 3 tane de rehine var. Hâlbuki biz 11 kişiyiz. Onlar evde 10 ağır yaralı ya da ölü bulunca herkesi ele geçirdiklerini düşünüyorlar. Benim onlar arasında olmayabileceğimi düşünmedikleri için birini bana

⁴⁰⁰ Ertuğrul Kürkçü'nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 10.30–12.06].

benzetmeye çalışıyorlar ve Nihat Yılmaz'ı bana benzetmişler. Nihat Yılmaz da o zaman arananlar listesinde yok. O, ne olduğu ve kim olduğu bilinen yani kayıtlara geçmiş bir arkadaşımız değil ve Nihat Yılmaz...

Şimdi, yani bana doğru hiç kimse yönelmediği için onu kullanmak zorunluluğu da doğmadı ve ben bekliyorum yani zaten gelecekler diye fakat bir türlü gelmiyorlar çünkü anlıyoruz ki onlar, orada beni ölü bulduklarını düşünüyorlar ve zaten o akşam ilan edilmiş bu. Babam işte bunu haber alınca yola çıkıyor yani oğlunun cenazesini almak için. Daha sonra hani, babamla konuştuğumda bana anlattığı: Nihat Yılmaz'ın cenazesini ona vermek için çok ısrar ediyorlar, o da diyor ki: "Hayır, bu benim oğlum değil." "Ya nasıl değil senin?" Onlar bunun gerçek olabileceğine yani benim ölmemiş olabileceğime inanmıyorlar, babamın onları kandırmaya ya da bu ölümü kabul etmemeye çalıştığını düşünüyorlar. Babam direniyor, çok zorluyorlar, tehdit ediyorlar. Bunun üzerine eve "Bir kere daha eve bakın." diye Niksar Jandarma Komutanlığından bir müfreze yolluyorlar. Belki de benim bugün hayatta olmamın nedeni kontrgerillacıların değil de o sıradan jandarma müfrezesinin köye gelmiş olmasıdır çünkü onlar olmuş olsaydılar herhâlde diğer arkadaşlardan bana farklı davranmazlardı fakat ötekiler usulen bir arama yaptıklarını düşünüyorlardı hatta ben onlar gelince iyice gizlendim, komutanın sesini duyuyorum, diyor ki: "Karıştırın da aradığımız belli olsun." yani sonradan "Aradınız mı, aramadınız mı?" derlerse hani bir şey olsun diye. Sonra da bir asker geldi, bir yabayı bana tam saplıyordu ki olduğum yere, ben doğruldum, o yabayı attı kaçtı. Çağırdı, dışarıdan dediler. "Çık, teslim ol." ben de bıraktım silahı, çıktım. Şimdi, benim yakalanmam böyle oldu.⁴⁰¹

Kürkçü ve grubunun, yabancı teknisyenleri kaçırma planı öncesinde daha ses getirici bir eyleme girişmeyi düşündükleri; bu sebeple, AP lideri Süleyman Demirel ismi üzerinde durduklarını; kendisiyle Niğde Kapalı Cezaevinde, merhum Uğur Mumcu'nun yaptığı bir mülakatta anlatmaktadır.⁴⁰² Bu hususun bir kez daha sorulması üzerine Kürkçü, şu cevabı vermektedir:

Evet, biz bunu düşündük fakat buna gücümüz ve imkânımız yetmedi. Hem iyi korunuyordu hem de biz onun için yeterince donanımlı değildik fakat tabii bununla ilgili bir tane anekdot daha önce de başka yerde anlatmıştım, ben sorgudayken o zaman, şimdi hayatta mı değil mi bilmem, MİT'çi İstanbul Bölge Başkanı Eyüp Özalkuş bana dedi ki: "Ya, madem Demirel'i kaçıracaktınız -siz hiç siyasetten anlamıyorsunuz- bize bir haber uçursaydınız bir şekilde biz korumayı kaldırırdık." Yani Demirel'den kurtulmak istediklerini ima ediyor fakat bunun ben tamamen bir şaka olmadığını ben de bir fantezi olmadığını... Böyle bir zihniyetin, böyle bir düşüncenin ortada olduğunu şuradan da tahmin ettim ki, mesela Gürler'in Cumhurbaşkanı seçilmesine Demirel itiraz ettiğinde Demirel'in evinin etrafındaki korumalar kaldırılmıştı. Yani demek ki bir Demirel'in başına bir şey gelsin isteği onun rakipleri arasında vardı besbelli fakat biz onu başaramadık. Bizim de bunu yapmak istememizin sebebi Meclisteki oyların sahibi o olduğu için hani arkadaşlarımızın idamı için oy kullanmamaya arkadaşlarını teşvik edeceğini, bunun sağlamak için bir çare olduğunu düşündüğümüzden.⁴⁰³

⁴⁰¹ Ertuğrul Kürkçü'nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 10.30–12.06].

⁴⁰² Mumcu, Çıkmaz Sokak, s.54.

⁴⁰³ Ertuğrul Kürkçü'nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 10.30–12.06].

4.GEZMİŞ, İNAN VE ASLAN'IN İDAMI

THKO örgütü ile ilgili davaya 16 Temmuz 1971'de başlanmış, karar 9 Ekim 1971'de belli olmuştur. İdam kararları 10 Mart 1972'de TBMM'de 53 ret ve 6 çekimsere karşı 238 oyla onaylanmıştır.⁴⁰⁴ Meclisteki görüşmelerden sonra bu konu Senato gündemine gelmiştir. Senato Araştırma Komisyonu:

“Deniz Gezmiş ile Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın; Türkiye Cumhuriyeti Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun tamamını veya bir kısmını tağyir, tebdil veya ilgaya ve bu yasa ile teşekkül etmiş olan TBMM'ni iskata veya vazifesini yapmaktan men'e cebren teşebbüs etmek suçlarını işlemiş bulundukları anlaşılmış olduğunu”, bu nedenle idam cezasına çarptırılmaları gerektiği yönündeki raporunu Meclis'e sevk etmiş ve kabul edilmiştir.. 23 Mart 1972'de kararın Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmasının ardından CHP, Anayasa Mahkemesine başvurmuş, yasanın usulden bozulması talebinde bulunmuştur. 6 Nisan 1972'de Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın idamlarını öngören yasaya CHP'nin itirazı kabul edilmiş, Anayasa Mahkemesi 3 idamla ilgili yasayı iptal etmiştir.⁴⁰⁵ Mahkemeye göre yasa Meclisten, Anayasa'nın 85. maddesine aykırı biçimde çıkarılmıştır. 24 Nisan 1972'de toplanan Meclis, 2 çekimser, 48 ret oyuna karşı 273 oyla idamları "tekrar" kabul etmiştir.⁴⁰⁶

Senatonun da kararı onaylamasıyla 6 Mayıs 1972'de Gezmiş, İnan ve Aslan hakkında idam kararları Ankara Cebeci Sivil Kapalı Cezaevi'nde yerine getirilmiştir.⁴⁰⁷

Kurtul Altuğ, idamlar ve Nihat Erim arasındaki ilişkiyi şu sözlerle aktarmaktadır:

Burada tarihî belgeler vardır ve bunların hepsi 12 Marttan itibaren yani 12 Mart Hükümetinin kuruluşundan itibaren, bizim ayrılışımıza kadar 11 değişik bakanın, yani 11 tanesi dışarıdan tayin edilmişti, reformcu bakan diye. O reformların hiçbirisinin nasıl yapılamadığını, neden yapılamadığını... Biz ayrılmak zorunda kaldık. Ondan sonrasını bilemiyoruz. Tabii, bir sonra Ferit Melen gelmiştir. Ben Ferit Melen meselesini, Nihat Bey'e yakın dostum olduğu için, sorduğum zaman bana dedi ki: “Ben hayatımda, bir Anayasa hukuku profesörü olarak, insan asacak adam değilim. Onun için onlara bunu tavsiye ettim.” “Kimi tavsiye ettiniz?” dedim. “Ferit Melen'i” dedi ve ondan sonra, hatırlayacaksınız, bugün çok tartışması yapılan Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının asılması kararı Meclisten geçti ve o kararı uygulayan Başbakan da Sayın Ferit Melen'dir.⁴⁰⁸

İnfazların gerçekleştirildiği gün Jandarma Genel Komutanı Kemalettin Ekin'e bir suikast girişiminde bulunuldu. Eken ve yaverinin yaralı olarak kurtulduğu suikastta bir er hayatını kaybediyordu.⁴⁰⁹ İşin daha trajik tarafı: İdamların infaz edilmesi sonrasında tutulan zabıta, İnan ve Aslan'ın 25 dakika içinde öldükleri, Gezmiş'in ise 50 dakika boyunca ipte kaldığı

⁴⁰⁴ **Milliyet**, 11.3.1972, s.1.

⁴⁰⁵ Anayasa Mahkemesi Kararları, **Resmi Gazete**, 24.7.1972, No:14255.

⁴⁰⁶ **Milliyet**, 25.4.1971, s.1.

⁴⁰⁷ **Milliyet**, 7.5.1972, s.1.

⁴⁰⁸ Kurtul Altuğ'un 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.10–15.20].

⁴⁰⁹ “Üç kişinin idamı Ankara Merkez Cezaevinde aynı sehpa ve birbirlerinin peşi sıra infaz edildi”, **Yeni İstanbul**, 6 Mayıs 1972. “Kalkın Ey Ehl-i Vatan”, **Yeni İstanbul**, 6 Mayıs 1972.

anlaşılmaktadır. Bu durum, *Gezmiş*'in idamının sorunlu ve acılı olduğu iddialarına geçerlilik kazandırmaktadır.⁴¹⁰ Türk solunun sembol isimleri haline gelen bu üç gencin idamı, bugün bile hâlâ arkasından ağıt yakılan bir hadisedir.⁴¹¹ *Demirel*, idam kararları karşısındaki tavrının eleştirisine karşı şunları söylemektedir:

Bu 3 çocuğun asılması hikâyesi. Bu talihsiz bir olay. Yalnız, orta yerde mahkeme kararı var, orta yerde Meclis kararı var, orta yerde Türkiye Büyük Millet Meclisi, orta yerde Cumhurbaşkanının imzası var. Yani bütün hukuki lâzımler var. Meclisteki durum da şudur: Evet, bir kısım kimseler rey vermiştir, bir kısım vermemiştir. 277 “evet”, kaynağına göre, 56 mı ne “hayır” 277 oy var. O günkü günleri düşünüyorum.⁴¹² O günkü günler içerisinde banka soyuluyor, adam öldürülüyor, yol kesiliyor, çok tedirginlik var Türkiye’de. “Buna bir şey yapmıyorsunuz.” diye gelmiş, bizim hükümetimiz yok orta yerde, biz hükümet değiliz. Hükümet devam eden bir hükümet değil. Ben kimseye “Bunlar asılsın.” falan da demedim. Yalnız, benim kimseye karşı intikam duygum yoktur. Sonra, o çocukların asılmasıyla Adnan Bey’in, Fatin Bey’in veya Hasan Bey’in intikamı nasıl alınacak? Bir alakaları yok yani adamların, bir alaka yok yani. İki cephe olunmuş da bunların bir kolu düşman, bir kolu dost, böyle bir şey yok. O çocuklar Marksist, Leninist gruplara ait, bu taraf da ihtilalcilerin kadrine uğramış bir... Yani oradaki tartışmalar bence demagojidir ve yakışır yalandır netice itibarıyla. Ben de üzülüyorum ama o gün öyle olmuştur. O günün hesabını bugün yapamayız. O günkü şartları şu anda yaşamıyoruz, yaşamayız, inşallah yaşamayız o şartları.⁴¹³

Demirel’e; Gezmiş, İnan ve Aslan’ın idam cezasıyla tecziyesine hükmeden mahkemenin başkanı Ali Elverdi ve savcısı A. Baki Tuğ’un liderliğini yaptığı AP ve Doğru Yol Partisi’nden milletvekili seçilmeleri hususunu izahı istendiğinde Demirel, şunları söylemiştir:

Şimdi, şöyle söyleyelim: Kamplaşmışsınız, yani bir tarafı Ali, bir tarafı Veli. Burada kimsenin kimseye merhameti yok yani kamplaşmışsınız. O, görevini nasıl anlıyorsa öyle yapıyor, bu da görevini nasıl anlıyorsa öyle yapıyor. Görevini anladığı gibi yaparken eğer kanunlara, nizamla aykırı bir şey yapıyorsa ayrı mesele ama Ali Paşa öldü gitti, bir kahraman adamdı ve Talat’ın elinden Radyo Evini alan adamdır. Bir de meziyetlerini sayalım. Yani eğer Talat, Radyo Evini eline geçirebilseydi o 1962 ihtilalini başarmıştı. Bir askerlikte gayet yüksek sicili olan bir adamdır.⁴¹⁴ Ali Paşa, mahkeme başkanymış. Mahkeme başkanı olarak görevini yapmış. Yani o kararları mahkeme olarak vermişler. Mesele, Ali Paşa’dan ibaret değil ki. Sonra, o temyize

⁴¹⁰ Ali Elverdi, **Bu Vatanı Kastedenler** (Ali Elverdi Paşa Anlatıyor), İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1977, s.84.

⁴¹¹ Nihat Behram, **Darağacında Üç Fidan**, İstanbul: Gendaş Yayınları, 1996.

⁴¹² Deniz Gezmiş, Yusuf Asla ve Hüseyin İnan’ın Ölüm Cezalarının Yerine Getirilmesine Dair Kanun Tasarısına Verilen Oyların Sonucu, Millet Meclisinde: Üye sayısı: 450; Oy verenler: 323; Kabul: 273; Red: 48; Çekimser: 2; Oylamaya katılmayanlar: 118; Boş üyelikler: 9. Deniz Gezmiş, Yusuf Asla ve Hüseyin İnan’ın Ölüm Cezalarının Yerine Getirilmesine Dair Kanun Tasarısının Birinci Maddesine Verilen Oyların Sonucu, Cumhuriyet Senatosunda: Üye sayısı: 183; Oy verenler: 145; Kabul: 111, Red: 34; Çekimser: 0; Oylamaya katılmayan: 36; Boş üyelikler: 9’dur. Demirel de kabul oyu kullananlardandır. **TBMM Tutanakları** [Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Hüseyin İnan] **İdam Görüşmeleri-2**, BDS Yayınları, 1988, s.200, 201, 263.

⁴¹³ 9’ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

⁴¹⁴ Ali Elverdi’nin radyo evinde yaşananlar konusunda anlattıklarıyla; 21 Mayısçılarının anlattıkları birbirinden farklıdır. Aydemir, Elverdi’nin ayaklarına kapandığını iddia etmekten; bkz. Talat Aydemir. **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, İstanbul: May Yayınları, 1966, s.358. Elverdi bunu inkâr etmektedir. Bkz. Emin Çölaşan, *“Ben Korkacak Adam mıyım?” İcraatın İçinden*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987, ss.296-309.

gitmiş, temyizden Meclise gelmiş, Meclisten Cumhurbaşkanına gitmiş, gitmiş, gitmiş... “Millî irade” dediğiniz nedir? Millî irade meclistir. İşte millî iradeye uygun yapılmış. Yani ama ya olmasaydı? Keşke olmasaydı ama millî iradeye uygun yapılmış, burada bir cinayet işlemi yok orta yerde. Mahkemeye gitmiş. Mahkeme bu ülkenin mahkemesi değil mi? Hepsini inkâr ederek eğer dersiniz ki: “Bunların hepsi yanlış.” O zaman, bugün sizin yaptığınız işlere de “yanlış.” derler, dün benim yaptığım işlere de “yanlış” derler. O zaman, idareyi tutturamazsanız, idare tutmaz.⁴¹⁵

Ertuğrul Kürkçü ise bu hadiseyi içine CHP’yi de katarak başka bir cepheden yorumlamaktadır:

Ben dönemin politik partilerinin bu darbe karşısında ya da kendilerine yönelmiş olan darbe karşısında son derece ilkesiz hareket ettiklerini düşünüyorum. Bakın 12 Mart Muhtırasının arkasındaki komutanların bir tanesi Cumhuriyet Halk Partisinin cumhurbaşkanı adayydı, Muhsin Batur ama İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Faik Türün de Adalet Partisinin milletvekili adayı idi. Hani Adalet Partisine karşı askeriye hareket etmişti. Oysa 12 Martın sorumluluğunda bu komutanların hepsi ortak ya da Ali Elverdi sıkıyönetim mahkemesi başkanı Adalet Partisi tarafından korundu, kollandı. Diyeceğim, yani bu şey Silahlı Kuvvetlerin Türkiye’de tanzim edici bir rol oynadığı düşüncesi siyasi partiler tarafından da kabul gören bir düşünce olduğu için insanlar faaliyetlerini kolayca icra edebildiler.⁴¹⁶

5. “MARMARA” YOLCU GEMİSİNİN YAKILMASI OLAYI

Olay 4–5 Mart 1972 gecesi, bakım için Haliç tersanesine alınan geminin içkiye düşkün nöbetçi kamarotunun 50 bin lira karşılığında elde edilmesiyle başlamıştır. İçkiye düşkün olduğu iddia edilen bu kamarot önce çok miktarda alkol ile sarhoş edilip sızdırılmıştır. Sızan kamarotu gemiye getiren eylemcilerin, tersane bekçisine, kamarotu gemiye bindirmeye geldiklerini söyleyerek gemiye girmeyi başarmaları; ardından temin ettikleri yağlı bez parçalarını tutuşturarak yanma hadisesinin gerçekleştirilmesini sağladıkları iddia edilmiştir.⁴¹⁷

6. SIKIYÖNETİM UYGULAMALARI

12 Mart Muhtırası’nın önemli nedenlerinden biri olarak görülen kamu düzeninin bozulması olgusu, kamu güvenliğinin sağlanabilmesi yönünden sıkıyönetimin ilanını gerekli kılmıştır. Nitekim Erim Hükümeti’nin kurulmasının ardından 11 ilde (İstanbul, Kocaeli, Sakarya, İzmir, Zonguldak, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır, Siirt) sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bir ay için ilan edilen sıkıyönetim, çıkan bazı olaylar ve yakalanan bazı silahlı kişiler nedeniyle iki

⁴¹⁵ 9’ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

⁴¹⁶ Ertuğrul Kürkçü’nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

⁴¹⁷ **Türkiye Gerçekleri ve Terörizm** (Beyaz Kitap), s.96.

ay daha uzatılmıştır.⁴¹⁸ Sıkıyönetim daha sonra 11 ilde ikişer aylık sürelerle 26 Ocak 1973 tarihine kadar uzatılmıştır. 26 Ocak 1973'te Sakarya ve Zonguldak'ta sıkıyönetim kaldırılırken, diğer illerde yine uzatılmıştır. 27 Mart 1973'te İzmir ve Eskişehir'de, 27 Mayıs 1973'te Adana, Hatay ve Kocaeli'de, 27 Temmuz 1973'te Siirt'te, 27 Ağustos 1973'te Diyarbakır'da, 27 Eylül 1973'te de İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim kaldırılmıştı.⁴¹⁹

Sıkıyönetimin gerekçesi “Ülkede uzun süreden beri gözlemlenen çıkarıcı çevrelerin tutumu anarşik nitelikteki eylem ve davranışların sadece kamu düzeni ve güvenliğini bozucu maksatlarla devletin temel nizamına, yurt bütünlüğüne, vatan ve laik cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma mahiyetini aldığını gösterir kesin belirtilerin ortaya çıkması” olarak açıklanmıştır. Sıkıyönetim kararı Mecliste ve Senatoda büyük bir çoğunlukla onaylanmıştır.⁴²⁰

⁴¹⁸ Cumhuriyet, 26.5.1971, s.1.

⁴¹⁹ Üskül, a.g.e., s.196.

⁴²⁰ Milliyet, 27.4.1971, s.1.

1971’de yapılan değişikliklerle 1961 Anayasasına özgürlükçü ruhunu veren birçok madde değiştirilmiştir.⁴²¹ Dönemin en belirgin özelliği: hemen hiçbir kesimi tatmin etmeyişi gibi gözükmektedir. İki kez hükümet kuran *Erim*’in istifasının ardından önce *Ferit Melen* hükümeti kuruluyor lakin bu hükümet en büyük darbeyi, *CHP*’nin kabinedeki bakanlarını çekmesiyle yiyordu.⁴²² *Naim Talu* hükümetinin ise bir seçim hükümetinden farkı yoktur. Her iki hükümet de herhangi bir hükümetin günlük rutin işleri yürütmek kabilindeki işlerinden başka bir şey yapamadılar. Bu arada, *AP* içindeki muhalifler bir taraftan, askerler diğer taraftan bastırdıkları halde; takvimler 22 Ekim 1972’yi gösterirken *Demirel* bir kez daha *AP* Genel Başkanlığına seçilmiştir.⁴²³ Bu bölümde öncelikle 1961 Anayasasında yapılan değişiklikler esnasında, Başbakan *Nihat Erim*’in faaliyetleri ele alınacaktır.

A. ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ TARTIŞMALARI

1960’lı yıllarda, siyasetin en etkin unsurunun, parlamento dışı muhalefet olduğu iddia edilmektedir. Parlamento dışı muhalefet unsurlarının gücünü, anayasanın özgürlükçü ruhundan aldıkları; bu nedenle iktidarların temel şikâyetinin ise: Bu anayasayla ülkenin yönetilemeyeceği doğrultusunda olduğu görülmektedir. Hürriyetlere verdiği geniş alanın, rejim ve devlet düşmanları tarafından suiistimal edilmesine çok müsait olduğu noktasında eleştirilen 1961 Anayasasının, özellikle yasama ve yürütmenin elini kolunu bağladığı şeklindeki eleştiri, ülkeyi sardığı iddia edilen komünizm tehlikesini de kapsamaktadır. Lâkin solda sayılamayacak birçok hukukçu tarafından bile bu eleştirilerin yersiz olduğu ileri sürülmektedir. Bu kesime göre anayasa, sanıldığıının aksine sosyalizme değil, demokratik sola açık bir anayasadır⁴²⁴

Anayasanın şikâyet edilen maddelerinin değiştirilmesi ise demokratik ortamda pek mümkün gözükmemektedir. Mevcut seçim sistemiyle parlamentoya üye sokan partiler içinde *AP*’nin bile 1965 seçimlerinde % 52 ile ancak 240; 1969 seçimleriyle de % 46’yla 256 sandalye kazandığı düşünüldüğünde, üçte iki reyle geçmesi gereken anayasa değişikliği için sağlanacak uzlaşmanın imkânsızlığı ortadadır.⁴²⁵ Yalnız bu noktada bir çelişkinin olduğu gözlenmektedir. 12 Mart Muhtırası imzacıları, bir taraftan 1961 Anayasasına riayetsizliği bunalımın kaynağı olarak gösterirken diğer taraftan da mevcut anayasanın kimi hükümlerinin yeniden yazılması kanaatinde olduklarını da belirtmekten geri kalmışlardır. Nitekim yeni hükümeti kurmakla vazifelendirilen *Nihat Erim* de bunlardan biridir.

⁴²¹ **T.C. Gerekçeli Anayasa ve...** İstanbul: May Yayınları, 1971. Ayrıca bkz. Kazım Öztürk (Hazırlayan), **Son Değişiklikleriyle Gerekçeli Anayasa** [Karşılaştırmalı Gerekçeler ve İlgili Mevzuat], Ankara: Bilgi Yayınevi, Ekim 1971.

⁴²² **Milliyet**, 5 Kasım 1972.

⁴²³ **Milliyet**, 23 Ekim 1972.

⁴²⁴ İsmet Giritli, **Komünizm, Sosyalizm ve Anayasamız**, İstanbul: Baha Matbaası, 1967, s.33.

⁴²⁵ Anayasadaki köklü değişikliklerin ara dönemde yapılabilmiş olması bunun göstergesidir. Yapılan değişikliklerin hangi maddelerde olduğu hususunda bkz. **T.C. Gerekçeli Anayasa ve...** İstanbul: May Yayınları, 1971, s.5–64.

12 Mart 1971 Muhtırası'ndan sonra yine Anayasa değişikleri gündeme gelmiştir. Muhtıra sonrasında kurulan hükümetin başkanı Nihat Erim, bu temayı ısrarla işlemeye başlamış; 12 Mart'ın gerisindeki güçlerden gelen Anayasa değişikliği isteklerini ve o yöndeki belli belirsiz eğilimleri sözde bilimsel gözlemler ve çözümler olarak ileri sürmeyi, demokratik rejimin ayakta kalması için değişikliklerin kaçınılmazlığını savunmayı ve yürürlükteki Anayasa düzenini her şeyden sorumlu sayan görüşün savunuculuğunu yapmıştır.⁴²⁶

Anayasa değişikliğinin gündeme geldiği bir dönemde Başbakan Nihat Erim'in yabancı gazetecilerle 2 Mayıs 1971'de yaptığı bir konuşmada:

*“Türkiye Anayasası birçok Avrupa ülkesinin anayasalarından daha liberal bir anayasadır. Türkiye böyle bir lüksü kaldıramaz. Anayasa’da değişiklik yapılarak temel hak ve hürriyetlerin ortadan kaldırılmasını önleyecek hükümler getirilecektir.”*⁴²⁷ diyerek Anayasa'nın değişeceğinin işaretini vermiştir.

On yıllık uygulama dönemi boyunca 1961 Anayasası'na yöneltilen eleştirileri genel çizgileriyle şöyle özetlenebilir:

“a. Anayasa’nın özgürlükler düzeni, ileri Batı toplumlarının uyguladıkları kurallar kopya edilerek yaratılmıştır. Türk toplumu henüz o özgürlükleri “hazmedebilecek” düzeyde değildir.

b. Batı toplumları bile özgürlüklerin kötüye kullanılmaması için gerekli sınırlamaları benimsedikleri halde, 1961 Anayasası bu bakımdan eksiktir. Özgürlükleri kötüye kullananlar Anayasa’nın getirdiği düzeni bile yıkacak serbestliğe erişebilmektedirler.

c. Yasaların yapılmasında benimsenen mekanizma çok yavaş işlemektedir. Çağdaş devletin yürütme organında sorumluluk yüklenenlerin daha çabuk ve daha etkin iş görme olanaklarına sahip olmaları gerekir.

d. Yasama ve yürütme üzerinde Anayasa Mahkemesi ve Danıştay yoluyla kurulmuş olan denetim mekanizmamı iktidarlara iş göremez duruma getirmiştir.

*e. Özerk kuruluşlar “devlet içinde devlet” niteliği kazanmışlar ve “devletin temeline dinamit koyacak” görüşlerin oluştuğu yerler haline gelmişlerdir.”*⁴²⁸

Erim, 27 Mayıs'ın 11'nci yıldönümü dolayısıyla *Türkiye Radyoları ve Ankara Televizyonunda* yaptığı bir konuşmada: Anayasayı öve öve bitiremiyor; 1961 Anayasasının *İtalya, Almanya ve Fransa* gibi batı demokrasilerinde mer'i olan anayasaların hiçbirinden geri olmadığını, bilakis onlardan daha ileri olduğunu söylemekte bir beis görmediğini ifade ediyordu. Özellikle kişi dokunulmazlığı, kişisel ve toplumsal özel hakların, siyasal hakların güvenceleri açısından son derece ileri olan anayasanın üstün bir titizlikle korunması gerektiğini ifade ediyor ve elbette korunacağı garantisini veriyordu.⁴²⁹

⁴²⁶ Soysal, a.g.e., s.68.

⁴²⁷ *Milliyet*, 2.5.1972, s.1.

⁴²⁸ Soysal, a.g.e., s.77.

⁴²⁹ “27 Mayıs'ın 11'nci Yıldönümü Dolayısıyla Başbakan Erim'in TRT Muhabiriyle Yaptığı Görüşme”, **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim'in TRT'de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5-24; Fihrist No: 6624], s.5.

12 Mart döneminde Anayasa’da yapılan değişiklikler ilki 1971, ikincisi 1973 yılında olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Bu değişikliklerle Anayasa’nın yaklaşık dörtte biri yenilenmiş ve 11 geçici hüküm getirilmiştir. Değişiklikler öncelikle 1961 Anayasası’nın haklar ve özgürlükler düzenine yönelik olmuş ve devleti bireylere karşı koruma mantığı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Haklar ve özgürlükler bakımından Anayasa ile getirilen güvenceler zayıflatılmıştır.

Gerek değiştirilen madde sayısı, gerekse eklenen geçici maddeler bakımından 1971’deki Anayasa değişikliği kendinden öncekilerden ve sonrakilerden en geniş olanıdır. Bununla 35 madde değiştirilmiş; aynı zamanda dokuz geçici madde eklenmiştir. Bütün değişiklik ve eklenen geçici hükümler yayınlandıkları tarihte yani 22 Eylül 1971’de yürürlüğe girmiştir.⁴³⁰

AP ve DP’nin başından beri büyük oranda Anayasa değişikliği taraftarı olduğu göz önünde bulundurulacak olursa CHP’nin de bu sürece katılmaya “ikna” edilmesi ile birlikte parlamentonun Anayasa değişikliklerine sahip çıktığını söylemek mümkündür. Önemli olan değişiklikleri yapmaya yetkili parlamentoda böyle düşünen ve davranan büyük bir çoğunluğun olmuş olmasıdır. Sıkıyönetim bir anlamda daha önce düşünülen ama gerçekleştirmeye fırsat bulunamayan değişiklikleri kolaylaştırmıştır. Ayrıca 12 Mart müdahalesi, 1961 Anayasası muhaliflerinin, aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak, Anayasa değişikliği programı çerçevesinde birleşmelerine de yol vermiştir.⁴³¹

Bu büyük değişikliğe karşı muhalefet TÜRK-İŞ, TÖS, Mimarlar Odası gibi birkaç meslek örgütünün zayıf eleştirileriyle sınırlı kalmıştır. İnönü ve CHP ciddi bir muhalefet göstermemiştir. Ülkede sıkıyönetim ilan edilmiş olduğundan öğrencilerin ve kapatılan TİP gibi muhalif kimliğiyle öne çıkan siyasi oluşumların protesto etmeleri de mümkün olmamıştır. Bu şekilde değişiklikler Meclisten 6 Eylül’de, Senatodan 20 Eylül 1971’de geçerek, yasalasmıştır.⁴³²

Mümtaz Soysal’a göre, 1971 ve 1973’te gerçekleştirilen Anayasa değişiklikleri, devletin temel niteliklerini ve ilkelerini, ileriye dönük yorumlara açık bir anayasayla değil, kalıplaşmış ve durgunlaşmış kurallarla korumak amacını gütmüştür. Yürütmeyi güçlü duruma getirmenin gerisinde, asıl yapılmak istenen şey, Anayasa’daki özgürlükler düzeninin ve özerk kuruluşlar mekanizmasının yeni dengeler aramak için değil, yerleşik düzeni korumak için kullanılmasını sağlamaktır.⁴³³

1.NİHAT ERİM’İN ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİNE İLİŞKİN GEREKÇELERİ

Nihat Erim’in 20 Temmuz 1971, saat 19.00’da TRT haber bülteninde ve 20.30’da Ankara Televizyonunda yayınlanan konuşmasında ise; anayasa değişikliklerinin gerekçelerine dair söyledikleri şunlardır: anayasa değişiklikleri konusunda üç farklı eğilim vardır. *İlki*: Anayasada

⁴³⁰ Özkan Tikveş, “Anayasada Onbeş Yıllık Dönemde (1961-1976) Yapılan Değişiklikler Ve Ekler”, *AÜHF Dergisi*, , C: XXXIV, No:1-4, 1977, s.26.

⁴³¹ Bülent Tanör, *İki Anayasa, 1961-1982*, 3. Bs, İstanbul, Beta Basım-yayın, 1994, s.53-54.

⁴³² Ahmad, “*Demokrasi Sürecinde...*”, s.364-365.

⁴³³ Soysal, *a.g.e.*, s.80-81.

değişikliği gerekli görüp, ortaya konan değişiklikleri az bile bulanlar; *ikincisi*: Bazı noktalarda değişikliğin gerekli olduğunu lakin anayasadaki ana ilkelerin zedelenmemesi gerektiğini düşünenler; *sonuncusu* ise: Anayasanın olduğu gibi kalmasından yana olanlar. *Erim*, mevcut değişiklikleri önermesini vatanına, devletine ve milletine yaptığı önemli bir hizmet olduğu inancındadır. Anayasalar değişmez metinler değildir ve ihtiyaç hâsıl oldukça, tüm dünyada olduğu gibi Türk anayasasında da değişiklikler yapılabilir.⁴³⁴

Erim, konuşmasında bir kez daha 12 Mart öncesini resmediyor ve muhtıranın verilmesini haklılaştıracak gerekçeler sıralamaya devam ediyor. Sıkıyönetim ilanının, ülkeyi *İspanya* ve *Endonezya*'daki ortama sürüklemek isteyenlere mani olduğunu; *Filistin Tedhişçi Kamplarında* 200 kişilik bir militan grubun eğitim gördüklerini ilave etmektedir. Ülkenin büyük bir tehlike karşısında olduğunu ve bunun da ancak sıkıyönetim tedbirleriyle bertaraf edilebileceğini sözlerine ekleyen *Erim*, *Marksist-Leninist-Maocu* ya da *teokratik* düzen özlemi duyanlarla mücadeleye devam edileceğini; bu çerçevede bu unsurların üniversitelere, *TRT*'ye ve başka kurumlara sızmalarının önüne geçilmesi gerektiğinin altını çizmektedir.

12 Mart öncesinde özellikle üniversite kürsülerinden yıkıcı ve bölücü cümleler sarf edildiğini vurgulayan *Erim*, üniversite organlarına verilecek yaptırımlar uygulayabilme salahiyetinin genişletilmesi gerektiğini belirtiyor. Üniversitelerin idari açıdan değil, bilimsel açıdan özerk kılınmasının gerekli olduğunu da ilave ettiği sözlerine, bir kez daha kanun hükmünde kararname çıkarabilme yetkisinin yürütme organına verilmesi gerektiği görüşüyle son vermektedir.⁴³⁵

2.TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN YENİDEN DÜZENLENMESİ

Erim, ana haklar ve hürriyetleri belirleyen maddelerde, bunları yok etmek isteyenlere karşı yeterince koruyucu hükümlerin bulunmadığı kanaatini belirtmektedir. *Alman Anayasasının 18'nci maddesine* atıf yapan *Erim*, anayasanın getirdiği özgürlükler rejimini yıkmak isteyenlerin, anayasanın tanıdığı özgürlüklerden yararlanamayacağı ilkesini, yapılması düşünülen değişikliklerle ihdas edeceklerini söylemektedir. Bu noktada *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 17'nci maddesi* uyarınca hürriyetleri basamak yapıp, onları yıkmaya çalışmanın yasaklanması prensibinin, böylesi bir değişikliğe cevaz verdiğinin altını çizmektedir.⁴³⁶

Erim, bir başka mülakatında: Yapılacak değişikliklerle kesinlikle hürriyetler alanının daraltılmış olmayacağını; asıl yapılmak istenenin mevcut hürriyetlerden, söz konusu hürriyetlerden yararlanarak *totaliter* düzen kurmaya çalışacaklara mani olunmak istendiğini belirtmektedir. 12 Mart öncesinin, müdahale edilmediği takdirde Türkiye'yi, bir kargaşa ortamına sürükleyeceği tezini işleyen *Erim*, ordunun durup dururken müdahale etmediğini iddia

⁴³⁴ TC Başbakanlı Basın Merkezi Bildirisi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/5-24; Fihrist No: 6625], ss.1-2.

⁴³⁵ TC Başbakanlı Basın Merkezi Bildirisi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/5-24; Fihrist No: 6625], ss.2-9.

⁴³⁶ "27 Mayıs'ın 11'nci Yıldönümü Dolayısıyla Başbakan Erim'in TRT Muhabiriyle Yaptığı Görüşme", **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim'in TRT'de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/5-24; Fihrist No: 6624], s.6.

etmektedir. Zaten, hükümetin kuruluşundan henüz üç ay bile geçmemişken yapılan hücumların iyi niyetle karşılanamayacağını, nitekim aşırı solun reform istemediğini ifade etmektedir.⁴³⁷

Diğer taraftan, ülkenin laik rejimini değiştirmek isteyenlerin de faal olduklarının altını çiziyor. Sıkıyönetim ilanının bir zorunluluk haline geldiğini ifade ediyor. Yapılacak değişikliklerin 1961 Anayasası için eksik bırakılan güvenceleri sağlayacağını belirten *Erim*, bu eksikliklerin söz konusu anayasanın 1950–1960 dönemine karşı geliştirilen tepkinin bir ürünü olduğunu; yürütmenin elinin zayıf bırakıldığı hususunu işlemektedir.⁴³⁸ *Alman ve İtalyan Anayasalarından esinlenerek yapılan 1961 Anayasasının bir noktada, bu anayasalardaki teminat ögesini almayarak eksik kaldığını belirten Erim, hürriyetlerden istifade ederek hürriyetleri yıkma müsaadesini önleyecek tedbirlerin 1961 Anayasasında bulunmayışından yakınmaktadır.*⁴³⁹

Erim, değişikliklerin temel kıstasının hiçbir hak ve özgürlüğün, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğu ilkesiyle çelişmeyeceği ekseninde olduğunu ifade etmektedir. Mevcut şiddet eylemlerini gerçekleştirenlerin 22–23 yaşındaki gençlerden ibaret olmadığını bunları şartlandıranların bulunduğunu iddia etmektedir. Basın hürriyetine sınır getirildiği iddiaları karşısındaki suale *Erim*’in verdiği cevap da düşündürücüdür. Dönemin başbakanı cevabında, yine ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğe hanel getirici yayınların ancak ve ancak ilgili otoritenin iznine bağlanmasının doğal olduğunu söylemektedir. Suç içeren yayınları sadece kaleme alanların cezalandırılmasının yetersiz olduğuna işaret eden *Erim*, bunları basanların da cezai takibata tabi tutulmasının zorunlu olduğunu belirtmektedir. *Devlet Güvenlik Mahkemelerinin* de kurulabileceği yönünde cümleler sarf eden *Erim*, fevkalade dönemlerde bu tip mahkemelerin yine yargı teminatı eşliğinde ihdas edilebileceğini vurgulamaktadır.⁴⁴⁰

3.SOSYAL VE İKTİSADİ HAKLAR İLE ÖDEVLERİN YENİDEN DÜZENLENMESİ

Erim, radyo ve televizyonda yayınlanan bir başka röportajında anayasanın sosyal ve iktisadi haklar ile ödevler bölümünde yapılacak değişikliklerin gerekçelerini de açıklamıştır.

⁴³⁷ “Başbakan Nihat Erim’in, TRT Haber Merkezi’nden Doğan Kasaroğlu ve Haluk Tuncalı ile Radyo-Televizyon Görüşmesinin, Genel Gerekçe ile (Temel Haklar ve Ödevler) Bölümünde Yapılacak Değişikliklere İlişkin İlk Kısım”, [8 Haziran 1971-Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in TRT’de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624], s.10–11.

⁴³⁸ “Başbakan Nihat Erim’in, TRT Haber Merkezi’nden Doğan Kasaroğlu ve Haluk Tuncalı ile Radyo-Televizyon Görüşmesinin, Genel Gerekçe ile (Temel Haklar ve Ödevler) Bölümünde Yapılacak Değişikliklere İlişkin İlk Kısım”, [8 Haziran 1971-Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in TRT’de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624], s.11.

⁴³⁹ “Başbakan Nihat Erim’in, TRT Haber Merkezi’nden Doğan Kasaroğlu ve Haluk Tuncalı ile Radyo-Televizyon Görüşmesinin, Genel Gerekçe ile (Temel Haklar ve Ödevler) Bölümünde Yapılacak Değişikliklere İlişkin İlk Kısım”, [8 Haziran 1971-Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in TRT’de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624], s.12.

⁴⁴⁰ “Başbakan Nihat Erim’in, TRT Haber Merkezi’nden Doğan Kasaroğlu ve Haluk Tuncalı ile Radyo-Televizyon Görüşmesinin, Genel Gerekçe ile (Temel Haklar ve Ödevler) Bölümünde Yapılacak Değişikliklere İlişkin İlk Kısım”, [8 Haziran 1971-Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in TRT’de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624], s.15–19.

Kamulaştırmada esas alınacak istimlâk bedelinin, söz konusu taşınmazın değerini takdir etmiş olan malik tarafından devlete ödenen vergi miktarıyla belirlenmesinin hakkaniyete en uygun yol olduğunu savunmaktadır.⁴⁴¹

Toprak reformunun mutlaka yapılacağını belirten *Erim*, topraksız köylüye dağıtılmak üzere kamulaştırılacak arazinin bedelinin en fazla 20 yıllık taksitlerle ödeneceğini vurgulamaktadır. Arazinin genişliği arttıkça vadenin de artacağını ifade eden *Erim*: Toprak reformu yapacağız diye kimsenin malını elinden yok pahasına almanın asla tasavvur edilmediğini söylemektedir.⁴⁴²

Toprak reformu 27 Mayıs'tan sonra Türk kamuoyunu ilgilendiren önemli sorunlardan birisi olmuştur. Konu ilk olarak 27 Mayıs'tan 2 ay kadar sonra Milli Birlik Hükümeti'nin ilk icraatları arasında ele alınmış ve Tarım Bakanlığına reformun yapılması bir görev olarak verilmiştir. Kurucu Meclis ve koalisyon hükümetleri dönemlerinde reform çalışmaları ve tartışmaları aynı hızla sürdürülmüştür.⁴⁴³

12 Mart sonrası dönemde, Nihat Erim Hükümeti döneminde Mecliste imzaya sunulmuş, Naim Talu Hükümeti döneminde de Reform Yasası tasarısı Meclis gündemine gelmiştir. Mecliste kabul edilen tasarı Senatoya gönderilmiştir. Senatoda kurulan komisyon tasarının, ülkede ekonomik amaç yönünden, toprağın verimli olarak işletilmesini, tarımsal bünyenin iyileştirilmesini, üretimin artırılmasını ve değerlendirilmesini onayladığını söylemiştir. Sosyal amaç yönünden toprak mülkiyet dağılımının, tasarruf şeklinin yeniden ve sosyal adalet ilkelerine göre düzenlenmesinin, istihdam olanaklarının ortaya çıkmasını ve mülk güvenliğini sağlayacağı belirtilmiştir. Siyasal amaç yönünden 20. yüzyıl gereklerine uymayan çağdışı kalıntılara son vererek, Anayasa'nın öngördüğü hakların özgürce kullanılmasını kısıtlayan engellerin ortadan kaldırılmasının; böylece tarımla uğraşanlara insanlık haysiyetine yaraşır bir hayat düzeyinin sağlanabilmesinin amaç olduğu ifade edilmiştir. Tasarıda ayrıca arazinin mülkiyet, kullanım ve yararlanma düzensizliklerinden doğan uyuşmazlıkların giderilmesi gibi hukuki çözümlere ve daha ileri üretim tekniklerinin kullanılmasını sağlamak gibi teknik amaçlara da yer verilmiş ve tarımda reform yapılmaksızın, Toprak Reformu'ndan beklenen sonuçların elde edilemeyeceği gerçeği de esas alınmıştır.⁴⁴⁴

Yasa 18 Temmuz 1973 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Reform Yasası 17 bölüm ve 237 maddeden oluşmuştur. 1757 Sayılı Toprak Ve Tarım Reformu Yasası belli başlı iki amacı, yasa da şu şekilde belirtilmiştir:

⁴⁴¹ “Başbakan Nihat Erim, Anayasa'nın Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler Bölümü ile İdarenin Esasları Bölümünde Yapılacak Değişiklikleri Bir Radyo-Televizyon Görüşmesi ile Açıkladı”, [9 Haziran 1971 Radyolarda 10 Haziran 1971 Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim'in TRT'de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5-24; Fihrist No: 6624], s.21-22.

⁴⁴² “Başbakan Nihat Erim, Anayasa'nın Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler Bölümü ile İdarenin Esasları Bölümünde Yapılacak Değişiklikleri Bir Radyo-Televizyon Görüşmesi ile Açıkladı”, [9 Haziran 1971 Radyolarda 10 Haziran 1971 Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim'in TRT'de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5-24; Fihrist No: 6624], s.22.

⁴⁴³ Reşat Aktan, “Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları”, **AÜSBF Dergisi**, C:XXVI, No: 3, 1971, s.43.

⁴⁴⁴ Toprak Ve Tarım Reformu Yasası Tasarısının Millet Meclisince Olunan Metni ve Cumhuriyet Senatosu Geçici Komisyon Raporu, **CSTD**, C:12, B:76, 21.6.1973, s.2.

a) Toprağın verimli bir şekilde işletilmesini sağlayarak tarımsal üretimi arttırmak, artan üretimin değerlendirilmesini sağlamak ve kalkınma için zorunlu olan sanayinin geliştirilmesine ortam sağlamak,

b) Tarım kesiminde toprak ve gelir dağılımındaki dengesizliği giderek istihdam imkanı yaratmak ve mülk emniyetini sağlamak.⁴⁴⁵

Ekim 1973 seçimlerinden hemen sonra Urfa ili pilot bölge seçilerek yasanın uygulanmasına başlanmıştır. Bu uygulama 1976'ya kadar sürmüştür.⁴⁴⁶ Ancak reform, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. DP Millet Meclisi Grubu, açtığı iptal davasında reformun Türk toplumuna hiçbir ekonomik yarar getirmeyip aksine Türk ekonomisini ve tarımını mutlak surette bir çıkmazın içine ittiğini, güdümlü bir kooperatifçiliğin ve geniş çapta devletçiliğin nüvelerini getirmiş, temellerini atmış olduğunu gerekçe olarak sunmuştur. Yapılan müzakere sonucunda, tasarı üzerine görüşmelerde Meclis İktüzüğü'nün ihlal edildiği öne sürülmüş ve tasarı iptal edilmiştir.⁴⁴⁷

Erim'in televizyon ve radyodan yayınlanan bir diğer konuşmasından askerlik vazifesinin başka bir kamu hizmetini ifa ederek yerine getirebilmesine yönelik düzenleme yapma hazırlığı içinde olduğu bilgisi edinilmektedir.⁴⁴⁸

4.YASAMA VE YÜRÜTME İLİŞKİLERİNE DAİR DEĞİŞİKLİKLER

Bu konuşmasında *Erim*, kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin hükümete verilmesini öngören değişiklik üzerinde durarak konuyu açıyor. Bir hususu daha ilave ediyor: Son söz parlamentonun olacak ve çıkarılan kararname, Anayasa Mahkemesinin denetimine açık olacaktır.⁴⁴⁹ *Erim*'in, hükümetin, kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisiyle teçhiz edilmeyişini bir eksiklik olarak gördüğü de anlaşılmaktadır. Önceden meclisten izin almak suretiyle, konusunu, kapsamını ve süresini belirterek, yine meclisten izin almak şartıyla, kanun kuvvetinde olacak bir kararname çıkarılmasına imkân verecek değişikliğin gündemde olduğu belirtmektedir.⁴⁵⁰

Gensoru müessesesiyle ilgili olarak yapılacak yeni düzenlemeyi de açıklayan *Erim*, bütçe görüşmelerinin senato ve meclisin birleşik oturumunda yapılarak oya sunulması imkânının da

⁴⁴⁵ Toprak ve Tarım Reformu Kanunu, **Resmi Gazete**, 19.7.1973, No:14599.

⁴⁴⁶ Sevgi Korkut, **Toprak Reformu ve Türkiye**, Ankara, TBMM Yayını, 1984, s.59

⁴⁴⁷ Anayasa Mahkemesi Kararı, **Resmi Gazete**, 10.5.1977, No:15933.

⁴⁴⁸ "Üniversite Özerkliği" [12 Haziran 1971 Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim'in TRT'de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5-24; Fihrist No: 6624], s.30.

⁴⁴⁹ "Başbakan Nihat Erim, Anayasa'nın Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler Bölümü ile İdarenin Esasları Bölümünde Yapılacak Değişiklikleri Bir Radyo-Televizyon Görüşmesi ile Açıkladı", [9 Haziran 1971 Radyolarda 10 Haziran 1971 Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim'in TRT'de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5-24; Fihrist No: 6624], s.24.

⁴⁵⁰ "27 Mayıs'ın 11'nci Yıldönümü Dolayısıyla Başbakan Erim'in TRT Muhabiriyle Yaptığı Görüşme", **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim'in TRT'de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5-24; Fihrist No: 6624], s.7.

yeni değişiklikle sağlanacağı bilgisini vermektedir. İdarenin her türlü eylem ve işleminin yargı denetimine tabi olduğu ancak *Danıştay*’ın verdiği kararlarla kendisini idarenin yerine koymasına mani olacak düzenleme de *Erim*’in gündemindedir. Memurların sendika kurmalarının bu aşamada mümkün olmadığı görüşünü belirten *Erim*, sözlerine son vermektedir.⁴⁵¹

5.ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİNE İLİŞKİN DEĞİŞİKLİKLER

Üniversiteye yönelik yeni yasal düzenlemelerin yapılma hazırlıklarından söz eden *Erim*, üniversite öğretim üye ve yardımcılarının siyasi partilerin genel merkezleri dışında idari görev alamayacaklarını; üniversitelerarası personel rotasyonu sisteminin getirileceğini; aynı üniversitede asistan, doçent ve profesör olmanın önüne geçilmesinin düşünüldüğü bilgisini vermektedir. *Japonya* örneğini vererek, üniversitelerin kapalı kaldıkları sürede öğretim elemanlarının maaşlarının da bundan olumsuz etkilenmesi sonucu, şiddet eylemlerinde azalma olduğunu; bu sistemi uygulamayı düşündüklerini ifade eden *Erim*, aslında üniversitelerdeki şiddet eylemlerinde dahil bulunan öğretim elemanları ve öğrencilerin, üniversitelerin çok küçük bir kısmını oluşturduklarını söylüyor. Üniversitelerde bilimsel manada var olması gereken kürsü dokunulmazlığının istismar edildiğinden bahseden *Erim*, buna engel olunacağından söz etmektedir.⁴⁵²

6.TRT VE YARGI ORGANLARINA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

TRT ve yargı organları hakkındaki konuşmasında ise *Erim*, yapılacak yayınlarda devletin yüksek çıkarlarının göz önünde tutulması; haberlerin doğruluğunun sağlanması ve resmi olan ya da olmayan tüm kurum ve kuruluşlara karşı tarafsızlığın korunmasını sağlayacak yeni bir düzenlemeden bahsetmektedir. *TRT*’nin başlıca vazifesini milletin bütünlüğünü sağlamak olarak tarif eden *Erim*, *TRT*’nin kimi rahatsız edici yayınlarından örnek veriyor.⁴⁵³ Silahlı Kuvvetlerin sarf ettiği paraların *Sayıştay* denetimi dışında tutulmasının gerekçelerini de açıklamaktadır.⁴⁵⁴

Askeri mahkemelerde hâkim sıfatını taşımayan muharip subayların vazife almasını, askeri sahada hizmet görmüş; tecrübe edinmiş olması nedeniyle yargılamanın sıhhatini güçlendirici bir

⁴⁵¹ “Başbakan Nihat Erim, Anayasa’nın Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler Bölümü ile İdarenin Esasları Bölümünde Yapılacak Değişiklikleri Bir Radyo-Televizyon Görüşmesi ile Açıkladı”, [9 Haziran 1971 Radyolarda 10 Haziran 1971 Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in TRT’de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624], s.25–26.

⁴⁵² “Üniversite Özerkliği” [12 Haziran 1971 Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in TRT’de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624], s.30 vd.

⁴⁵³ TRT, 12 Mart sonrasında da tartışmaların odak noktasında olan bir kurumdur. TRT hususunda birbirinden farklı görüşlerin savunulduğu şu iki kitap önemlidir: Bkz. İsmail Cem, **TRT’de 500 Gün**, İstanbul: Gelişim Yayınları, 1976 ve Refik Özdek, **Hedef TRT**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1977.

⁴⁵⁴ “TRT ve Yargı Organları” [13 Haziran 1971 Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in TRT’de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624], s.39 vd.

etken olduğu düşüncesiyle savunan *Erim*, *Askeri Yargıtay*'daki hiyerarşiyi rütbeyi esas alan bir biçime sokacaklarını ifade etmektedir. *Anayasa Mahkemesine* başvuru yeterliliklerinin daraltılmasını da savunan *Erim*, böylece bu yolun suiistimalinin önüne geçildiğini ifade ediyor. Yeni düzenlemeyle, *Anayasa Mahkemesinin* bundan böyle gerekçesini yazmadan kararını da açıklayamayacağını belirtmektedir.⁴⁵⁵

Yapılması gereken tüm anayasa değişikliklerini *demokrasinin kendini savunma hakkı vardır; o savunma tedbirlerini almak lazım* sözleriyle savunan *Erim*'in, devlet olarak; hükümet olarak yapılması gereken ne varsa yapılacağı; ülkenin asla 12 Mart öncesine dönmesine müsaade edilmeyeceğini⁴⁵⁶ belirttiği mülakatı burada son bulmaktadır

Muhtıra sonrası dönemde İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Faik Türün, sıkıyönetim ilanının ertesi günü yayınladığı bildiride sıkıyönetim yönetimine karşı yapılacak eleştirileri, yayınları yasaklamıştır. Faik Türün, sıkıyönetimin ilanı gerekçesiyle ilgili olsun olmasın, gerekli gördüğü her türlü kararı alacağını böylece açıklamış, bu doğrultuda yapılacak eleştirileri de daha en baştan sıkıyönetim yasakları kapsamına almıştır. Bunun ilk uygulaması da, 28 Nisan 1971'den Cumhuriyet ve Akşam gazetelerinin 10'ar gün süreyle kapatılması ve bu gazetelerin yazarları İlhan Selçuk ile Çetin Altan'ın gözaltına alınmalarıyla gerçekleşmiştir.⁴⁵⁷

12 Mart'la birlikte getirilen sıkıyönetim uygulaması, basını sürekli bir dolaylı sansür altında yaşatmıştır. Birçok gazeteci değişik nedenlerle gözaltına alınmıştır. Gazeteciler bir hafta ile sekiz ay arasında değişen sürelerle özgürlüklerinden yoksun bırakıldıktan sonra haklarındaki davaların düşmesi ya da gözaltı nedeninin kalkması nedeniyle serbest bırakılmışlardır. Gözaltına alınan gazeteci-yazarlar arasında Altan Öymen, Oktay Kurtböke, Hilmi Karabel, Uluç Gürkan, İlhami Soysal, Ali Sirmen, Turhan Selçuk, Yaşar Kemal, Çetin Altan gibi isimler vardır.⁴⁵⁸

1961-1973 arası dönemde, 5680 Sayılı Basın Yasası aracılığıyla basının denetimi sağlanmış ve özellikle yurt dışından Türkiye'ye getirilen pek çok yayın hakkında yasaklama kararı alınmıştır. Bakanlar Kurulu kararı ile alınan bu yasaklamaların nedenleri dönemin hassasiyetlerine paralel bir seyir izlemiştir. İncelenen dönemin hassasiyetleri arasında komünist propagandadan 47, etnik temelli propagandalardan 33, Türklüğe hakaretten 10, misyonerlik ve dini propagandadan 8, müstehcenlikten 33 ve diğer konulardan 29 yayın Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanmıştır.⁴⁵⁹

Muhtıradan sonra 30 Eylül 1971'de yapılan Anayasa değişikliğinde basınla ilgili Anayasa'nın 22. maddesi değiştirilmiştir. Yeni hükümler, basın hürriyetinin kötüye kullanılmış olduğu görüşünden hareket edilerek konulmuştur. Bu hükümlere göre, toplatma kararını yalnız

⁴⁵⁵ "Üniversite Özerkliği" [12 Haziran 1971 Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim'in TRT'de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5-24; Fihrist No: 6624], s.44 vd.

⁴⁵⁶ "Üniversite Özerkliği" [12 Haziran 1971 Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim'in TRT'de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5-24; Fihrist No: 6624], s.49.

⁴⁵⁷ Üskül, a.g.e., s.208-209.

⁴⁵⁸ Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, 1990, s.204-207.

⁴⁵⁹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Bakanlar Kurulu Kararları Katalogu 030.18.01. (1961-1973 arası dönem) Mustafa Yılmaz, Yasemin Doğaner, "1961-1973 Yılları Arasında Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, No: 37-38, 2006, s.247.

hakim değil, belirtilen durumlarda başka bir merci de alabilecektir. Ayrıca Sıkıyönetim Yasası'nda basın hürriyeti konusunda normal zamanlarda uygulanabilecek yukarıdaki sınırlamalardan farklı hükümler (basımevi kapatma yetkisi dahil) vardır. Anayasa Mahkemesi, sıkıyönetim sırasında uygulanan bu olağanüstü sınırlamaları (basımevi kapatma yetkisi dahil) Anayasa'ya aykırı bulmamıştır.⁴⁶⁰

12 Mart 1971'de asker tarafından hükümete verilen muhtıradan sonra, hem Anayasa'da hem TRT Yasası'nda birtakım değişiklikler yapılmıştır. 1488 Sayılı Yasa ile radyo ve televizyon yayıncılığı alanında birtakım değişiklikler yapılmıştır. Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu Raporu'nda bu değişikliklere gerekçe olarak:

“Gelişen teknoloji, bütün dünyada radyo ve televizyonun, büyük kitleleri etkileyen ve kamuoyunun haber almasında ve oluşumunda en büyük rolü oynayan yayın organları haline gelmesini sağladığından, ülkenin genel şartlarının bu yayın organlarını daha da etkili kıldığı, devlet eliyle kurulan bu organların tam bir tarafsızlıkla, ancak Anayasa'nın temel ilkelerine uygun ve ilkeleri yayma, benimsetme ve güçlendirme istikametinde yayımlarla hizmetini yürütmesi gerektiği...”⁴⁶¹ öne sürülmüştür.

Ayrıca Anayasa'nın radyo ve televizyon yayıncılığı konusunda doğrudan etkili olan 121. maddesindeki değişiklikler dikkat çekicidir. Buna göre;

“Radyo ve televizyon istasyonları, ancak devlet eliyle kurulur ve idareleri tarafsız bir kamu tüzel kişiliği halinde yasa ile düzenlenir. Kanun, yönetim ve denetimde ve yönetim organlarının kuruluşundan tarafsızlık ilkesini bozacak hükümler koyamaz. Her türlü radyo ve televizyon yayınları tarafsızlık esaslarına göre yapılır. Haber programlarının seçilmesinde, işleminde, sunulmasında, kültür ve eğitime yardımcılık görevinin yerine getirilmesinde devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, insan haklarına dayanan milli güvenliğin ve genel ahlakın gereklerine uyulması, haberlerinin doğruluğunun sağlanması ile organların seçimi, yetki, görev ve sorumlulukları yasa ile düzenlenir. Devlet tarafından kurulan veya devletten mali yardım alan haber ajanslarının tarafsızlığı esastır.”⁴⁶²

Bu şekilde 1961 Anayasası'nın 121. maddesinde "özerk" olan ve yayınlarını "tarafsız" bir şekilde gerçekleştiren TRT Kurumu, 1971 Anayasa değişikliği ile yalnızca "tarafsız" bir duruma getirilmiştir.⁴⁶³ Yani, uzun yıllar tartışma konusu yapılan "özerklik", 1993 yılında mevcut Anayasa'da yapılan değişikliğe değin TRT'nin elinden alınmıştır. Böylece TRT'den yayınlarını yalnızca "tarafsızlık" ilkesine uygun olarak yerine getirilmesi beklenmiştir. Bu arada TRT'nin yayın alanındaki tekeli de devam etmiştir. Anayasa değişikliğinden sonra 359 Sayılı Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Yasası'nın bir kısım hükümleri de 1568 Sayılı Yasa ile değiştirilmiştir.⁴⁶⁴

⁴⁶⁰ Tikveş, a.g.m., s.29.

⁴⁶¹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Anayasa değişikliği Teklifinin Millet Meclisince Kabul Olunan Metni Ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa Ve Adalet Komisyonu Raporu, **CSTD**, C:67, B:113, 12.9.1971, s.13.

⁴⁶² Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Anayasa değişikliği, **Resmi Gazete**, 22.09.1971, No:13964.

⁴⁶³ Aysel Aziz, “Yeni TRT Yasası”, **AÜSBF Dergisi**, C: XXVII, No: 4, 1973, s.103.

⁴⁶⁴ Türkiye Radyo – Televizyon Kurumu Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Ek ve Ek Geçici Maddeler İlavesi Hakkında Kanun, **Resmi Gazete**, 8.3.1972, No: 14122.

B.ERİM-DEMİREL ÇATIŞMASI VE BİRİNCİ ERİM HÜKÜMETİNİN İSTİFASI

Hükümetin gidişatını yansıtmaları açısından tarafların görüşlerinin takip edildiği, Cumhurbaşkanlığı Arşivinde kayıtlı çok önemli belgelerden biri de 9 Ekim 1971 Cumartesi günü Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay'ın çalışma odasında yapılan toplantının zaptıdır. AP'nin, kabinedeki bakanlarını geri çekme kararının konuşulduğu, çok gizli ibaresini taşıyan belgeye göre toplantıda hazır bulunan isimler şunlardır: *Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Meclis Başkanı Sabit Osman Avcı, Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç, AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, AP Genel Sekreteri Nizamettin Erkmən, Cumhuriyet Senatosu AP Grup Başkanı Ahmet Nusret Tuna, Millet Meclisi AP Grup Başkan Vekili Orhan Dengiz ve Başyaver Kur. Alb. Hüseyin Topa.*⁴⁶⁵

Toplantıyı açış konuşmasını yapan Sunay'ın ardından söz alan Demirel: Çekilmeye mecbur bırakılmış bir hükümetin müstafı başbakanı olarak kimi rahatsızlıklarını dile getirerek, *partilerüstü* olma iddiasına rağmen, parlamentoya karşı sorumlu olan hükümetin, meclis kürsüsünden kendisine karşı dile getirilen her eleştiriyi orduya atfeder bir tutum içinde olduğunu belirtiyordu. Bunun da silahlı kuvvetlerin lüzumsuz bir yük altına girmesine neden olduğunu ifadeyle sözlerine başlamaktadır.⁴⁶⁶

Demirel, mevcut hükümetin parlamentoya dayalı mı, değil mi? Sorusunu sorarak, eğer dayalıysa parlamentoya karşı saygılı olması gerektiğini ifade etmektedir. Tuna'nın uygun bir dille hükümetin icraatını eleştirdiğini; bu eleştirinin Silahlı Kuvvetlere yapıldığı iddia edilirse parlamentonun fonksiyonunun biteceği açıklaması önemlidir. Partisinin her türlü anarşi ve bölücülüğün karşısında olmasına rağmen her gün taşındığı ve küfürlere hedef olduğunu; gücünü kaybetmiş bir AP'nin rejim aleyhtarlığının güçlenmesine sebep olacağını; bu nedenle AP'nin varlığının rejimin teminatı olduğunu altını çiziyordu. 12 Mart öncesi adedinin 300 olarak açıklandığı anarşisten, geçen 7 aya rağmen henüz 100'ünün yakalanmış olmasının, hükümete güven duyulmamasına neden olduğu kanaatini de eklemektedir.⁴⁶⁷

Demirel, 7 aydır Cumhurbaşkanının kendileriyle görüşmediğini; parlamentodaki en büyük partinin yapılacak reformlarla ilgili görüşünün, Sunay tarafından merak bile edilmediğinden şikâyet etmektedir.⁴⁶⁸ Ayrıca, hükümet kurulurken tek bir AP'li bakanın *Milli Güvenlik Kuruluna*

⁴⁶⁵ "9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı" başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-1], s.1.

⁴⁶⁶ "9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı" başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-2], s.2.

⁴⁶⁷ "9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı" başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-5], s.5.

⁴⁶⁸ "9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı" başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-7], [Demirel'in zapta geçmek üzere el yazısıyla yaptığı ilave].

üye olacak bir bakanlığa getirilmeyişinin dikkat çekici olduğu hususunun altını çizmektedir.⁴⁶⁹ Sunay ise bu durumun kasıtlı yapılmadığı; hatta *Başbakan Erim* ve kendisinin bundan üzüntü duyduklarını ifade etmekle yetinmektedir.

Hükümetin kimi icraatlarının çok zararlı noktalara geldiğini belirten *Demirel*, *Sunay*'ın misal göstermesini istemesi karşısında bundan kaçınmakta ve şikâyetlerine bir yenisini daha eklemektedir: “*Hükümetin bir üyesi çıkıp 20 yıllık politikayı eleştiriyor ve bütün politikacıları çirkin adam ilan ediyor*”.⁴⁷⁰ Rejimin yaşaması isteniyorsa, parlamentoya da saygı gösterilmesi gerektiğini; cici demokrasi diyeni yargılarken hükümetin de aynı şeyi söylemesi halinde uyumun sağlanmasının mümkün olmadığını, sözlerine ekliyordu. Bu ithamların yapıldıkları mekân olarak Sivas konuşmasını ve Genelkurmay brifingini gösteren *Demirel*, basına aksettirilen böyle bir konuşmaya şerefi olan her insanın cevap vereceğini; bunun da asla Silahlı kuvvetlerin tenkit edildiği, anlamına çekilemeyeceğini söylemektedir. *Sunay* ise bu cümlelerin herkesi üzdüğünü lakin üzerinde fazla durulmasının fayda getirmeyeceği sözleri üzerine *Demirel* bu kez bu haysiyet incitici sözlerin sahibinin başbakan yardımcısı olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷¹

Toplantıda *Demirel*'in oldukça sinirli olduğu anlaşılmaktadır. *Sunay* tarafından sarf edilen hemen her cümleye itiraz etmektedir. *Sunay*'ın ağzından dökülen, *hükümet anayasa değişikliklerini sağlamıştır*; sözüne katılmadığını belirtmekte; *Sunay*'ın gönül alıcı, sizin yardımlarınız ile olmuştur cümlesine rağmen hükümete yönelik eleştirilerine devam etmeyi sürdürmektedir. Eleştiri oklarını *Erim*'e yönelten *Demirel*'in, *Başbakan Erim*'in tutarsız olduğunu ima eden cümleleri önemlidir. *Erim* hakkında *Demirel*: “*Sayın Erim, ilk gün bu anayasa ile hükümeti idare mümkündür dedi. Bir süre sonra bu Anayasa bizim için lükstür dediler. Şahsı eleştirmiyorum. 1970’de Milliyet gazetesinde yazdığı makalede Anayasayı mükemmel olarak vasıflandırdı. Sonradan da bu Anayasa ile çalışma imkânsız dediler. Deniz Gezmiş’i vurursanız sizi katil ilan ederim diyenler bugün parlamentodadır. Hep birlikte bu acıları çektik, Anayasanın daha değişecek yerleri kalmıştır*”⁴⁷² demektedir.

Sunay ise 12 Mart öncesindeki durumun vahametini göstermesi açısından bazı örnekler vererek 12 Mart Muhtırasının verilmesi hususunda, ordunun mecbur bırakıldığını söylemektedir.⁴⁷³ Bu sözler üzerine *Demirel*, 12 Mart’ın *de facto* (fiili) bir durum olduğunu ve icabına da uyulduğunu belirterek, Cumhuriyet Senatosu AP Grup Başkanı *Ahmet Nusret Tuna* tarafından *TBMM Birleşik Oturumunda* yapılan ve eleştiriye konu olan konuşmasının⁴⁷⁴ 12 Mart Muhtırasını ve dolayısıyla orduyu eleştiren bir içerik taşımadığını ifade etmektedir. Ayrıca :

⁴⁶⁹ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7623–8], [*Demirel*’in zapta geçmek üzere el yazısıyla yaptığı ilave].

⁴⁷⁰ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7623–10], s.8.

⁴⁷¹ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7623–11], s.9.

⁴⁷² “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7623–12], s.10.

⁴⁷³ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7623–3], s.3.

⁴⁷⁴ Söz konusu konuşmanın tam metni için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, 12’nci Birleşim, 23.09.1971 Perşembe, Cilt: 10, Toplantı: 10, ss.417–422.

“Sıkıyönetim kanunu, Anayasa tadili ve diğerleri, bizim desteğimizle çıkarılmıştır. Biz memleket için hayırlı olan her şeye destek olduk”⁴⁷⁵ demektedir.

Demirel, kendilerinden gelen yapıcı eleştirilerin orduyu yıpratıcı eleştiriler olarak yansıtılmasına karşın, aynı şeyin CHP’liler tarafından yapıldığında hiçbir ses çıkmamasından yakınmaktadır. Siyasetin taşı bile yıpratıldığından söz eden Demirel, ordunun yıpranmasından endişeli olduklarını aktarıyor. Sırtını orduya dayamış bir hükümetin, asıl orduyu siyasetin içine itmiş olacağını savunmaktadır.⁴⁷⁶ Belgedeki konuşmalar takip edildiğinde, Demirel’in yapılacak ölçüsüz bir toprak reformundan endişe duyduğu anlaşılmaktadır. Demirel: “Mülkiyet ve tapu hakkı delinmemelidir. Yoksa bu millet aç kalır” demektedir.⁴⁷⁷ Demirel, yapılmak istenenin sol ideolojilerin hedeflerinin tahakkuk ettirilmesi olduğunu; Sunay’a da bu doğrultuda telkinlerin yapılmış olduğunu söylemişse de ve Sunay ise, bu iddiayı reddetmektedir.⁴⁷⁸

Demirel’in şikâyetleri bitecek gibi değildir. Merkez valilerinin teşkil ettiği direniş komitesi üyelerinin bugün kimi genel müdürlüklere ve valiliklere atandığını; anarşiyi yaratanlara prim verildiğini iddia etmektedir.⁴⁷⁹ Hükümetin sol ideolojik akımların tesiriyle, şuursuz bir devletleştirme planlamaları içinde olduğunu belirten Demirel, bu durumun memlekete gelmeye arzulu yabancı sermayeyi kaçırdığını belirterek, hükümetleri döneminde aktarıma aşamasına gelmiş birçok kredinin askıda kaldığını örnekler vererek anlatmaktadır. Demirel, konu hakkındaki nihai yargısını şu cümlelerle açıklıyor: “Yön dergisinin birinci sayısındaki politika bugünün ekonomik politikası olmuştur. Yazar Doğan Avcıoğlu hapiste, ekonomik felsefesi ise iktidardadır”.⁴⁸⁰

Demirel’in konuşmasında bahsi en fazla geçen bakanlık Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı gibi gözükmemektedir ve Demirel, bu bakanlıkta yapılan atamaları, sert bir şekilde eleştirmektedir. Ant dergisi ve Hikmet Kıvılcımlı çevresinin bu bakanlığı adeta ele geçirdiği suçlamasında bulunmaktadır.⁴⁸¹ Demirel, özellikle başbakan yardımcısından şikâyetçidir; bir taraftan yapılacak her işte AP’den destek isterken diğer taraftan hemen her fırsatta AP’yi suçlayan başbakanın partisine karşı sarf ettiği “Yarayı kaşımayın, kanarsa suçlu siz olursunuz. 12 Mart öncesinde olduğunuz gibi” sözlerinden duyduğu rahatsızlığı ifade etmektedir. Hükümetin partilerüstü olma iddiasıyla işe başlamasına rağmen; ordunun desteğinde görünüp bir partinin işlerini yürüttüğü iddiasında bulunmaktadır.⁴⁸² Başbakan Yardımcısının ise “12 Mart

⁴⁷⁵ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-4], s.4.

⁴⁷⁶ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-16], s.14.

⁴⁷⁷ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-17], s.15.

⁴⁷⁸ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-18], s.16.

⁴⁷⁹ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-21], s.18.

⁴⁸⁰ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-22], s.19.

⁴⁸¹ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-23], [Demirel’in zapta geçmek üzere el yazısıyla yaptığı ilave].

⁴⁸² “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-24], s.20.

AP'ye karşı yapılmıştır, hâlâ mı sesiniz çıkıyor” sözlerinden şikâyetçidir. Muhtıranın 3'ncü maddesinin tehdidi altında bulunmaktan bıkmış bir parti olduklarını belirten *Demirel*, parlamentoyu tatil edip, ne yapalım diye sormak üzere millete gitme noktasında bulunduklarını söylemektedir.⁴⁸³

Sunay'ın ise bu sözler karşısındaki cevabı, 12 Mart'ın sebepleri arasında, yapılan iki konuşmanın, *Tuna* ve *Demirel*'in *AP Gençlik Kollarındaki* konuşmalarının tahrik edici olduğu noktasındadır. Komutanların arasında hiçbir görüş ayrılığı olmamasına rağmen varmış gibi gösterildiğini ifade eden *Sunay*, reformların yapılacağı sırada *AP* gibi bir kütle partisinin hükümetin karşısına geçmesi olarak yorumlanabilecek olan kabinedeki bakanlarını geri çekme hamlesinin, her şeyi sil baştan konumuna getireceğini ifade ediyordu.⁴⁸⁴

Cevdet Sunay'ın *AP* liderinin sitem dolu ifadeleri karşısında kimi zaman hafifçe bir karşı çıkış yapma gayreti vaki olmuyor değildi lakin *Demirel*'in bunlara cevabı sertti. *Sunay*'ın “Benim zamanımda hürriyet vardı diye geçmişin methi iyi şeyler değildir” sözlerine karşı, bu sertliğin izlerini bulmanın mümkün olduğu şu ifadeye dikkat çekmek gerekmektedir: “Ben 6 yıl hükümet etmişimdir. Nerede ve nasıl konuşulacağını bilirim”.⁴⁸⁵ *Demirel*, memlekette rejim düşmanlarının olduğunu; bu kesimlerin öyle toprak reformu yapılarak teskin edilemeyeceğini; buna inanmanın komünistleri tanımamak demek olduğunu ifade etmektedir. *Sosyalist Kültür Derneği* tüzüğü'nün 2'nci maddesine bakılması gerektiğini; işin ilginç tarafının bu derneğin kurucusunun şuan hükümet üyesi olduğunu söylemektedir. Daha da ilginç bu derneğin 41 üyesinin bir kısmının hapiste; diğer bir kısmının ise kilit mevkilerde bulunmasının garip olduğunu belirtmektedir. Bu sözler karşısında *Cevdet Sunay*'ın cevabı ise şöyledir: “Yaşlanınca tebdil-i din etmişlerdir”.

Diğer taraftan *Demirel*, artık örneklerini bizzat isim belirterek vermeye başlıyor ve *Prof. Muammer Aksoy*'un sıkıyönetim tarafından ikide bir tutuklanıp salıverildiğini; bu zatın neredeyse *Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Müşaviri* yapılacağını söylemektedir. *Sunay* ise farkına varılarak bu atamanın önlendiğini belirtmektedir.⁴⁸⁶

Sunay, *Demirel*'den dinlediklerine karşı, mutedil tutum takınmaya çalışıyor; kimi yerde *AP*'ye karşı sarf edilen sözlerden, kendisinin de üzüntü duyduğunu belirtmekle yetinirken; *Erim*'in önceleri methettiği anayasayı, icranın başına geçtikten sonra değiştirilmesi gerektiğini kabul etmesinin bir meziyet olarak telakki edilmesinin lüzumuna işaret ediyordu. *AP*'nin memleketin yüksek menfaatlerini her şeyin üzerinde sayarak, hükümetteki üyelerini geri çekmekten vazgeçmesini ümit ettiğini de sözlerine ekliyordu.⁴⁸⁷

Demirel'in, istifa eden 3 bakanının istifalarının geri alınmasının mümkün olmadığını; diğerlerinin de partinin bu tavrı gereği çekileceklerini; aksi takdirde parti tüzüğüne göre ihraç

⁴⁸³ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-25], s.21.

⁴⁸⁴ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-6], s.6.

⁴⁸⁵ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-13], s.11.

⁴⁸⁶ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-20], s.17.

⁴⁸⁷ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-26], s.22.

edilecekleri şeklindeki sözlerine muhatap olan *Sunay*, kızgındır. *Sunay*: *bu nasıl tüzük hükmüdür*, eğer *AP* bakanlarını çekerse *CHP*'de de karışıklık çıkar, yeni bir hükümet kurulamaz yeni bir buhran doğar, Türkiye hükümete kalır, görüşüne rağmen *Demirel*, bütün bunlara kendilerinin sebep olmadığını belirtmektedir.⁴⁸⁸ *Sunay*'ın son hamlesi: Çekilenlerin yerine yenilerinin verilmesidir. *Demirel*, bunu da reddeder ve *Sunay*'ın, hükümetin çözülmesini mi istiyorsunuz sorusuna muhatap olur. *Demirel*'in cevabı *hayır* olur ve hükümetin kendilerinin dışında teşkil edilmesini önerir. *Sunay* ise mevcut durumda bunun mümkün olmadığını anlatır. *Demirel*, tüm bu anlatılanlar üzerine tekrar bu durumun kendileri tarafından yaratılmadığı belirtir.⁴⁸⁹

Konuşma ilerledikçe *Demirel* tekrar 7 aydan beri kendilerinin yok sayılarak cumhurbaşkanı tarafından daha önce çağrılmadıkları şikâyetine gelir. *Sunay* ise kendilerinden bir görüşme talebi almadığını, kendisinin ise yoğunluktan dolayı zaman bulamadığını belirterek, *küsmüşsünüz* der. *Demirel*'in cevabı ise siyasetçilerin küsmeye haklarının olmadığı yönündedir. Sürekli hükümet tarafından hakarete uğradıklarını bir kez daha vurgular ve bundan sonra yapılması gerekenin: En kısa zamanda parlamentoya dayalı, protokolü yazılı bir hükümetin kurulması ve seçim kanunu yapılarak seçime gidilmesidir. Bunun ilanının bile Türkiye'ye ferahlık getireceği görüşündedir.⁴⁹⁰

Sunay ile *Demirel* arasındaki konuşmaya Genelkurmay Başkanı *Org. Memduh Tağmaç* da dâhil olur ve şöyle konuşur: *"Bu ortam içinde bir seçimi düşünmek asla mümkün değildir ve olamaz. Sorduğunuz gibi seçimin zamanını şu anda tahmin etmek mümkün bile değildir. Şimdiye kadar yapılan şey Anayasanın meclislerden çıkarılmış olmasıdır"*. *Tağmaç*, ordu olarak sadece reformların yapılmasını istediklerini meclislere hiçbir telkinde bulunmadıklarını; başbakanı kabinesini kurmakta serbest bıraktıklarını, kendisinin sadece eski askerlerin kabineye alınmamasının daha uygun olacağı fikrinde olduğunu belirtmektedir.⁴⁹¹ Burada *Tağmaç*'ın, *Demirel*'in sürekli şikâyet ettiği Siyasi İşlerden sorumlu Başbakan Yardımcısı *E. Kur. Alb. Sadi Koç*'ı kastettiği zannedilmektedir.

Demirel'i kararından bir türlü vazgeçiremeyen *Sunay*'ın sinirlendiği gözlenmektedir. *Tağmaç*'ın ardından konuşan *Sunay*'ın: *"12 Mart'tan bugüne gelinceye kadar hiçbir sürtüşme olmamıştır, bugünkü sürtüşmelerin oluşunun sebebi sizlerin konuşmalarınızdır"* sözleri karşısında *Demirel* kararlı tutumunu sürdürür: *"Benim felsefeme uygun değilse oy vermem. Sürtüşmelerin bizim konuşmalarımızdan çıktığını kabul etmem"* şeklinde cevap verir ve ekler: *"Bir parlamento kendi Silahlı Kuvvetlerinin tehdidi altında kalmaz"*.⁴⁹²

23 Eylül 1971'de meclisin birleşik oturumunda yaptığı konuşmasıyla tepki çeken *Ahmet Nusret Tuna*'nın sözleri de önemlidir. *Tuna*, *AP*'yi ordunun karşısına çıkarmaya çalışanlara

⁴⁸⁸ "9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı" başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-27], s.23.

⁴⁸⁹ "9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı" başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-28], s.24.

⁴⁹⁰ "9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı" başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-29], s.25.

⁴⁹¹ "9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı" başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-30], s.26.

⁴⁹² "9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı" başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-32], s.28.

karşı, neden kendileriyle daha önce temas kurulmadığını sormaktadır. Partilerine yapılan saldırılara karşı, cumhurbaşkanının ve ordunun, AP'nin 6 yıl bu ülkeyi idare ettiğini ve sonrada çekildiklerini; 12 Mart'tan sonra meclise getirilen her kanunu destekleyip, çıkarılmasına yardımcı olduklarını, neden söylemediklerini sormaktadır. Üstelik bunları yapmadıkları gibi AP'yi sürekli itham ettiklerini ifade ediyordu. Tuna, sözlerine devamla, partilerinin felsefesine uymayan kanunlara baskı ile evet diyemeyeceklerini de belirtmektedir.⁴⁹³

Nihat Erim'in kurmuş olduğu *Basın Müsteşarlığının* objektif olmadığı iddiasında bulunan Tuna, bu kanaatini şöyle açıklamaktadır: *Bir ekolün yani Akis Mecmuasının mensuplarıdır. Kurtul Altuğ adındaki zatın nasıl basın sohbet toplantısı yaptığı düşünülmeye değer. Bu zatın vesika toplama ve daha sonra bu görevden ayrılınca bir gazetede neşretmek üzere doküman hazırlığı içinde olması fotokopiler alması hali bir felaket olur*".⁴⁹⁴

Orhan Dengiz ise Nihat Erim'in partilerini mertliğe davet etmesini yadırgadığını; ılımlı olarak tanınan bir başbakandan bu sözü hiç beklemediklerini söylemektedir.⁴⁹⁵ Meclis Başkanı Sabit Osman Avcı'nın dile getirdikleri ise Erim'in yaptığı sert konuşmanın ardından, tansiyonun yükselmesine mani olmak için, bu konuşmaya cevap vermek isteyen AP'lileri teskin ederek; konuşmalarına engel olduğu yönündedir.⁴⁹⁶ Avcı, konuşmasının bir yerinde, tarafların arasının fesatçı unsurlar ve basın tarafından açıldığı kanısında olduğunu söylemektedir. Buna bir örnek olması bakımından şu misali veriyordu: *"Deniz Kuvvetlerinin kuruluş gecesinde, Kara Kuvvetleri Komutanı Sayın Orgeneral Faruk Gürler ile ayaküstü konuşuyorduk, yanımıza Müşerref Hekimoğlu adındaki kadın yazar geldi ve Sayın Gürler'e Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlarımız birer beyanat patlattılar siz patlatmıyorsunuz diye tahrik ettiler. Sayın Gürler'de ben beyanat falan patlatmıyorum cevabını vermişti*".⁴⁹⁷

9 Ekim 1971 tarihli toplantıdan 4 gün sonra bu kez ikinci bir gizli toplantının yapıldığı anlaşılmaktadır. Cevdet Sunay'ın çalışma odasında yapılan toplantıya katılanlar isimler şunlardır: *Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Cumhuriyet Senatosu Başkanı Tekin Arıburun, Millet Meclisi Başkanı Sabit Osman Avcı, Başbakan Nihat Erim, Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç, Adalet Bakanı İsmail Arar, Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş, AP Genel Başkanı Süleyman Demirel ve AP Genel Sekreteri Nizamettin Erkmen.*

Toplantıyı açış konuşmasını yapan Sunay, 12 Mart'tan bugüne geçen sürede meydana gelen gelişmeleri, hükümetin kuruluş aşamalarını kısaca özetlemektedir. Bu arada önemli bir cümle sarf ediyor: Erim'in her partinin meclisteki ağırlığına göre bakan seçtiğini; seçilen bu bakanların kimler olacağının tabiatıyla başbakanın tercih edeceğini; dolayısıyla seçilen

⁴⁹³ "9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı" başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-34/35], ss.30-31.

⁴⁹⁴ "9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı" başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-39], s.35.

⁴⁹⁵ "9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı" başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-36], s.32.

⁴⁹⁶ "9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı" başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-37], s.33.

⁴⁹⁷ "9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı" başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-38/39], ss.34-35.

bakanların kendi genel başkanlarına değil, başbakana karşı sorumlu olduklarını belirtiyor. Kurulan hükümetin, *Demokratik Parti* hariç olmak üzere diğer partilerden güvenoyu alarak görevine başladığını aktarmaktadır.⁴⁹⁸

Toplantıda ilk sözü alan Başbakan *Nihat Erim*, kabinedeki bakanlarını çekme kararı alan AP'nin yavaş seyreden bir taktikle, ülkeyi hükümet bürhanına sokmak için, hükümeti zayıflatmak, başarılı ve güçlü hükümet görüntüsünü bozmak yolunu seçtiğini ifade etmektedir.⁴⁹⁹ Kendisinin bulunmadığı 9 Ekim tarihli toplantı zaptında Demirel tarafından gündeme getirilen Kıbrıs'taki gelişmeler karşısında asıl Demirel'in yaptığıının kabul edilemez olduğunu belirten Erim, son derece sert bir yorumda bulunmaktadır. Erim: “AP, hükümetin kuvvetli ve içerde ve dışarıda itibarlı bir hükümet durumuna geldiğini görerek, bu imajı bozmak için, hükümetteki AP'li üyeleri çekme yoluna gitmiştir”, demektedir.⁵⁰⁰

İşbaşına geldikleri günden bugüne yapılanları anlatan Erim'in satır aralarında yaptığı dokundurmalar, gerçekten de serttir: “Herhalde reformlar konusunda 12 Mart Muhtırasına muhatap olacak kadar umursamaz bir davranış içinde bulunmuş olanlarca” diye devam eden cümlede olduğu gibi. Kanun hükmünde kararnameler konusundaki eleştirilere de değinen Erim'e göre: “Süratli karar almayı gerektiren bir devrede bu yetki kullandırılmayacaksa, neden bu müessese anayasaya konulmuştur” demektedir.⁵⁰¹ Demirel'in, getirilen kanun tasarılarının en az 3 ay mecliste kalması gerektiği beyanı hakkında yaptığı değerlendirme ise: “12 Mart Muhtırasında öngörülen ‘reformları en kısa zamanda gerçekleştirme’ ilkesine ters ve aykırıdır” şeklindedir.⁵⁰²

Demirel'in bir önceki toplantıda getirdiği eleştirileri cevaplamak amacıyla toplantıya oldukça hazırlıklı geldiği anlaşılan Erim, Demirel'in geçmiş dönem başarılarıyla övünmesine gerek bir durum görmediğini belirtiyor. Yapılan kur ayarlaması sonucunda enflasyonun körüklendiğini; devraldıkları döviz rezervini 423 milyon dolardan, 527 milyon dolara çıkardıklarını ifade ederek; 12 Mart sonrasının bir çöküş değil, yükseliş devri olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. AET politikasının mimarının AP değil, bu örgüte girme anlaşmasını 1963'te imzalayan İnönü hükümetinin olduğunu söylemektedir. *Sosyalist Kültür Derneğine* ilişkin olarak Demirel'den gelen iddialar karşısında da serttir Erim. Öncelikle bu derneğin 1961 Anayasası ve ona tabi mevzuata göre kurulduğunu; dernek tüzüğünün 2'nci maddesini okuyarak adeta ne var burada diyen Erim, üstelik Demirel'in iddia ettiği gibi hiçbir kurucu üyesi hakkında

⁴⁹⁸ 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7625], giriş.

⁴⁹⁹ 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7625–4], s.1.

⁵⁰⁰ 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7625–5], s.2.

⁵⁰¹ 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7625–7], s.4.

⁵⁰² 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7625–8], s.5.

kanuni takibat bulunmadığını belirtmektedir. Dahası, söz konusu derneğin kurucu üyelerinden biri olan *Adnan Başer Kafaoğlu*, bizzat *Demirel*'in özel müşavirliğini yapmış, arkasından da *Gelirler Genel Müdürlüğü* vazifesine getirilmiştir. *Erim*'e göre, aslında *Demirel*'in bizzat kendisi, *Sosyalist Kültür Derneği* üyeliğini, kilit noktalarda görev almak bakımından sakıncalı görmediğini göstermiştir.⁵⁰³

12 Mart'ın dış dünyada yarattığı kötü tesir yüzünden, Türkiye'nin Dünya Bankasından alacağı 12 milyon dolarlık kredinin ancak 37 milyonunun alınabildiği ifadesinin de gerçekleri yansıtmadığını belirten *Erim*, hâlihazırda toplam 114 milyon dolarlık kredinin alındığını ifade etmektedir.⁵⁰⁴ *Demirel*'e karşı sert cevaplar vermeye devam eden, *Erim*, *Demirel*'in asıl amacının: Hükümetin yaptığı atamalara konu olan isimleri karalayarak, istediği anda hükümeti düşürebileceği şartları hazırlamaktır, demektir. *Demirel*'in bütün kaygısının: Kendi idaresi esnasında tayin edilen memurların yerlerinde kalmasını sağlayabilmek olduğunu iddia eden *Erim*, böylece hükümetin işlerini baltalayabilmek, gerekli bilgileri alabilmek; hükümeti devirinceye kadar, bu kadroyu koruyarak, seçim sırası da dâhil olmak üzere, yatırımları kendi isteklerine göre yöneltmeyi amaçlamaktadır, kanaatindedir. *Erim*: “Devlet memurlarına uçurulan haber ise, bu hükümeti bir iki ay içerisinde devireceğiz, ona göre durumunuzu ayarlayın mealindedir” demektir.⁵⁰⁵

AP'nin reformlara karşı olmadığı yönündeki açıklamalarının kesinlikle samimi olmadığını belirten *Erim*, biran evvel seçim istemenin de bir taktik olduğu görüşündedir. AP'nin reformları budama projesini hayata geçirmek için seçim istediğini belirten *Erim*, amaçlananın: Hem reformları, hem de 12 Mart muhtırasının hedeflerini aşamalı olarak gözden uzaklaştırmak olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁰⁶ Yarayı kaşıyıp kanatmamak, konusunda söylediklerini de açıklamaya çalışan *Erim* şunları söylemektedir: “AP Genel Başkanı son zamanlarda kayıtsız şartsız milli irade temasını işlemektedir. Elbette milli irade her şeyin temelidir. Ancak, bunu durup dururken ele almanın anlamı vardır. Bunun anlamı ‘ben milli irade ile iktidara gelmiştim. Beni tehditle uzaklaştırdılar’. İşte ben de diyorum ki, bu davranış 12 Mart'ı şimdiden mahkûm etmektir, yarayı kaşıymaktır”.⁵⁰⁷

12 Mart hükümetinin tayin siyaseti konusunda *Demirel*'in bütün iddialarına cevap veren *Erim*, AP zamanında, sadece 1970 senesinde 181 emniyet müdürünün tayin ya da nakil yoluyla görev yerlerinin belirlendiğini; oysa kendi zamanında sadece 122 nakil ve tayin yapıldığını ifade

⁵⁰³ 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7625-9/10], ss.6-7.

⁵⁰⁴ 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7625-10], s.7.

⁵⁰⁵ 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7625-12], s.9.

⁵⁰⁶ 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7625-13], s.10.

⁵⁰⁷ 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7625-13/14], s.10-11.

etmektedir.⁵⁰⁸ *Erim*’in son sözleri: *AP*’nin 12 Mart Muhtırasıyla zıtlasma içinde olduğu; hükümetten üyelerini çekme kararının ardında bunun bulunduğu ancak bu kriz zamanında bunun çok yanlış olacağı; aksi takdirde memleketin yeniden 12 Mart öncesine döneceği şeklindedir. İcap ediyorsa, görevi hemen bırakabileceği; sırf cumhurbaşkanının emri nedeniyle görevde halen bulunduğu ve son olarak kendisini dış gereklilikler dolayısıyla görev yapan bir başbakan olarak gördüğü, doğrultusundadır.⁵⁰⁹

Erim’in bu sözlerine cevaben *Demirel*’in neler söyleyeceği merak konusuysa, *Demirel*, uzun bir münakaşanın açılmasına taraftar olmadığından bahisle, *Erim*’le her hususu enine boyuna münakaşa edebilecek durumdayım, demekte ve gerçekten de münakaşaya girmemektedir. *Erim*’in, *Demirel*’in tüm iddialarına yanıt verebildiğinin gözlemlendiği belgede, *Demirel*’in karşı cevabının en güçlü yönü: *İktidara nasıl gelinip, nasıl gidileceğinin anayasa ve kanunlarla belli olduğu bir durumda, Erim hükümetinin hangi dayanakla hükümet edebildiği noktasındaki, meşruiyet yoksunluğunu ima etmesidir. Demirel*’in asıl rahatsızlığının, iktidarı devrettikten sonra, partisinin hemen her zeminde sürekli kötülenmesi; yaptıkları her işin çirkin gösterilmeye çalışılması olduğu gözlenmektedir.

Cumhurbaşkanı *Cevdet Sunay*’ın 28 Ekim 1971 Perşembe günü *Milli Güven Partisi Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu* ile de gizli bir görüşme yaptığı anlaşılmaktadır. Görüşmede *Sunay*, 9 ve 13 Ekim 1971 tarihlerinde yapılan toplantılarla ilgili olarak *Feyzioğlu*’na bilgi vermekle işe başlıyor. *AP*’nin hükümetteki bakanlarını çekme kararından vazgeçmeyişi; mahkemelerin devam ettiği, idam kararlarının verildiği bir ortamda, üyelerini hükümetten çekmiş ama dışarıdan hükümeti destekleyeceğini söyleyen bir partinin iç ve dış kamuoyunda mevcut hükümetin inandırıcılığını zedeleyeceğini *AP* Genel Başkanına aktardığını belirtmektedir. Bu durum karşısında Başbakan *Nihat Erim*’in istifa etmeye kalktığını lakin kendisinin ricasıyla bundan vazgeçtiğini⁵¹⁰ ancak *İnönü*’yle yaptığı görüşmede *İsmet Paşa*’nın, hükümetin devamı için *AP*’li üyelerin çekilmemesinin şart olduğunu belirttiğini aksi takdirde hükümetteki sadece iki *CHP*’liye rağmen, bunun istismar edilerek, hükümete *CHP* hükümeti denilebileceği bilgisini *Feyzioğlu*’na aktarmaktadır.⁵¹¹

Feyzioğlu ise söze yine aşırı solun faaliyetleriyle başlıyor ve özellikle doğudaki yıkıcı ve bölücü faaliyetlerden bahsederek, bu hususta kapatılan *TİP*’i suçluyor. *Demirel* hükümetinin, işlerin bu seviyeye gelmesinde azimli ve kararlı davranmamasının etkili olduğunu belirtmektedir. 12 Mart’ın Atatürkçü ve milliyetçi bir hareket olduğunu ifade eden *Feyzioğlu*, aşırı solun,

⁵⁰⁸ 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7625–19], s.16.

⁵⁰⁹ 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7625–20], s.17.

⁵¹⁰ Türkiye Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin 27.10.1971 tarihli yazısı [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–21; Fihrist No: 6288–1].

⁵¹¹ “Sayın Cumhurbaşkanımızın 28 Ekim 1971 Perşembe Günü MGP Genel Başkanı Sayın Turhan Feyzioğlu ile Yaptığı Görüşmeye Ait Tutanak” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7629–1/2], ss.2–3.

hareketi istismar etmek için hemen eyleme geçtiğini misaller vererek anlatıyor.⁵¹² *Erim* hükümetinin kurulmasıyla başlayan yeni devrede verdiği destekleri anlatıyor. Aşırı solun sızma teşebbüslerini yine örneklerle anlatan *Feyzioğlu*, özellikle *DPT*'nin başına getirilmesi düşünülen iki ismin *TİP*'li olduğunu ve atamalarının son anda önlenemediğini; aynı durumun *Milli Eğitim Reformu* için kurulan komisyonlarda da mevcut olduğunu belirtmektedir.⁵¹³ *Feyzioğlu*'nun gündemindeki en ağırlıklı konu, aşırı sol olarak isimlendirdiği *TİP* ve *DİSK*'tir. *TİP*, Moskova'ya bağlı ve 100 bin üyeli, en tehlikeli sol yığınak olarak anlatılırken; *DİSK* ile birlikte doğu meselesini kurcalamakla suçlanmaktadır. Bu parti ve sendikanın orduya karşı büyük bir etnik grupla ya da dış destekle bir şeyler yapmayı düşündüklerini söyleyen *Feyzioğlu*'na göre tehlike hâlâ devam etmektedir.⁵¹⁴

Feyzioğlu: “Hükümet üyelerinin topyekûn konuşmalarında bir yolunu bulup parlamentodan kurtulmak, bu meclislerden hayır gelmez. Kapalı rejim gerekir gibi sözlerle parlamentoyu suçlamaları, CHP ve AP dâhil herkesi rahatsız ve huzursuz etmektedir” demektedir. *Feyzioğlu*'nun 12 Mart'ın saptırılmasından endişe duyduğu anlaşılmaktadır. Bu kaygısını şöyle ifade etmektedir: “Hükümeti destekliyoruz, fakat Meclisin çoğunluğu bunlardan, 12 Mart'ı yanlış tarafa çeken ve demokratik düzenin defterini dürelim diyenlerden şikâyetçidir. 8/9 Mart tarihinde Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal ve Madanoğlu'nun içinde bulunduğu bir sol ihtilal tehlikesi geçirdik. Bunlara, aşırı sola, sağa, bölücülüğe karşıyız”.⁵¹⁵

Feyzioğlu, hükümete dışarıdan fazla miktarda bakan devşirildiğini, parlamentodan temin edilecek çok dürüst, iyi ve çalışkan milletvekilleri bulunduğunu; bunlara görev verilebileceğini; teknisyenlerin ise Başbakanın etrafında toplanmış 20–30 müşavirli bir kurmay kadrosu olarak görevlendirilebileceği önerisiyle söz konusu konuşmasını tamamlamaktadır.⁵¹⁶

Arşivde kayıtlı bazı metinlerde görülmektedir ki, *Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay*'ın, kimi görüşmeler öncesinde yapacağı temaslardan sonra kamuoyuna ileteceği muhtemel açıklamaların da ihtiyaten hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bunlardan biri olan açıklama müsveddesinde: “Ülkemizin içinde bulunduğu güncel sorunların çözümünde birbirlerine yaklaşan duygu ve düşüncelerin, ayrılıklardan daha fazla olduğu izlenimini edindim” demektedir ki, henüz görüşme öncesinde hazırlanan metindeki bu cümle bir temenniden ibarettir.⁵¹⁷

⁵¹² “Sayın Cumhurbaşkanımızın 28 Ekim 1971 Perşembe Günü MGP Genel Başkanı Sayın Turhan Feyzioğlu ile Yaptığı Görüşmeye Ait Tutanak” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7629–4], s.5.

⁵¹³ “Sayın Cumhurbaşkanımızın 28 Ekim 1971 Perşembe Günü MGP Genel Başkanı Sayın Turhan Feyzioğlu ile Yaptığı Görüşmeye Ait Tutanak” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7629–6], s.7.

⁵¹⁴ “Sayın Cumhurbaşkanımızın 28 Ekim 1971 Perşembe Günü MGP Genel Başkanı Sayın Turhan Feyzioğlu ile Yaptığı Görüşmeye Ait Tutanak” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7629–7], s.8.

⁵¹⁵ “Sayın Cumhurbaşkanımızın 28 Ekim 1971 Perşembe Günü MGP Genel Başkanı Sayın Turhan Feyzioğlu ile Yaptığı Görüşmeye Ait Tutanak” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7629–8/9], s.9–10.

⁵¹⁶ “Sayın Cumhurbaşkanımızın 28 Ekim 1971 Perşembe Günü MGP Genel Başkanı Sayın Turhan Feyzioğlu ile Yaptığı Görüşmeye Ait Tutanak” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7629–9], s.10.

⁵¹⁷ “Sayın Cumhurbaşkanımızın Sayın Demirel ve Ecevit ile görüşmesinden sonra, gerekirse kamuoyuna yapabilecekleri açıklama taslağı” [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 6/1714; Fihrist No: 731].

I. Erim Hükümeti döneminde bazı partilerin kapatılması gündeme gelmiş ve Anayasa Mahkemesi MNP ve TİP'in kapatılması kararına varmıştır.⁵¹⁸ Üniversite ve Toprak Reformu konuları AP ve CHP arasında yeni bir çatışma konusu olmuş ve gündemi uzun süre meşgul etmiştir. Terör olayları devam ederken Sıkıyönetim Mahkemelerinde bir dizi çok sanıklı dava açılmış ve bunların en önemlileri idam kararlarıyla sonuçlanmıştır.⁵¹⁹ Ancak bu hükümetin kurulmasından sonra yedi ay geçtiği halde birçok kişiye göre bu hükümet ne partilerüstü idi ne de tarafsızdır.⁵²⁰ Nihat Erim'in 29 Eylül 1971'deki konuşmasında komutanların desteğini beklediği yönündeki açıklaması ve Demirel'e yüklenmesi hükümeti dağılmanın eşiğine getirmiştir.⁵²¹

5 Ekim 1971'de Başbakan Erim Cumhurbaşkanı'na AP'nin desteği olmadan hükümetin yürüyemeyeceğini ifade etmiştir. Ancak istifa önerisi kabul görmemiştir.⁵²² Ne var ki, daha sonra Demirel, AP'li bakanları hükümetten çekerek şu açıklamayı yapmıştır:

“Hükümetin çekilmesi için sebep yoktur, hükümete üye veren bir parti ortadan çekilmiştir, bu bir güvensizlik değil, sorumluluğa katılmamadır... O halde hükümet vardır”. Ama Erim, AP'li bakanların istifasını kabul etmemiştir.⁵²³

Cumhurbaşkanı, AP'nin çekilme kararını düzeltmesini isterken, savcılık, Erim'i eleştiren demecinden dolayı Demirel hakkında soruşturma açmış ve AP Genel Başkanı'nın dokunulmazlığının kaldırılmasını istemiştir. Bunun üzerine AP, hükümetten bakanlarını çekme kararını ertelemiş, bir süre sonra Atatürkçü çizgiden uzaklaştığı gerekçesiyle hükümetten 11 bakanın çekilmesi sonucu, Erim de istifa etmiştir.⁵²⁴ Erim'e göre istifa etmesindeki en önemli etkenlerin başında AP'li Mesut Erez'in kabineye alınmasının da payı vardır.⁵²⁵

Nihat Erim, 11'lerin istifasından sonra 11 Aralık 1971 günü ikinci hükümetini kurmuştur. Bu hükümet programında da dikkat çeken nokta önceki hükümet programında da olduğu gibi reformların yapılması ve toplumsal kaynaşmanın sona erdirilmesidir. Sermaye temsilcileri, II. Erim Hükümeti ve programını sevinçle karşılamışlardır. Odalar Birliği Başkanı Raif Önger, şöyle demiştir:

*“Bu hükümet bize güven verdi... Birinci Erim Hükümeti'yle diyalog maalesef kurulamamıştır. Bu yüzden dış ticaret işlemlerimizde birtakım aksamalar olmuştur. İkinci Erim Hükümeti'yle bu diyalogu kurmuş bulunuyoruz...”*⁵²⁶

II. Erim Hükümeti sermayeden aldığı desteğe, programında yer verdiği grevle, lokavt arasındaki çelişkileri gidermek vaadine ve özel sektörü teşvik tedbiri önerilerine rağmen, ancak üç ay yirmi beş gün görevde kalabilmiştir. II. Erim kabinesinin başarısızlığındaki başlıca etkeni, “teknik bir arıza” olarak adlandırılmıştır. Hükümet, bir yandan CHP ile çatışmak durumuna düşmüştür. CHP'nin idam kararlarına karşı verdiği mücadele hükümete yansımıştır, Sıkıyönetim

⁵¹⁸ **Milliyet**, 21.5.1971, s.1.

⁵¹⁹ Kamil Karavelioğlu, **Bir Devrim İki Darbe**, İstanbul, Güner Yayınları, 2007, s.235-237.

⁵²⁰ Ahmad, **“Demokrasi Sürecinde...”**, s.370.

⁵²¹ **Cumhuriyet**, 20.9.1971, s.1.

⁵²² Nihat Erim, **Günlükler 1925-1979**, C: II, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.980.

⁵²³ **Cumhuriyet**, 9.10.1971, s.1.

⁵²⁴ Mazıcı, **a.g.e.**, s.144.

⁵²⁵ Erim, **a.g.e.**, s.985.

⁵²⁶ **Milliyet**, 7.1.1972, s.1.

savcılarının iddianamelerinde CHP'yi suçlayıcı sözleri yüzünden o zamanki Ankara Sıkıyönetim Komutanı Semih Sancar'la İsmet İnönü arasındaki anlaşmazlıklarda Nihat Erim arada kalarak İnönü indinde kötü puanlar toplamıştır. Bu sürtüşmeler Erim'i yıpratırken; AP, Erim'in kişiliğine olan güvensizliğini sürdürmüş, her fırsattan yararlanarak belki hükümete değil ama Erim'e karşı çıkmıştır. Erim Meclisteki iki büyük partiyle sürtüşmelere girmiş, yorulmuş ve yıpranmıştır. Ayrıca Anayasa Reformları, Silahlı Kuvvetlerin talepleri, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulması gibi gerçekleştirilmesi zor konular da hükümeti sarsmıştır.⁵²⁷

Bu dönemde Başbakan Erim'in Ekim 1973'te yapılacak genel seçimlere kadar ülkeyi yasa hükmünde kararnamelerle yönetme yetkisinin kendisine verilmesini istemiştir. Cumhurbaşkanı'na bu amaçla siyasi tartışmaların durdurulmasını ve kanun hükmünde kararnamelerle ülkeyi yönetme yetkisinin hükümete verilmesini isteyen bir mektup bile yazmıştır. Fakat Parlamentoda bulunan partilerin liderleri birkaç gün tartıştıktan sonra bu isteğe kesin olarak karşı çıkmışlardır. Parti liderleri, Anayasa'nın kanun hükmünde kararnamelerle ülke yönetimini yasakladığını öne sürerek denetim yetkisinden vazgeçmeyi kabul etmemiştir. Bunun üzerine Nihat Erim Başbakanlık görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır.⁵²⁸

Sonuç olarak ordudaki ve sokaktaki çalkantılar devam ederken; *Nihat Erim* tarafından peş peşe kurulan her iki hükümet de uzun ömürlü olamamış; reformların birbiri ardına yapılması gerektiği yönündeki irade bir türlü tecelli edememiştir. Reform isteyenlerin aslında yapmak istediklerinin, parlamento dışında mevzilenmiş muhalefeti ortadan kaldırmak olduğu iddia edilmektedir. Fransa'da başlayan öğrenci hareketlerinin fitilini tutuşturduğu gençlik eylemleri o yıllar içindeki parlamento dışı muhalefet olgusunun en çarpıcı örneklerinden biriydi. 68 kuşağı olarak simgeleşen zamanın gençliğinin, sınıfsız toplum peşindeki, hedefleriyle uyuşmayan, toplumsal kökenleri hakkında *Ateş*'in yazdıkları çok anlamlıymış gibi duruyor: "*Hareketin önder kadrosuna baktığımız zaman, genellikle toplumun üst ve orta sınıflarının, çok iyi eğitim görmüş nitelikli çocuklarını görüyoruz*".⁵²⁹ Diğer taraftan, akademisyen *Mete Tunçay* ise bu kuşağın halet-i ruhiyesini yansıtmayı açısından başında geçen bir olayı nakletmektedir. *Tunçay*, şunu anlatıyor:

*Ben hatırlıyorum, bir ara işte benimle akran genç doçentler, kıdemli doktor asistanlar falan öğrenci birliğiyle konuşmak istedik 12 Eylül öncesi, dedik ki: "Ya, sizin arkadaşlarınız adam kaçırıyorlar, bir şeyler yapıyorlar. Bunlar Türkiye'de sosyalizmi yakınlaştıracak şeyler değil gibi geliyor bize. Biz de sizinle aynı amaçları paylaştığımızı düşünüyoruz ama bunlar olsa olsa bir askerî darbeyi davet eder." Çocuklar şöyle birbirlerine baktılar, dediler ki: "İyi niyetinizi takdir ediyoruz. Aranızda küçük bir komisyon seçin, biz size direktif verimiz." Ve biz bunun üzerine oradan –affedersiniz- küfrederek ayrıldık. Biz onlara nezaketle anlaşalım, onları bir eleştirel şeye getirelim derken onlar bizi örgütlemeye kalktılar.*⁵³⁰

⁵²⁷ Cem, a.g.e., s.456-457.

⁵²⁸ Ahmad, "Demokrasi Sürecinde...", s.376.

⁵²⁹ Toktamış Ateş, **68'li Olmak**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1992, s.14. 68 Hareketiyle ilgili olarak yapılmış en yeni eserlerden biri olması itibarıyla bkz. Tuncay Çelen/Ömer Gürcan, **68 Gençliği ve Katledilişi** (Hesaplaşma), Ankara: Süvari Yayıncılık, 2006.

⁵³⁰ Prof. Dr. Mete Tunçay'ın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.42–13.00].

C.FERİT MELEN HÜKÜMETİ DÖNEMİ

1972 yılı Mayıs ayında Türkiye’de önemli gelişmeler yaşanmıştır. CHP’de yapılan 21. Olağan Kurultay sonucunda Bülent Ecevit Genel Başkan seçilmiş ve bu durum karşısında İsmet İnönü istifa etmiştir. Aynı günlerde Deniz Gezmiş ve arkadaşları idam edilmiştir. Bu sırada yeni bir hükümet kurulması için girişimler başlamıştır. Hükümeti kurma görevi Suat Hayri Ürgüplü’ye verilmiş ancak Cumhurbaşkanı Sunay yeni kurulan hükümete onay vermemiştir. Kulislerde buna gerekçe olarak Ürgüplü’nün listesinde sakıncalı isimlerin olması ve Sunay’ın uyarılarına rağmen bu isimlerin olduğu listenin köşke çıkarılması öne çıkarılmıştır. Ayrıca yeni kabinede yer alması öngörülen isimlerden 14’ü ilk kez bakanlık yapacak isimler olmuştur.⁵³¹

Bu gerçekleşmeyince Sunay hükümet kurma görevini Van Senatörü Ferit Melen’e vermiştir. Melen’e AP,CHP, MGP destek vereceklerini bildirmişler ve sonuçta 8 AP, 5 CHP, 1 MGP’li bakanın yer aldığı liste yeni hükümet olarak güvenoyu almıştır. Kabinenin tamamı eskiden bakanlık yapmış isimlerden oluşmuştur ve bu isimlerin altısı maliye kökenlidir. Bu durum ise bu hükümet döneminde ekonomiye önem verileceğinin göstergesidir.

Hükümet programında öncelik tanınan belirli konular şunlardır: Huzur ve asayiş, seçim, reformlar ve III. Beş Yıllık Kalkınma Planı. Hükümetin ana hedefinin milletin varlığını, bütünlüğünü, birlik ve beraberliğini yok etmek; insan haklarına dayalı Türkiye Cumhuriyeti’ni yıkarak ülkeyi bir zulüm ve esaret düzenine sürüklemek isteyen her türlü yıkıcı faaliyete ve anarşik eylemlere karşı kararlı ve azimli bir mücadele yapmak olduğu belirtilmiştir.⁵³²

Bunun gibi siyasi durumlar sonucunda Melen Hükümeti de sorunların çözümünde yetersiz kalmıştır. Çünkü sıkıyönetim sürmektedir. Kısmen değiştirilen Anayasa, diğer değişikliklerle ancak bir anlam ifade edecektir. Reformlardan söz edilmiş ama hiçbirinin yürürlüğe girmesi o an için mümkün görünmemiştir. İşçi sınıfı geçici bir sessizlik içinde olmuştur. Üniversiteler muhaliflerden arındırılmaya başlamıştır. Aydınların uygulamalara tepkisi büyük olmuştur. Bununla birlikte anarşik olaylar gözle görülür bir biçimde azalmış ama buna karşılık reform tasarılarından hiç biri kesin bir çözüme bağlanamamıştır.⁵³³

Bu Melen dönemi yaklaşık 11 ay sürmüştür. Döneme damgasını vuran üç gelişmeden bahsedilebilir. Bunlar: *Eminönü Vapurunun* batırılması şeklinde gelişen yeni bir terör olayı; *Bomba Davası* ve Ziverbey’deki *Zihnipaşa Köşkündeki* işkenceli sorgulamalar hadisesi ve *Gürler*’in cumhurbaşkanlığı adaylığının ilk günleri olarak sıralanabilir. Bu seçimden sonra Melen Hükümeti istifa etmiştir.⁵³⁴

1.EMİNÖNÜ ARABA VAPURUNUN BATIRILMASI OLAYI

⁵³¹ **Milliyet**, 14.5.1972, s.1.

⁵³² **CSTD**, C:4, B:62, 30.5.1972, s.550-563.

⁵³³ Ahmad, “**Demokrasi Sürecinde...**”, s.379-381.

⁵³⁴ **Cumhuriyet**, 8.4.1973, s.1.

Haziran 1972’de bakım ve onarım görmek üzere Haliç Tersanesinde havuza alınan Eminönü araba vapurunun havuz kapağı saatli bir bomba ile yerinden sökülerek ani şekilde havuza su dolmaya başlamış ve vapor da böylece batmıştır. Vapurun batırılmasının faillerinin aynı zamanda Kültür Sarayının ve Marmara gemisinin yakılması olaylarına karışanlarla aynı kişiler oldukları iddia edilmiş;⁵³⁵ iddialara muhatap olanların hepsi Bomba Davasında yargılanmışlardır.

2.ZİVERBEY KÖŞKÜ SORGULAMALARI VE BOMBA DAVASI

1971–1973 yılları arasında kamuoyunda büyük bir ilgiyle takip edilen duruşmalar silsilesi cereyan etmiştir. Basında *Bomba Davası* olarak adlandırılan muhakemelerde, birçok ünlü sima TCK 146/1’de tanımlanan suçlamalarla ve idamla tecziye talebiyle yargılanmışlardır. *Ziverbey Köşkündeki* sorgulamalar ve itiraflar üzerinde hâlâ tartışmalar devam etmektedir. Devletin resmi boyutunun dışında bir de bilinmeyen, gizli ve derin bir boyutu olduğu bu olay ertesinde tartışılmaya başlanmıştır. Derin devlet kavramı ve Türkiye’deki derin devlet hakkında *Demirel*’in ilginç bir tezi vardır:

*Şimdi, bu gladyodan bahsediliyor, derin devletten bahsediliyor, “Derin devlet var mı yok mu?” Derin devlet var. Derin devlet askeriye. Türkiye’de bir tane devlet var aslında. Bunun derini de, düzü de bir tane. Bu derin devletlerden bahsediyorsunuz, bahsediyorsunuz. Nerede bu mübarek ya? Yok, böyle bir şey. Yani “Birisi bunlara karışıyor, ediyor.” falan diyorsanız, eğer ikinci bir devlet arıyorsanız o, askeriye işte.*⁵³⁶

*Bülend Ulu*su ise derin devlet konusunda, bunca yıllık askeri ve siyasi tecrübesine rağmen, ısrarla ayrıntılı bilgi vermekten kaçınmaktadır:

*Derin devlet konusunda doğrusunu isterseniz ben herhangi bir bilgi sahibi olmadım. Yani bir teşkilat olsun da Türkiye’yi şöyle sıkıntılı duruma soksun, tahrik etsin vesaire. Benim şöyle hatırladığım: Kontrgerilla ismini halk verdi ona. Bir örgüt böyle silahlı kuvvetler içinde Amerikalıların şeyiyle NATO içinde böyle bir teşkilat yapıldı ama bu teşkilat bu kötü hareketler için değil, daha başka hareketler için yapıldı. Hatırimda kalan. O bakımdan derin devlet diye böyle bir şey ifade edemeyeceğim benim edindiğim intiba olarak.*⁵³⁷

İtirafların *ışkençe* altında alındığı yönündeki maznunların iddiaları sürmektedir. Dışarıya yazdığı mektuplarda, akrostiş yöntemini kullanarak kendisine *ışkençe* altında ifade imzalatırıldığını anlatan *İlhan Selçuk* da, tıpkı *Talat Turhan*’ın yorumladığı gibi bu hâdiselerin, ordu içinde oluşmuş, biri *Sunay-Tağmaç-Türün*, diğeri ise *Gürler-Batur-Kayacan* işbirliğine dayanan iki klik arasındaki mücadelenin ürünü olduğu görüşündedir.⁵³⁸ *Demirel* ise *Ziverbey Köşkü* sorgulamaları hakkında şunları söylemektedir:

⁵³⁵ **Türkiye Gerçekleri ve Terörizm** (Beyaz Kitap), s.97.

⁵³⁶ 9’ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

⁵³⁷ Bülend Ulu’sunun 14.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.00–12.45].

⁵³⁸ İlhan Selçuk, **Ziverbey Köşkü**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1987, s.6.

*Malum hikâyeler. Doğan Avcioğlu'nun mecmuasından esinlenerek ordunun içerisinde, bilhassa Batur'un etrafındaki subayları da içine alan bir şey teşekkül etmiş. Onu Hasan Cemal çok güzel yazdı. Onlar o grup. Ziverbey hadisesi falan, onlar çok utanılacak şeyler. Ben yokum yalnız orada. Ben yokum. Ben Güniz Sokak'ta, yani burada oturuyorum. Nihat Bey Başbakanlık yapıyor. Ondan sonra, Nihat Bey'den sonra, Ferit Bey de yaptı ya bir müddet.*⁵³⁹

Sanıklar, daha sonraki yazı ve beyanlarında, sorgulamalarını yapanların birbirlerine rütbeleriyle hitap edenlerden oluştuğunu; kendilerine sıkça *kontrgerilla*nın gizli karargâhında olduklarını, istedikleri doğrultuda ifade vermedikleri takdirde öldürüleceklerini hatırlattıklarını anlatmaktadırlar. Devletin elinin bile uzanamayacağı kadar güçlü bir teşkilat olduklarını belirten sorgucuların *kontrgerilla* örgütünün varlığını doğrulayacak ölçüde kendilerine güvenen bir pervasızlık içinde olduklarının da altını çizmektedirler.⁵⁴⁰ *Kontrgerilla* konusunda görüşü sorulan Demirel, böyle bir şeyin olmadığını ısrarla altını çizerek şu açıklamalarda bulunmaktadır:

Şimdi, kontrgerillaya gelince: Kontrgerilla konusu çok tartışıldı Türkiye'de. 70'li yılları hatırlıyorum, rahmetli Ecevit, biz hükûmetken çıkar çıkar "kontrgerilla" derdi, ben de hükûmete güvenlik mensuplarını çağırırdım, yani Emniyet Genel Müdürünü, MİT Müsteşarını, Genelkurmay Başkanını teker teker çağırırdım. "Muhalefet 'kontrgerilla' diyor, bu nedir kardeşim?", "Yok efendim böyle bir şey." Şimdi, devletin yüksek memurları "Yok efendim böyle bir şey" diyorsa ya yok hakikaten ya yalan söylüyor. Benim bunu ayırt etme imkânım yok ki ama ne oldu sonradan? Sonradan 78'de Sayın Ecevit, rahmetli, bizim elimizden hükûmeti aldı milletvekillerinin bir kısmını aktarmak suretiyle, Güneş Motel hadisesi,⁵⁴¹ hükûmeti aldı. Hükûmetin üçüncü günü ben kendisine bir mektup yazdım "Hadi bakalım, bu kontrgerillayı bul çünkü dört sene her gün omzumdaydın 'kontrgerilla' diye, ben de bulamadım kimseyi, hadi sen bul kontrgerillayı kardeşim." Bir süre sonra, rahmetli Hasan Işık geldi, Savunma Bakanıydı, Hasan Işık dürüst bir adamdı, bizim büyükelçiliğimizi falan yaptı, çok dürüst bir adamdı. O dedi ki: "Bu işi karıştırmayın, yok böyle bir şey.", "Hasan sen temin ediyor musun bunu?", "Evet." Siyaseten "yok" diyorsanız yok kardeşim. Ondan sonra, ben, kendi başıma Cumhurbaşkanı olarak veya Başbakan olarak ne kontrgerilla kampı arayabilirdim ne şunu yapabilirdim ne bunu yapabilirdim. Bana derlerdi ki: "Kardeşim, biz sana söyledik ya işte yok yani bunlar." Yok, olduğu hâlde var idiye, onlar ortaya çıkarsa "yok" diyen adamlar sorumludur. Bunları yazdım ben, benim kâğıtlarımın içinde vardır. Ben size bir şey söyleyeyim: Bizim idaremizde, benim başında bulunduğum idarede Cumhurbaşkanlığı veya Başbakanlık veya herhangi bir şey, umumi müdürlük, devletin her kademesinde bulundum, meşruiyete dayanmayan hiçbir şey yoktur, her şey meşru ve meşru kökenden yetki almayan hiçbir hareket de yoktur. Her şey açık, herkesin önünde ve her şeyi açık, düzgün yaptık. Bütün bunlara rağmen, yanlış olan şeyler yok mudur?

⁵³⁹ 9'ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

⁵⁴⁰ Geniş bilgi için bkz. Talat Turhan, **Kontrgerilla Cumhuriyeti**, İstanbul: Tüz zamanlar Yayıncılık, 1994.

⁵⁴¹ *Güneş Motel Olayı* olarak Türk siyasi tarihine geçen hadise: Ecevit liderliğindeki CHP'nin hükûmet kurma çalışmalarında, AP'den kopartılan 10 bağımsız milletvekili, CGP lideri Turhan Feyzioğlu ile Salih Yıldız ve DP'den Faruk Sükân'ın, kurulacak CHP hükûmetine güvenoyu vermeleri karşılığında bakan yapılmalarının hikâyesidir. Bkz. Cüneyt Arcayürek, **Demokrasinin Sonbaharı 1977–1978** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–7), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s.304.

*Vardır ama söylediğim gibi, gizlisi, saklısı hiç yoktur, hiçbir şeyin gizlisi saklısı yoktur. Kasıt olan bir şey de yoktur, ülke menfaatlerini haleldar edecek bir şey yoktur. Eğer ülke menfaatlerine dokunacak herhangi bir şey olmuşsa kazaradır, tesadüfendir.*⁵⁴²

Talat Turhan, Demirel gibi düşünenlere karşı tepkilidir ve şu cümleleri sarf etmektedir:

Neyse, uzatmayalım, birincisi: Ayaklanmaları bastırma harekâtı. Orada Cumhurbaşkanına bile görev veriliyor. 1986 yılında Nokta dergisine demeç verdim. “Yalan söylüyorsunuz, ‘Kontrgerilla yoktur.’ diyor herkes, siyasisi, askeri, paşası ‘Yoktur.’ diyor, ya var işte Amerikan talimnamesi.” Ama yöntem bu, teorik değil o, yöntem. Burada Cumhurbaşkanına görev yüklüyor. Bunu da yazdım, yayımlandı, bugüne kadar hiç kimseden ses seda çıkmadı. Kaç Cumhurbaşkanı değişti o günden bu yana. Şu anda anayasa yapılıyor. Anayasa Komisyonu böyle bir talimnamenin Cumhurbaşkanına görev verdiğinden haberdar, olmaz böyle bir şey. Biz yazıyoruz ki buradan faydalansınlar... Şimdi, birinci kitap: ST 31-15. Amerika’dan aynen tercüme edilmiş. Bulduğum ikinci kitap: Ayaklanmaları Bastırma Harekâtı. Genelkurmay tercüme etmiş, dağıtmış. Orada da bir sahtekârlık var, David Galula diyor ismine, hayır David Galula değil. Aslını getirdim Amerika’dan, CIA denetiminde Harvard Üniversitesi basmış kitabı, başında Kissinger var. Bir darbenin manifestosu, “Darbeden evvel nasıl anarşi yapacaksınız? Darbeden sonra ne yapacaksınız? Kimi ne yapacaksınız? Kime ne yapacaksınız?” orada belli. Hatta öldürüleceklerin sırası da var.Şimdi, efendim, birinci kitap bu. İkinci kitap, Ayaklanma Bastırma Harekâtı... Orada darbenin öncesinde, sonrasında ne yapılacak yazılı. Hatta “Adam öldürmeye başladığınız vakit polisten başlayın.” diyor. “Polisten başlayın.” diyor çünkü “Büyük adamı zaten halk sevmez.” diyor. Şimdi, mesela TİKKO, TİKKO’yla beraber içeride yattım. “Niye bekçiyi öldürüyorsun, garibanı?” diyorum, diyor ki: “Yahu, bu düzenden en az yararlanan bu, düzene en fazla çomar köpekliği yapan bu. Bu ölecek ki iş olsun.” Bu da bir mantık tabii, felsefe. Ama işin arkasına bakarsanız, bir de azmettirme var. Yani şimdi, Özel Harp Dairesinin Başkanı Cihat Akyol diyor ki: “Sahte operasyon yapın, başkasına mal edin.” O zaman, yapılan eylemin hangisi sahte, hangisi doğru; nereden bileceğiz? Hangisini devlet yaptı, hangisini anarşist yaptı? Bilemeyiz. Dolayısıyla, bu ortamdan arınmak lazım. Şimdi... Üçüncü kitap: FM 31-16 Counter Guerilla Operation, şu, İngilizce. Şimdi, burada öyle bir örgütlenme içinde sanıyor ki bizde askerler var. Hayır, asker yok. Savcı da var, polis de var, hâkim de var, iş adamı da var, medya patronu da var, yani ne kadar katakulli varsa onların hepsi var. Dolayısıyla, bunların hepsini komuta eden bir derin devlet var. İşte, bu masonik bir devlet.”⁵⁴³

Kültür Sarayı’nın yakılması, Marmara yolcu gemisi ve Eminönü araba vapurlarının batırılması, inşa halindeki Boğaziçi Köprüsünün havaya uçurulması planı, çeşitli soygun eylemleriyle yasadışı gizli örgüte malî takviyenin hedeflendiğine ilişkin savcılık iddianesiyle yargılananlar arasında, birçok önemli isim göze çarpmaktadır. Soyguncuların anayasal düzeni değiştirmek için örgütlenen ve eski darbecilerden destek alan bir eğilime sahip oldukları iddiaları 12 Mart dönemi basınında sıkça görülüyordu. Bu ithamlara muhatap olanlardan biri de, eski MBK üyesi ve tabîi senatör *Mucip Ataklı*’ydı.⁵⁴⁴ Cuntacılık yaparak anayasal rejimi tağyir ve tebdil etme teşebbüsüyle yargılanan önde gelen isimler şunlardı; *Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal,*

⁵⁴² 9’ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

⁵⁴³ Talat Turhan’ın 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 17.37–19.00].

⁵⁴⁴ “Senatör *Mucip Ataklı* banka soyguncularını saklamadığını açıkladı”, **Hürriyet**, 13 Şubat 1971.

Bilgisine başvurularlardan Talat Turhan'a 9 Mart ve 12 Mart'ın önde gelen isimleri hakkında görüşleri sorulmuş ve gayet açık cevaplar alınmıştır:

Faruk Gürler'i hiç tanımadım, aynı örgüt üyesi olarak yargılandım. Muhsin Batur çok kıvrak hareket etti, ona da bir açık mektup yazdım, yirmi bir gün sonra kalp krizi geçirdi, kitaplarımda var. Celal Eyiceoğlu, altı tane kotrası olan bir mutlu amiraldi, öldü. Kitaplarımda yazıyorum, vaktiniz var mı? Celal Eyiceoğlu Tokyo'ya Büyükelçi gönderildi. Giderken talimatı Sabancı'dan aldı Atlı Köşk'ten. Aldığı komisyon karşılığında –bunları tabii ben söylüyorum ama... Sabancı Grubuyla Japon ilişkisi başladı. Gittikten üç ay sonra 300 bin Toyota lastiği girdi, sonra devam etti. Kemal Karacan, mert, dürüst bir adamdır, babayiğit bir adamdır ama babayiğitlik yetmiyor, emekli olduktan sonra bir evde, bir kokteylde kitaplarında Türkiye'nin tehlike alanı olarak yazıyorum Selahattin Beyazıt çünkü İngiliz ayağını temsil ediyor Bilderbergci ve 30'uncu derece mason, İskoç locasında kraliyet davetlisidir. O diyor ki: "Ya, Paşam emekli olduk bir arabamız bile yok." Diyor ki: "Paşam ne demek?" Ertesi gün bir araba gidiyor. Yani insanları bir yerden yakalamak mümkün. Turgut Sunalp, açıkça demeçleri var, ben de kitaplarıma alıyorum. "Ben NATO subayım, 40 kişi gitti NATO kurulurken." diyor. "Amerikalıları çok severim, içli dışlıyım, onların içerisinde arkadaşlarım vardır." diyor. Dolayısıyla, o sistemin adamı, korundu Demokrat Parti döneminde. Neden korundu? Çünkü Mükerrrem,⁵⁴⁵ galiba Sağlık Bakanının akrabasıydı, hismiydi, korundu, yurt dışında geçirdi hayatını. Celil Gürkan, benim tanıdığım en namuslu, şerefli adam, en dürüst adam. O kendi kuşağının yetenekli adamı; iki lisan bilir, kafası çok çalışır. O dönemde öne çıktı ve maalesef harcadı. Vedii Bilget de amiraldir, çok dürüsttür, hiç ödün vermemiştir, ödün vermeden ölmüş gitmiştir. Aydın Kirişoğlu, Hava Kuvvetlerinin beyniydi. O, 12 Martın sola evrilmesinde başat rol oynayacak kabiliyette bir adamdı, süratle gönderdiler. Galiba bir kansere yakalattırdılar, öldürdüler. Ömer Çokgör, o dönemde tuğgeneral oldu Hava Kuvvetlerinde ve de Hava Kuvvetlerine sormadan 12 Mart gecesinde Hava Kuvvetlerine alarm veren kişidir ama emekli olduktan sonra bir hafta sonra Cevdet Sunay'ın karşısına çıkmış, tazallümi hâlde bulunmuştur eski tabirle. İşte ben şu kadar para alacağım da, karımın kuaför parası şu kadar da makyaj parası bu kadar da falan filan... İş istemiştir. Memduh Ünlütürk, affedersiniz ben öyle tabir ediyorum birisinin kıcına yapışanların hemoroitidir, Faik Türün'ün. O sayede tümgeneral rütbesine kadar gelmiştir. Binlerce kişiye, on binlerce aydına, yurtsever gence işkence edilmesine fiilen nezaret etmiştir. İlyas Albayrak, Hava Kuvvetlerinde bir albay, işte orada o günün hevesatı içinde olayın içinde gözük müştür ama işte bir içeri aldılar beş-altı gün, ondan sonra işi bitti. Ondandır sonra Fakih Özfakih, 3 Mart günü evinde yapmış olduğu bir toplantıda bu işlerin tersine dönmesine katkı vermiştir. Numan Esin, genç bir 27 Mayısçı, daha sonra yurt dışına gitti, Madrid'e gitti galiba. Geldi, ticaret hayatına atıldı, bir ara MHP'de çalıştı. Ondandır sonra bu 12 Mart'ta bizim grubun içinde gözük tü. Ondandır sonra da iş hayatına atıldı. Yani aynı örgütten yatıyoruz, o benim bir üst örgüt üyesi, benden bir sene sonra geldi, altı ay evvel çıktı. Doğan Avcioğlu kendisini kanıtlamış, eserler bırakmış, eserleri yankı bırakmış bir yazardır ama o zamanki düzen onu tehlikeli gördüğü için içeri aldı, sorguladı ama Doğan Avcioğlu'nun ihtirası da vardı iktidar için. O dönemde, yani "Orduda bir kıpırdama var, ben de fikir üreterek böyle bir paralellik

⁵⁴⁵ Mükerrrem Sarol.

“içinde acaba orada bir şey olabilir miyim?” diye düşünmüş olabilir. İlhan Selçuk, o da eser bırakmış, kendini kanıtlamış, benim gibi her devirde içeri girmiş bir kişidir. İlhami Soysal, işte biraz evvel de söyledim “Cemal Tural⁵⁴⁶ aleyhinde yazı yazıyor.” diye dövüldü, içeriye atıldı ve her dönemde de içeri atılan bir kişidir. Şimdi, efendim, bir kere darbeyi ve kontrgerillayı bilebilmek için bu mekanizmayı bilmek lazım.”⁵⁴⁷

Madanoğlu önderliğindeki cuntayı ihbar eden şahıs ise, dönemin İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi asistanlarından Mahir Kaynak’tır. O günden bugüne ismi hep bir tereddütle anılan Mahir Kaynak’ın deşifre edilmesi, adı geçen şahsın hayatını karartmıştır. Kaynak, teşkilât tarafından açığa çıkarılmasından sonra sol çevrelerce kışkırtıcı ajanlığın simgesi haline getirilirken; sağda, isminden övgüyle söz ediliyordu. Mahir Kaynak, sol açısından kışkırtıcı ajanken, sağa göre milli ajandı⁵⁴⁸ Kaynak, cuntaya sızmayı başarmış en mahrem toplantılara alınacak kadar güven tesis etmiştir. Kaynak, toplantılara ilişkin konuşmaları banda alıyor; rapor halinde üstlerine sunmaktadır. Adı geçenlerin üzerlerine atılı suçun unsurlarının tamamlanması namına Kaynak, delil niteliğindeki bu dokümanların geçerlilik kazanması için bizzat MİT tarafından deşifre edilip, mahkemede dinletildi. Kendi ajanını deşifre ederek son kozunu oynayan MİT’in bu hamlesi netice vermedi. Ses bantlarını delil kabul etmeyen mahkeme sanıkları tahliye etmiştir.

Hasan Celal Güzel, darbelerle ilgili istihbaratın olmasının tek başına bir anlam ifade etmediğini iddia etmektedir:

Şimdi, bir defa, 12 Mart böyle. 12 Mart işin içindeydi, MİT tamamen içindeydi, Mahir Hoca vardı, Doçentti o zaman, biliyorsunuz tam içlerine girmişti, günlük rapor veriyordu MİT’çiler. Ben sonradan, Gülhane’de son günlerinde konuştum, çok pırıl pırıl bir zekâsı var, doksan iki yaşında vefat etti rahmetli Fuat Doğu Paşa. Fuat Doğu Paşa, 12 Eylülde Madrid Büyükelçiliğindeydi, bir ara alındı gene bu meselelerden dolayı, mevcut MİT teşkilatını da esas kuran kadrolaştıran odur ve bana söylediği ben Madrid’den hususi Demirel’e 12 Eylülü haber vermek için geldim çünkü beni aradılar, Elçilikten arkadaşlarımı buldular “Bunlar gene çalışıyor dediler.” demiştir. Ama 12 Martın zaten Süleyman Bey’in söylediği gibi, itirazı hiç olamaz, belli bir şeydi, zaten verilmiştir. Demirel ne yapacak ki verse de yani?”⁵⁴⁹

Ortamı gererek huzursuzluk çıkarma yönünde devletin istihbarat teşkilatının CIA ile işbirliği yaparak şiddeti sokağa taşıdığı iddiaları sürekli gündeme getirilir olmuştur. Bu doğrultuda çalışan bir CIA-MİT işbirliğinin bulunup bulunmadığı noktasında görüşü sorulan Demirel, şu cevabı vermektedir:

Şimdi, CIA ve MİT meselesi: Bu istihbarat teşekkülleri dünyanın her tarafında bunlar zor işlerdir istihbarat işi. Acaba MİT, CIA’den para almış mı? Başbakan olarak veya Cumhurbaşkanı olarak benim böyle bir şeyden haberim yoktur. Haberimiz olmayabilir mi? Olması lazım ama olmayabilir de çünkü yalnız, bizim devletin değil birçok devletlerin sırları altın saat gibi hiç arızasız işlediğini kim söylüyor? Bizim devletin de birçok arızaları var,

⁵⁴⁶ Tutanak metninde Cemal Turan olarak geçiyor; biz düzelttik.

⁵⁴⁷ Talat Turhan’ın 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 17.37–19.00].

⁵⁴⁸ Necdet Sevinç, **Yazarını Kurşunlatan Yazılar**, İstanbul: Dede Korkut Yayınları, 1978, s.59.

⁵⁴⁹ Hasan Celal Güzel’in 13.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.00–14.08].

söyledim. Daha iyi yönetim lazım Türkiye'ye diyorum ben. Bu siyasi kadrolar için demiyorum bunu. Siyasi kadroların meselesi başka ama idari kadrolara geldiğiniz yerde daha iyi yönetim lazım.⁵⁵⁰

1974 affi çıktığında Bomba davasından yargılanan sanıkların muhakemeleri devam ediyordu. Sanıklar af kapsamına sokularak tahliye oldular. Bu gelişme karşısında affi kabul etmeyen Talat Turhan, yargılamanın beraat ya da mahkûmiyetle bitmesi talebinde bulunmuş; ancak isteği reddedilmiştir. Şunları anlatmaktadır Turhan:

Tutuklanmamın gerekçesi, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Kumandanı Orgeneral Muhsin Batur, Deniz Kuvvetleri Komutanı Kemal Karacan Marksist, Leninist bir cunta kurmuşlar, ben de bu cuntanın üyesiyim. Mahkemenin sonucunda dedim ki: “Af kanunu çıkıyor, af kanununu kabul etmiyorum ve lehimde olan hiçbir hükmü de kabul etmiyorum.” Ona rağmen, “Affi kabul etmeye mecbursun.” dediler. 54 metre bir koğuş, ranzaları çıkın, 35 kişi kalıyor, masayı da çıkın; adam başı 1 metrekare düşmüyor ve yedi yüz gün ayağımız toprağa değmedi, güneş görmedik.⁵⁵¹

Turhan, davayı incelediği çalışmasında, 146/1'den yargılanırken birdenbire 170/1, yani çete kurmakla ilgili maddeye dayandırılan iddianameyle, suçun tanımının değiştirilmesini, işin ucunun daha yüksek komuta kademesine sirayet etmesinin önlenmesi için yapıldığı iddiasındadır.⁵⁵² Aynı davada yargılanan Numan Esin ise, mahkemede aleyhlerinde ileri sürülen iddiaları komik ve saçma bulmakta ve şu ifadeleri beyan etmektedir:

Bomba davasından yargıldım ben. Ne bomba davası biliyor musun? Boğaz Köprüsü'nü uçuracakmışız biz. Boğaz Köprüsü'nü uçuracakmışız... Ne kadar isabet... Ya Boğaz Köprüsü'nün bir an evvel açılmasını isteyen... Çünkü benim bir arabam iki defa sefer yapıyor, yedisinde dönüşünde iki gün kaybediyor, dört gün kaybediyor ayda...12 Mart oldu, 12 Mart'tan sonra bizi içeriye aldılar, ondan sonra da “Gel bakalım Boğaz Köprüsü'nü uçuracakmışsın sen, bunlarla ilgili toplantı yapmışsın.” bilmem ne filan, çoluk çocukla... Yok, canım, öyle uydurma şey olur mu? “Boğaz Köprüsü'nü imha edecek...” Ben ondan sonra işkence gördüm on dört gün, çıktım, mahkemeye gittiğim gün ilk şeyimde çıkarıverdim ayaklarımı “Gelin, burada işkencenin izlerini üzerimde görün mahkeme heyeti.” Şakası var mı bunun? Herif gelmiş bizi işkenceden geçirmiş. Biz kontrgerillayı kendi yaşamımızla öğrendik. Ben ondan sonra çıktım o cezaevinden on ay yattıktan sonra, doğru dürüst param yok, işim ortada kaldı ama her şeye rağmen tuttum Vatan gazetesini aldım 75'te, 76'da servise soktum ve darbelere karşı Vatan gazetesini çıkardım, darbelere karşı. Siz benim kitabımı okuduysanız, burada 92'de, 91'de vesaire filan Numan Esin her zaman Türkiye'de darbelerin karşısında yer almıştır. 91'den sonrakilere de atıfta bulundum. Burada kıyamet kadar not var.⁵⁵³

3.KONTRGERİLLA ÖRGÜTÜ TARTIŞMALARI

⁵⁵⁰ 9'ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

⁵⁵¹ Talat Turhan'ın 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 17.37–19.00].

⁵⁵² Talat Turhan, **Bomba Davası** (Savunma–2), İstanbul: Yazarın Kendi Yayını, 1986, s.381 vd.

⁵⁵³ Numan Esin'in 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.07–16.13].

Ertuğrul Kürkçü, devlet yönetiminde bulunmuş siyasilerin aksine, Türkiye’de faaliyet gösteren bir kontrgerilla yapılanmasının mevcut bulunduğunu; faaliyetlerini yetmişli yıllardan itibaren hızlandırmasına rağmen, kuruluş hikâyesinin 25 Mayıs 1964’te Türkçeye çevrilerek yayınlanan (*Field Manuel*) Sahra Talimatnamesiyle somutlaştığını iddia etmektedir. *Kürkçü*, şunları ifade etmektedir:

*Daha ortada hiçbir şey yokken, 25 Mayıs 1964’te Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Ali Keskiner’in imzasıyla kontrgerilla talimnamesi yayınlanıyor, ST 31–15. Bu ST 31–15 çok enteresan, çünkü bu kendisini şöyle de ifade ediyor: Psikolojik hazırlık bölümünde, özel harp eğitiminin amacının, tek eri, kendi memleketinin vatandaşlarına karşı savaşılmaya hazırlamak oldu. Şimdi, bu tabii, devletin, soğuk savaş iklimi içerisinde Türkiye’deki bütün sosyal muhalefet dinamiklerini, sınır komşusu olduğu ve ona karşı NATO’nun güneydoğu kanadını oluşturduğu Amerika Birleşik Devletleri merkezli dünya bloğunun içinden okudu ve her şeyi komünizmin bir parçası olarak gördü. Rejimin normal kabul ettiğinin dışında kalan her şey komünizmdi. Dolayısıyla, bir “ezme”, “daha doğmadan öldürme” siyaseti son derece sert bir biçimde uygulandı. Milliyetçi gençlik grupları bu bakımdan mobilize edildi, edilmeye çalışıldı.*⁵⁵⁴

Hasan Celal Güzel ise kimi kirli işleri yapan kışkırtıcı ajanların korunup kollandıklarını; kendisinin görevde olduğu yıllarda önüne gelen kimi evrak üzerinde yaptığı incelemelerden öğrendiğini belirterek, bu hususta şunları söylemektedir:

*Şimdi, orada, gerçekten benim de müşahedem odur ki, buna kaniyim ki bunun devlet tarafından düzenlenmesinden başka hiçbir ihtimali yoktur. Devlet kimdir? Derin devlet hikâyeleri anlatacak değilim, bol bol dinliyoruz, hepimizin de karnı tok. Ama açıkça söyleyeyim: Devletin emrindeki birtakım istihbarat birimleri ve güvenlikle ilgili birimler böyle bir provokasyona müsaittiler, çok kolaylıkla yapabilirlerdi. Zaten 27 Mayıstan itibaren Türkiye’de darbeler hep provakatif ortamlar oluşturularak yapılmıştır. Daha evvel kıyma makinelerinden tutunuz da, 27 Mayısta gençlerin öldürülmesi hikâyesinden, ondan sonra 12 Eylül’e gelince işte bu mesele son derece enteresandır... Çünkü kendisine birtakım, o zaman darbe kalıntısı, 12 Eylül kalıntısı kişiler “Bu bir devlet meselesidir, bazı kişiler hukuka aykırı davranmışlar ama devlete hizmet etmişlerdir.” demişlerdi ve bu görüşlerine karşı çıktım Turgut Bey’in ve bunların bazı tayinleriyle ilgili kararnameyi Bakan olarak imzalamadım ve bana da kırıldı fakat sonunda ortalık durulduktan sonra, “İyi ki öyle yapmışız.” dedi. Yani birtakım kimseleri hem bu işlere kattılar hem de onları korumak için çeşitli devlet görevlerine tayin ettiler, kimini yurt dışına gönderdiler... Tabii, tabii, çatışmalarda rol oynayan, bu işleri yapan, mesela Necdet Üruğ Paşa bu işleri çok iyi biliyor. Necdet Üruğ Paşa Genelkurmay Başkanlığı da yapmıştı, daha evvel de bu konularda dahli olmuştu ve mesela, İstanbul Emniyetinin bu konudaki çalışmalarını Turgut Bey’e söylemiş, Turgut Bey de, o konuda sorumlu olan kimselere sahip çıkabilmek için belirli yerlere tayin edilmesini getirdi önüme. Ben de itiraz ettim “İsterseniz ben istifa edeyim.” dedim. Bunun üzerine, kaldı kararname, hâlâ devletin arşivlerindedir, üzerine de yazmışımdır “Şundan dolayı imzalamıyorum.” diye.*⁵⁵⁵

⁵⁵⁴ Ertuğrul Kürkçü’nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

⁵⁵⁵ Hasan Celal Güzel’in 13.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.00–14.08].

Mete Tunçay ise, o dönemde meydana gelen kimi cinayetlerin derin şüpheler uyandırdığını; hedef alınan isimlerin belirgin siyasi duruşlarıyla temayüz etmeyişlerini öne sürerek vurgulamaktadır. *Tunçay*:

Bu 12 Mart Muhtırasıyla yapılan iş ve o dönemde bu faili meçhuller başladı, birtakım insanların bilinmedik şekillerde öldürülmesi ve orada çok garip şeyler oluyordu. Mesela, ilk öldürülenlerden biri –inşallah tarihte yanılmıyorumdur- Bedrettin Cömertti. Bedrettin Cömert bir sanat tarihçisi doçentiydi. Yani onun bir cinayete kurban gitmesi ve böyle kişisel falan değil, siyasi bir cinayete kurban gitmesi... “Ya, Bedrettin’i vururlarsa ona gelene kadar daha kimler öldürülebilir?” havasını veriyordu. Hani, “en aşırı” diye tanınan biri vurulsa kamuoyunda büyük bir rahatsızlık olmayacaktı ama böyle ılımlı sayılabilecek bir insanın bile öldürülmesi daha büyük bir korkutma duygusu yaratıyordu... Cavit Orhan Tütengil. Cavit Orhan Hoca’nın nesi vardı ki yani kimi... Ona gelene kadar hiç kimsenin hayatı güvende değil diye düşünülecekti... Tabii daha sonra düşünmeye başladık, “Acaba bunlar bir askerî müdahaleye zemin hazırlamak için yapılan şeyler mi?” Bu, hiçbir zaman tam ortaya çıkmadı, herhâlde çıkacağı da yok.⁵⁵⁶

Numan Esin de kontrgerillanın varlığına kanaat getirenlerden; kendi ifadeleriyle:

Onlar başlamıştır. İşte bazı subayları komanda kursundan falan geçirmek suretiyle. Bunların hepsini İtalya’da da yaptılar işte. Gladio diyorlar ya onlar. Ha onları bizde de yaptılar. Ben bunların gücünü 12 Martta bizzat yaşayarak öğrendim⁵⁵⁷ demektedir.

Talat Turhan’ın açıklaması ise şöyledir:

Birincisi: ST 31–15 Gayrinizamî Kuvvetlere Karşı Harekât. Şimdi, o talimnameye baktığınız vakit, varsa o talimname hiçbir ülkede -bütün NATO ülkelerinde geçerli- ne demokrasi vardır ne demokratik hukuk devleti vardır ne insan haysiyet ve onuru vardır. Talimname bunu böyle yazıyor, Amerikan talimnamesi. Şu örgüt şeması, resmî talimname, resmî belge. Ne yaparmış bu? Adam öldürme, bombalama, silahlı soygunculuk, işkence, kötürüm hâle getirmek, adam kaçırma, misilleme, kundakçılık, sabotaj, propaganda, zorbalık, şantaj. Şimdi, devletin, 1965 yılında yürürlüğe konulmuş olan devletin resmî talimnamesinde “Bir örgüt bunları yapar.” diyor. Bu örgütün başkanlığını yapmış olan adam, Sabri Yirmibeşoğlu, yazmış olduğu bir makalede “Bizim örgüt bunları yapar.” diyor. Kaldı ki biliyorsunuz, 6–7 Eylül olaylarında bu örgütün parmağı olduğu ortaya çıktı, hatta kendileri ifade ettiler.⁵⁵⁸

4.DEVLET GÜVENLİK MAHKEMELERİ’NİN KURULMASI

12 Mart sonrası en büyük değişikliklerden birisi Devlet Güvenlik Mahkemelerinin (DGM) kurulmasıdır. Anayasa 15 Mart 1973 tarihinde kesinleşen 1699 Sayılı Yasa ile değiştirilmiştir ve yeniden geçici maddeler eklenmiştir. Buna göre Anayasa’nın 136. Maddesi’ne ek olarak:

⁵⁵⁶ Prof. Dr. Mete Tunçay’ın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.42–13.00].

⁵⁵⁷ Numan Esin’in 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.07–16.13].

⁵⁵⁸ Talat Turhan’ın 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 17.37–19.00].

“Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulur. Ancak, sıkıyönetim ve savaş haline ilişkin hükümler saklıdır. Devlet Güvenlik Mahkemesinde bir başkan, dört asıl ve iki yedek üye ile bir savcı ve yeteri kadar savcı yardımcısı bulunur... Devlet Güvenlik Mahkemesi başkanlığı, üyeliği, yedek üyeliği, savcılığı ve savcı yardımcılığı atamalarında Bakanlar Kurulunca her boş yer için bir misli aday gösterilir. Bu adaylar arasından Devlet Güvenlik Mahkemesi hakimlerinin atanması Yüksek Hakimler Kurulunca, savcı ve yardımcılarının atanmaları Yüksek Savcılar Kurulunca, askeri hakimlerden üye, yedek üye ve savcı yardımcılarının atanmaları ise özel yasaların da gösterdiği usule göre yapılır... Devlet Güvenlik Mahkemeleri kararlarının temyiz mercii Yargıtayda yalnız bu mahkemelerin kararlarına bakmak üzere kurulacak daire veya daireler; Genel Kurul ise, Yargıtay Ceza Daireleri Genel Kuruludur” fıkraları eklenmiştir.⁵⁵⁹

Yeni hükümlerle DGM’nin bağlı bulundukları esaslar açıklanmıştır. Bu esaslara uygun olarak DGM’nin teşkilatı, işleyişi, görev ve yetkileri ile yargılama usullerinin düzenlenmesi yasaya bırakılmıştır.⁵⁶⁰ 1973 yılında bir taraftan cumhurbaşkanlığı seçimi ile ilgili tartışmalar sürerken, bir yandan 12 Mart sonrası devam eden Anayasa değişikliklerine bir yenisi daha eklenmiştir.

Meclis’te yapılan görüşmelerin sonrasında Haziran 1973’te DGM Yasası çıkarılmıştır. DGM ile ilgili olarak AP Başkanı Demirel:

"Son yıllarda memleketimizde suç ve suçluluk kavramlarının ortaya çıktığını ve dolayısıyla suçların takip ve muhakemelerinde yeni usuller aranması ve bulunmasının zorunlu hale geldiğini işaret belirtip doğrudan doğruya devlet güvenliğini ilgilendiren suçların kovuşturma ve yargılanmasında gerek ceza müessiriyetini arttırmak için, süratli yargılamak için ve gerek hususiyet arz eden bu suçların ihtisaslaşmış mahkemelerde görülmesini mümkün kılmak için bu mahkemelerin gerekli bulunduğu açıktır" şeklinde açıklamada bulunarak devletin devamlılığı için bu mahkemelerin zorunlu olduğunu savunmuştur.⁵⁶¹

Bu değişiklik, Kontenjan Senatörü Özer Derbil ve 32 senatör tarafından iptal edilmesi için Anayasa Mahkemesine taşınmıştır. Gerekçe olarak Anayasa’ya aykırılık ve olağanüstü yetkilerle donatılacağı öngörülen DGM’nin başkan ve üyelerinin yürütme organı tarafından, yani devletin değişken olması gereken bir kuruluşu tarafından atanmasının, yürütme organının özellikle siyasi girişimleri atayacağı yargıçlarla önleyip, istediği kanala sokabilmesine olanak hazırlamak gibi bir tehlikeyi taşıması gösterilmektedir. 15 Nisan 1975’te Anayasa Mahkemesinde yapılan görüşmelerde Anayasa’ya aykırılık tespit edilememiş ve yasa iptal edilmemiştir.⁵⁶²

Ancak daha sonra Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesinin açtığı dava üzerine DGM Yasası’nın 1. ve 6. maddeleri üzerinde Cumhuriyet Senatosunda görüşme açılmaksızın oylamaya gidilmesinin İçtüzüğe ve aynı zamanda Anayasa’ya aykırı olduğuna ve sözü geçen kuralın bu nedenle biçim yönünden iptaline, 6 Mayıs 1975’te Anayasa Mahkemesince karar verilmiş ve

⁵⁵⁹ CSTD, C:10, B: 39, 1.3.1973, s.112.

⁵⁶⁰ Tikveş, a.g.m., s.53-54.

⁵⁶¹ Cumhuriyet, 27.9.1973, s.1

⁵⁶² Anayasa Mahkemesi Kararı, Resmi Gazete, 26.2.1976, No:15511.

yeni bir yasa çıkarılması için Meclise bir yıllık süre tanınmıştır.⁵⁶³ Bu süre içinde, CHP'nin engellemesiyle yeni yasa çıkarılamayınca, 10 Ekim 1976'da konu bir süreliğine kapanmıştır.⁵⁶⁴

II. CHP Azınlık Hükümeti kurduğunda artan şiddet olayları sonucunda konu yeniden gündeme gelmiştir. Hükümet programına yöneltilen eleştirilerden biri de DGM'lerle ilgili olmuştur. AP'li Mustafa Delivelî hükümet programı görüşmelerinde DGM'yi Anayasal düzenin, Cumhuriyet'in, ülke ve millet bütünlüğünün korunmasında en önemli kurum olarak tanımlamış ve programda olmamasını eleştirmiştir.⁵⁶⁵ Buna karşılık Bülent Ecevit, hükümet olarak gerçekçi önlemler üzerinde durduklarını, 1975'in sonlarına kadar Türkiye'de DGM'lerin çalıştığını ancak o dönemde Türkiye'de anarşinin, şiddet eylemlerinin, saldırıların en az son yıllardaki kadar kol gezdiğine değinmiş, Anayasa Mahkemesinin DGM Yasası'nı iptalinden sonra AP'nin elinde olanak varken DGM'leri açmayıp kendilerine yüklenmelerini anlamsız bulduğunu belirtmiştir.⁵⁶⁶

Ecevit'in istifasıyla birlikte kurulan VI. Demirel Hükümeti programına DGM'lerin kurulması maddesi eklenmiştir. Demirel Senatoda hükümet programı görüşülürken DGM'lerin kurulmasının devletin “demokratik otoritesinin” sağlanması için bir zorunluluk olduğundan söz etmiştir:

*“DGM Anayasa'nın bir maddesinden geliyor, bu madde 136. maddedir. 136. maddede aynen şöyle der : 'Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya devlet güvenliğini ilgilendiren suçlama bakmakla görevli DGM kurulur.' Türkiye'de bu çeşit suçlar mı yok? Bu çeşit suçlar yoksa neden şikayet ediyoruz. Bu çeşit suçlar diz boyu. DGM'yi kurmadığınız takdirde, Sıkıyönetim Mahkemelerini kurmak mecburiyetinde kaldınız. DGM'nin aslında Danıştaydan, Yargıtaydan, hatta bu Meclislerden, Hükümetten hiç farkı yoktur. Niye? Anayasa demiş ki, Danıştay kurulur. Anayasa demiş ki, Hükümet kurulur. Anayasa demiş ki, Meclisler kurulur. Bunun şartı şurtu yok ve bu arzuya tabi değil ve bir kademe daha ileri gidiyorum ve diyorum ki, bu Anayasayı biz üstün yasa saymazsak Türkiye'nin içinden çıkamayız. Bana göre devlete demokratik otorite kazandırma bu Meclisten başlar.”*⁵⁶⁷

En sonunda 15 Temmuz 1980'de MGK toplantısından DGM'lerin bir an önce kurulması kararı çıkmıştır.⁵⁶⁸ Bu kararı izleyen bir haftalık süreçte Eski Başbakan Nihat Erim ve DİSK başkanı Kemal Türker suikasta kurban gitmişlerdir. Bunun üzerine Başbakan Demirel parti liderlerine çağrıda bulunmuş ve özel gündemli bir toplantı yapılmıştır.⁵⁶⁹ Daha sonra bir araya gelen Ecevit ile Demirel yine DGM konusunu konuşmuşlar ancak CHP'nin anayasada yargı organlarının dengesinin bozulacağı endişesi bu değişikliğin tıkanmasına yol açmıştır. CHP buna karşılık DGM ile ilgili Uzmanlık veya İhtisas Mahkemelerinin kurulması önerisini AP'ye sunmuştur. Ancak Demirel'in önce Anayasa değişikliğini istemesi bu öneriyi tıkamıştır.⁵⁷⁰

⁵⁶³ Anayasa Mahkemesi Kararı, **Resmi Gazete**, 11.10.1975, No:15380.

⁵⁶⁴ **Milliyet**, 11.10.1976.

⁵⁶⁵ **CSTD**, C:34, B: 17, 14.1.1978, s.647.

⁵⁶⁶ **CSTD**, C:34, B: 17, 14.1.1978, s.690.

⁵⁶⁷ **CSTD**, C:44, B: 8, 23.11.1979, s.198.

⁵⁶⁸ **Cumhuriyet**, 16.7.1980, s.1.

⁵⁶⁹ **Cumhuriyet**, 22.7.1980, s.1.

⁵⁷⁰ **Cumhuriyet**, 26.7.1980, s.1.

Bundan sonra gerçekleşecek 12 Eylül askeri müdahalesi ile bu süreç bitmiş, 9 Eylül 1982’de DGM’lerin yeniden kurulmasına karar verilmiştir.

Sonuç olarak TBMM’de DGM’lerin kurulmasına karşı CHP’nin sert bir muhalefet yürüttüğü görülmektedir. AP ise bu kurumun kurulması noktasında ısrarlı bir tutum sergilemiştir. MBG genel olarak CHP’nin yanında yer alsa da bu konuda AP’yi desteklemiştir. Bu asker kökenli bu grubun şiddetin önlenmesi için gerektiğinde sert önlemler alınmasını istediğinin bir göstergesidir.

D.NAİM TALU HÜKÜMETİ DÖNEMİ

7 Nisan 1973’te *Ferit Melen* hükümeti istifa ettiğinde, Cumhurbaşkanı *Fahri Korutürk*, eski Merkez Bankası Başkanı, eski Maliye Bakanı ve büyük iş dünyasının temsilcisi olarak bilinen *Naim Talu*’yu hükümeti kurmak üzere görevlendirmiştir. Hükümeti kuran *Talu*’nun kurduğu kabineye bakıldığında, 13 AP’li; 4 CHP’li ve 7 de *partisiz* bakanlardan oluştuğu görülmektedir.⁵⁷¹ 1973 seçimlerine altı ay vardı lakin yeni hükümetin programında da reformların gerçekleştirileceği yazılıydı. *Talu* hükümetinin bir seçim hükümeti olduğu herkesin malumuydu. *Talu* hükümetinin kurulması öncesinde siyaset, bu kez yeni cumhurbaşkanının kim olacağı etrafında çalkalanıyordu.

1.FARUK GÜRLER’İN CUMHURBAŞKANLIĞI ADAYLIĞI

1973 yılındaki siyasi gelişmeler, Cumhurbaşkanı *Cevdet Sunay*’ın görev süresinin sona ermesi nedeniyle yeni cumhurbaşkanının kim olacağı sorusuna düğümleniyordu. Ordunun belli kesimlerinde hâkim olan düşünce: *Atatürk* ve *İnönü* dönemlerinden sonra *Bayar*’ın cumhurbaşkanlığını gören ülkenin, sivil bir cumhurbaşkanıyla yapamayacağı yönündeydi. *Bayar* gibi sivil kanattan gelen bir cumhurbaşkanından sonra bu makama kesinlikle asker bir şahsın gelmesi gerektiği düşüncesi aslında kerhen de olsa kimi sivil kesimlerde de mevcuttu. Sorun asker olup olmamasında değil hangi askerin cumhurbaşkanı olması gerektiğinde çetrefilleşiyordu. Bir darbe lideri olarak bu makama gelen *Cemal Gürsel*’in, sıhhi problemlerine rağmen bu yüce makamdaki dengeleri gözetken yönetimi, halefi *Cevdet Sunay*’ın askeri ve sivil kesimler arasında imkânları elverdiği ölçüde oynamaya çalıştığı uzlaştırıcı rol, ordu nazarında bu makama asker, tercihen emekli bir Genelkurmay Başkanı istemesinin gerekçelerini oluşturmaktadır. Sırasıyla *Gürsel* ve *Sunay*’ın bu makama gelmeleri neredeyse Genelkurmay Başkanlığının, cumhurbaşkanlığı öncesi son makam olduğunu gelenek haline getirecekti. İşte sivillerin önemli bir kesiminin tahammül edemedikleri de budur. *Demirel*, *Gürler*’in adaylık süreci hakkında şu yorumu yapmaktadır:

Şimdi, 1973’e geldik, 73’te Cumhurbaşkanı seçilecek, Sunay’ın dönemi doldu. Faruk Gürler çıktı ortaya “Ben olacağım.” dedi. Faruk Gürler soyundu ve Meclise gitti, Senato’ya gitti. Ben, Sunay’a dedim ki: “Bunu soyma, bunu soyarsan bizim başımıza iş çıkarırsın. Biz bunu Cumhurbaşkanı yapmayız. Neden yapmayız. Bunu Cumhurbaşkanı yaptığımız takdirde bundan

⁵⁷¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye* (1945–1980), çev. Ahmet Fethi, s.359.

sonraki Cumhurbaşkanı ancak Genelkurmay başkanları olur. Bu gider, bunun müddeti dolduğu zaman kimse Genelkurmay başkanı o olur, o gider o gelir. O zaman ne olur? Cumhurbaşkanlığı ordunun, Meclis milletin olur. Bu olmaz, demokrasi paylaşılamaz. Bunu yapma.” Dayanamadı onun tazyikine, yaptı. “Pekâlâ, sen yaptın mı? Bunu yaptım. Ben de bunu Mecliste hallederim.” Biz, Meclise gittik. Gürler daha önce gruplar arasında çalışmış, çeşitli milletvekillerini burada toplamış, her birisine de birer bir şeyler de söylemiş, birtakım partilerden adam ayartmış, benim partiden de ayartmış ama ben onları biliyorum kimleri ayarttığını. Biz gittik, oturduk Meclise, bizim adayımız Tekin Paşa’ydı. Birinci oylamada Tekin Paşa 292 oy aldı, Gürsel 175 oy. Ondan sonrakinde zaten tutmazdı dikiş. Bizim parti 20 zayıyat verdi. Sonra biz de o 20 kişide huncımızı bırakmadık, seçim geliyordu, onları seçmedik şeye. Yani artık bu partiyi dinlemiyorsan, onun şeyi de bir başka yere gidersin. Sonra geldiler “Bizim kusurumuz ne?”, “Sizin kusurunuz sadakat eksikliği.” ve biz yeni baştan Fahri Korutürk’le çalışmaya başladık. Fahri Korutürk o gün için, o gün için gene, en münasip kişiydi “o gün için” diyordum, “en iyi Cumhurbaşkanıydı demiyorum.”⁵⁷²

Nitekim Gürler’in Genelkurmayın başına getirilmesi bile teamüller dışında gerçekleşmiştir. Şöyle ki; Tağmaç’ın görev süresi yaş haddinden 7 Eylül 1972’de doluyordu. Eğer Tağmaç o tarihe kadar beklerse, Gürler’in 30 Ağustos’ta Kara Kuvvetleri Komutanlığındaki görev süresi dolacağından emekli olacak, Genelkurmay Başkanlığı’na Semih Sancar gelecekti. Tağmaç’ın 15 Ağustos’ta istifasını vererek Gürler’in önünü açacağı haberleri dolaşmaya başlayınca Tağmaç bunu yalanlamış, ancak baskılar karşısında dayanamayarak buna razı olmuştur. Tağmaç’ın bu kadar çabuk pes etmesi ilginç ancak Talat Turhan’ın Tağmaç hakkındaki kanaati daha da ilginçtir:

*Bakın, yani Memduh Tağmaç’la beraber çalıştım, IQ’ su en düşük adamdır. Geldi Türkiye’yi idare etti. Nereden biliyorsun? Tekâmül kısmında 14 numara aldı atıştan, topçular, en temel atış. ...den 40 aldı. Öğretim kurulu kararıyla çıktı, adam geldi, Genelkurmay Başkanı oldu Amerikancı olduğu için, oradan darbe başkanı oldu adam yahu. Şimdi, bu adamlarla nereye götürürüz biz ülkeyi?*⁵⁷³

Şimdi sıra atama kararnamesinin imzalanmasından geçiyordu. İşte tam bu noktada Batur devreye girdi. Bakanlar Kurulu çalışma halindeyken bir taraftan alçaktan jetler uçurulurken, bir taraftan da gönderilen tehdit mektuplarıyla “Gürler’i Genelkurmay’a getirmezsensiz yok olduğunuzu bilin” mesajı verildi. Tağmaç bu baskılar karşısında 19 Ağustos’ta istifa ediyor; yerine önce vekâleten, sonra ise asaleten Gürler atanıyordu.

Ferruh Bozbeyli, Demokratik Parti adayı olarak katıldığı seçimlerde, Tekin Arıburun’dan eksilen 45 oyun, Gürler baskısına karşı olan direnci zayıflatıp zayıflatmadığı şeklindeki bir soruya şu cevabı vermiştir:

Adalet Partisi Sayın Tekin Arıburnu’nu aday gösterdiği zaman bizim arkadaşlar dediler ki: “Biz seni aday göstermek mecburiyetindeyiz çünkü kime rey verdiğimiz belli olacak, Adalet Partisinin adayına da vermeyeceğiz, Halk Partisinin adayına da vermeyeceğiz. Ama böyle kalırsak, ‘Verdi’ derlerse, propagandaları büyük partilerin üstün oluyor, küçük partilerin az

⁵⁷² 9’ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

⁵⁷³ Talat Turhan’ın 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 17.37–19.00].

oluyor. Büyük partilerin propagandaları, gazetelerde de taraftarları çok oluyor.” Ve ben kabul ettim. Şunun için kabul ettim: Biz de Cemal Gürsel’i seçmeyecektik. Ragıp Gümüşpala rahmetliye “Seni aday gösterelim. Hiç olmazsa sana verdiğimiz belli olsun.” dedik. “Hayır, kabul etmem. Ben Cemal Gürsel’in yanında söz verdim, bütün parti başkanlarını topladılar ve bizden söz aldılar ‘Cemal Gürsel’den başka kimse aday olmayacak.’ diye.⁵⁷⁴ Onun için ben aday olmam.” dedi. Ben de Gümüşpala’nın durumuna düşmemek için “Ben aday olmam” diye ısrar etmeyi anlamsız buldum, kabul ettim. Biliyordum ki seçilmeyeceğim. Ama dedim ki: Sizden tam rey isterim. Hakikaten biz 45 kişiydik, 45–45–45 ve aldım. Ha, bundan dolayı Adalet Partililer bu şeyi kullandılar. Dediler ki, haklısınız: “Partiyi böldü” dediler benim için. Neresinden böldümse? Ortasından mı böldüm, kenarından mı böldüm bilmiyorum. “Böldü.” dediler filan. Ondaki sonraki seçimde 2 Mart’tan sonra da 149 mebusa düştüler.⁵⁷⁵ Kendileri düştü. Ama bizim arkadaşlarımızın da yani bir parti olarak yeni bir hizmeti ortaya koymak yerine bir reaksiyon grubu oldukları da ortaya çıktı, hepsi de geri gittiler.⁵⁷⁶

Rasim Cinisli’ye de cumhurbaşkanlığı seçimleri esnasındaki siyasi tavırlarının gerekçesi sorulmuş ve şu cevap alınmıştır:

Efendim, biz Reisicumhur seçimi başlamadan önce, iki ay önce Adalet Partisine hitaben, biz o zaman Demokratik Partiliyiz, sebebi de şu: Gürsel’in Reisicumhur olduğu seçimde 100 kadar oy Gürsel’e verilmemiştir. İhtilal dalgası geçtikten sonra herkes “Ben de vermedim.” demeye başlamıştır, yiğitlik taslamaya başlamıştır. Biz, Demokratik Parti olarak bu türlü rivayetlere meydan vermemek için Adalet Partisine hitaben: “Adayınız kimse söyleyiniz, destekleyeceğiz.” dedik. Seçimin yapıldığı gün saat ona kadar aday yok. Grup toplantısı yapılıyor, Adalet Partisi grubu yapılıyor aday yok. Üçte Meclis toplanıyor, iki İstanbul milletvekilinin önergesiyle Tekin Paşa aday gösteriliyor. Yani herkesten gizli. O zaman o güne kadar biz düşünüyoruz, diyoruz ki: Biz şimdi... Gürsel Paşa da apoletleriyle Anayasa Mahkemesini teftiş ediyor, kurumları teftiş ediyor ve hatta “Reisicumhur Gürsel Paşa’ya kayıtsız şartsız oy verilecek.” dedi. Bunun üzerine, Bozbeyli bir basın toplantısı yaptı: “Biz kayıtsız şartsız oy vermeyeceğiz, gerekirse cesetlerimize basarak girerler Meclise.” ve o suretle demokrasiyi ve vatandaş hakkını biz koruyacağız iddiasını ortaya koydu. Biz düşündük “Peki, ne yapabiliriz?” Arkadaşlar bir gün akşam beşten sabah altıya kadar, dediler ki: “Arkadaşlar, aramızdan birisini aday gösterelim. ‘Kimi gösterelim?’ Ömer Lütfi Hocaoglu, Trabzon Senatörü. ‘Tamam.’” dedik, sonra Saadettin Bey, rahmetli, dedi ki: “Arkadaşlar, biz siyaset yapıyoruz, devlet ciddi bir iştir. Biz gerçekten iktidar olur isek kimi aday göstereceğiz, birinci adayı mı göstereceğiz, Ömer Lütfi Hocaoglu’nu?” dedik ki: “Birinci adamımızı göstereceğiz.” O hâlde, Ferruh Bey’e dönüldü, dedik ki: “Birinci adam sensin, aday olacak isim de sensin.” Allah için, Ferruh Bey dedi ki: “Ben seçilmeyeceğimi bile bile aday olurum ama sizden bir isteğim var.

⁵⁷⁴ Buna rağmen bazı AP’lilerin Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil’i cumhurbaşkanlığı adaylığına ikna ettiği; lakin Sıtkı Ulay’ın MBK’nin havacı üyelerinden Haydar Tunçkanat’la Başgil’i, adaylığını geri çekmekle Etlik’e gömülmek arasında tercih yapmaya zorladıkları iddia edilmektedir. Başgil’in bu tehdit üzerine bırakın adaylıktan, senatörlükten bile istifa ederek İsviçre’ye gittiği biliniyor. Bkz. Örsan Öymen, **Bir İhtilâl Daha Var 1908–1980**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987, s.342; Sıtkı Ulay, **Giderayak**, İstanbul: Ad Yayınları A.Ş. 1996. Sıtkı Ulay, **Harbiye Silâh Başına!** (27 Mayıs 1960) (General Sıtkı Ulay’ın Anıları), İstanbul: Ar Matbaası, 1968, s.231.

⁵⁷⁵ Ayrıca bkz. Ferruh Bozbeyli, **Birinci Cemre** “Siyasi Hikâyeler”, İstanbul: Selçuklu Yayınları, 1977, s.122.

⁵⁷⁶ Ferruh Bozbeyli’nin 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.03–15.26].

Sonuna kadar, oylamaların sonuna kadar, kırk yedi oyumuz varsa kırk yedi oyun Ferruh Bozbeyli adına verilmesini isterim.” Kabul ettik ve Ferruh Bey’in adaylığı böyle gerçekleşti. Oylama başladı, Faruk Paşa... O zaman, yine Sabit Osman Avcı’nın kitabında var, Adalet Partisinin 127 mi, 150’ye kadar milletvekilinden yazılı taahhüt almışlar. Hatta o ev toplantıları, Sunalp’ın evindeki yapılan toplantılara parti başkanlarını çağırmışlar idi ve o çağırılmalar sırasında, Süleyman Bey’in de o meşhur “Dün dündür, bugün bugündür.” sözü çıkmıştır. Gazeteciler sordular: “Siz de gittiniz mi?”, “Hayır, ben milletten başka kimseye hesap vermem.” dedi, ertesi gün Semih Paşaya sordular: “Süleyman Bey böyle diyor, geldi mi gelmedi mi?” Semih Paşa da “Geldi.” dedi. Tekrar gazeteciler Süleyman Bey’e döndüler, dediler ki: “Semih Paşa gittiğini söylüyor, sen ‘Gitmedim.’ diyorsun, bu nasıl iştir?”, “Dün dündür, bugün bugündür.” dedi. Arkadaşlar, bugününden ötürü kimseyi suçlamak istemem ama tekrar edeyim: Siyaset adamının, hele liderlerin yapmadıklarından da sorumlu olduklarını düşünürüm. Bizim seçimlerimizde kırk yedi oyumuzu Ferruh Bozbeyli üzerinde kullandık. Son seçim enteresandır arkadaşlar. Muhsin Batur’la Faruk Gürler’in arası açılıp da Muhsin Batur Meclise haber gönderdi “İstediğinizi seçebilirsiniz.” dediği an Faruk Paşanın oyları arttı, Tekin Paşanın oyları azaldı. İşte, Saatçi bunu söylüyor, ben bunu bilmiyordum. Saatçi diyor ki: “Biz Tekin Paşaya oy vermemeye kararlıydık.” Zaten grupta karar alınmamış. Saatçi’nin mert bir arkadaş olduğunu bilirim, tanırım, kendisini de bilirim ama o söz doğru değil çünkü kendi aralarında böyle bir kavil olsaydı o kadar oyu Gürler Paşa’nın alması mümkün değildi ve de tek başına Senato Başkanı Tekin Paşanın seçilmesi mümkün. En son seçimde de ikisi birden çekilmiştir. Hâlbuki Faruk Gürler’in çekilmiş olması Tekin Paşa’nın seçilmesini gerektirirdi. Biz ertesi günü de tekrar ifade ettik “Tekin Paşa adaylığını koysun oy vereceğiz.” dedik, koyulmadı, ikisi birden çekildiler. Bu da Süleyman Bey’in -yorumlar kendilerine aittir- tavrının bir başka ifadesidir.⁵⁷⁷

Gürler olayında ilk kez yaşanan sivil direniş, gelecekteki bir hadiseye de referans olmuştur. 12 Eylül’den sivil rejime geçildikten sonra, Necdet Üruğ’un erken emekliliğini isteyerek Necdet Öztörün’un bu makama gelmesinin önünü açmaya çalışması hadisesi de bu tip bir amacın ilk merhalesiydi. Bu hamleye karşı Özal’ın ise Evren’le işbirliği yaparak Öztörün yerine Necip Torumtay’ı Genelkurmay Başkanlığına atayarak; ordu içinde Cumhurbaşkanlığına ilişkin asker şahıslardan oluşan Genelkurmay Başkanlığı ile Cumhurbaşkanlığı arasında kurulmaya çalışılan halef-selef ilişkisine mani olmaya çalışmıştır.⁵⁷⁸

1961 Anayasasına göre cumhurbaşkanı seçilmenin şartları belliydi. 95’inci maddeye göre adaylar senato ya da meclis üyesi olmak zorundaydılar; yüksek öğrenim görmüş olmaları, 40 yaşını bitirmiş olmaları gerekiyordu. Gerek sırada Org. Kemal Atalay varken Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanması gerekse ordunun içindeki ilk kaynamayla, günü gelmeden cebren emekli edilen Memduh Tağmaç’ın⁵⁷⁹ yerine Genelkurmay Başkanlığına getirilmesi, cumhurbaşkanı olmak isteyen Faruk Gürler’in ordu tarafından, önceleri itirazsız olarak kabul edileceğini düşündürmüştür.

Askeri bir rejimde cumhurbaşkanı olmakla, görece sivil bir rejimde bu makama gelmek arasındaki farkı çok iyi bilen Gürler’in, 12 Mart öncesi ihtilâl planları yapılırken kendisine

⁵⁷⁷ Rasim Cinisli’nin 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 18.02–19.05].

⁵⁷⁸ Erbil Tuşalp, **Ben Tarihimi Bay Başkan**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989, s.59 vd.

⁵⁷⁹ Demirel, **12 Mart’ın İçyüzü** (Nasıl Geldi, Nasıl Geçti?), ss.191–194.

devlet başkanlığı makamı teklif edildiğinde bu makamı küçümsercesine, Genelkurmay Başkanlığını istemesi ilginçtir. Bu hususu kanıtlarcasına *Gürler*'in, devrim (!) sonrasında kendisinin Devlet Başkanlığına getirileceği teklifi karşısında *Gürkan*'a söylediği şu sözler, anayasal kaidelere rağmen Türk siyasi sisteminde gücün kimde olduğunu çok güzel özetlemektedir. “*Celil Paşa! Ben General Necip olmak istemem! Siz bana Genelkurmay Başkanlığını, Arslanlı Kapı'yı veriyor musunuz? Onu söyleyin! Ne yapacağım ben otoritesiz, yetkisiz devlet başkanlığını?*”.⁵⁸⁰

Bazı kaynaklarda, *Gürler*'in cumhurbaşkanlığı konusunda teşvik gördüğü anlatılmaktadır. Bu teşvikçilerin en önde gelenlerinin arasında *Turgut Sunalp* ve onu mevcut yerinden etmek isteyen bazı parlamenterlerin olduğu iddia edilmektedir. İkincileri suçlayan *Batur*, *Gürler*'in bir kısım parlâmenterler tarafından oyuna getirildiğini iddia etmektedir. Söylediğine göre, kendisine oy vereceklerin listelerini getiren bu şahıslar *Gürler*'i heveslendirmişlerdir. *Batur*, yaklaşık 130 küsur kişilik isim listesinin bir tertip olduğunu buna kanmaması gerektiğini *Gürler*'e ifade etmesine rağmen *Gürler*'in bu oyuna geldiğini belirterek, sonradan desteğini çektiği, jetleri uçurmadığı suçlaması karşısında, kaçan Genelkurmay Başkanlığının bunda rol oynamadığını, bu makama gelemeyeceğini bildiği için böyle bir beklenti içinde asla olmadığını belirtiyor.⁵⁸¹

Sonuçta her şey belli bir plan eşliğinde yürütüldü. Altı aylık Genelkurmay Başkanı *Gürler* önce bu görevinden istifa ederek emekliliğini istedi; ardından Cumhurbaşkanı *Cevdet Sunay* tarafından kontenjan senatörü yapılarak seçilme şartlarından eksik olan yerine getirildi. *Gürler*, adaylığının kamuoyu nezdinde kabul edilebilirliğinin sağlanması için basınla da temasa geçiyor ve şu cümleyi sarf ediyordu: “*Devlet başkanı seçimi önemli bir aşama, bize yardımcı olun*”.⁵⁸²

TBMM'nin dinleyici localarına çeşitli rütbelere subaylar dolduruldu. Meclis koridorlarında ellerinde silâhlarıyla dolaşan subaylarca milletvekilleri kimi zaman tehdit boyutunda takibe alındılar. İki büyük partinin liderleri olan *Ecevit* ve *Demirel* böylesi bir dayatmaya karşı çıktılar.⁵⁸³ *Demirel*'in ifadeleriyle: 1973 Cumhurbaşkanlığı seçimi hadisesi Türkiye'deki bu karmakarışık siyasetin en başarılı işlerinden biridir, Parlamentonun yaptığı işlerden biridir.⁵⁸⁴ İlk tur oylamalarda en yüksek oyu almasına rağmen bir türlü üçte ikilik oy oranına ulaşamayan *Gürler*, ilerleyen turlarda oy kaybetmeye başlayınca adaylıktan çekildi. “*Dimyat'a pirince giderken, evdeki bulgurdan olmak*” özdeyişinin çok iyi açıkladığı bu hadise *Gürler*'in *Çankaya*'yı umarken, *Arslanlı Kapı*'yı da kaybetmesiyle neticelenmiş; biraz da bu olayın etkisiyle de olsa gerek *Gürler*, 2 yıl sonra vefat etmiştir.⁵⁸⁵

Gürler'in cumhurbaşkanı seçilememesi olayında sivil direnç kadar, ordu içindeki bölünmenin de etkisi olduğu iddia edilmektedir. Buradaki en büyük neden *Batur* faktörüdür. *Muhsin Batur*, havacı olduğu için uçuş kademeleriyle birlikte erken terfilerle diğerlerinden yaşına

⁵⁸⁰ Celil Gürkan, **12 Mart'a Beş Kala**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986, ss.225–226.

⁵⁸¹ Ilıcak, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Hançer), s.142.

⁵⁸² Mustafa Ekmekçi, “*Bir Başkanlık Seçimi*” (Yazı Dizisi), **Cumhuriyet**, 17 Mart 1980.

⁵⁸³ Ilıcak, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Hançer), s.142.

⁵⁸⁴ 9'ncü Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

⁵⁸⁵ Mehmet Ali Birand, Can Dündar ve Bülent Çaplı, **12 Mart** (İhtilâlın Pençesindeki Demokrasi), Ankara: İmge Kitabevi, 1994, s.248.

göre erken orgeneral olduğundan yüksek komuta kademesindeki en genç fakat en kıdemli orgeneral oldu. Hava Kuvvetleri Komutanlığına kadar yükselmiştir. Üstelik muhtıra imzacısı arkadaşlarının hepsi emekli olmuş, kendisi ise hâlâ muvazzaftır ve henüz elli iki yaşındadır. Yeni gelen komutanlar ise Kara Kuvvetleri Komutanı *Semih Sancar* ile Deniz Kuvvetleri Komutanı *Kemal Kayacan*'dı. Dolayısıyla hâlihazırdaki en kıdemli kuvvet komutanı orgeneral olarak kendisi bulunuyordu. *Gürler*'den boşalan yere gelmesi gerekiyordu. Yasal bir engel olmamasına rağmen ordudaki geleneklere göre Genelkurmay Başkanları karacılardan çıkıyordu. İddiaya göre: *Batur* böylesi bir geleneğin anlamlı olmadığı kanısındaydı ancak süreç, bilindiği gibi işledi ve yeni Genelkurmay Başkanı *Semih Sancar* oldu. İşte bu aşamada *Batur*'un duyduğu kızgınlık, *Memduh Tağmaç*'ın Genelkurmay Başkanlığından günü dolmadan emekli edilmesi esnasında Ankara semalarında alçaktan uçurulan jetlerin bu kez üslerinde bekletilmesi sonucunu yaratmıştır. Bu bilinçli atalet, *Gürler*'in cumhurbaşkanlığı hususunda, ordunun o kadar da ısrarcı olmadığı kanısını yaratınca sivil mukavemeti güçlendirmiştir.

Diğer taraftan, bir başka boyutuyla ordu içinde belli bir klikleşme olduğu iddialarını inandırıcı kılacak yorumlar yapılmaktaydı. Buna göre ordunun üst düzeyinde, *Gürler-Batur-Kayacan* üçlüsüyle *Sunay-Tağmaç-Türün* üçlüsü arasında bir mücadeleye sahne olmaktadır. Özellikle *E. Kur. Yb. Talat Turhan* tarafından gündeme getirilen bu iddiaya göre: kontrgerillanın *Ziverbey*'deki *Zihnipaşa* Köşkündeki işkenceli sorgulamalardaki ana gaye, sorgulananlara *Gürler* aleyhinde ifade verdirebilmektir. Yapılanların *Sunay-Tağmaç-Türün* üçlüsünün siyasi hasımlarını bertaraf etmek, intikam alma amaçlı olduğunu belirten *Turhan*, askeri savcılar *Nevzat Çizmeci* ve *Süleyman Takkeci*'nin bu iş için bizzat görevlendirildiklerini iddia etmektedir.⁵⁸⁶ Dönemin 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Org. *Faik Türün*'ün amacının: *Gürler*'in önünü kesmek üzere *Sunay* ve *Tağmaç*'ın elini güçlendirmek olduğu iddia edilmektedir. Buna göre, sorgulamalarda, ifadesi alınanlardan *Gürler* aleyhine ifadeler alınmaya çalışılmıştır.

2.CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİNE İLİŞKİN KRİZİ AŞMA ÇABALARI

Cumhurbaşkanlığı seçimlerine az bir süre kala Faruk Gürler'in cumhurbaşkanı seçilmesine yönelik olarak üst düzey komutanların koordine ettiği çalışmalarda siyasi parti liderlerine çengel atılmış ve bu çerçevede Yüksek Komuta Konseyi başkanı ve üyeleri Org. Muhsin Batur'un evinde CHP lideri Bülent Ecevit'le 4.5 saat görüşmüştür. Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde “bir telkine muhatap olmamak” gerekçesiyle Demirel'in görüşmeye yanaşmaması üzerine Yüksek Komuta Konseyi tarafından Adalet Partisi Genel Başkanı Demirel'i hedef alan 21 Şubat bildirisi yayınlanmıştır.

Yüksek Komuta Konseyi'nin 21 Şubat 1973 tarihli bildirisinde “sorumluluğunu idrak edemeyen bazı politikacılarla sapık ideoloji ve çıkar çevrelerinin memleketin yüksek menfaatlerini hiçe sayarak ve silahlı kuvvetlerin vakur bir anlayış içerisinde bulunmasından cür'et alarak son aylarda gittikçe temposunu arttıran yersiz beyan ve yorumlarda bulunmaları esefle müşahade olunmaktadır” denildikten sonra “silahlı kuvvetlere ve 12 Mart muhtırasında doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yöneltilecek küçük düşürücü ve kışkırtıcı

⁵⁸⁶ Talat Turhan, **Bomba Davası** (Savunma-1), İstanbul: Yazarın Kendi Yayını, 1986, s.143.

sataşma ve beyanların son bulması”, “muhtıranın gereği olarak yurttan huzur ve istikrarın sağlanması ve devamı”, “reformların gerektiği şekilde ve biran önce tahakkuk ettirilmesi” ve “Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarının milli iradeyi adil bir şekilde tam olarak yansıtabilecek bir temsile ve dürüst bir seçime imkan verecek bir hale getirilmesi” çağrılarında bulunulmuştur. Bildiride içinde bulunulan bunalım ve olağanüstü durumdan çıkış için siyasi parti grupları ile de temaslarda bulunulduğu ancak davet olunan bütün parti ve grup liderlerinin görüşmelere “büyük bir içtenlikle” katılmalarına rağmen Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel’in “kendisine özgü bazı sebeplerle” davete icabet etmekten kaçınması da eleştirilmiştir.

Demirel, bildirinin ardından hesap vereceği tek merciin millet olduğunu söyleyerek tepkisini dile getirmiştir. Cumhurbaşkanı Sunay ile görüşmesinde de “... Anayasa diyemeyecek miyiz? Millet, demokrasi laflarını ağzımıza alamayacak mıyız? ‘Milletten başkasına hesap vermem’ dedim. Bunda ne var” demiştir.

Cumhuriyet gazetesi bildiriye 22 Şubat günü “Ordu 12 Mart Muhtırasının Sorumluluğunun İdraki İçinde - Yüksek Komuta Heyeti Görüşlerin Açıkladı” manşetiyle vermiştir. Gazete bu manşetin yanında Demirel’in “Beni İlgilendiren Hiçbir Şey Yoktur Tebliğin İçerisinde” açıklamasına yer vermiştir. 23 Şubat günkü Cumhuriyet’te Milli Birlik Grubu ve işverenlerin komuta konseyinin görüşünü desteklediğini haber yaptı. Nadir Nadi 23 Şubat tarihli başyazısında Yüksek Komuta heyetinin “iyi niyetli çabası” olarak tanımladığı bildirinin Türk Silahlı Kuvvetlerinin “12 Mart muhtırasına karşı yürütülmek istenen doğrudan doğruya ya da dolaylı sataşmalardan rahatsızlık duymakta” olduğunun ifadesidir. Altan Öymen 23 Şubat tarihli yazısında Ecevit’in Komutanların talebini kabul edip kendileriyle görüşmeye gittiğini oysa Demirel’in “Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce bir telkine muhatap olmak istemiyormuş” ifadesiyle bu davete hayır demesini eleştirmiştir. Öymen komutanların davetinde bir anormallik görmemiş ve Demirel’in sözleriyle ilgili görüşlerini “sanki millete hesap verme durumunda olmak, bu devletin çeşitli sorumluluk mevkilerindeki kimselerle görüşmeyi yasaklıymış gibi... ‘Ben millete hesap veririm’ dedin mi arkadan bu mantığın bağlantısı olarak ‘Öyleyse başka kimseyle görüşmem’ diyebileceksin.” şekline ifade etmiştir. Öymen, Demirel’in Adalet Partisi’nin Cumhurbaşkanı adayını açıklamamasını da şiddetle eleştirmiştir.⁵⁸⁷

Milliyet gazetesi 22 Şubat 1973 tarihli sayısında bildiriye “Komutanlar Kışkırtıcı Hareketlerin Bitmesini İstedi” manşetiyle vermiştir. Manşetin yanında da Demirel’in “AP Yalnız Millete Hesap Verir” açıklamasına yer verilmiştir. Abdi İpekçi aynı günkü başyazısında partiler ile Silahlı Kuvvetler arasındaki zıtlaşmanın tehlikelerine dikkat çekerek bunun için bir neden olmadığını, çünkü partiler gibi silahlı kuvvetlerin temsilcilerinin de her fırsatta demokratik rejime inançlarını tekrarladıklarını ve amaçlarının “bu rejimi korumak ve güçlendirmek” olduğunu belirtmiştir. Zıtlaşmadan kasıt Demirel’in komutanların davetine katılmamış olmasıdır. İpekçi yazısında koşulların olağanüstülük taşımadığı bir ülkede parlamenter düzene kumandanlar tarafından yapılacak herhangi bir müdahalenin hoş görülemeyeceğini de belirtmiştir.⁵⁸⁸ 23 Şubat’taki başyazısında İpekçi partilerle kumanda heyeti arasındaki diyalogun önemine dikkat çekerek her iki grup arasında “samimi bir hava içerisinde” görüşmeler yapıldığını, ancak Demirel’in bu görüşmelere katılmayı reddettiği ifade etmiştir. AP liderinin “kendine özgü

⁵⁸⁷ Cumhuriyet, 23.2.1973.

⁵⁸⁸ Milliyet, 22.2.1973.

nedenlerle” komutanların toplantısına katılmamasının tartışılabilceğini belirttikten sonra Sunay’ı Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi arabuluculuk yapmaya davet etmiştir.⁵⁸⁹ İpekçi 24 Şubat tarihli yazısında da zıtlasmaya dikkat çekmiştir. Abdi İpekçi 28 Şubat tarihli yazısında Demirel’in aksine Ecevit’in yaklaşımının ve komutanlarla görüşmesinin daha sağlıklı olduğunu belirtmiş ve “devletin yönetiminde yetkili ya da etkili kişi (ve) kuruluşlarla bunalımların çözümlenmesini amaçlayan ve bunu Anayasaya uygun biçimde başarmayı öngören ‘müşaverlerde’ bulunmak zararlı değil, yararlıdır” demiştir. Ecevit’in komutanlarla yaptığı “görüşmelerden edindiği izlenim üzerine” Yazar Demirel ile görüşmek istemesinin Demirel tarafından reddedilmiş olmasını da “Demirel’in yaptığı ikinci hata” olarak tanımlamıştır.⁵⁹⁰

22 Şubat 1973 günkü Tercüman gazetesi bildiriği “Yüksek Komuta: Yersiz Yorumlara Son Verilsin” manşetiyle vermiş ve diğer gazetelerde olduğu gibi hemen yanında Demirel’in “AP’nin Hesap Vereceği Tek Merci Millettir” açıklamasını koymuştur.⁵⁹¹ Kabaklı 23 Şubat tarihli yazısında bildiriği “12 Mart muhtırasının yürürlükte olduğunu yeniden hatırlatmaya lüzum gören bir teşebbüs” ve “Muhtıra II” olarak adlandırmıştır. Kabaklı bildirinin “Liderlerle görüşme sırasında şahıs, zümre, parti ve hükümet icraatı bahse konu edilmemiştir” açıklamasını ön plana çıkartarak bunun belli bir siyasi parti liderine karşı olmadığını, asıl muhatabın “ihtilal maskotluğuna özenmiş bazı maskaralar” olduğunu belirtmiştir.⁵⁹²

Hürriyet gazetesi 22 Şubat 1973 günü bildiriği manşetten “Yüksek Komuta Heyeti Tebliğ Yayınladı-Demirel’e Görüşmelere Katılmadığı İçin Çatıldı” başlığıyla vermiş ve hemen yanına Demirel’in “Hesap Vereceğimiz Tek Merci Millettir” açıklamasını koymuştur. Haberin devamında bildirinin içeriği hakkında bilgi verilmiştir.⁵⁹³ 23 Şubat tarihli gazetenin ilk sayfasında Hürriyet imzasıyla çıkan yazıda üslubun sert olduğu belirtildikten sonra açıklamanın içeriğinin ve gerekçelerinin anlaşılabilceği, ancak açıklamaya neden böylesine “sert bir hava” verildiğinin anlaşılmadığı belirtilmiştir. Yazıda ayrıca bildirinin Cumhurbaşkanlığı seçimi üzerine yapılan spekülasyonlarla başlayan tedirginliği arttırdığı ve bildirinin tedirginlikler yüzünden yapacağı tahribatın asıl ulaşılması gereken demokrasi ve özgürlük amacına ve özellikle kamu yararına ters düşeceği ifade edilmiştir.⁵⁹⁴

Cumhurbaşkanı kim olacak suali cevapsız kalmaya devam ederken, bulunan ilk formül: *Cevdet Sunay*’ın görev süresinin yapılacak bir anayasa değişikliğiyle iki yıl uzatılması olmuştur. Bu formüle en kesin itiraz *İnönü*’den geldi; Paşa: “*Sunay seçilecekti de, ne olacaktı? Daha önce yaptıklarını yenileyecekti*” şeklinde çıkış yaptı. *Demirel* de, 12 Mart’ta cumhurbaşkanının muhtıracılarla olan mesaisini hâlâ içine sindirememiştir ve bu teklife ayak diredi. “*Sunay’ın görev süresinin uzatılmasına karşı çıkarken Demirel’in yapmak istediği, Gürlar’in Cumhurbaşkanlığına da karşı çıkışının Ordu üst kademelerinde duyulmasını sağlamaktı*”.⁵⁹⁵ Öneri mecliste de senatoda da kabul görmedi. Bu kez *CHP* tarafından yeni bir öneri getirildi: *Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin iki yıl ertelenmesi*. Bu da aslında ilk önerinin isim değişikliğiyle

⁵⁸⁹ *Milliyet*, 23.2.1973.

⁵⁹⁰ *Milliyet*, 24.2.1973.

⁵⁹¹ *Tercüman*, 22.2.1973.

⁵⁹² *Tercüman*, 23.2.1973.

⁵⁹³ *Hürriyet*, 22.2.1973.

⁵⁹⁴ *Hürriyet*, 23.2.1973.

⁵⁹⁵ Cüneyt Arcayürek, *Çankaya’ya Giden Yol 1971–1973* (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–6), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s.395.

tekrarıydı. Son formül, bir isim üzerinde anlaşılmasıydı Dönemin Anayasa Mahkemesi Başkanı *Muhittin Taylan* üzerinde iki parti de anlaştı. Tek bir formalite geriye kalıyordu: *Taylan*’ın *Sunay* tarafından kontenjan senatörü yapılması. Görev süresinin uzatılmasına karşı çıkılmasının burukluğunu yaşayan *Sunay*, bu isteği reddetti. Böylece iyiden iyiye kendisini cumhurbaşkanlığına hazırlayan *Muhittin Taylan* açısından cumhurbaşkanlığı adaylığının ilk aşaması bile gerçekleşmemiştir⁵⁹⁶

Sonunda ismi daha önce, *Ürgüplü* kabinesinin güvenoyu alamayarak düşmesi olayından sonraki başbakan arayışlarında da gündeme gelen, askeri ataşelik tecrübesi de olan eski Deniz Kuvvetleri Komutanlarından *E. Ora. Fahri Sabit Korutürk* üzerinde uzlaşmıştır. Zaten hâlihazırda senatör olan *Korutürk*, Türkiye Cumhuriyeti’nin 7’nci Cumhurbaşkanı olarak andını içip göreve başlamıştır.⁵⁹⁷

E.SİYASİ PARTİLERDEKİ GELİŞMELER VE 1973 SEÇİMLERİ

12 Mart rejiminin parlamentoyu açık tutma siyasetinin iki istisnası vardır. Parlamento açık tutulacaktır lakin ülkenin bölünmez bütünlüğü ve laik rejimini tehdit ettiği iddia edilen iki parti kapatılacaktır. Bu iki partiden biri beklendiği gibi *TİP*’dir. Anayasa Mahkemesi, *TİP*’in kapatılma gerekçesinin temelini *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Kürtlerin yaşadığı* ve bu insanların kimliklerinin tanınması gerektiği yönündeki 4. *Büyük Kongreye* sunulan rapora dayandırmıştı. Kapatılma kararının ardından *TİP*’in önde gelen yöneticileri genel başkanı başta olmak üzere tutuklandılar.⁵⁹⁸

1.ADALET PARTİSİ

AP’deki ilk çatlamlar ise 1969 yılının başına rastlıyordu. Sözgelimi, *Demirel*’i partiyi ikiye bölmekle suçlayan *Ethem Kılıçoğlu* ile *Cevat Önder*, ihraç istemiyle *Yüksek Haysiyet Divanına* veriliyorlardı.⁵⁹⁹

İçinden güçlü bir kesimin ayrıldığı *AP* ise, bu bölünmeden arınarak değil, güç kaybederek çıkmıştı. 18 Aralık 1970’de partileşen *AP* içindeki muhalefetin, eski *DP*’nin hakiki mümessili olduğu doğrultusundaki iddiası ise 12 Mart duvarına çarpmıştır. *DP* Genel Başkanı *Ferruh Bozbeyli* de 12 Mart’ın kitlelere kendilerini sıcağı sıcağına tanıtacakları bir dönemde gelmesinin, partilerinin gelişip, serpilmesini önlediği görüşündedir.⁶⁰⁰ *Bozbeyli*, partilerinin sonraki seçimlerde siyasi hayattan silinmesini ise şöyle açıklamaktadır:

⁵⁹⁶ Mehmed Kemal, **12 Mart, Öfkeli Generaller ve İşkence**, İstanbul: Soyut Yayınları, 1974, s.188 vd.

⁵⁹⁷ “Başbakan Adayı Olarak Erim, Korutürk ve Üner’in Adları Geçiyor”, **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1972.

⁵⁹⁸ Doğu Perinçek, **Anayasa ve Partiler Rejimi** (Türkiye’de Siyasi Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985, , ss.342–343.

⁵⁹⁹ “Önder ve Kılıçoğlu, Savunmalarını Yazılı Olarak Verdiler: Demirel, AP’yi ikiye ayırmıştır”, **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1970.

⁶⁰⁰ Ferruh Bozbeyli, **Alaca Siyaset** (Siyasi Hikâyeler), İstanbul: Babiâli Kültür Yayıncılığı, 2000, s.105.

*İşte, gerek Süleyman Demirel gerek Sayın Ecevit çok haklı, çok yerinde bir propaganda buldular, çok yerinde, dediler ki halka: “Sayın vatandaşlarım, siz bizden hizmet bekliyorsanız bizim reyimizi bölmeyin. Bakın, bizim reyimizi bölerseniz koalisyonlar ortaya çıkıyor. Koalisyonlar da şimdiye kadar hiç hizmet yapamadık. Onun için, bizim reyimizi lütfen bölmeyin.” Bu çok makul, çok akılcıca bir propagandaydı. Bunu hem Ecevit yaptı hem Demirel yaptı. Yapınca, Ecevit’ten bölünmüş gibi görünen, Güven Partisi 3 mebusa düştü, Adalet Partisinden bölünmüş gibi olan biz 1 mebusa düştük, Selamet Partisi de 48’den 15’e düştü yani gerekçe çok doğrudu, ikna edici bir gerekçeydi. Sonucu ondan oldu.*⁶⁰¹

Öte yandan, MNP’nin ve ardından MSP’nin kuruluşu da AP’nin oy kitlesinden önemli bir miktarı alıp götürmüştür. Türk sağ olabildiğince bölünmüş durumdadır; solda TİP kapatılmış, TBP ise CHP’ye alternatif olabilecek güçte değildi. Oysa AP ve genel olarak sağ, MSP, MHP, DP, CP, MGP gibi altı partinin mücadele alanı haline gelmiştir. AP içindeki parçalanma; sağın iki etkin partisi olan MSP ve MHP’nin önceleri AP içinde temsil edilen eğilimlerin sözcülüğünü ele alması; Ecevit rüzgârını arkasına alan CHP’nin yükselişe geçmesine sebep olmaktadır. Ecevit’in halk kitlelerine verdiği ana mesaj: parlamentonun milletten on yıl geri olduğuydu. 12 Mart’ta açıkça anayasanın Türk halkı için lüks olduğunu söyleyenlere nazire yaparcasına sarf edilen bu cümle çok büyük yankı bulmuştur.⁶⁰²

2.CUMHURİYET HALK PARTİSİ

Asıl büyük gelişme ise CHP’deki lider değişimiydi. 12 Mart’ın ardından genel sekreterlikten istifa eden Ecevit’in parti içi iktidar mücadelesi sürüyordu.⁶⁰³ İnönü tüm gücünü harcamasına rağmen yapılacak olağanüstü kurultay divanının feshini talep etmemesinin kabul görmemesi üzerine önce genel başkanlıktan istifa etmiştir. Bir müddet sonra partisinden de istifa ederek, eski cumhurbaşkanlarının senatoya üye olma hakkını kullanarak aktif siyasetten bir anlamda çekilmiştir. Oysa Ecevit, kendisine karşı yöneltilen genel başkanlık ihtirası suçlamalarına karşı 8 Şubat 1972’de CHP Meclis Grubunda yaptığı konuşmada şu ilginç cümleleri sarf etmişti: “Benim Genel Başkanım Sayın İnönü’dür. Bana ne kadar ağır ithamlarda bulunursa bulunsun, İnönü’nün karşısında ne kendimi ne de bir başkasını, Cumhuriyet Halk Partisinin Genel Başkanı olarak hayal bile edemem”.⁶⁰⁴ Buna rağmen üç ay sonra, 14 Mayıs 1972’de, Ecevit CHP’nin yeni Genel Başkanı’dır.⁶⁰⁵

1973 seçimleri, Türk siyasetinde taşları yerinden oynatan bir seçimdi. CHP, genel başkanlık koltuğuna İnönü yerine Bülent Ecevit’i getirmiştir. Altmışlı yıllar, CHP’nin ideolojik dönüşüm yaşadığı yıllardır. Bu süreç, büyük bir toplumsal hareketliliğin yaşandığı, şehirlere gelen yeni nüfusun varoşlara yerleşerek yeni tip toplumsallaşma özellikleri gösterdiği yılları kapsıyordu. Şehirlere gelen yeni kitle açısından, kır hayatıyla karşılaştırıldığında, şehir hayatı

⁶⁰¹ Ferruh Bozbeyli’nin 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 14.03–15.26].

⁶⁰² Melih Cevdet Anday, “Hakaret”, Cumhuriyet, 22 Kasım 1974, Mehmet Öksüz, Faşizme Karşı Her Yönüyle Ecevit (Çağdaş Bir Lider, Çağdışı Bir Parlamento), Ankara: Nisan Yayınları, 1974, ss.74–75 (içinde).

⁶⁰³ Ecevit’in istifasıyla boşalan CHP Genel Sekreterliğine Şeref Bakışık getiriliyordu, bkz. Hürriyet, 24 Mart 1971.

⁶⁰⁴ Bülent Ecevit, Perdeyi Kaldırıyorum, Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, 1972 (?), s.31.

⁶⁰⁵ “Ecevit 826 oyla Genel Başkan seçildi”, Cumhuriyet, 15 Mayıs 1972.

müreffeh bir döneme geçiş anlamına geliyordu.⁶⁰⁶ Genel olarak bu yeni kitlenin, *Demokrat Partinin* Anadolu aksanıyla telaffuzundan mülhem *Demirkırat* ismiyle efsaneleştirdiği hatırasına ve partinin varislerine karşı duyduğu sempati, artarak devam etmektedir. Ülkenin 1965–1969 yılları arasında kalkınmada kaydettiği ivme, bu kesimlerin toplumsal pastadan aldıkları payı da nispeten arttırmıştı. Altmışlı yıllarda partinin yeni ideolojik istikametine ismini veren *ortanın solu*, hareketinin tüm çekiciliğine rağmen bir türlü *CHP* oylarına yansımaya karşı partinin ideologlarından biri olan *Ecevit*, bir taraftan *ortanın solunun* manasını açıklamakta, diğer taraftan da üst üste *AP* karşısında uğranılan seçim hezimetleri karşısında yılmaya meyilli partililere moral aşılamaya çalışmaktadır. *AP* oylarının oransal büyüklüğüne rağmen, tıpkı *DP* gibi erimeye yüz tuttuğu savını ileri sürmektedir.⁶⁰⁷

Aslında, parti genel sekreterliğinden 12 Mart Muhtırasının, ortanın solu hareketine, dolayısıyla kendisine karşı yapıldığı iddiasıyla istifa eden *Ecevit* ise Merkez Yönetim Kuruluyla birlikte istifa gerekçesini açıklarken şunları söylüyordu: “*Hükümete katılmama kararı alınabilseydi bazı şeyler kurtarılabilirdi. Sayın Genel Başkan böyle düşünmüyor. Ona rağmen onunla karşı karşıya partiyi yönetemem. Ortanın solu hareketinin ve benim demokrasi kuralları içinde yenilmeyeceğimiz anlaşılmıştır. Demokratik kurallar dışına çıkılarak yenilgimiz sağlanmıştır*”.⁶⁰⁸ Komutanların müdahalesini Yunanistan modeline benzeten *Ecevit*: “*Hareket, hükümetten daha çok, Ortanın Solu’na karşı*” diyordu.

Ecevit’in bu açıklamasına karşı *İnönü*: bu gerekçeyi inandırıcı bulmayarak ortanın solu politikasını *Ecevit* yokken ilân ettiğini, *Ecevit*’in bu politikayı kendisine mal etmesini ve muhtıranın asıl bu politikaya verilmesini abartılı bir yorum olarak gördüğünü söylemektedir.⁶⁰⁹ Seçmen nezdinde, *İnönü* gibi bir lideri deviren, muhtıracılara *Demirel*’in gösterdiği tavrın aksine adeta kafa tutan bir *Ecevit* vardır.

1973 seçimleri öncesinde, *CHP*, en büyük rakibi olan *AP*’ye göre, daha dingin ve derli toplu duruyordu. *AP*’dekinin aksine kendisinde yaşanan ayrılıklar partiyi eski görüntüsünden arındırmış; daha da güçlendirmiştir. Bu kesimlerin ayrılığı *CHP*’nin halkın partisi olduğu yönündeki iddiasına inandırıcılık katmaktadır.

3.MİLLÎ SELAMET PARTİSİ

Kapatılan diğer parti *Necmettin Erbakan*’ın *Millî Nizam Partisi*ydi;⁶¹⁰ partinin kapatılma gerekçesi ise lâikliğe aykırı faaliyet yürütmesine dayandırılıyordu. *Süleyman Arif Emre*, partinin kapatılmasına ilişkin olarak şu tespitte bulunmaktadır:

İsrail’in lehinedir çünkü böyle bir Hükümetin Türkiye’de bulunması, *İsrail*’in, komünist Rusya’ya karşı önüne set çeken bir *Seddi Çin* görevini yapar ama *Erbakan* her konuşmasında: “*Siyonizm nedir, masonlar nasıl Siyonistlerin yan kuruluşudur, nasıl... Ve diğer kuvvetler de*

⁶⁰⁶ “*Türk Toplumunda Yapısal Değişme*”, Mübeccel Kıray, **Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme**, içinde İstanbul: Bağlam Yayınları, 1999, ss.327–341.

⁶⁰⁷ Bülent Ecevit, **Ortanın Solu**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1974 (1968), s.85.

⁶⁰⁸ **Milliyet**, 22 Mart 1971.

⁶⁰⁹ “*Ecevit Mübalâğa Etti*”, **Milliyet**, 22 Mart 1971.

⁶¹⁰ “*Lâikliğe aykırı tutumu nedeniyle MNP kapatıldı*”, **Akşam**, 22 Mayıs 1971.

onların yan kuruluşudur?” hep bu konuyu işliyor. Hoca’nın bu konuyu bilhassa ön plana almış olmasının sebebi de Demirel’in gerçek fikrî yapısını ortaya koymak ama onlar –Siyonist liderler- kızmış, gücenmişler “şayet bu propagandadan vazgeçmez iseniz partinizi kapatıracağız.” Biz de tabii, vazgeçmedik, birkaç hafta sonra parti kapatıldı, 12 Mart askeri müdahalesinden bir hafta önce, kapatma davası açıldı daha doğrusu. Evet, Siyonistler öyle söylemişti. O zaman ki Başsavcı Hikmet Gündüz, bizim tespitimize göre o da masondu, hemen bir kapatma davası açtı.⁶¹¹

Kimilerine göre söz konusu partinin kapatılma kararı doğru ancak kapsamı dar tutulmuştu. Laikliğe aykırı davranışlar içinde bulunan tek parti sanki MNP miydi?⁶¹² MNP’nin kapatılmasına rağmen TİP’in aksine hiçbir yöneticisi hakkında ceza davası açılmamıştır. Parti lideri Erbakan İsviçre’ye gitmiş; 1973’e gelinirken Erbakan’ın Türkiye’ye yeni bir parti kurmak üzere bizzat iki orgeneral, Muhsin Batur ve Turgut Sunalp, tarafından davet edildiği iddia edilmektedir. Hatta sırf bu lütuftan ötürü 1980 yılının tıkanan Cumhurbaşkanlığı seçiminde, kimilerince Milli Selamet Partili’lerin Batur’a oy vermeleri de buna bağlanmaktadır. Burada hedeflenenin 1965 ve 1969 seçimlerinde AP’de toplanan mukaddesatçı oyların açıkta kalıp yeniden bu partiye dönmesini engellemek olduğu söylenmektedir. Hedeflenenin: Kurulacak yeni bir İslâmcı parti eliyle AP oylarındaki bölünmenin devamını sağlamak olduğu ifade edilmektedir.⁶¹³ Süleyman Arif Emre, bu doğrultuda kendisine yöneltilen soruya şu cevabı vermiştir:

*Hayır, tamamen bizi şey etmek için uydurulmuş bir propagandadır bizim siyasi rakiplerimiz tarafından. (Erbakan) İsviçre’deydi. 110 kilo, şişmanlamıştı. Millî Nizam kapandı diye kalp spazmı geçirdi. İsviçre’de şişmanlığı şey eden rehabilitasyon merkezi varmış, oraya gönderdiler. Hoca döndüğü zaman 80 kiloydu. Hatta tanımadık biz de...*⁶¹⁴

4. DİĞER PARTİLERİN DURUMU

1971 yılına gelindiğinde geçmişin önemli partileri olan YTP, MP büyük ölçüde varlıklarının sonuna yaklaşmışlardır. İşte bu süreçte GP bu partilerle birleşerek daha büyük bir oy tabanına seslenme gereği hissetmiştir. GP bu birleşmeyi “Milliyetçi Cephe” adıyla anmıştır. GP, Milliyetçi Cephe’nin olabilmesi için 17 Ocak 1971 tarihinde olağanüstü kongresini toplantıya çağırmıştır. GP Olağanüstü Büyük Kongresi’nin verdiği yetkiye dayanılarak ve Milliyetçi Cephe kuruluşunun gerçekleşmiş olması sebebiyle GP’nin bundan böyle “Milli Güven Partisi” (MGP) adı altında çalışmalarına devam etmesi oy birliği ile kararlaştırılmıştır.⁶¹⁵

3-4 Mart 1973’te düzenlenen MGP kongresinde CP ile birleşme kararı alınmıştır. Birleşmeye MGP’den 16 milletvekili, 11 senatör CP’den 11 milletvekili 4 senatör, Bağımsız

⁶¹¹ Süleyman Arif Emre’nin 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 12.00–?].

⁶¹² Nadir Nadi, “Bir Parti Kapatıldı”, Cumhuriyet, 23 Mayıs 1971.

⁶¹³ Soner Yalçın, **Hangi Erbakan**, Ankara: Başak Yayınları, 1994, ss.140–141.

⁶¹⁴ Süleyman Arif Emre’nin 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 12.00–?].

⁶¹⁵ **Milliyet**, 30.1.1971, s.1.

Halkçılar Grubu'ndan 17 milletvekili ve 5 senatör katılmıştır.⁶¹⁶ Bu kurultaydan sonra partinin ismi de Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) olarak değiştirilmiştir.

1971 Muhtırası'nın önemli bir sonucu da iki partinin kapatılmasıdır.1970'de kurulan MNP bir yıldan biraz fazla yaşayabilmiş; 5 Mart 1971'de 'lâikliğe aykırı çalışmalar yürüttüğü' gerekçesi ile Anayasa Mahkemesi tarafından kendisine dava açılan MNP, 20 Mayıs 1971'de 'lâik devlet MNP yöneticileri hakkında herhangi bir ceza davası açılmamıştır'.⁶¹⁷ MNP kapatılınca Erbakan İsviçre'ye gitmiş ve bir süre orada kalmıştır.

TİP ise Anayasa Mahkemesince "*devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği ilkesine karşıt davrandığı*" gerekçesiyle temelli kapatılmıştır. Ayrıca partinin zaten tutuklu bulunan önderi Behice Boran ve yönetim kadroları Ankara 3 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nce komünistlik propagandası ve bölücülük yaptıkları gerekçesiyle altı yıl ile on beş yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Davanın duruşmasına 19 Ağustos 1971'de başlanmış, hükümler 26 Nisan 1973'te kesinleşmiştir.⁶¹⁸

1970'li yıllarda iki partili sistem sona ererken, bu dönem küçük partilerin altın çağlarını yaşadıkları ve siyasetin kaderini ellerinde tuttukları bir dönem olmuştur. Toplumun hızla kamplara bölündüğü ve sokak çatışmalarının yükseldiği 70'lerin ikinci yarısında MHP daha operasyonel bir karaktere bürünmüş ve özellikle mezhep farklılıklarının yoğun yaşandığı illerde oylarını belirgin bir biçimde ve kısa sürede artırmıştır. Komünizmle mücadelede kendisini devletin yanında konumlayan Türkes, bu dönemde gençlik teşkilatıyla sokağı kontrol altında tutmaya çalışmıştır. 1970'lerin sonlarına doğru dönemde ülkücüler sokağa inmiş ve kendilerini devletle özdeşleştirerek, komünizme karşı mücadelenin ön saflarında yer almaya başlamışlardır. Bu tutum, Milliyetçi Hareketin her geçen gün toplumcu milliyetçilikten uzaklaşmasına ve devletçi bir karaktere bürünmesine neden olmuştur. Hareket özeleştirisini ancak 1980 darbesi sonrası yapabilmiş ve daha rafine bir hüviyet kazanmıştır.

5. 1973 SEÇİMLERİNİN ORTAYA KOYDUĞU SİYASİ TABLO

1971 Muhtırası sonrası en çok merak edilen konulardan biri yeni seçimlerde parlamentonun nasıl şekilleneceğidir. Bu dönemde yoğun propagandalar yapılmış ve seçim sürecinde partiler yayınladıkları seçim bildirileriyle hedeflerini sıralamışlardır. CHP'nin seçim bildirgesi "Ak Günlere" kitap halinde basılmıştır. Bildirgede ülkenin sağa doğru kayması, pahalılığının kasıtlı oluşturulduğu düşüncesi, ekonomi ve demokrasideki 12 Mart'tan sonraki yozlaşma, özgürlüklerin kısıtlanması, huzur ve asayiş politikası gibi konular ele alınmıştır.⁶¹⁹

AP'nin seçim sloganları ise şöyledir: "*Halkın derdini halktan olanlar anlar*", "*Demokrasinin bayrağı AP*", "*Dirlik-düzenlik-kalkınma*", "*İşsizliğe-cahilliğe-çaresizliğe*

⁶¹⁶ **Cumhuriyet**, 5.3.1973, s.1.

⁶¹⁷ **Cumhuriyet**, 21.5.1971, s.1.

⁶¹⁸ **Milliyet**, 23.4.1973, s.1.

⁶¹⁹ Çavdar, **a.g.e.**, s.227-231

paydos”, “Sıcak aş-dertsiz baş-mutlu yurttaş hedefimizdir”, “Birlik kuvvettir, AP’ de birleşelim”.⁶²⁰

MSP beyannamesine bakıldığında bu partinin de MHP gibi “başkanlık sistemi”ni savunduğu görülmüştür. Senatonun kaldırılması, milletvekili sayısının 300’e indirilmesi, önemli meselelerin çözümü için referandum, halk vetosu, halk teşebbüsü gibi usullerin getirilmesi, ceza davalarında jüri sistemini getirmek MSP’nin 1973 beyannamesinde savunduğu başlıca görüşler arasında yer almıştır.⁶²¹ Burada en dikkat çekici konu Senatonun kalkması yönündeki isteklerdir. Bu istek önceleri AP tarafından seslendirilmiştir. Bu duruma yol açan en büyük etkenlerin başında Senato içerisindeki MBG üyelerinden duyulan rahatsızlık gelmiştir.

14 Ekim 1973 seçimleri sonucunda CHP birinci parti olarak 185, AP: 149, MSP: 48, DP: 45, CGP:13, MHP:3, TBP:1 ve Bağımsızlar: 6 milletvekili ile TBMM’de temsil edilmiştir. Barajsız d’Hont Sisteminin uygulandığı 1973 seçimleri sonucunda hiçbir parti hükümet kurabilecek yeterli çoğunluğu sağlayamamıştır. Hiçbir partinin iktidar olabilecek oyu alamadığı 1973 seçimleri kamuoyunda Ecevit’in kişisel başarısı olarak değerlendirilirken, CHP geçerli oyların % 33.3’ünü alarak en güçlü parti konumuna gelmiştir.⁶²² Böylece CHP’nin 1960’lardan beri devam eden oy kaybı bu seçimlerle birlikte son bulmuştur. CHP’den sonra en büyük sürprizi MSP göstermiştir. DP’yi geride bırakan MSP üçüncü sırada yer almış ve seçim sonrası hükümet kurma arayışlarında kilit parti haline gelmiştir.⁶²³

1973 seçimleriyle birlikte 1950’lerden beri süregelen DP-AP üstünlüğüne bir anlamda son verilirken AP’nin oyları 1969 Seçimlerine göre % 46.5’ten % 29.8’e düşmüştür. İlk defa seçimlere katılan MSP ve DP’de % 12 civarında oy alarak seçimlerde başarılı olurken MP önceki seçimlerde % 3.2 olan oyunu neredeyse tamamen kaybetmiş ve % 0.6’lık oy oranını ile hiç milletvekili çıkaramamıştır. MHP aldığı % 3.4’lük oy oranı ile milletvekili sayısını üçte bir oranında arttırırken TBP ise %1.1 ile yalnızca Genel Başkanı’nı Meclise gönderebilmiştir. GP’nin ise 1969 seçimlerinde % 6.6 olan oy yüzdesi son seçimlerde % 5.5’e düşmekle beraber fazla bir kayba uğramamış ve 13 milletvekili ile temsil hakkı kazanmıştır.

Seçim sonuçlarını değerlendiren Demirel’e göre:

*“Hiçbir parti iktidar olmamıştır. Az alan çok alan olmuştur ama iktidar çizgisinden her parti bir hayli geride kalmıştır. Seçimin neticesi ve Cumhuriyet Senatosu üyelerinin dağılışı nazarı itibara alındığında Türkiye’de istikrarın nasıl sağlanacağı sualini cevaplamak oldukça güçtür. Bununla beraber, meşru zeminlerin ve meşru yolların açık tutulması bizi çaresizlikten kurtaracaktır. Zira meşruiyet içerisinde çare tükenmezdir...”*⁶²⁴

14 Ekim 1973’te yapılan seçimin neticeleri alınmaya başlandığında, CHP sandıktan birinci parti olarak çıkıyordu. Gerçi rakibiyle arasında büyük bir oy farkı yoktu; ancak yine de CHP tarihi açısından alınan sonuç göz kamaştırıcıydı. Çünkü parti, olağan hiçbir dönemde birinci parti olamamıştır. 1977’de bir kez daha tekrarlanacak olan bu başarı çok önemlidir.

⁶²⁰ **Milliyet**, 11.9.1973, s.1.

⁶²¹ MSP, **1973 Seçim Beyannamesi**, Ankara, 1973, s.18-24.

⁶²² DiE, **14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları**, Ankara, DiE Yayınları, 1974, s.6-7.

⁶²³ **Cumhuriyet**, 15.9.1973, s.1.

⁶²⁴ **Cumhuriyet**, 1.11.1973, s.1.

Tablo 3- 1973 Yılı Genel Seçim Sonuçları

PARTİ	LİDER	ALDIĞI OY (%)	MİLLETVEKİLİ
CHP	Bülent Ecevit	33,29	185
AP	Süleyman Demirel	29,82	149
DP	Ferruh Bozbeyli	11,89	45
MSP	Necmettin Erbakan	11,80	48
CGP	Turhan Feyzioğlu	5,26	13
MHP	Alparslan Türkeş	3,38	3
TBP	Mustafa Timisi	1,14	1
MP	Cemal Tural	0,58	0
Bağımsızlar		2,80	6

[Kaynak: http://www.konrad.org.tr/secim/ayrinti.php?yil_id=67 (Erişim: 08.10.2012)]

Seçime katılma oranının çok yüksek olduğu gözleniyordu. *CHP*'nin başarısındaki en büyük etkenin *DP* ile *MSP*'nin, *AP*'nin oylarını bölmesi olarak gösterilmekte; *CHP*'nin sürpriz yaptığı manşetlere taşınmaktadır. *Demirel* sandıklar açıldıktan sonra “*Bu gece beni unuttun*” diyordu. *Barajsız d’Hont* sisteminin tatbik edildiği seçimlerden sonra ortaya çıkan manzara yeni bir koalisyon hükümetinin habercisiydi ancak süreç çok ilginç bir şekilde gelişti ve sürpriz bir koalisyon hükümeti kuruldu.⁶²⁵ 1973 seçimleri Türkiye’de 12 Mart askeri vesayetinin sonu anlamına gelmektedir. Sonraki zamanlarda askerin siyasal kurumlar üzerindeki etkisinin sürdüğü gözlemlenecektir.

F.1973-1977 YILLARINDA HÜKÜMETLER

1.CHP-MSP KOALİSYON HÜKÜMETİ

1973 seçimleri sonrası Türkiye’de 100 gün boyunca hükümet kurulamamıştır. Önce Ecevit, sonra Demirel, daha sonra Naim Talu ve yeniden Ecevit’e verilen hükümeti kurma yetkisi 24 Ocak 1974’de CHP-MSP arasında yapılan görüşmeler sonucu varılan anlaşmasıyla son bulmuştur. Bu görüşmeler esnasında, ölüm cezasına mahkûm edilmiş olanların 30, ömür boyu

⁶²⁵ “*CHP sürpriz yaptı*”, *Hürriyet*, 15 Ekim 1973.

hapse mahkûm edilmiş olanların cezalarının ise 20 yıla indirilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır; fakat fikir suçluları üzerinde anlaşmaya varılamamıştır. Üniversitelere idari ve mâli özerklik verilmesi, sanayi yatırımlarında Anadolu'ya öncelik verilmesi, nüfus kontrolü, din eğitimi, toprak reformu uygulamalarının başkanlar düzeyinde ele alınması, hızlı ve ucuz vergi sistemi gibi konular da uzlaşmaya varılan diğer konular arasındadırlar. 24 Ocak'ta hazırlanan protokolün imzalanmasının ardından hükümet de açıklanmıştır.⁶²⁶

Bu dönemde CHP-MSP ortaklığının olabilirliği hakkında geniş tartışmalar yapılmıştır. Koalisyonun dayanağının bireyin temel özgürlüklerine duyulan inanç, maden yataklarının ve petrolün devletleştirilmesiyle büyük kapitalistlerin gücünü kırmak olduğu ileri sürülmüştür. Ancak iki siyasi parti arasında, toplum anlayışı ve izlenen politikalar bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Koalisyonun temelini toplumsal görüşlerin benzerliğinden çok yapılan siyasi hesaplar oluşturmuştur. Koalisyon protokolü "demokrasi" sorununa ciddi bir şekilde eğilmeyi hedefleyen ilk programdır.⁶²⁷

Hükümet programında genel af çıkarılması, orman suçlarının affı, siyasal hakların iadesi, işsizlik sigortasının gerçekleştirilmesi, işçilerin kıdem tazminatının arttırılması, kadınların 20 yılda emekli olmaları, seçim mevzuatında değişiklik yapılması yer almıştır. Ayrıca 18 yaşını bitiren ve öğrenci olmayanlarla, yurt dışında çalışanlara oy hakkı tanınması, imam hatip okullarının yeniden açılması, vekil imamların asil kadroya geçirilmesi, eğitim politikasına yeniden yön verilmesi, okullara milli ahlak dersi konulması, 1973 sonuna kadar yaptırılmış olan gecekonduların meşrulaştırılması, vergi sisteminde ıslahat yapılması, asgari geçim indiriminin arttırılması, sosyal adaletin sağlanması gibi çarpıcı konu başlıkları vardır.⁶²⁸

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel koalisyon hakkında:

"Koalisyonu teşkil eden iki parti geçerli oyların %45'ini almıştır. Millet Meclisinde Meclis Başkanı dahil 233 üye vardır. İki parti dışında ise 216 milletvekili mevcuttur. Türkiye parlamentosu çift meclise dayanır. Her meclisin ağırlığı vardır. Güvenoyu Millet Meclisinde verilmesine rağmen, yasa ve denetleme faaliyetlerinde ve TBMM faaliyetlerinde Cumhuriyet Senatosu'nun önemli bir yeri vardır. Senatoda da çoğunluğa AP sahiptir. Koalisyon partilerinin üye sayısı 48 iken, AP'nin tek başına üye sayısı 80'dir. AP'nin ana muhalefet görevini yaparken, memleket yararına bulmadığı icraatın karşısına çıkmakta önemli bir ağırlığı olduğunu kimse inkar edemez..." demiş ve Senatodaki üstünlüğün AP'nin elinde olmasının önemine vurgu yapmıştır.⁶²⁹ Bu ise yönetimdeki çift başlılığın oluşturduğu olumsuzluklardan birisi olarak göze çarpmaktadır.

Bu hükümet döneminde yaşanan en önemli olay "Kıbrıs Sorunu"nun yeniden ülke gündemine birinci sıraya oturmasıdır. 1974 yazında Türk ordusu Kıbrıs'a çıkarma yapmış; bu Ecevit'in cesaret ve vatanseverliğinin bir göstergesi olarak görülmüştür. Onun "Kıbrıs

⁶²⁶ **Milliyet**, 25.01.1974, s.1.

⁶²⁷ Ahmad, "**Demokrasi Sürecinde...**", s.441.

⁶²⁸ 1973-1977 dönemi Hükümetler ve Meclis faaliyetleri ile ilgili kapsamlı bilgi için bkz., H. Emre Bağce, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM XV. Dönem (1973-1977), Yasama**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay. 2012; H. Emre Bağce, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM XV. Dönem (1973-1977), Denetim**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay. 2012.

⁶²⁹ **Milliyet**, 29.1.1974, s.1.

sorununa kendinden önce hiçbir Başbakanın hayal bile edemediği radikal bir çözüm bulduğu" düşünülmüştür. Durumun bu şekilde değerlendirilmesi, 1974 sonlarında CHP desteğinin en üst noktaya ulaşmasına neden olmuştur Özellikle muhalifliğiyle ön plana çıkan MBG üyeleri bile hükümete destek vermişler, MBG üyesi Suphi Karaman, Erbakan ve heyetine bu süreçte müşavirlik etmiştir.⁶³⁰

Kıbrıs krizi sona erdiğinde, ise bu koalisyonun biteceği anlaşılmıştır. 26 Ocak 1974 tarihinde kurulmuş olan CHP-MSP Koalisyonu 17 Kasım 1974 tarihine kadar sekiz ay gibi (aslında Ecevit Eylül ayında istifasını sunmuştur; fakat yeni bir hükümet kurulana kadar iktidarda kalmışlardır. Bu bağlamda aktif anlamda 8 ay, resmen 10 ay varlık gösterilmiştir) kısa bir süre varlık gösterebilmiş ve sonrasında koalisyon sona ermek durumunda kalmıştır. Parti programları arasındaki uyuşmazlıkların aşılammaması, Genel Af Yasası'nda çıkan anlaşmazlıklar, Kıbrıs Barış Harekatı gibi çeşitli nedenlerin sonucunda mevcut birliktelik bozulmuştur. Bu birlikteliğin sekiz ay devam edebilmesi bile uzun süredir; çünkü birlikteliğin ilk günlerinde uyuşmazlıklar baş göstermiştir. Kıbrıs Barış Harekatı'nın yol açtığı gelişmeler sayesinde devam eden birliktelikte, MSP'nin genel af konusunda koalisyonunun kurulma aşamasındaki tavrı ile koalisyon kurulduktan sonraki tavrı arasındaki değişiklik, CHP açısından koalisyonun devam edebileceğine dair olan inancın yitirmesine sebep olmuştur.⁶³¹

Bu dönemde yaşanan diğer kriz ise "Petrol Krizi"dir. Yeni Hükümeti ve 12 Eylül'e gidiş sürecinde Türkiye ekonomisini olumsuz etkileyen olayların başında bu kriz gelmektedir. Ekim 1973'te Arap-İsrail savaşlarının yeniden başlamış ve petrol ihraç eden Arap ülkelerinin girişimiyle ham petrol fiyatı 2,5 dolar iken, 24 Aralık 1973'te 11,6 dolara yükselmiştir. Dünya ekonomisinin dengelerini alt üst etmiş olan "petrol şoku" petrol ithalatçısı olan Türkiye'nin dış ticaret açığının üç misli artmasına neden olmuştur. Hükümet petrol krizinin yıkıcı etkileri aşmaya çalışırken, bahsi geçen 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtı başlamıştır. İçten ve dıştan kaynaklanan olumsuz koşullara bağlı olarak ekonomik dengeler hızla bozulurken, ülkenin kaderini belirleyecek iki siyasi lider, Demirel ve Ecevit'in kamuoyu önünde ülke dikkate almayan, daha çok politik mülahazalarda bulundukları dikkat çekmiştir.⁶³²

Ecevit, ya erken seçime gitmeyi ya da DP ile bir koalisyon oluşturmayı umarak MSP ile ortaklığını sona erdirmiştir. Ancak plan başarısızlığa uğramıştır. Çünkü sağ kanat partileri Demirel'in liderliğinde, MC Hükümeti adı altında bir koalisyon oluşturmuşlardır.⁶³³

2.SADİ IRMAK HÜKÜMETİ

CHP-MSP Koalisyon Hükümeti'nin bitmesinden sonra bir hükümet bunalımı doğmuş, görevlendirilen hiçbir siyasetçi hükümet kurmayı başaramamıştır. Hükümet kurma

⁶³⁰ Karavelioğlu, a.g.e., s.265.

⁶³¹ Hikmet Bila, **CHP 1919-2009**, İstanbul, Doğan Kitap, 2008, s.243

⁶³² Erdiñ Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-2004**, 7. Bs Ankara, İmaj Yayınevi, 2004, s.188-189.

⁶³³ Ayşe Güneş Ayata, **CHP Örgüt ve İdeoloji**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1992, s.93.

çalışmalarının sıkıntıya girdiği bu süreçte yeniden 12 Mart Muhtırası sonrasında olduğu gibi bağımsız Başbakan formülü gündeme gelmiş ve Kontenjan Senatörü Sadi Irmak, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Korutürk buna gerekçe olarak şu sözleri söylemiştir:

*“Türkiye’nin içte ve dışta son derece ciddi sorunları vardır. Türkiye bu durumda, Meclis müzakeresinden yoksun, uyuşmazlığa düşmüş, müstaflı bir hükümetin eline bırakılamaz. Hükümet kurma gerekçesinin anlaşılamadığı bu aşamada; Meclis, kanun görüşemez; kanun yapamaz durumundadır. Türkiye’nin kaderini müstaflı hükümetin taşımasını zorlamak imkansızdır. Demokratik kurallar içinde hükümeti kurmak, Meclisi icraya çağırarak görevimdir.”*⁶³⁴

Sadi Irmak yaptığı çalışmalar sonunda bağımsızlardan ve CGP’li parlamenterlerden oluşan bir hükümet oluşturmuştur. Sadi Irmak Hükümeti’nde; 11’i parlamentodan 15’i dışarıdan 26 bakan yer almıştır. Bu hükümet 12 Mart sonrası kurulan teknokratlar hükümetlerinin devamı niteliğindedir.

Hükümet kurulmuştur ancak hem Ecevit hem Demirel erken seçim istemişlerdir. Demirel güvenoyu verenlerin hükümetten sorumlu olacaklarını ifade ederken, Ecevit kurulan hükümetin kuruluş şeklinin normal demokratik kurallara uymadığını belirtmiştir.⁶³⁵ Bu durumda kurulan hükümet Türk siyasi literatüründe sık kullanılan ifadeyle “ölü doğmuş” bir hükümettir.

Yeni hükümete tek destek Meclis içinde en küçük gruba sahip CGP’den gelmiştir. CGP’nin tüm çalışmalarına karşın Sadi Irmak Hükümeti 29 Kasım 1974 tarihinde TBMM’de 378 parlamenterin katıldığı güven oylamasında 17 beyaz oya karşılık 358 kırmızı oyla güvensizlik oyu almıştır. Sadi Irmak Hükümeti’nin almış olduğu 17 beyaz oyun tamamı CGP’li milletvekillerince verilmiştir.⁶³⁶ Sadi Irmak Hükümeti güvenoyu alamamasına rağmen yeni hükümet kurulamaması yüzünden 31 Mart 1975 tarihine kadar devam etmiştir.

3.AP-MSP-MHP-CGP I. MİLLİYETÇİ CEPHE HÜKÜMETİ

Sadi Irmak Hükümeti iş başındayken hükümet arayışları sürmüş, bu süreç yaklaşık bir yıl süren bir karmaşayı da beraberinde getirmiştir. Cumhurbaşkanı Korutürk’ün de dediği gibi *“artık halk siyasi çekişmelerden bezmiştir.”*⁶³⁷ Bu kez hükümeti kurma görevi Süleyman Demirel’e verilmiştir. Bu sırada partiler arası transferler de başlamıştır. CGP’li İlhami Sancar CHP’ye girerken bağımsız Senatör Hikmet Yurtsever ise AP’ye geçmiştir.⁶³⁸ İstanbul Milletvekili Nilüfer Gürsoy, Sadettin Bilgiç ve 8 arkadaşının DP Genel Merkezine yolladıkları istifa mektubu dönemin siyaset iklimini yansıtmaktadır:

⁶³⁴ **Milliyet**, 13.11.1974, s.10

⁶³⁵ **Milliyet**, 21.11.1974, s.1.

⁶³⁶ **Cumhuriyet**, 30.11.1974, s.1.

⁶³⁷ **Cumhuriyet**, 2.4.1975, s.1.

⁶³⁸ **Cumhuriyet**, 8.4.1975, s.1.

“Hür demokratik rejimlerde hiçbir şeyin şahsa ve inatlaşmış şartlara bağlı kalmaması gerekir. İçinde bulunduğumuz şartlar, uzlaşma ve bağdaşmayı zaruri kılmaktadır. Türkiye komünizmin çok yönlü tehdidi altındadır. Çok yönlü tehdit içindedir. Son zamanlarda meydana gelen olaylar, Türkiye devletini ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olma esassından ayırma istidadı göstermektedir. Bu şartlar muvacehesinde bizler, CHP dışında ve seçilmiş partili bir parlamento üyesinin başkanlığında kurulacak hükümeti oylarımızla destekleyeceğimizi, bu darboğazdan geçebilmenin şartı olarak aziz milletimizin ıttıllalarına saygılarımızla sunuyoruz. Bu sebeplerle, hükümetin kurulmasına yardımcı olmak maksadıyla, DP’den ayrılma zaruretinin doğmuş olduğunu arz ediyoruz.”⁶³⁹

Bu dönemde 1975 Senato seçimlerinde düzenlenen seçim kampanyası ise birçok şiddet olayının da sahnelenmesine neden olmuştur. Bunlardan en önemlisi Bülent Ecevit ve CHP konvoyuna yönelik Gerede’de yapılan silahlı saldırı olmuştur. Olaya AP milletvekili Ahmet Çakmak’ın da karıştığı iddia edilmiş ve siyasi gerginlik bir anda tırmanmıştır.⁶⁴⁰

Bunun üzerine CHP tarafından Taksim’de düzenlenen Demokrasi ve Özgürlük Mitingine o güne kadar az görülen bir kitle katılmış ve Ecevit çıkan olaylara karşı “Demokrasiyi sokakta bulmadık, sokağa bırakmayız!” diyerek gerginliğe prim vermeyeceklerine işaret etmiştir.⁶⁴¹

Kamuoyunda I. Milliyetçi Cephe (MC) Hükümeti olarak tanımlanan, IV. Demirel Hükümeti 31 Mart 1975 tarihinde Meclisten güvenoyu alarak görevine başlamıştır. Bu hükümet 21 Haziran 1977’ye kadar görevini sürdürmüştür. Bu süreç içinde yaşanan en önemli gelişme toplumsal gerginliğin yeniden tırmanışa geçmesidir. Bunun yanında DGM’lerin açılmak istenmesi sendikal eylemlerin artması, 1 Mayıs 1977’de Taksim’de işçilerin öldürülmesi gibi olaylar bu döneme damgasını vurmuştur.⁶⁴²

⁶³⁹ Bilgiç, a.g.e., s.244-245.

⁶⁴⁰ **Milliyet**, 22.6.1975, s.1.

⁶⁴¹ **Milliyet**, 29.6.1975, s.1.

⁶⁴² Çavdar, a.g.e., 244-246.

Cumhuriyet tarihinin ikinci askeri müdahalesi 12 Mart 1971’de bir muhtıra verilerek yapıldı. Aslında muhtıra 9 Mart’ta uygulamaya konulması planlanan sol darbeyi rehabilite etme hamlesi olarak görülmektedir. Muhtıradan tam üç gün sonra ordu içindeki tasfiyeler, bir yıl sonra *Bomba Davası* olarak adlandırılan tevkifat sonrası yapılan duruşmalar, ünlü *Ziverbey’deki Zihnipaşa Köşkü*’nde yapılan sorgulamalarla birlikte gündeme getirilen kontrgerilla tartışmaları, ilerleyen dönemde, yükselen sokak çatışmalarının müsebbiplerinin araştırılması esnasında derin kuşkuların doğmasına neden olmuştur. 12 Mart Muhtırası öncesi ve sonrasında yükselen kırşehir gerillâsı olgusu, sol güçlere, özellikle üniversite öğrencileri arasında buldukları tabanla birlikte, geniş bir örgütlenme imkânı yaratmıştır. Fikir Kulüpleri Federasyonu’ndan Dev-Genç’e (Devrimci Gençlik Federasyonu), THKO (Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu), THKP-C (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi) ve TİKKO (Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu) türü silâhlı örgütlenmelerin taban bulmasını da beraberinde getirmiştir.

Anti-Amerikanizm’in yükselişe geçtiği, 68 kuşağının tüm dünyada sisteme karşı isyan bayrağı çektiği bu dönemde, Sovyetler Birliği’nin yükselen prestijiyle birlikte sosyalist dalganın çevre ülkelere sirayeti, Ortadoğu’da Baas türü yerlici sosyalist akımları ortaya çıkarırken, Türk solu açısından dönem içindeki ideolojik dayanak 1920’lerin başında yürütülen Milli Mücadelenin anti-emperyalist niteliği olmuştur. Türk solunun Milli Mücadeleyi yürüten asker-sivil bürokrasiyle, yerel eşraf hakkında, gerek *Bakü*’de toplanan *Şark Halkları Kurultayında*, gerekse *Üçüncü Enternasyonal*’de serdedilen *Sovyetler Birliği Komünist Partisi*’nin öznel durumuna has ve bir o kadar da anlaşılabilir pozitif tutumu sorgusuz sualsiz kabulü, bu arada illegal *Türkiye Komünist Partisi*’nin bu doğrultudaki tezleriyle birleştiğinde anlaşılabilir olmaktadır.

70’li yıllar boyunca Türk solu, mevcut iktidarları ve rejimi emperyalist bloğa tabi olmakla, *Kemalizm*’e ihanet etmekle suçluyordu. Bu söylem öylesine etkiliydi ki, daha 1965 seçimleri sonrasında bizzat *İnönü* tarafından dile getirilen, *CHP*’nin ideolojik konumunun *ortanın solu* olduğu yönündeki söylem, 1972’de, daha 12 Mart sonrasında *CHP*’deki Genel Sekreterlik vazifesinden “*bu muhtıra bana karşı yapılmıştır*” diyerek istifa eden, ancak *İnönü*’ye karşı mücadelesinde üstünlüğü ele geçirdikten sonra *İnönü*’nün Genel Başkanlıktan istifa etmesine neden olan *Bülent Ecevit*’in öncülüğündeki bir ekip tarafından kuramsallaştırılıyordu. *Ortanın solu* akımının, *Ecevit*’in yükselen işçi sınıfı hareketlerini *CHP*’ye oy olarak akıtma projesinin bir parçası olup olmadığı bilinmez ancak *Ecevit*, çeşitli demeçlerinde, *anayasal mahreçli yasaların varlığının bir anlam ifade etmediğini, doğanın da yasaları olduğunu, toplumsal boyuttaki yasalar işlerliğe sokulmaya başlandığında, toprak işgallerinin bir vakıa haline gelebileceğini, bu tutumun mevcut yasalara aykırı olabileceğini, ancak doğa yasalarına aykırı olmadığını ifade etmekten kaçınıyordu. Demirel*’in bu demeçlere yanıtı aynı sertlikteydi. Bu ifadelerin açıkça anarşiye davetiye çıkarmak olduğunu ifade eden *Demirel* ile *Ecevit* arasındaki çatışma, parlamento içi iktidar-muhalefet çatışmasıydı ancak sokaklardaki çatışmanın muhatapları bambaşkaydı.

12 Mart Muhtırasının “*partiler üstü hükümet*” talebi görüntü olarak sağlanmıştı. Ancak 1973 yılına kadar geçen süre içinde *Nihat Erim*, *Ferit Melen* ve *Naim Talu* hükümetleri hemen hiçbir başarı sağlayamadılar. *Erim*’in tabiriyle; ülke 1961 Anayasasının getirdiği hürriyetleri

hazmedememişti, bu anayasa memleket için fazla lükstü. *Demirel* ilerleyen yıllarda, “*direnseydim parlamentoyu da kapatacaklardı*” şeklindeki savunmasına rağmen, 12 Mart’ın budadığı anayasaya ilişkin olarak yapılan her hamleyi destekledi. Bu anayasayla asayişin ve dolayısıyla rejimin korunamayacağı eleştirisi ağızdan düşmeyen *Demirel*, kimilerine göre; gayet memnundu. Darbe görüntüde kendisine karşı yapılmıştı ancak anayasa değişikliklerine ilişkin olarak iktidardayken ne istediye, eksiği değil, fazlası yapılmıştı. Ancak seçmenin düşenin yanında olacağı yönündeki, seçimlere dair beklentisi ters tepti. Gerçekten de 1973 seçimlerinde halk desteğini, 12 Mart’ı protesto ederek genel sekreterlikten istifa eden *Ecevit*’e vermiştir.

CHP, muhalefete geçiş milâdı olan 14 Mayıs 1950’den beri ilk kez serbest bir seçimde ancak *Ecevit*’in liderliğinde birinci parti oluyordu. Fakat seçim sistemi 1961 seçimleri istisna, sonra ilk kez tek bir partinin tek başına iktidar olmasına müsaade etmiyordu. 1973 seçimleri sonrasında, parlamentoda oluşan siyasi kompozisyonun yarattığı *CHP-MSP* koalisyonu, Türk siyasi hayatının dönüm noktalarından biridir.

Darbelerin bu kadar sıkça yapıldığı Türkiye’de böylesi bir zeminin kazanılmasının ardındaki en önemli nedenin, toplumun henüz yeterince siyasal toplum haline gelmediği söylenebilir. Halkın temsilcilerini seçip parlamentoya gönderdikten sonra, kendi iradesinin mümessillerine karşı yapılanlar karşısındaki ataleti düşündürücü olduğu kadar öğreticidir. *Talat Turhan*’ın sözleri, bir örnekten ziyade genel bir durumu tespit etmektedir:

Halk seçmişti, halkın oylarıyla gelmişti Demokrat Parti fakat seçen kişilerin, seçmenlerin bir direnci yoktu, direnmesi yoktu. Bu arada, sanıyorum mart sonları yahut nisan ayı başlarında Menderes İskenderun’u ziyarete gelmişti, akıl almaz bir kalabalık vardı meydana, belediye meydanında. Hatta inşaat hâlinde bir bina vardı, karkas duruyor, insanlar orayı doldurmuştu, anons ediyorlar: “İndirin, yıkılır, altta kalırsınız.” İnsanlar orayı terk etmediler. Yani o kadar yakın görünen insanlar iki ay sonra tıs çıkarmadılar. Dolayısıyla, böyle bir sessizlik oldu.”⁶⁴³

Siyasetin sadece sandıkta icra edilen fasılalı bir süreç olduğu noktasındaki kanaat değişmedikçe; halk, yönetime daha çok katılmadıkça; demokrasiyi kesintiye uğratan müdahaleler karşısında göstermesi gereken refleksleri kazanamayacaktır. Bu doğrultuda siyaseti sadece siyasetçilerin yaptığı bir iş olarak kabul edip, kitlelerin değişik kanallar yoluyla siyasal sürece katılım kanallarının genişletilmesi gerekmektedir.

Diğer taraftan tüm darbelerde olduğu gibi 12 Mart’ta da görülen ekonomi politik iyi analiz edilmelidir. Darbelerin genellikle ekonominin çok bozuk olduğu dönemlerde değil de; nispeten iyi ya da iyiye doğru gidiş söz konusu olmaya başladıktan sonra yapılması anlamlıdır. Ancak hemen her darbenin ekonomik gidişatı makro düzeyde bozduğu; bazı kesimlerin taleplerine yönelik cömert; geniş halk tabakalarına karşı ise eli sıkı davrandığının da altı çizilmelidir. *Ölümü gösterip sıtmaya razı etmek* özdeyişinin çok iyi hülâsa ettiği, toplumu can güvenliği karşılığında diğer hak ve hürriyetlerinden feragat etme mecburiyetine getiren tertiplerin iç ve dış kimi merkezlerce uygulandığı da netice olarak görülmektedir. Bu noktada *Hasan Celal Güzel*’in ve *Bedii Faik*’in anlattıkları anlamlıdır:

Bizim Türk militarizminin bir uyanıklığı vardır. Ekonomi çok kötüyse müdahale etmez, tedbirler alındıktan sonra müdahale eder. Tabii, bu mantıkla düşünürseniz ekonominin kötülüğü

⁶⁴³ *Talat Turhan*’ın 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 17.37–19.00].

*darbeleri önleyen bir tesir meydana getirir... Türkiye eğer 1960'da, 27 Mayıs'ta -biraz evvelki sözünüzden ilham alarak arz ediyorum- eğer darbeye maruz kalmazdı, Türkiye'de darbeler ve muhtıralar birbirinin peşi sıra devam etmeseydi, benim yaptığım tespite göre, Türkiye'de bugün ulaştığımız nokta, gayrisafi millî hâsıla bakımından, kişi başına gayri safi millî hâsılanın 30 bin doları geçeceği bir nokta olacaktı. Yani bazen halk arasında, geçim sıkıntısının verdiği bir de üzüntüyle "Ne olacak, demokrasi nedir, yenilir mi içilir mi, demokrasinin bize ne faydası var? Şeklinde şikâyetler de olmuştur. Bazen, mesela, anarşinin olmaması, huzurun olması, şiddet ve terörün olmaması yeterli sayılmıştır. Özellikle incelemesini yaptığınız 12 Eylül döneminde, biliyorsunuz, en büyük gerekçe buydu. Hâlbuki şu benim bu çalışmam bile basit bir regresyon analizidir; çok iyi bilirsiniz, mevcut verileri alıp, belirli istatistikî formüllerle ileriye doğru analiz edeceksiniz, belirli varsayımlar altında tabii yapacaksınız. Bu dahi, aslında darbelerin sadece demokrasi olmadığını, sadece liberal bir fikir hürriyetiyle ilgili olmadığını, aslında başta boğazdan geçen lokma olmak üzere her şeye tesir ettiğini ve tamamen ekonomiyle irtibatlı olduğunu da gösteren, ilgi çekici bir gelişmedir. Ne yazık ki darbe dönemleri ekonomik bakımdan yıkım dönemleri olmuştur, bunun istisnası yoktur."*⁶⁴⁴

*Onun için, dikkat ederseniz, sivil idarenin ekonomiyi düzelttiği sıralarda darbe olmuştur hep. Hazineyi tamtakır bırakınız, istediğiniz zulmü yapın ordu gelip de hiçbir şekilde müdahale etmez, hangi ordu olursa olsun etmez. Edebiyatını yaparlar ama hazineyi siz maaş verecek hâle getirirseniz o zaman hop gelirler, binaenaleyh tasvip etmek mümkün değildir."*⁶⁴⁵

Darbelerin sivil yönetim esnasında bile sadece toplum nezdinde değil; siyasetçiler nazarında da adeta bir umacı etkisi gösterdiğine şahit olunmaktadır. RP-DYP koalisyon hükümeti döneminde dayatılan 28 Şubat 1997 tarihli MGK kararlarının mecliste tartışmaya açılması hamlesini, 12 Mart benzeri bir müdahale korkusuyla önlediğini anlatan Mustafa Kalemli'nin şu cümleleri meselenin bu yönünü ortaya koymaktadır:

*Özetle dediler ki: Bu kararları TBMM'ne getirip tartışalım. TBMM Başkanı olarak şiddetle ve anında karşı çıktım. Anayasa hükümlerinin açık olduğunu, MGK kararlarının hükümeti ilgilendirdiğini ifade ile 'Eğer bu kararları meclise taşırsanız iste o zaman yeni bir 12 Mart olayı olur. Buna asla müsaade etmem.' demecini verdim. Bu beyan benim. RP ve DYP ile ilişkilerimin kesin olarak kopmasına, aradaki gerginliğin daha da artmasına sebep oldu. Ama asla pişman değilim. Zira doğrusunu yaptım. Bugün de olsa aynı şekilde davranırım."*⁶⁴⁶

Maalesef yıllardır Türk entelijansiyasının bir grubunda hakim olan, darbeler arasında iyisi ve kötüsü bulunduğu; 27 Mayıs'ın darbe değil devrim olduğu hususundaki yargı, sivil siyasete bir şekilde müdahale edilebileceği yönündeki meşrulaştırıcı eğilimi güçlü tutmaktadır. Darbelerin ve muhtıraların hepsinin kınandığı, bir uzlaşmaya gidişin sağlanması gerekmektedir. Bu noktada Ali Kırca'nın:

Yıllardır darbeleri iyi-kötü diye ayıranlara da seslendik: 'Bütün darbelerin en kötüsü aslında 27 Mayıs'tı.' dedik. 'Bu gerçeikle yüzleşmenin artık zamanıdır.'" dedik çünkü sonrasındaki

⁶⁴⁴ Hasan Celal Güzel'in 13.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.00–14.08].

⁶⁴⁵ Bedii Faik'in 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.30–13.15].

⁶⁴⁶ Mustafa Kalemli'nin 21.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.09–14.42].

bütün darbelere, yaşanan zor ve acılı yıllara o ilk darbenin döşediği niyet taşlarına basarak yola çıkıldığını da bilelim istedik”⁶⁴⁷ katılmamak mümkün gözükmemektedir.

Türk toplumun bağrından çıkan, barışta ve savaşta olmazsa olmaz değer ifade eden Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarının eğitim süreçleri içerisinde, yurttaşlar arasındaki bakış açılarının çeşitliliğinin doğal olduğunun öğretilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, tek taraflı bir ideolojik yapılanmaya yönelik mevcut müfredat gözden geçirilmelidir. Dolayısıyla 12 Eylül darbesinin idari mekanizması içinde yer almış; kimi noktalardaki tenkitlere katılmakla birlikte, 12 Eylül darbesi karşısında faal bir nedamet göstermeyen *Bülend Ulusu*’nun şu sözlerine katılmak mümkün gözükmemektedir:

*Silahlı kuvvetlerin eğitime karışmamak lazım çünkü silahlı kuvvetler eğitimi Millî Eğitim Bakanlığıyla koordine edilerek yapılan bir şeydir...*⁶⁴⁸

Bilindiği gibi militarizm “*etkin bir ordunun iç işleyişinin-üstlere koşulsuz itaat ve sadakat, disiplin, ödevin kutsallığı gibi- değer ve kurallarının toplumsal-siyasal düzen ve düşünüşe, ilişkilere egemen kılınmasıdır*”.⁶⁴⁹ Bu doğrultuda, özellikle eğitim kurumlarında bir ıslahata gidilmesi gereklidir. Mevcut yönetmelikler değiştirilerek militarizme hizmet edecek törenlerden kaçınılmalı; askeri talimleri, yanaşık düzenleri andıran merasimler sivilleştirilmelidir. Bu hususta *Mete Tunçay*’ın şu yorumuna da dikkat çekmek gerekiyor:

Ama Atatürk’ün tarihî şahsiyeti bir yana, bir kült olarak devam etmesi... Ordu başta, eğitim ordusu peşinde, öğretmenler mesela. Öğretmenlere böyle bir eleştirel, objektif Atatürk şeyi asla kabul ettiremezsiniz. Onlar çocuklara Atatürk’e tapmayı bir millî vazife olarak şey yapıyorlar, hâlâ bu Reşit Galip’in yazdığı antla başlanıyor değil mi ilkokullarda? “Doğruyum, çalışkanım, varlığım Türk milletine armağan olsun.” falan diye yani bu nasyonalizm ile öyle iç içe girmiş bir Atatürk şeyi var ki. Burada kolaylıkla bir “Ama” dediğiniz zaman sizi Atatürk düşmanı diye damgalamak tehlikesi var, evet. Tunçay’ın verdiği bilgi doğrudur. Nitekim Türk eğitim sisteminin ayrılmaz bir boyutu olan tören olgusunun militarizmi besleyen yönlerine dikkat çekmek gerekiyor. Öğrencilerin özellikle ilk ve orta öğretimdeki sıraya girme, bayrak törenleri, and içme gibi törenlerde, hep askeri terminolojinin kullanılması; rahatlar, hazır ollarla ve andımızın okunmasıyla süslenen militer komutlar ilk kez Dr. Reşit Galip’in maarif vekilliğinde uygulamaya sokulmuştur⁶⁵⁰ ve bu olgu askeri darbeler karşında gösterilen atalete hizmet etmektedir. Bu tarzın mutlaka değiştirilmesi gerekmektedir.

⁶⁴⁷ Ali Kırca’nın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.20–11.40].

⁶⁴⁸ Bülend Ulusu’nun 14.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.00–12.45].

⁶⁴⁹ Bkz. Ömer Laçiner, “*Türk Militarizmi*”, **Birikim**, Sayı: 160–161, Ağustos-Eylül 2002, s.10.

⁶⁵⁰ Bkz. İsmail Kaplan, **Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s.191.

ÖNERİLER

1. Yeni bir Anayasa yapılmalıdır. Bu Anayasa uluslararası demokrasi standartlarına uygun olmalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri gündemi meşgul eden konuların başında Anayasalar gelmektedir. 1924 Anayasası özellikle 1950-1960 arası dönemde, 1961 Anayasası 1961-1980 arası dönemde, 1982 Anayasası ise bugünü kadar hep tartışılmıştır. Kimi zaman bu Anayasalarda değişiklikler yapılmış, kimi zaman referanduma gidilmiştir. Nihayetinde bu konular devlet erkleri arasında çoğu zaman gerilimi tırmandırmış, ülkenin modern dünyadaki gelişmelere ayak uydurmasına engel olmuştur.

2. Askerin görev tanımı, yetkileri ve sınırları net bir şekilde belirlenmelidir. Askeri alanı ilgilendiren hukuki mevzuatta tartışmaya açık alanlar bırakılmamalıdır.

Devlet birçok kurumdan oluşur. Bu kurumların her birinin bir görevi vardır ve bu çerçevede devlet mekanizmasının işleyişi sağlanır. Türkiye’de darbelerin gelişim sürecine bakıldığında bir yetki karmaşası olduğu görülmektedir. Bundan dolayı asker kendisini devletin asıl idarecisi, cumhuriyetin asıl koruyucusu olarak görmüş, halkın tercihleri göz ardı edilmiş, Meclisler, partiler kapatılmış, yargılamalara müdahale edilmiş, haksız yere birçok insan ölüm cezası almış, hapis yatmıştır. Darbeler için yasal dayanak olan özellikle Askeri İç Hizmet Kanunu buna dayalı alt mevzuat yeniden düzenlenmeli, en ufak bir ima bile olsa halkın iradesinin önüne geçebilecek hiçbir madde askerle ilgili hiçbir mevzuata barındırılmamalıdır.

3. Genelkurmay Başkanlığı Milli Savunma Bakanlığına bağlanmalıdır.

Sivil irade-asker arasında ilişkinin net bir şekilde ortaya konulabilmesi için bu değişiklik şarttır. Yakın bir döneme kadar bazı toplantı ve merasimlerde sembolik de olsa askerin halkın temsilcisi olan Başbakan, Meclis Başkanı vs. ile aynı protokol seviyesinde olduğu görülmüştür. Bu demokrasi kültürünü zedeleyen bir durumdur. Demokratik ülkelerin çoğunda asker Milli Savunma Bakanlığına bağlanarak bu ve bunun gibi sorunlar ortadan kaldırılmıştır. Türkiye’nin bir an önce bu mekanizmayı işletmelidir.

4. Milli Güvenlik Kurulu, 1933-1960 arasında olduğu gibi, dış savunma ve seferberlik konularında görüşlerine başvurulacak bir kurul haline dönüştürülmelidir.

Kurulun toplanması sürekli değil, ihtiyaca göre ve Cumhurbaşkanı ve Başbakanın çağrılıyla olmalıdır. Kurulda gündem belirleme yetkisi sadece Cumhurbaşkanı ve Başbakanda olmalıdır.

5. AB üyelik yolundaki reformlar kararlılıkla sürdürülmelidir.

Gelişmiş ülke standartlarında demokratikleşmenin ve asker-sivil ilişkilerinin oluşturulması açısından AB ilişkileri devam ettirilmelidir. AB ülkelerinin çoğunda demokrasi ve insan hakları kültürünün belli bir standart çerçevesinde yürüdüğü görülmektedir. Türkiye'nin bu uluslararası standartlara uygun yasal düzenlemeler yapması gerekmektedir.

6. Atama, terfi, kutlama ve hiyerarşi oluşturma gibi kurumsal ve toplumsal ilişkilerde yazılı kurallar kadar etkili olan teamüllerden, sivil siyaset alanının aşağılayan ve sivil alanı haksızca daraltan hususlar tespit edilmeli ve değiştirilmelidir.

7. 1960'tan sonra yerleşik hale gelen; askerlere lojman, sosyal alan ve hastane vb. gibi ayrı mekanların oluşturulması uygulamaları kaldırılmalı, asker-sivil kaynaşmasını ve paylaşımını sağlayacak mekanlar ve ortak alanlar oluşturulmalıdır.

8. Darbecilerin tamamı yargılanmalıdır.

Türkiye'nin yakın geçmişinde bu fiile iştirak etmiş kişilerin yargı önüne çıkarılması zorunludur. Darbelerde aktif rol almış kişilerin mal varlıkları araştırılmalı, haksız kazanımların tespiti halinde hazineye devri sağlanmalıdır.

9. Darbe yapma, darbeye teşebbüs suçunun nitelikleri, iştirak halleri, darbe yapmayı övme-teşvik etme vb. suçlar kesin bir şekilde belirlenmeli, bu suça ağır cezai yaptırımlar öngörülmelidir.

Türk hukuk sistemi yeniden gözden geçirilerek darbelere ve darbecilere yönelik tanımlamalar ve öngörülen cezai yaptırımlar netleştirilmelidir.

10. Darbe süreçlerinde mağdur olan kişilere maddi/manevi tüm hakları iade edilmelidir.

Menderes'in "vatana ihanetten yargılanması ve alınan ceza" ve Bedi'üz-zamanın mezarının bulunması da dahil olmak üzere, görevden alınma, hapis gibi mağduriyetlerin giderilmesi, halkların iade edilmesi sağlanmalıdır.

11. Darbe süreçlerinde yapılan fişlemeler imha edilmelidir. Demokratik bir ülkede görülmeyecek durumların başında fişleme gelmektedir. Fişlemenin temelinde insanları ayırt etme, kamplara bölme ve ötekileştirme yatmaktadır. Daha sonra meydana gelebilecek fişleme olaylarına engel olmak için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

12. Hukuk alanındaki ikilik kaldırılmalıdır. Yargıdaki çift başlılık ivedilikle giderilmelidir.

Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi kaldırılmalı; disiplin mahkemelerine intikal eden davalar mutlaka sivil yargının görev kapsamına sokulmalıdır.

13. Darbe öncesi ve sonrası askerlere ve asker-sivil ortaklıklara ait şirketlerin elde ettikleri kazançlar, bu şirketlerin kamu ortaklıkları, kamudan devralınan ve kamuya devredilen varlıklar incelenmeli ve araştırılmalıdır.

14. Askeri harcamaların tamamı denetlenebilmelidir.

15. Sivil hayata müdahale edebilen Jandarma sistemi kaldırılarak görevleri polise devredilmelidir.

16. Askeri okullara alınan öğrenciler; ÖSYM sistemi ile alınarak, bilgi ve beceri ölçen kriterlerin dışında başka bir değerlendirmeye tabi tutulmamalıdır.

Silahlı Kuvvetlere personel temin eden eğitim kurumlarının müfredatı yeniden ele alınmalıdır.

Askeri liseler milli eğitim bakanlığına bağlanmalı; askerlik bilimi dışında kalan fen ve sosyal bilimlere ilişkin dersler mutlaka sivil öğretmenler eliyle yürütülmelidir.

(POLİS AKADEMİSİ ÖRNEĞİ GİBİ)

Askeri öğrencilere, hakikatin tek ve mutlak olmadığı; farklı bakış açılarının bir kargaşa değil, zenginlik olarak algılanması gerektiğine yönelik olarak dersler verilmelidir. Bu doğrultuda işlenecek, felsefe, sosyoloji, psikoloji, dinler tarihi, gibi derslerin demokratik duyarlılıklarıyla temayüz etmiş seçkin akademisyenlerce verilmeleri sağlanmalıdır.

Özellikle Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin sadece askeri okullarda değil sivil okullarda bile tek bir bakış açısıyla işlenmekte olduğu bilinmektedir. Kamunun yaptığı sınavlarda bile cevap anahtarının anti demokratik ve militarist yanıtları doğru olarak kabul ettiği tespit edilmektedir. Tek partili otoriterizmin övgüsünün yapıldığı, askeri darbeleri onaylar nitelikteki bu tip ders ya da soru bankaları yeniden düzenlenmelidir.

Sivil okullardaki askeri yanaşık düzen eğitimlerine benzer merasimler mutlaka kaldırılmalıdır. Okul müdürlerinin militer bir tınıyla verdikleri komutlar, rahatlar, hazır ollar, dikkat çekmeler terk edilmelidir.

Adeta birer üniforma niteliğinde olan ilk ve ortaöğretimdeki kıyafet rejimi değiştirilmeli; tıpkı Batıda olduğu gibi kıyafetler serbest bırakılmalıdır. İlgisiz gibi gözüксе de tek tip kıyafet olgusu, baskıyı, tahakkümü ve militarizmi beslemektedir.

- 17. Orta ve liselerin ders kitaplarında darbelerin olumsuz etkileri anlatılmalıdır.** Özellikle tarih ders kitaplarında 1950 sonrası dönem ve darbelerle ilgili bilgiler verilmeli ve müfredat yenilenmelidir.
- 18. Darbe sonrası darbecilerin sivil hayata yansıyan uzantıları olan okul, sokak, cadde, amfi, spor tesisleri gibi mekanlarla varsa kurum ve kuruluşların isimleri, heykeller, anıtlar gibi varlıklar İçişleri Bakanlığı marifetiyle kaldırılmalıdır.**
- 19. Darbe süreçlerinde tutulan kayıtlar ve evraklar açıklanmalıdır.**
- Darbe süreçlerindeki bakanlar kurulu kararları, askeri konsey kararları, gizli olan tutanaklar, yazışmalar, resmi kayıt ve belgeler kamuoyuna açılmalıdır.
- 20. Darbelerin olumsuz etkileri ve sonuçları hakkında toplumsal bilinci arttıracak toplantı, yayın, film gibi çalışmalar desteklenmeli, müze-anıt gibi görsel yapılara yer verilmelidir.**
- 21. Her darbenin ardından bazı kesimlerin ekonomik olarak nemalandıkları iddia edilmektedir.** Bu doğrultuda;
- Darbe dönemlerinin ekonomi politigini incelemeye yönelik olarak, üniversitelerin sosyal bilimler enstitüleriyle temasa geçilmeli; tez yöneticiliklerinde bulunacak olan akademisyenlere, özellikle bu hususun incelenmesine yönelik olarak, öğrencilerini teşvik etmeleri hatırlatılmalıdır.
- Devletimizin kimi bürokratik temayüllerinin son yıllarda oldukça azaltıldığı kabul edilse de, özellikle araştırmacıların en çok sıkıntısını çektikleri husus, ezber bozacak yeni bilgi ve belgelere ulaşma konusunda, kimi kamu kuruluşlarından gördükleri ketumiyettir. Bu nedenle, yakın dönemdeki darbelerin farklı boyutlarını araştırma arzusuyla çalışacak olan araştırmacılara her türlü bilgi ve belgelerden istifade imkânları mutlaka sağlanmalıdır.
- 22. Demokrasiyi kesintiye uğratan tüm darbe, muhtıra ve müdahalelere karşı alınması gereken tedbirleri ve demokrasiyi daha katılımcı kılmakla görevli, en azından bir müsteşarlık düzeyinde yapılanmaya gidilmelidir.** Arzulanan, demokrasiyi güçlendirme ve geliştirmeden sorumlu bir devlet bakanlığı olsa da; müsteşarlık düzeyindeki bir idari mekanizma, bu istikamette iyi bir başlangıç olabilir.
- 23. Halk nezdinde her darbe sonrası yaşanan insani dramlar sürekli gündemde tutulmalı ve en kötü sivil rejimin en iyi askeri rejimden daha evla olduğu hususu işlenmelidir.**

Bu doğrultuda medyadan olabildiği ölçüde yararlanılmalı; darbeler sonrasında mağdur olanların TBMM'ye, yaşadıklarını sözlü veya yazılı olarak aktarmaları istenmelidir.

Anlatılanlar gerektiği takdirde senaryolaştırılmalı, demokratik duyarlılıkları bilinen yapımcı ve yönetmenlerle işbirliği yapılarak filme ya da belgesellere konu edilmeleri sağlanmalıdır. Bu çerçevede, Kültür Bakanlığının maddi ve manevi katkıları esirgenmemelidir.

24. Her darbe sonrası yaşanan, gözüaltı ve tutukluluk hallerinde vuku bulan işkence ve kötü muameleler, mağdurlarının tespit ettikleri failleriyle birlikte araştırılmalı; işkence gören ile yapanların yüzleştirilmeleri mutlaka sağlanmalıdır. Bu hususta özellikle 12 Mart, 12 Eylül ve 28 Şubat'ta TBMM Dilekçe Komisyonu arşivine intikal ettirilmiş başvurular yeniden ele alınmalıdır.

İşkence ve kötü muamelelere tabi tutulmuş olanların iddialarını ispatlama yönünde talep ettikleri tıbbi muayenelerde bulunup; baskıyla ya da gönüllü olarak mesleki etiğe aykırı olarak rapor düzenleyen hekimler tespit edilmelidir. Özellikle darbe dönemlerinde, askerlik vazifelerini hekim olarak yerine getirdikleri esnada üstlerinden gördükleri cebir vesilesiyle, tıbbi bilirkişiliklerinin suiistimal edildiğini ifade eden hekimler tespit edilip; müracaatları sağlanmalıdır.

25. Askeri cezaevlerindeki işkence söylentileri; söylentinin ötesinde birer gerçekmiş gibi durmaktadır. Bu cezaevleri de tıpkı diğerleri gibi Adalet Bakanlığına bağlanmalıdır.

1966

15 Mart 1966: Genelkurmay Başkanlığı'na Orgeneral Cemal Tural atandı.

20 Mart 1966: İstanbul'da, Milli Talebe Birliği tarafından komünizmi telin ve uyarma mitingi yapıldı.

25 Mart 1966: Amerika'da 46 günden beri komada bulunan Cumhurbaşkanı Gürsel, Türkiye'ye getirildi.

26 Mart 1966: Başbakanlığın isteği üzerine Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde toplanan 37 kişilik 'Müşterek Sıhhi Kurul' iki rapor düzenledi: "Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel görevine devam edemez. Vücut ölmüştür."

28 Mart 1966: Kontenjan senatörü Cevdet Sunay Cumhurbaşkanı seçildi. (Cevdet Sunay 461 oy, Alparslan Türkeş 11 oy, Boş 47)

8 Nisan 1966: İzmir'de 'Atatürk Heykeli'ne balta ile saldırı yapıldı.

9 Nisan 1966: Atatürk Heykeli'ne yapılan saldırı nedeniyle, Ankara ve İstanbul'da büyük birer miting ve yürüyüş düzenlendi.

20 Nisan 1966: Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Orgeneral Refet Ülgenalp gençleri uyardı: "Gençlik teşekküllerinin bugünkü tutumlarını memleket hayrına gidiş istikametinde görmüyorum. Biraz açık fikirlilik komünistlik, biraz muhafazakârlık ise gericilik! Olmaz böyle şey. Bu memleketi sakallı keçiler ve keçi sakallılar kemiriyor, biri ormanları, diğeri cemiyetin bünyesini."

5 Mayıs 1966: Türkiye'de ABD üsleriyle ilgili görüşmeler başladı.

7 Mayıs 1966: Cumhuriyet tarihinde ilk defa polis, gece vakti TBMM'nde arama yaptı.

2 Haziran 1966: Kayseri'de Türkiye İşçi Partisi (TIP) İl merkezi tahrip edildi.

31 Ağustos 1966: Danıştay kararını uygulamayan Çorum Belediye Başkanı'nı protesto amacıyla "Ölüm yürüyüşü"ne çıkan ve 34 günde 716 kilometre yürüyen temizlik işçileri İstanbul'a ulaştılar.

14 Eylül 1966: Eski Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel öldü. (219 gün komada kaldı.)

8 Ekim 1966: İnönü, Ankara İl Kongresi'nde konuştu: 'CHP'nin ortanın solunda bulunduğunu ve aşırı sola karşı olduğunu' belirtti.

17 Ekim 1966: CHP 18. Kurultayı'nda, İsmet İnönü 929 oyla tekrar Genel Başkanlığa seçildi. Kasım Gülek 230 oy aldı.

24 Ekim 1966: Bülent Ecevit, CHP Genel Sekreteri seçildi.

⁶⁵¹ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 4 Cilt, (Haz: Mete Tunçay, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003. Feroz Ahmad ,BediaT.Ahmad:**Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1976.

12 Kasım 1966: Ankara'da Türk-İş ve bazı öğrenci kuruluşları tarafından 'Amerika'yı Telin' mitingi düzenlendi.

13 Kasım 1966: Adana'da halk, Amerikalılara ait binalara saldırdı.

2 Aralık 1966: Başbakan Demirel konuştu: "... Ordu, mektep ve camii rahat bırakın."

1967

25 Ocak 1967: Genelkurmay Başkanı Tural, Orduya devrimlerin korunmasıyla ilgili bir genelge gönderdi. Bu genelge politik havayı bir hayli etkiledi. Meclis'te tartışmalara yol açtı.

21 Nisan 1967: Yunanistan'da darbe. Ordu ile anlaşılan Kral, siyasi liderleri tutukladı ve yeni bir hükümet kuruldu. (Albaylar Cuntası olarak adlandırılır.)

28 Nisan 1967: 19. CHP Kurultayı toplandı. İnönü: "Sosyalizmi aşama olarak kabul eden komünistlerle hiç bir ilgimiz yoktur." Kurultayda sert tartışmalar oldu, **48** Milletvekili ve Senatör CHP'den istifa etti. İnönü: "Asıl çalışma şimdi başlıyor." dedi.

12 Mayıs 1967: Prof. Turhan Feyzioğlu başkanlığında Güven Partisi kuruldu. İnönü: "Demek ki, güvene ihtiyaçları var" dedi.

19 Eylül 1967: Başbakan Demirel, Sovyet Hükümetinin gönderdiği özel bir uçakla Moskova'ya gitti. Sovyet Başbakanı Kosigin ile görüşmelere başlandı.

7 Ekim 1967: İstanbul Boğazı'nda demirleyen **6**. Filoya ait denizciler, yapılan miting dolayısıyla karaya çıkartılmadılar.

1 Kasım 1967: Kıbrıs Türk Cemaati Meclis Başkanı Rauf Denktaş'ın 21 Ekim günü Ada'ya çıktığı ve bir ihbar neticesi 31 Ekim'de yakalandığı öğrenildi. Rauf Denktaş'ın geri verilmesi istendi.

12 Kasım 1967: İstanbul ve Ankara'da Denktaş'ın tutukluluğunun sürdürülmesi dolayısıyla mitingler düzenlendi. Gençler polisle çatıştı. Kıbrıslı lider Rauf Denktaş serbest bırakıldı ve Türkiye'ye döndü.

16 Kasım 1967: Kıbrıs'ta Rumlar yeniden saldırıya geçtiler. **24** Türk şehit edildi. Bazı köylerimiz işgal edildi. Türkiye'de yapılan mitinglerde gençler, Demirel istifa! diye yürüdüler.

17 Kasım 1967: Kıbrıs'taki vahim durum üzerine TBMM'de **18** saat süren gizli görüşme yapıldı. Hükümete Silahlı Kuvvetleri kullanma yetkisi verildi. (Evet: **432**, Boş: **2**, Hayır: **1**)

18 Kasım 1967: Jetlerimiz Kıbrıs üzerinde alçak uçuş yapıyor. Savaş gemilerimiz Girne açıklarında bekliyor. Genel Kurmay Başkanı Tural halka yaptığı açıklamada: Hareket halindeyiz. Herhangi bir endişeniz olmasın dedi.

20 Kasım 1967: ABD Başkanı Johnson gönderdiği bir mektupla, NATO'ya ait silah ve teçhizatı kullanmayın uyarısında bulundu. Yunanistan Adaya asker yığmaya devam ediyor. Türkiye'nin her yerinde mitingler düzenleniyor. Türk Silahlı Kuvvetlerinin göze çarpan hazırlıkları var.

23 Kasım 1967: Bakanlar Kurulu bir bildiri yayınladı: "Müdahalede kararlıyız!"

27 Kasım 1967: Sovyet Büyükelçisi Smirnov kendi isteğiyle Çağlayan'la 55 dakika süren bir görüşme yaptı. Yaptığı açıklamada: Antlaşmalara aykırı olarak Adaya sokulan askerlerin çıkarılmasını istiyoruz dedi.

28 Kasım 1967: Gerginlik doruk noktasında. Savaş gemilerimiz Kıbrıs karasularına girdi ve geri döndü.

29 Kasım 1967: Yunanistan, Kıbrıs hakkındaki Türk şartlarını kabul etti. Buhran giderildi. Yunan ordusunda alarm kaldırıldı. Türk jetleri Kıbrıs'ta Makarios'un sarayı üzerinde uçtular. Demirel: "... Durumun salaha (barış) doğru gitmesi ümidi görülüyor" dedi.

29 Aralık 1967: Kıbrıs'ta geçici Türk yönetimi ilan edildi. Adada Türk Cemaatinin tabi olacağı **19** prensip açıklandı.

1968

24 Ocak 1968: İnönü'nün Konya CHP Kongresi'ne gönderdiği mesaj: "... En büyük tehlike irticadır..."

7 Şubat 1968: Kozlu ve Zonguldak'ta işçiler sendika binalarına saldırdılar.

24 Şubat 1968: Ankara'da yapılan 'Anayasa Mitingi'nde olaylar çıktı.

25 Şubat 1968: İstanbul'da 'Uyanış Mitingi' yapıldı.

1 Mart 1968: Seçimlerde bakiye usulünün kaldırılmasına dair kanun kabul edildi. CHP ve TIP meclisi terketti. CHP genel Başkanı İsmet İnönü: " Bu çeşit vicdan hürriyeti anlayışı, memleketi bir vatandaş çatışmasına götürmektedir. Endişe ediyoruz." TIP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar: " Hükümet üyelerinden rica ediyorum. Bu kanunu geri alınız. Aksi halde demokrasinin başına geleceklerden siz sorumlusunuz." AP Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel: "CHP, milli bakiyeyi, küçük partileri koltuk değneği halinde kullanarak memleketi koalisyonlarla idare etmek için getirmiştir."

3 Mart 1968: İstanbul'da 'Şahlanış Mitingi' yapıldı.

9 Mart 1968: AIESEC'in 20. Genel Kurul açılış töreninde Başbakan adına konuşan Devlet Bakanı Seyfi Oztürk'ün konuşması üniversite öğrenciler tarafından devamlı surette kesildi ve konuşması 'Dağ başını duman almış' marşıyla anlaşılmaz bir hale getirildi. Öğrencilerin bir kısmı tutuklandı.

30 Mart 1968: Ankara'da 'Milli Şahlanış Mitingi' yapıldı.

24 Nisan 1968: İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi Dekanı Prof. Saffet Müftüoğlu, bir öğrenci tarafından bıçaklanarak öldürüldü.

6 Mayıs 1968: Anayasa Mahkemesi, Seçim Kanununda yer alan 'Barajlı D'Hont' sistemini, 'demokratik düzen niteliğini önler' gerekçesiyle iptal etti.

2 Haziran 1968: Ara seçimler yapıldı. AP: 5 milletvekilliği, **38** senatörlük, CHP: **13** senatörlük, MP: **1** senatörlük, GP: **1** senatörlük kazandı. Seçimler esnasında kanlı olaylar oldu.

10 Haziran 1968: Reformların hemen gerçekleşmesini isteyen Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi öğrencileri, fakülte binasını işgal ettiler.

11 Haziran 1968: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencileri, fakülteyi işgal ettiler.

12 Haziran 1968: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencileri, fakülteyi işgal ettiler.

13 Haziran 1968: Boykot ve işgal olayları bütün üniversite ve okullara yayıldı.

Yer yer polisle silahlı çatışmalar da yaşandı.

17 Haziran 1968: İTÜ ve Maçka Teknik Okulu, öğrenciler tarafından işgal edildi.

18 Haziran 1968: İnönü düzenlediği basın toplantısında: "... Gençlik problemleri eğitim politikasının değişmesiyle halledilir." dedi.

22 Haziran 1968: Üniversite olayları TBMM’de görüşüldü.

24 Haziran 1968: İstanbul Üniversitesi, işgal kaldırılıncaya kadar kapatıldı.

27 Haziran 1968: İstanbul Un.’de Eczacılık Fakültesi hariç, işgal kaldırıldı.

17 Temmuz 1968: Amerikan 6. Filosu’nun İstanbul’u ziyareti sırasında protesto gösterileri yapıldı. Gösterilerde yaralananlar oldu.

24 Temmuz 1968: İstanbul’da gençlerle polisler arasında yer yer çatışmalar oldu.

25 Temmuz 1968: İstanbul’da gençler, polisle tekrar çatışmaya girdiler.

İnönü: " Olaylar doğru teşhis edilmezse yurttta huzur bozulur dedi.

27 Temmuz 1968: İstanbul’da Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı, ‘Anayasa ve Kanunlara Saygı’ mitingi düzenledi.

28 Temmuz 1968: Kadıköy ve Geyve ‘Milli Mücadele Mücahit Kahraman Milis Kuvvetleri Derneği’ne mensup bir grup Gazi, ‘sağ-sol kavgasını’ protesto etmek için Taksim’de miting

düzenlediler.

1 Ağustos 1968: Türkiye’de ilk defa bir toplu iş sözleşmesi, tartışma ve kavga olmadan, Türkiye Teknisyen Gazeteciler Sendikası ile Hürriyet Gazetesi arasında imzalandı.

11 Ağustos 1968: İzmir’de saatli bomba patladı. 9 kişi tutuklandı. Tüm ülkede şiddet olayları tırmanıyor.

15 Ağustos 1968: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları, istekleriyle emekliye ayrıldılar.

17 Ağustos 1968: Orgeneral Memduh Tağmaç Kara Kuvvetlerine, Oramiral Celal Eyicioğlu Deniz Kuvvetlerine, Orgeneral Reşat Mater Hava Kuvvetlerine atandılar. (1971 Muhtırasını verenler yerlerini aldılar.)

18 Ekim 1968: CHP 19. Kurultayı başladı. 85 yaşındaki İsmet İnönü, tek aday olarak girdiği kurultayda tekrar Genel Başkanlığa seçildi.

29 Kasım 1968: AP 4. Büyük Kongresi başladı. Süleyman Demirel tekrar Genel Başkan seçildi. Yaptığı konuşmada: "Şikayet mevzularının halli, yeni husumetler meydana getirmeme

gerçeği içinde mümkün olur. Danıştay'ın sık sık yürütmeyi durdurma kararı alması doğru değildir. Genel Müdürünü seçmekten mahrum bir hükümet sorumlu tutulursa, bu hukuki tezat olur... Özerklik devlet içinde devlet olma değildir” dedi.

26 Aralık 1968: İstanbul Üniversitesi devam eden öğrenci olayları nedeniyle süresiz kapatıldı.

28 Aralık 1968: Türkiye işçi Partisi Olağanüstü Kurultayı yapıldı. Parti Tüzüğüne: ‘TİP, demokratik, sosyalist bir örgüttür’ maddesi eklendi. Mehmet Ali Aybar tekrar Genel Başkanlığa seçildi.

1969

6 Ocak 1969: ABD Büyükelçisi Robert Kommer'in makam arabası Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) bahçesinde öğrenciler tarafından yakıldı.

9 Ocak 1969: Devam eden olaylar üzerine ODTÜ bir ay süre ile kapatıldı. Danıştay yürütmeyi durdurma kararı verdi.

11 Ocak 1969: İstanbul Kartal'da Singer Fabrikası işçileri polis ile çatıştı. - İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi kapatıldı.

11 Şubat 1969: Tekrar İstanbul Boğazına gelen Amerikan 6. Filosunu protesto gösterileri düzenlendi. Yaralananlar oldu.

15 Şubat 1969: 6. Filo, İzmir ve Trabzon'da da protesto edildi.

16 Şubat 1969: İstanbul'da tekrar yapılan 6.Filo'yu protesto gösterilerinde 2 kişi öldü, onlarca yaralı var.

26 Şubat 1969: Tüm Türkiye'deki yoğun protestolar üzerine, 6. Filo ziyaretleri iptal edildi.

12 Mart 1969: Genelkurmay Başkanı Cemal Tural ile Kara Kuvvetleri Komutanı Memduh Tağmaç yer değişti. Tural, Askeri Şura'da görevlendirildi. (1971 muhtıra ekibinin lideri, askeri teamüllere aykırı olarak görevinin başına geldi.)

22 Mart 1969: Başbakan Demirel basın toplantısı düzenledi: “1960 modeli olayların tekrarını hayal edenler var. Ellerinde kronometre, hükümetin meşruiyetini kaybetmesini bekliyorlar.”

8 Nisan 1969: İstanbul Üniversitesi öğrencileri rektörlük binasını işgal ettiler.

10 Nisan 1969: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri, fakülteyi işgal ettiler.

12 Nisan 1969: ODTÜ, Ekim ayına kadar kapatıldı.

14 Nisan 1969: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi 1 hafta süreyle kapatıldı.

1 Mayıs 1969: Yargıtay Başkanı İmran Öktem öldü. Cenaze töreninde büyük çapta olaylar çıktı. Cenaze törenine katılan İsmet İnönü güçlükle korunabildi. İnönü: ”Olay, her manasıyla bir ölçüde 31 Mart vakasıdır.”

7 Mayıs 1969: İmran Öktem'in cenaze töreninde çıkan olayları protesto etmek için Ankara'da hukukçular yürüyüş yaptı.

14 Mayıs 1969: Eski DP'lilerin siyasi haklarının iadesini öngören Anayasa değişikliği tekliflerinin birinci görüşmesi TBMM'de yapıldı. Teklif kabul edildi.

16 Mayıs 1969: Cumhurbaşkanı Sunay, Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları ile bir toplantı yaptı.

20 Mayıs 1969: İnönü, Cumhurbaşkanı Sunay'a 'DP'lilerin affı' konusu ile ilgili bir mektup gönderdi: "Sayın Cumhurbaşkanı, CHP Genel Başkanı olarak ben ve partimin yetkili organları, siyasi hakların iadesi için Millet Meclisi'ne verilmiş bulunan **218** imzalı bir Anayasa değişikliği teklifini destekleme kararı aldığımızdan beri, gerek Zatı Devletlerinin, gerek bazı yüksek komutanların uyarı ve ısrarlarına muhatap olmaktadır..."

21 Mayıs 1969: Başbakan Demirel, AP Grubunda konuştu: "Seçimlere gidelim. Hem Meclis'in verdiği oylar boşa gitmez, hem de senatomuz zedelenmez... Ordu, hükümete bir muhtıra vermemiştir. Biz bazı sıkıntılar içindeyiz..."

30 Mayıs 1969: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi işgal edildi.

1 Haziran 1969: İstanbul Üniversitesi'nde **6** fakülte öğrenciler tarafından işgal edildi. Üniversite kapatıldı. Savcılık Üniversitede arama yaptı.

9 Haziran 1969: İstanbul Üniversitesi'nde sınavlar yapılamadı. Öğrenciler polisle çatıştı. İstanbul Üniversitesi Senatosu, Üniversiteyi süresiz kapatma kararı aldı. Danıştay kararı durdurdu. Başbakan Demirel: "... Sokağa dökülmekle hiçbir mesele halledilemez..."

11 Haziran 1969: Öğrenci olayları, Ankara'da tekrar başladı. Tüm yurttaki gerginlik artıyor.

20 Haziran 1969: Artan öğrenci olayları üzerine Ege Üniversitesi süresiz tatil edildi.

3 Temmuz 1969: Türk-Amerikan ikili antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla, Türkiye'deki üslerin mülkiyetinin Türkiye'ye ait olduğu Amerika tarafından da kabul edildi.

7 Temmuz 1969: Kayseri'de, Türkiye Öğretmenler Sendikası Genel Kurulu toplantısının yapıldığı esnada iki cami ve bir okul binasına bomba atıldı. Şehirde kanlı olaylar yaşandı.

Toplantı Ankara'da sürdürüldü.

19 Eylül 1969: İstanbul'da Işık Mühendislik ve Mimarlık Özel Yüksek Okulu'nda öğrenciler çatıştı. **1** öğrenci öldü, onlarca yaralı var.

20 Eylül 1969: İstanbul'da Milli Türk Talebe Birliği'nin Cağaloğlu binasında bomba patladı. **1** kişi öldü.

23 Eylül 1969: ODTÜ'de sağcı ve solcu öğrenciler çatıştı, **1** kişi öldü. Cenazesinde büyük olaylar çıktı. - İnönü "Polis, halk gözünde hakkı olan yerini yitiriyor" dedi.

1 Ekim 1969: Demirel Erzurum'da konuştu: "... Rejimi değiştirmeye kalkacakların kafası kırılır..."

12 Ekim 1969: Genel seçimler yapıldı. AP **260** Milletvekili (%**46.53** oy aldı), CHP **144** (%**27.36** oy aldı), GP **14**, BP **7**, MP **6**, YTP **3**, TİP **2**, MHP **1**, Bağımsız **11**.

-İnönü: ” Darbeye heves edecek kadar gözü kararmışların demokrasiyi bertaraf etmelerine izin vermeyeceğiz... AP iktidarı ile dalaşmayacağız.” dedi.

2 Kasım 1969: Demirel 2. Kabinesini kurdu. (165 red, 263 kabul)

8 Aralık 1969: İstanbul’da Yıldız Mühendislik ve Mimarlık Akademisi’nde öğrenciler çatıştı, 1 öğrenci öldü.

14 Aralık 1969: Yıldız Mühendislik ve Mimarlık Akademisi’nde 1 öğrenci daha öldü.

15 Aralık 1969: Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ve İlk-Sen’in ortaklaşa düzenledikleri 4 günlük ‘öğretmen boykotu’ başladı. Hükümet, TRT’ye yayın yasağı koydu.

19 Aralık 1969: 6. Filoya bağlı savaş gemilerinin İzmir’e gelmesiyle, kentte protesto gösterileri başladı.

20 Aralık 1969: Yıldız Mühendislik ve Mimarlık Akademisi kapatıldı.

29 Aralık 1969: İstanbul Topkapı’da ‘GAMAK Elektrik Motorları Fabrikası’nda işçiler polis ile çatıştı, 1 işçi öldü.

31 Aralık 1969: Cumhurbaşkanı Sunay, yayınladığı yeni yıl mesajında: “... İdeolojilerin zaferi uğruna vatan çocuklarını birbirinin canına kıyacak bir sorumsuzluk uçurumuna sürükleyenler affedilemez ve ihanetin temsilcileri durumuna düşerler.”

1970

6 Ocak 1970: Başbakan Demirel, devam eden anarşik olaylar karşısında halkı sağduyuya ve göreve çağırdı.

26 Ocak 1970: Konya bağımsız milletvekili Prof. Necmettin Erbakan tarafından ‘sağ cephe boşluğunu doldurmak’ amacıyla Milli Nizam Partisi (MNP) kuruldu. 1970 yılı bütçesi 214’e karşı 224 oy ile reddedildi. Demirel istifa etti. Cumhurbaşkanı Sunay, Demirel’i tekrar kabineyi kurmakla görevlendirdi.

3 Mart 1970: Demirel, 3. Kabinesini eski bakanlar ile kurdu. 172’ye karşı 232 oy ile güvenoyu aldı.

18 Mart 1970: Yüksek Öğretmen Okulu’nda olaylar, 1 öğrenci öldü.

6 Nisan 1970: İstanbul Üniversitesi , meydana gelen anarşi olaylar sebebiyle süresiz kapatıldı. Okul polis kordonu altına alındı.

13 Nisan 1970: Öğrenciler Ankara Tıp Fakültesini bastılar. 1 askeri doktor öldü. Olayların büyümesi üzerine Ankara Üniversitesi ’ne bağlı bazı fakülteler kapatıldı.

1 Haziran 1970: Ankara’da ‘Anayasa Mitingi’ yapıldı.

8 Haziran 1970: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde çıkan çatışmada 1 öğrenci öldü.

16 Haziran1970: İstanbul'un Anadolu yakasında, işçilerin düzenlediği büyük yürüyüş kanlı noktalandı. 3 ölü ve onlarca yaralı var. İstanbul ve Kocaeli'nde 1 ay süre ile sıkıyönetim ilan

edildi. Gece sokağa çıkma yasağı konuldu.

17 Haziran 1970: TİP'in itirazı üzerine, Anayasa Mahkemesi, eski DP'lilere siyasi haklarının iadesini öngören kanunu 7'ye karşı 8 oyla iptal etti.

15 Temmuz 1970: TBMM'de İstanbul ve Kocaeli'nde uygulanan sıkıyönetim 2 ay daha uzatıldı.

9 Ağustos 1970: Türk Lirası devalüe edildi.

15 Ekim1970: Sovyetler Birliği'ne ait bir uçak kaçırılarak Trabzon'a indirildi.

21 Ekim 1970: AP 3. Büyük Kongresi Ankara'da toplandı. Demirel, yeniden Genel Başkan seçildi. (Demirel: 1425, Domaniç: 28, Yalçın: 15)

27 Ekim 1970: Bir Sovyet uçağı Sinop'a kaçırıldı.

25 Kasım 1970: İstanbul Amerikan Koleji, meydana gelen öğrenci olayları nedeniyle bir süre kapatıldı.

5 Aralık 1970: İstanbul Çapa Yüksek Öğretmen Okulu işgal edildi ve silahlı çatışma oldu. Okul süresiz kapatıldı.

7 Aralık 1970: Ankara Yüksek Öğretmen Okulu işgal edildi. Ankara'da yabancı 5 şirketin bürosuna bomba atıldı.

10 Aralık 1970: İstanbul Üniversitesi'nde 8 fakülte kapatıldı.

11 Aralık 1970: Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, Cumhurbaşkanı Sunay'a, 'Buhranlı günlerin artması ve muhtemel tehlikelerle' ilgili bir muhtıra verdi.

17 Aralık1970: Başbakan Demirel hakkındaki soruşturma hazırlık tahkikatı, 276'ya karşı 309 oyla reddedildi. Demirel, 'İddiaların, ciddiyetten uzak olduğunu ve kendisini ilgilendirmedğini, raporunda bunu belgelendirdiğini.' belirtti.

18 Aralık 1970: Demokrat Parti, Adalet Partisi'nden ayrılan 26 milletvekilinin de katılımıyla kuruldu.

20 Aralık 1970: İstanbul'da 'kapıcılar' yürüyüş yaptı.

30 Aralık 1970: İnönü "Başlıca sorumlu, tükenmiş iktidardır." dedi.

1971

5 Ocak 1971: Muhalefet lideri İnönü, Cumhurbaşkanı Sunay ile, sürüp giden olaylara karşı alınacak tedbirler üzerine görüştüler.

20 Ocak 1971: ODTÜ süresiz olarak kapatıldı.

30 Ocak 1971: İstanbul'da 11 özel okulun öğrencileri, Devrimci Gençlik (Dev-Genç) ve Devrimci Kadınlar Birliği'nin de katılımıyla, 'özel eğitimin devletleştirilmesi' için büyük bir

yürüyüş düzenlediler.

3 Şubat 1971: Eski DP'lilerin siyasi haklarının verilmesini öngören kanun teklifi, **217 AP** milletvekili ve senatörün imzasıyla TBMM Başkanlığı'na verildi.

12 Şubat 1971: Ziraat Bankası'nın Ankara Küçükesat Şubesi, silahlı kişilerce soyuldu.

15 Şubat 1971: Ankara Balgat'ta Amerikan tesislerinde görevli bir Amerikan Çavuşu kaçırıldı. Bir süre sonra serbest bırakıldı.

20 Şubat 1971: ODTÜ öğrencileri, bir süre önce Hacettepe Üniversitesi Yurdu'nda meydana gelen olayları protesto etmek için Ankara-Eskişehir yolunu trafiğe kapattılar.

2 Mart 1971: İstanbul Hukuk Fakültesi'nde öğrenciler polis ile çatıştı.

4 Mart 1971: Ankara'da **4** Amerikalı asker, Türk Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) tarafından kaçırıldı. **4** gün sonra serbest bırakıldılar.

5 Mart 1971: ODTÜ'de güvenlik kuvvetlerinin arama yapmak istemeleri üzerine çıkan çatışmada, **1** öğrenci öldü, **1** jandarma şehit oldu, onlarca yaralı var. Bir süre önce Kırıkhan'da Hamidiye Camii'ne yapılan bombalı saldırıyı protesto etmek için yürüyüş yapan

halk, güvenlik kuvvetleri ile çatıştı. Çok sayıda ölü ve yaralı var. Akbank'ın İstanbul Kadıköy Selamiçeşme Şubesi silahlı kişilerce soyuldu. Ankara Erkek Teknik Yüksek Okulu'nda çıkan çatışmada yaralananlar oldu.

7 Mart 1971: İnönü yaptığı konuşmada: "... Kanla biten sonuç tamir olunmaz."

12 Mart 1971: Türk Silahlı Kuvvetleri "**12 MART MUHTIRASI**"NI verdi. Başbakan Süleyman Demirel istifa etti.

26 Mart 1971: Türkiye'nin **12.** Başbakanı Nihat Erim Kabinesini açıkladı. Kabinede, **5 AP**'li, **CHP**li, **1 MGP**'li, **1** Milli Birlik Grubu üyesi ve Parlamento dışından **14** teknisyen görev aldı. **7 Nisan**'da yapılan oylamada **46** red, **3** **çEkimser** oya karşın **321** oyla güvenoyu aldı. **74** Milletvekili oylamaya katılmadı.

11 Nisan 1971: Genelkurmay Plan ve Program Dairesi Başkanı Korgeneral Atıf Erçikanın Ankara'daki evine bomba atıldı, hasar meydana geldi.

22 Nisan 1971: İstanbul, askeri ve sivil ekipler tarafından, gece sabaha kadar arandı. İnönü: "Eşkıya sokağa hakim olmuştur" dedi.

26 Nisan 1971: İstanbul, İzmir, Ankara, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, Eskişehir, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde **1** aylık sıkıyönetim ilan edildi.

27 Nisan 1971: Dev-Genç, Doğu Kültür Ocakları ve Ülkü Ocakları kapatıldı.

13 Mayıs 1971: Sıkıyönetim mahkemelerinde duruşmalar başladı. Tüm yurttaki arama ve taramalar Aralıksız sürdürülüyor.

17 Mayıs 1971: İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom kaçırıldı.

21 Mayıs 1971: Anayasa Mahkemesi, Necmettin Erbakan'ın kurduğu ve Genel Başkanlığını yaptığı Milli Nizam Partisi hakkında, Laik devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunması prensiplerine aykırı olduğu gerekçesiyle kapatma kararı verdi.

23 Mayıs 1971: İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, İstanbul'da arama yapılması için kentte Cumartesi gece yarısından pazar günü saat **15.00**e kadar sokağa çıkma yasağı koydu. **25.000** polis ve asker aramaya katıldı.

30 Mayıs 1971: İstanbul'da, Mahir Çayan ve ekibinin ellerinde rehin tuttukları Sibel Erkan, **51** saat sonra güvenlik kuvvetlerinin operasyonu sonucu kurtarıldı.

21 Haziran 1971: Eski Milli Birlik Komitesi üyesi İrfan Solmazer, 'Devlet bütünlüğünü bozmak üzere gizli örgüt kurduğu' iddiasıyla gözaltına alındı.

2 Temmuz 1971: Senato'da, Milli Birlik Komitesi üyelerinden Tabii Senatör Ekrem Acuner'in dokunulmazlığının kaldırılması sert tartışmalardan sonra kabul edildi. Acuner, Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu.

23 Temmuz 1971: Sıkıyönetim **11** ilde **2** ay daha uzatıldı.

27 Temmuz 1971: İzmir-Aydın yolunda Ziraat Bankası'na ait bir araç silahlı kişilerce soyularak **4.000.000** lira çalındı. Soyguncuların Dev-Genç ile ilişkisi olduğu belirlendi.

3 Ağustos 1971: Senato'da, Kontenjan Senatörü ve eski Milli Birlik Komitesi üyesi Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal'ın dokunulmazlıkları kaldırıldı.

11 Eylül 1971: Komutanlarla Bakanlar arasında **5** saat süren toplantı yapıldı. Yeni kabinenin **157** günlük icraatı ve sonuçları beraberce gözden geçirildi.

5 Ekim 1971: AP Genel İdare Kurulu bir bildiri yayınlarak, hükümetin 'partiler üstü' vasfını kaybettiğini ileri sürerek **5** Bakanını Hükümetten çekti.

9 Ekim 1971: Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ında aralarında bulunduğu **17** aşırı solcu genç, Anayasa'yı tebdil, tağyir ve ilgaya teşebbüsten, Ankara **1** Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nce ölüm cezasına çarptırıldılar.

26 Ekim 1971: AP'nin bakanlarını çekmesiyle başlayan hükümet bunalımı, Çankaya Köşkü'nde AP Lideri Demirel ile yapılan **3** saat **45** dakikalık görüşmeden bir sonuç alınamayınca hükümetin istifası ile sonuçlandı. Sunay, Erim'in istifasını kabul etmedi.

12 Kasım 1971: AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, kendisi için tahkikat açılmasını istedi.

25 Kasım 1971: **11** ilde devam eden sıkıyönetim **2** ay daha uzatıldı.

3 Aralık 1971: **11** Bakan, reformların yapılmasının imkanı kalmadığı gerekçesiyle toplu olarak istifa ettiler. Bunun üzerine, Nihat Erim istifasını Cumhurbaşkanı'na sundu.

5 Aralık 1971: Nihat Erim tekrar Hükümeti kurmakla görevlendirildi.

11 Aralık 1971: Nihat Erim **2.** Kabinesini kurdu.

1972

10 Ocak 1972: Askeri Yargıtay, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan hakkındaki ölüm cezalarını onayladı.

23 Ocak 1972: İstanbul’da, **03.00** ile **18.00** saatleri arasında sokağa çıkma yasağı konarak, kent genelinde **512.000** ev arandı.

8 Şubat 1972: Türkiye’de Haşhaş ekiminin yasaklanmasından sonra Amerika, ilk tazminat olarak **35** milyon TL. verdi.

10 Mart 1972: TBMM, 09.10.1971’de idama mahkum edilen **17** kişiden, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın cezalarını onayladı.

19 Mart 1972: Başbakan Nihat Erim, ABD Başkanı Nixon ile görüşmek üzere Amerika’ya gitti.

23 Mart 1972: Cumhurbaşkanı Sunay, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın cezalarını onayladı.

27 Mart 1972: Ordu’nun Ünye ilçesindeki Radar Üssünde görevli iki İngiliz ve bir Kanadalı Teknisyen kaçırıldı. Kaçıranlar, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın cezalarının

kaldırılmasını istediler. Niksar’ın Kızıldere köyünde, güvenlik kuvvetleri tarafından sarılan anarşistler teknisyenleri öldürdüler. Operasyon sonucunda **1** anarşist ölü diğerleri sağ olarak ele geçirildi.

17 Nisan 1972: Başbakan Nihat Erim istifa etti.

22 Nisan 1972: CHP’de anlaşmazlık iyice su yüzüne çıktı. Parti, İnönücüler ve Ecevitçiler olarak ikiye bölündü. İnönü: “CHP’de İttihat ve Terakki usullerine izin vermeyeceğim” dedi.

29 Nisan 1972: Cumhurbaşkanı Sunay, Kabinayı Kurmakla Kontenjan Senatörü Suat Hayri Ürgüplü’yü görevlendirdi. Ürgüplü, daha sonra görevi Cumhurbaşkanı’na iade etti.

3 Mayıs 1972: Erdal İnönü’nün de bulunduğu THY’ye ait Boğaziçi isimli yolcu uçağı, **4** silahlı anarşist tarafından Bulgaristan’ın başkenti Sofya’ya kaçırıldı. **67** yolcu ve mürettebat **28** saat sonra serbest bırakıldı. Bulgaristan, hava korsanlarına iltica hakkı verdi.

4 Mayıs 1972: Jandarma Genel Komutanı Org. Kemalettin Eken’e Ankara’da suikast düzenlendi. Eken kurtuldu, Eken’in korumaları ile anarşistler arasında çıkan çatışmada biri ölü diğeri sağ olarak ele geçirildi.

6 Mayıs 1972: Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın cezaları, Ankara Cebeci Kapalı Cezaevi avlusunda infaz edildi.

7 Mayıs 1972: CHP Olağanüstü Kurultayında, Bülent Ecevit **709**, İsmet İnönü **498** oy aldı.

8 Mayıs 1972: İnönü, Atatürk’ün ölümünden bu yana (**33** yıl **4** ay) sürdürdüğü CHP Genel Başkanlığından istifa etti.

15 Mayıs 1972: Milli Savunma Bakanı Ferit Melen (MGP) kabineyi kurmakla görevlendirildi.

22 Mayıs 1972: Ferit Melen Kabinesi güvenoyu aldı.

19 Temmuz 1972: **11** ilde devam eden sıkıyönetim **2** ay daha uzatıldı.

24 Ağustos 1972: Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler Genel Kurmay Başkanlığına, Org. Semih Sancar Kara Kuvvetleri Komutanlığına, OrAmiral Kemal Kayacan Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na atandılar.

23 Eylül 1972: 11 ilde devam eden sıkıyönetim 2 ay daha uzatıldı.

19 Ekim 1972 AP Kongresi Ankara'da toplandı. Süleyman Demirel tekrar Genel Başkanlığa seçildi.

22 Ekim 1972: THY'nin Truva isimli yolcu uçağı Sofya'ya kaçırıldı. Yolcular 38 saat sonra serbest bırakıldı.

16 Kasım 1972: CHP'den ve Milletvekilliği'nden istifa eden İnönü, Anayasa'nın eski Cumhurbaşkanlarına tanıdığı haktan yararlanarak, Cumhuriyet Senatosu'nda ilk 'Tabii Senatör' oldu.

1973

2 Ocak 1973: Siyasi Parti Liderleri Çankaya'da toplandı. Cumhurbaşkanı Sunay, liderlerden 'reformlar' için uzlaşma istedi.

25 Ocak 1973: 11 ilde devam eden sıkıyönetim Sakarya ve Zonguldak'ta kaldırıldı.

Diğer 9 ilde 2 ay daha uzatıldı.

28 Ocak 1973: Los Angeles Başkonsolosumuz Mehmet Baydar ile Konsolos Bahadır Demir, Mıgırdıç Yanıkyan isimli bir Ermeni tarafından öldürüldü.

21 Şubat 1973: Yüksek Komuta Heyeti bir tebliğ yayınladı: "... Silahlı Kuvvetler ve 12 Mart Muhtırası'nı küçük düşürecek sataşma ve beyana son verilmelidir."

6 Mart 1973: Faruk Gürler, Kontenjan Senatörü oldu. Genelkurmay Başkanlığı'na Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Semih Sancar atandı.

28 Mart 1973: 7 yıllık görev süresini tamamlayan Türkiye'nin 5. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay görevinden ayrıldı.

3 Mart 1973: Cumhurbaşkanı seçileceğine kesin gözüyle bakılan Kontenjan Senatörü ve eski Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler, Meclis'te büyük bir hüsrana uğrayarak Cumhurbaşkanı seçilemedi.

6 Nisan 1973: Uzun süre görüşmeler ve oturumlardan sonra Kontenjan Senatörü ve Emekli Oramiral Fahri Korutürk Türkiye Cumhuriyeti'nin 6. Cumhurbaşkanı seçildi.

12 Nisan 1973: Cumhurbaşkanı Korutürk, Ticaret Bakanı ve Kontenjan Senatörü Naim Talu'yu Hükümeti kurmakla görevlendirdi.

15 Nisan 1973: Naim Talu Kabineyi kurdu.

20 Mayıs 1973: Prof. Necmettin Erbakan, kapatılan Milli Nizam Partisi'nden (MNP) sonra, Milli Selamet Partisi'ni (MSP) kurdu.

14 Ekim 1973: Milletvekili seçimleri yapıldı. CHP: **185** AP: **149** MSP: **48** CGP: **13** MHP: **3** TBP: **1** Bağımsız: **6** Milletvekilliği kazandılar.

17 Ekim 1973: CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, Hükümeti kurmakla görevlendirildi.

19 Kasım 1973: Korutürk, Naim Talu'yu Hükümeti kurmakla tekrar görevlendirdi.

25 Kasım 1973: Yunanistan'da darbe oldu.

25 Aralık 1973: Atatürk'ün silah arkadaşı, **12** yıl Cumhurbaşkanlığı ve **17** yıl Başbakanlık yapan İsmet İnönü (Doğumu: **1883**) saat **16: 10**'da Pembe Köşk'te öldü.

1974

10 Ocak 1974: Kabinayı kurmakla görevlendirilen Naim Talu, Hükümeti kuramayacağını belirterek görevi Cumhurbaşkanı'na iade etti.

13 Ocak 1974: CHP ile MSP, hükümet konusunda ortaklık için anlaştı.

26 Ocak 1974: CHP-MSP Koalisyon Hükümeti güvenoyu aldı. (Hükümet bunalımı **3** ay **12** gün sürdü).

28 Ocak 1974: Devrimci Subaylar Örgütü davasında **33** subay **6-12** yıl arasında değişen hapis cezasına çarptırıldılar.

14 Mayıs 1974: Genel Af teklifi, TBMM'de kanunlaştı.

22 Haziran 1974: Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP) kuruldu.

1 Temmuz 1974: Bakanlar Kurulu, **1971**'de yasaklanan haşhaş ekimine izin verdi.

5 Temmuz 1974: Haşhaş ekimine izin verilmesi, Amerika'da çok sert tepkilere yol açtı.

15 Temmuz 1974: Kıbrıs'ta, Yunanistan'a bağlı subayların yönetimindeki Ulusal Muhafız Gücü Kuvvetleri, bir hükümet darbesi yaparak yönetime el koydu.

18 Temmuz 1974: TBMM gizli bir toplantı yaptı.

20 Temmuz 1974: AYŞE TATILE ÇIKTI: Türkiye, Kıbrıs için **5** gündür sürdürdüğü yoğun

diplomatik temaslardan bir sonuç alamayınca, bu parola ile Kıbrıs Barış Harekatına başladı. Günün erken saatlerinde, Türk Ordusunun Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Kıbrıs'a havadan indirme ve denizden çıkarma yapmaya başladı.

21 Temmuz 1974: Kıbrıs'ta havada ve karada savaş başladı.

22 Temmuz 1974: Kıbrıs Barış Harekatı, Birleşmiş Milletlerin ateşkes çağrısına uyularak sona erdi.

23 Temmuz 1974: Kıbrısta, Rum darbecilerin Cumhurbaşkanı ilan ettikleri Nikos Sampson istifa etti.

1 Ağustos 1974: ABD Temsilciler Meclisinde, Türkiye'ye yapılan ABD yardımının kesilmesi yönünde karar alındı.

14 Ağustos 1974: Türkiye'nin istekleri Yunanistan ve İngiltere tarafından kabul edilmeyince, 2. Kıbrıs Barış Harekatı başladı.

4 Eylül 1974: MSP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan: "Zorla ortaklık olmaz." dedi.

14 Eylül 1974: Yönetmen, aktör ve sol kesimin önde gelen isimlerinden Yılmaz Güney, Hakim Safa Mutlu'yu öldürdü.

18 Eylül 1974: Başbakan Bülent Ecevit istifa etti.

20 Eylül 1974: ABD Senatosu, Türkiye'ye yapılan askeri yardımın kesilmesini onayladı. Başbakan Ecevit bu karar hakkında: "Amerika içinde düşündürücüdür." dedi.

2 Ekim 1974: Eski Milli Birlik Komitesi üyesi Cemal Madanoğlu davasında, İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi bütün sanıklar hakkında oybirliği ile beraat kararı verdi.

16 Ekim 1974: Sıkıyönetim Mahkemesi Başkanı iken 3 idam kararı veren emekli General Ali Elverdi, AP'ye girdi.

7 Kasım 1974: Ecevit, Hükümeti kurma görevini iade etti.

12 Kasım 1974: Cumhurbaşkanı Korutürk, Kontenjan Senatörü Sadi Irmak'ı Hükümeti kurmakla görevlendirdi.

29 Kasım 1974: Sadi Irmak Kabinesi, TBMM'de güvenoyu alamadı. Başbakan Irmak istifasını Cumhurbaşkanı'na verdi.

1975

11 Ocak 1975: Kıbrıs Barış Harekatında **484** şehit verildiği açıklandı. **747** de yaralı var.

16 Ocak 1975: Öğrenci çatışmaları sebebiyle Bursa Eğitim Enstitüsü ve Gazi Eğitim Enstitüsü tatil edildi.

23 Ocak 1975: İstanbul Vatan Mühendislik Okulunda kendilerine komandolar adını veren ülkücüler, **1** öğrenciyi öldürdüler.

30 Ocak 1975: ABD, Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya başladı.

15 Şubat 1975: Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneğinin (TÖB-DER) yurt çapında düzenlediği Faşizmi ve pahalılığı protesto mitinginde olaylar çıktı. **1** kişi öldü, **35** kişi yaralandı.

16 Şubat 1975: Malatya'da meydana gelen olaylarda, CHP İl Merkezi tahrip edildi, **29** kişi yaralandı.

21 Şubat 1975: AP, MSP, CGP ve MHP seçim ittifakı için anlaştı.

31 Mart 1975: AP Genel Başkanı Demirel'in başkanlığında kurulan MC (Milliyetçi

Cephe) Hükümeti açıklandı. MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan, MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş ve CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu, Başbakan Yardımcısı olarak Kabinede yer aldılar.

12 Nisan 1975: Demirel'in kurduğu MC Hükümeti güvenoyu aldı.

17 Nisan 1975: Yurdun çoğu yerindeki üniversitelerde anarşik olaylar artmaya başladı.

ODTÜ 10 gün kapatıldı.

3 Mayıs 1975: Ağrının Eleşkirt ve Erzurum'un Horasan ilçelerinde halk güvenlik güçleriyle çatıştı. (Şiddet tedrici olarak yurdun her yerine yayılıyor.) Türkiye İşçi Partisi (TİP) yeniden kuruldu. Genel Başkanlığa Behice Boran getirildi.

12 Mayıs 1975: TRT Genel Müdürü İsmail Cem'in görevden alınması hakkındaki kararname, Cumhurbaşkanı Korumak tarafından imzalandı.

13 Mayıs 1975: Başbakan Demirel, Başbakanlık binası önünde Vedat Önsel adında biri tarafından saldırıya uğrayarak hırpalandı.

16 Mayıs 1975: TRT Genel Müdürlüğüne İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Prof. Nevzat Yalçınatış atandı.

20 Mayıs 1975: Türkiye'ye yılda 5 milyar liralık kaçak eşya girdiği, Güneydoğu'da 60.000 kişinin kaçakçılık yaptığı açıklandı.

23 Haziran 1975: CHP Genel Başkanı Ecevit, Gerede'de konuşma yaparken saldırıya uğradı.

24 Haziran 1975: Diyarbakır'a bir gezi düzenleyen MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in kente gelmesiyle olaylar çıktı. Biri asker üç kişi öldü, 46 kişi ağır yaralandı.

24 Temmuz 1975: ABD, Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosunu kaldırmayı reddetti.

25 Temmuz 1975: Türkiye, ABD'ye Türkiye'deki ortak savunma üsleri anlaşmalarının geçersiz olduğunu, İncirlik Üssü dışındakilere Türk Bayrağı çekileceğini bildirdi.

26 Temmuz 1975: Başbakan Demirel, Türkiye-Irak petrol boru hattı ile Aslantaş Barajı'nın temellerini attı.

29 Temmuz 1975: Genelkurmay Başkanlığı, İncirlik dışındaki ABD üslerinin devralındığını açıkladı.

31 Temmuz 1975: SSCB, Türkiye'ye askeri helikopter satmayı teklif etti.

4 Eylül 1975: Seçim kampanyası kapsamında Elazığ'a giden CHP Genel Başkanı Ecevit, kentte saldırıya uğradı.

6 Eylül 1975: Diyarbakır'ın Lice ilçesinde şiddetli deprem. 3.000'den fazla ölü var.

12 Eylül 1975: ABD'nin silah ambargosu nedeniyle, Libya'dan alınan F-5 tipi 7 adet savaş uçağı Türkiye'ye getirildi.

2 Ekim 1975: ABD, Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosunu kısmen kaldırma kararı aldı. Türkiye'ye daha önceden parasını ödediği silahlar verilecek ancak bunlar Kıbrıs'ta kullanılmayacak ayrıca haşhaş ekimi yasağı sürecektir.

11 Ekim 1975: Anayasa Mahkemesi, Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) kuruluş kanununu Anayasa'ya aykırı bularak iptal etti.

22 Ekim 1975: Avusturya Viyana Büyükelçimiz Daniş Tunalıgil, makam odasını basan 3 Ermeni terörist tarafından şehit edildi.

24 Ekim 1975: Paris Büyükelçimiz İsmail Erez ve makam şoförü Talip Yener, otomobilin içinde Ermeni teröristlerce şehit edildiler.

28 Ekim 1975: Türk Lirası devalüe edildi. 1 dolar 15 TL. oldu.

13 Kasım 1975: Yurdun çeşitli yerlerinde boykot ve direnişler var.

17 Kasım 1975: Lice halkı, yapımı devam eden evleri de işgal etti.

20 Kasım 1975: Türkiye Emekçi Partisi (TEP) Genel Başkanı Mihri Belli, partisi hakkında açılan kovuşturmada parti defterlerini savcılığa teslim etmediği için İstanbul DGM tarafından tutuklandı.

23 Kasım 1975: MC Hükümetinin işbaşına gelişinden (31 Mart 1975) bu yana 21 kişinin öldürüldüğü, yürüyüşsüz, direnişsiz, boykotsuz ve çatışmasız bir günün geçmediği açıklandı.

24 Kasım 1975: TRT Genel Müdürü Prof. Nevzat Yalçıntaş istifa ederek, İstanbul Üniversitesi'ndeki görevine geri döndü.

6 Aralık 1975: İstanbul Barosu avukatları, Hükümeti anarşik olaylara karşı uyarmak için duruşmalara girmediler.

25 Aralık 1975: 54 gün süren oylamalardan sonra CHP'li Kemal Güven 48. oylamada tekrar TBMM Başkanlığı'na seçildi.

30 Aralık 1975: SSK'da direnişe katılan 1248 işçi işten atıldı.

1976

19 Ocak 1976: TRT Genel Müdürlüğü'ne Şaban Karataş atandı.

30 Ocak 1976: Başbakan Demirel'in yeğeni Yahya Demirel'in 'Hayali Mobilya İhracatı' yaptığı iddiası üzerine, Başbakan Süleyman Demirel hakkında soruşturma yapacak olan Hazırlık Komisyonu üyeleri, AP'lilerin engellemesi ile TBMM toplanamayınca seçilemedi.

28 Şubat 1976: Yahya Demirel için tutuklama kararı verildi.

5 Mart 1976: Hava Kuvvetleri subay ve astsubay eşlerinin Lice'de deprem sonrasında yaptırdıkları bir okula, İtalyan uçak yapımcısı 'Air Italia' şirketinin, Ankara'daki İtalyan Büyükelçisinin eliyle yaptığı 30.000 dolarlık bağış nedeniyle, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Emin Alpkaya istifa etti.

8 Nisan 1976: Kendilerine komandolar adını veren kişilerce, Ankara'da çeşitli yerlere yapılan saldırılarda ve öğrenci olaylarında, 3 öğrenci öldü.

28 Nisan 1976: İzmir Devlet Güvenlik Mahkemesi Başsavcısı, Ülkü Ocakları Şubesinin kapatılmasını ve yöneticilerinin Türk Ceza Kanunu'nun 141. maddesine göre cezalandırılmalarını istedi.

12 Mayıs 1976: Başbakan Demirel'in, Hava Kuvvetleri Komutanlığına atanması kararlaştırılan Orgeneral İrfan Özeydınlı'nın kararnamesini geri alarak, yerine Korgeneral Cemal Engin'i ataması üzerine, Özeydınlı dava açtı.

22 Mayıs 1976: TÖB-DER'in 17 ide bulunan büroları Valiler tarafından süresiz kapatıldı.

7 Haziran 1976: Gaziantep'te THKO (Türk Halk Kurtuluş Ordusu)na bağlı anarşistler ile Güvenlik Kuvvetleri arasında çıkan çatışmada 5 kişi öldü.

28 Haziran 1976: Anayasa Mahkemesi, Cumhuriyet Savcılığının başvurusunu karara bağladı ve MHP'ye, yurt dışındaki şubelerini kapatmasını bildirdi.

23 Temmuz 1976: Demirel Hükümeti, Hava Kuvvetleri Komutanlığına, Korgeneral Cemal Engin'in atama kararını, Orgeneral İrfan Özeydınlı'nın aleyhte dava açması üzerine geri alarak, Orgeneral Ethem Ayan'ı atadı. (Ayan'ın ardından Tahsin Şahinkaya Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na atanacaktır.)

27 Temmuz 1976: CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'e, New York'da Kıbrıslı bir Rum tarafından başarısız bir suikast girişiminde bulunuldu.

5 Eylül 1976: Elazığ'da MHP ve MSP'li gruplar, CHP il binasını taşa tuttular, kentte büyük çapta olaylar çıktı. 12 kişi öldü, onlarca kişi yaralandı.

18 Eylül 1976: DİSK, MC iktidarını yasal yollardan düşürmek için Genel Yas ilan etti. DGM'lere karşı, çeşitli sendikalara bağlı 100.000'den fazla işçi, işyerlerinde direnişe başladı.

21 Eylül 1976: DİSK Genel Sekreteri Mehmet Karaca tutuklandı.

4 Ekim 1976: İstanbul'da bugün benzin bulunamadı. Taşıt kuyrukları yüzlerce metreyi geçti.

7 Ekim 1976: Danıştay, İçişleri Bakanı Korkut Özal'ın Vedat Dalokay'ı görevden alma ve Ankara Valiliği'nin TÖB-DER'i kapatma kararlarını iptal etti.

12 Ekim 1976: DGM'lerin yeni kuruluş kanunu çıkarılamadığı için (Anayasa Mahkemesi, DGM'lerin Anayasaya aykırı olduğuna ve kapatılmalarına karar vermiş ancak TBMM'ye yeni kanun çıkarılması için bir süre tanımıştı), geçerlilikleri sona erdi. Bu mahkemeler ellerindeki dosyaları normal mahkemeleri devrettiler.

24 Kasım 1976: Van ve çevresinde şiddetli deprem meydana geldi. Yüzlerce ölü var.

1977

13 Ocak 1977: Öğrenci olayları şiddetini iyice artırdı. İstanbul ve Tunceli'de çıkan çatışmalarda öğrenciler öldü, onlarca yaralı var. Kahramanmaraş ve Kütahya'da meydana gelen çatışmalarda 21 kişi yaralandı.

25 Ocak 1977: İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nden yapılan açıklamada, İstanbul genelinde son bir yıl içinde **510** öğrenci olayının meydana geldiği, bu olaylarda **13** öğrencinin öldüğü, **254** öğrencinin yaralandığı bildirildi.

5 Şubat 1977: Ankara'da, TÖB-DER, TÜM-DER ve TÜTED bir miting düzenleyerek, MC

Hükümeti'nin tutumunu, partizanlığı ve terörü kınadı. Güvenlik güçleri ile çıkan çatışma sonrasında **60** kişi yaralandı.

13 Şubat 1977: THY'nin İstanbul-İzmir seferini yapan 'Trakya' isimli yolcu uçağı, **17** yaşındaki Ankara Polis Koleji öğrencisi Adnan Mintaş tarafından kaçırılmak istendi. Mintaş tutuklandı.

16 Şubat 1977: Genelkurmay Başkanı Org. Semih Sancar'ın görev süresi **1** yıl uzatıldı.

26 Şubat 1977: İstanbul'da 'Evlat acısına son' adlı yürüyüşe on binlerce kadın katıldı.

1 Mart 1977: MC Hükümeti'nin görevde olduğu süre içerisinde TL **9.** kez devalüe edildi. TL'nin dolara karşı toplam kaybı **%27**'ye ulaştı. Dolar **17.50** TL.

4 Mart 1977: Türkiye Barolar Birliği'nin aldığı karar üzerine tüm yurttaki avukatlar davalara girmediler.

9 Mart 1977: Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından MHP hakkında soruşturma açıldı.

19 Mart 1977: THY'nin Diyarbakır-Ankara seferini yapan yolcu uçağı, silahlı iki lise öğrencisi tarafından Beyrut'a kaçırıldı.

26 Nisan 1977: CHP Lideri Ecevit ve beraberindekiler, Niksar'da açık hava toplantısı yaparken, MHP ve AP'lilerin saldırısına uğradılar.

28 Nisan 1977: Ecevit, Erzincan'da da saldırıya uğradı. **7** kişi yaralandı.

1 Mayıs 1977: Kanlı '1 Mayıs'. DİSK'in İstanbul Taksim Meydanı'nda kutladığı '1 Mayıs İşçi Bayramı' sona ermek üzereyken, bazı binaların pencere ve damlarından meçhul kişiler tarafından açılan ateşle kana bulandı. On binlerce kişinin üzerine açılan ateş sonucu çoğu çıkan panik neticesinde ezilerek olmak üzere **34** kişi öldü, yüzlerce kişi yaralandı. Olayla ilgili olarak **350** kişi gözaltına alındı.

15 Mayıs 1977: Türkiye'nin, tarihinin en büyük döviz sıkıntısını yaşadığına ilişkin haberler büyük tepkilere yol açtı. IMF, Türkiye'ye borç vermek için iki koşul ileri sürdü: **1-**Seçimler yapılsın, **2-****%20** devalüasyon yapılsın.

29 Mayıs 1977: İstanbul Sirkeci Tren Garı ile Yeşilköy Havaalanı'nda aynı saatlerde zaman ayarlı bombalar patladı. **5** kişi öldü, **49** kişi yaralandı. İki olayı da, '28 Mayıs' adlı bir Ermeni terör örgütü üstlendi. Ecevit, İzmir'in Çiğli Havaalanı'na indiği sırada bir Polisin silahının ateş alması sonucu yanında bulunan Mehmet İsyen yaralandı. Silahın yanlışlıkla ateş aldığı belirtildi, ancak daha sonra silahın özel bir silah olduğu ve depodan izinsiz çıkarıldığı tespit edildi. Beyşehir'de AP'liler ile MSP'liler çatıştı. **1** MSP'li öldü, onlarca kişi yaralandı.

2 Haziran 1977: Başbakan Demirel, CHP Genel Başkanı Ecevit'e gönderdiği gizli ve kişiye özel bir mektupta, 'İstihbarat örgütlerinin, Ecevit'e, Taksim Alanı'nda yapılacak mitingde

suikast düzenleneceği' haberini aldıklarını bildirdi. Ecevit, radyoda yaptığı bir konuşmada bu mektubu açıkladı ve mitinge gideceğini söyledi. 3 Haziran'da, CHP mitingi olaysız ve büyük bir kalabalıkla yapıldı.

5 Haziran 1977: Genel seçimler yapıldı. CHP: **213**, AP: **189**, MSP: **24**, MHP: **16**, CGP: **3**, DP: **1** milletvekilliği kazandı.

9 Haziran 1977: Türkiye'nin Vatikan Büyükelçisi Taha Carım, Roma'da Ermeni teröristlerin düzenlediği bir suikast sonucunda şehit edildi.

13 Haziran 1977: Başbakan Demirel istifa etti. Böylelikle **1. MC Hükümeti** sona erdi.

15 Haziran 1977: Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr. Orhan Yavuz, kimliği meçhul kişilerce kaçırıldı ve boğazı kesilerek öldürülmüş bir halde bulundu.

21 Haziran 1977: Ecevit, Kabinesini açıkladı.

22 Haziran 1977: MC Hükümeti zamanında TRT Genel Müdürlüğü'ne getirilen ve icraatları dolayısıyla sürekli tepki toplayan Şaban Karataş görevinden alındı. Cengiz Taşer, TRT Genel

Müdürlüğüne getirildi.

24 Haziran 1977: Gençlik ve Spor Bakanı Yüksel Çakmur, 'gençlik kampları' adı altında faaliyet gösteren komando kamplarını kapattı.

30 Haziran 1977: MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın kardeşi Akgün Erbakan, Ankara 10. Sulh Ceza Mahkemesince dolandırıcılık suçundan mahkum edildi.

2 Temmuz 1977: Malazgirt'te otlak ve su yüzünden çıkan bir aşiret kavgasında **19** kişi öldü.

3 Temmuz 1977: CHP'nin kurduğu azınlık Hükümeti, TBMM'de **217** kabul oyuna karşılık **229** red oyu ile güvenoyu alamadı. Meclis'te kavgalar çıktı.

4 Temmuz 1977: Korutürk, AP Lideri Demirel'e Hükümeti kurma görevini verdi.

8 Temmuz 1977: - Demirel, Ecevit'in AP-CHP Koalisyon önerisini reddetti.

9 Temmuz 1977: Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) Türkiye'den her türlü tekstil maddesi ithalini kısıtlama kararı aldı.

15 Temmuz 1977: Hacı Ali Demirel ile yeğeni Yahya Demirel'in TIR araçları ithalinde yolsuzluk yaptıkları saptandı. Buca Eğitim Enstitüsü'nde 1972 yılından beri 500'e yakın öğrencinin sınavlara girmeden sınıf geçirildiği saptandı.

21 Temmuz 1977: **2. Milliyetçi Cephe (MC) Hükümeti** açıklandı.

26 Temmuz 1977: Başbakan Demirel: "İktidarı, MSP ve MHP ile birleşip sola teslim etmemeyi başardık" dedi.

29 Temmuz 1977: DİSK Başkanı Kemal Türkler, MC Hükümeti'ne karşı 'Ulusal Demokratik Cephe' çağrısı yaptı.

1 Ağustos 1977: AP-MHP-MSP Koalisyon Hükümeti (2. MC Hükümeti) TBMM’de yapılan oylamada, **219**’a karşın **229** oyla güvenoyu aldı.

4 Ağustos 1977: Ankara’da çıkan olaylarda, **1** Polis şehit oldu, **4** vatandaş da hayatını kaybetti, **5**’i ağır olmak üzere onlarca yaralı var.

6 Ağustos 1977: Emekli olan Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Hilmi Fırat’ın yerine, Oramiral Bülent Ulusu getirildi.

16 Ağustos 1977: Elazığ’ın Ağın ilçesi’ne bağlı Pul Köyü’nde **75** yaşındaki Bekir Arabacı, anarşik olayları protesto etmek için kendini yaktı.

19 Ağustos 1977: Ankara’da yapılan ‘Ağır sanayi toplantısı’ elektrik olmadığı için mum ışığı altında başladı.

30 Ağustos 1977: Kara Kuvvetleri Komutanlığı’na, Ege Ordu Komutanı Org. Kenan Evren getirildi.

3 Eylül 1977: İstanbul’da yapılan elektrik kısıntısı, 08.00-21.00 saatleri arasına kadar uzatıldı.

5 Eylül 1977: Ankara’ya gelen IMF yetkilileri ile görüşmeler başladı.

20 Eylül 1977: %10 oranında tekrar devalüasyon yapıldı. Dolar **19.25** TL.

5 Ekim 1977: Kahve satışları durduruldu.TÜRK-İŞ bir muhtıra hazırlayarak, parti liderlerine ve Cumhurbaşkanı’na verdi.

1 Kasım 1977: Elektrik borcumuzu ödemediğimiz için, Bulgaristan Türkiye’ye verdiği elektriği keseceğini bildirdi. Dolar karaborsada **27** TL. (Resmi kur, **20** TL)

6 Kasım 1977: TRT Genel Müdürlüğü’ne Prof. Nevzat Yalçıntaş atandı.

17 Kasım1977: Yaklaşık **165** gündür devam eden TBMM Başkanlık sorunu nihayet çözüldü. **38.** turda CHP’li Cahit Karakaş, **227** oyla Başkan seçildi.

21 Kasım 1977: Türkiye’nin **210** milyon dolarlık borcunu ödememesi üzerine, Irak petrol boru hattıyla Türkiye’ye verdiği petrolü kesti.

25 Kasım1977: İngiltere’de yayınlanan Financial Times gazetesi: “Türkiye iflas etmiş bir ülkedir.”

5 Aralık 1977: Yerel seçimlere **6** gün kala elektrik kesintilerine son verildi.

11 Aralık 1977: Yerel seçimler yapıldı. -Yerel seçimler esnasında yurdun hemen hemen her yerinde protesto ve çatışmalar görüldü. **13** kişi öldü, **87** kişi yaralandı.

20 Aralık 1977: Elektrik kesintisi tekrar tüm yurttta başladı.

21 Aralık 1977: **60** milyon dolarlık borcumuzu ödemediğimiz için Japonya demir sevkiyatını durdurduğunu açıkladı.

24 Aralık 1977: MİT İstihbarat Başkan Yardımcısı, Emekli Albay Sabahattin Savaşman, CIA hesabına casusluk yaptığı gerekçesiyle, Genelkurmay Askeri Mahkemesi tarafından tutuklandı.

31 Aralık 1977: Meclis'te yapılan gensoru görüşmeleri neticesinde Hükümet, **218** olumlu, **228** olumsuz oy aldı. İlk defa bir Hükümet gensoru ile düşürüldü. TBMM Kanunlar Dairesi Kısım Amiri Orhan Şendağ, yabancı ülkelere, devlete ait bilgileri vermek iddiası ile tutuklandı. Bu yıl içinde anarşi ve terör olayları neticesinde **157** kişinin öldüğü, **1667** kişinin yaralandığı açıklandı.

1978

1 Ocak 1978: Cumhurbaşkanı Korutürk, Hükümeti kurma görevini Ecevit'e verdi. Ecevit, bir süre önce AP'den ayrılan **11** milletvekili ile İstanbul'da Güneş Otel'de görüştü. (Bu görüşme 'Güneş Otel' görüşmesi olarak anılır.)

2 Ocak 1978: Ecevit, Kabinesini açıkladı. Kabinede, bir süre önce AP'den ayrılan ve bağımsız olan **11** milletvekili ile CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu ve DP Genel Başkanı

Faruk Sükan'da yer aldı. Böylelikle CHP dışından Hükümeti destekleyen herkes birer Bakanlık kazanmış oldu.

5 Ocak 1978: Yapılan açıklamada, rafinerilerde **2** günlük petrol kaldığı açıklandı.

8 Ocak 1978: Merkez Bankası'nın döviz rezervlerinin **450** milyon dolara düştüğü açıklandı. Son yılların en düşük rakamı.

15 Ocak 1978: Son **15** günde siyasi cinayetler sonucunda **30** kişinin öldürüldüğü açıklandı.

16 Ocak 1978: İstanbul Emniyeti'nde yapılan değişiklik sonucu, il Emniyet Müdürü Nazmi İyibil merkeze alınırken, Asayiş Şube Müdür Yardımcısı Sadettin Tantan Kahramanmaraş'a atandı.

17 Ocak 1978: Ecevit Hükümeti, **218**'e karşı **229** oyla güvenoyu aldı.

29 Ocak 1978: Ocak ayı içerisinde İstanbul'da siyasi cinayetler neticesinde **14** kişinin öldürüldüğü, **75** kişinin yaralandığı açıklandı. İl genelinde **43** bombalama olayı gerçekleşti.

30 Ocak 1978: Türkiye İşçi ve Köylü Partisi (TİKP) kuruldu. Genel Başkanlığı'na Doğu Perinçek getirildi.

1 Şubat 1978: İstanbul Sağmalcılar Cezaevi'nde isyan çıktı.

2 Şubat 1978: Milli Savunma Bakanı Hasan Esat Işık, "Ordu içinde kontrgerilla yoktur." dedi.

12 Şubat 1978: Almanya, Türkiye'ye **130** milyon mark kredi açtı.

15 Şubat 1978: Bakanlar Kurulunca, ülkenin döviz sıkıntısını hafifletmek için yurtdışına yapılan turistik gezilerin en az **2** yılda bir yapılabileceği kararlaştırıldı. Kredi muslukları açıldı. Dünya Bankası **350** milyon dolar kredi verdi. **3** Amerikan Bankası toplam **3** milyar

dolar kredi açacak. Romanya ile de kredi anlaşması yapılıyor.

16 Şubat 1978: Maliye Bakanı Ziya Müezzinoğlu, ithal eşyaların satışının yasaklandığını açıkladı.

1 Mart 1978: Devalüasyon yapıldı. TL. %38 oranında değer kaybetti.

6 Mart 1978: Yaş haddinden emekli olan Genelkurmay Başkanı Org. Semih Sancar, görevini törenle KKK Org. Kenan Evrene devretti.

8 Mart 1978: Kara Kuvvetleri Komutanlığına Org. Nurettin Ersin getirildi.

11 Mart 1978: ABD Başkanı Carter'ın, Türkiye'ye karşı devam eden ambargoyu devam ettirme isteği üzerine ABD'ye nota verildi.

16 Mart 1978: İstanbul Üniversitesi'nden çıkan sol görüşlü **100'e** yakın öğrencinin üzerine bomba atıldı ve silahla ateş açıldı. **5** kişi öldü, **47** kişi yaralandı. Olayın faillerinden kimse yakalanamadı. Üniversite süresiz kapatıldı.

18 Mart 1978: İstanbul Ümraniye'de silahla öldürülmüş **5** kişinin cesedi bulundu. Olayla ilgili **80** kişi gözaltına alındı.

23 Mart 1978: IMF ile **1.5** milyar dolarlık kredi anlaşması yapıldı.

24 Mart 1978: Ankara Cumhuriyet Savcı Yardımcısı Doğan Öz, bir suikast sonucu öldürüldü.

8 Nisan 1978: İstanbul'da evinin önünde silahlı saldırıya uğrayan Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Server Tanilli ağır yaralanarak felç oldu.

17 Nisan 1978: AP'li Malatya Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu, gönderilen bir bombalı paketi açarken, gelini ve iki torunuyla birlikte parçalanarak öldü. Malatya'da büyük olaylar başladı.

20 Nisan 1978: Dev-Genç ve Ülkücü Memurlar Derneği kapatıldı.

22 Nisan 1978: Malatya'da başlayan olaylar Kahramanmaraş'a sıçradı, kent gergin saatler geçiriyor, yer yer çatışmalar var.

23 Nisan 1978: Iğdır'da bir süre önce öldürülen bir ülkücünün cenazesinden dönen yaklaşık **2000** kişi, **200'e** yakın iş yerini tahrip etti. Şehre askeri birlikler sevk edildi. Gece ve gündüz

sokağa çıkma yasağı kondu.

27 Nisan 1978: Cengiz Taşer TRT Genel Müdürlüğüne getirildi.

1 Mayıs 1978: Kahramanmaraş'ta sağ görüşlü **3** kişi, meçhul kişilerce kurşuna dizilerek öldürüldü.

13 Mayıs 1978: Milli Savunma Bakanı H. Esat Işık, Amerikan ambargosunun kalkmaması üzerine, Türkiye'deki Amerikan üslerinin kapatılacağını açıkladı.

30 Mayıs 1978: Başbakan Ecevit, ABD Başkanı Carter ile Washington'da görüştü.

2 Haziran 1978: Madrid'de Ermeni teröristlerin düzenlediği saldırı sonucunda, Büyükelçimiz Zeki Kuneralp'in makam arabasında bulunan eşi Necla Kuneralp, emekli Büyükelçi Beşir Balcıoğlu ve şoför öldüler. Büyükelçi araçta bulunmadığı için kurtuldu.

4 Haziran 1978: Başbakan Ecevit, New York'ta finansal kuruluşlarla görüşerek borçlarımız için güvence verdi.

7 Haziran 1978: TİKKO terör örgütünün lideri İbrahim Kaypakkaya'nın yargılamasını yapan Hakim Binbaşı Yaşar Değerli, otomobiline konulan bombanın patlaması sonucu ağır yaralandı.

11 Haziran 1978: Cezaların bir kısmını tecil eden İnfaz Kanunu yürürlüğe girdi ve mahkumların salıverilmesine başlandı.

22 Haziran 1978: Ecevit, Moskova'da SSCB Devlet Başkanı Leonid Brejnev ile görüştü.

24 Haziran 1978: SSCB'nin Türkiye'de petrol arayacağını açıklamaları ortalığı karıştırdı. Yabancı petrol şirketleri Türkiye'ye olan satışlarını durdurdular.

27 Haziran 1978: MİT Müsteşarlığına emekli Org. Adnan Ersöz getirildi.

11 Temmuz 1978: Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi, sol görüşlü Doç. Bedrettin Cömert arabasında öldürüldü, olayda eşi ağır yaralı olarak kurtuldu.

17 Temmuz 1978: Danıştay, POL-DER ve POL-BİR'in kapatılması kararını durdurdu. Her iki demekte tekrar faaliyete başladı.

25 Temmuz 1978: ABD Senatosu, Türkiye'ye uygulanan silah ambargosunu, uzun tartışmalardan sonra şartlı olarak kaldırılmaya karar verdi. 1 Ağustos'ta yapılan oylamada, 205'e karşı 208 oy ile ambargo kalktı ancak Kıbrıs'tan Türk askerinin çekilmesi istendi.

28 Temmuz 1978: IMF, Türkiye'ye acı reçetesini açıkladı: Memur kadrosu dondurulsun, maaşlar artırılmasın, benzine zam yapılsın, KİT açıkları kapatılsın.

1 Eylül 1978: Yağ, benzin, ilaç ve sabundan sonra kahve de karaborsaya düştü. Geçim sıkıntısının yanı sıra anarşide yükseliyor.

30 Eylül 1978: Bu ay içinde 2. kez devalüasyon yapıldı.

9 Ekim 1978: Ankara Bahçelievler'de TİP üyesi 7 genç, kaldıkları evde kurşun yağmuruna tutularak öldürüldüler. Amerika, Türkiye'ye askeri malzeme sevkiyatına başladı.

20 Ekim 1978: İTÜ Elektrik Fakültesi Dekanı Ord. Prof. Bedri Karafakioğlu öldürüldü. TL tekrar devalüe edildi. 30 Nisandan beri TL'nin değeri %38 düştü.

26 Ekim 1978: Bingöl'ün MHP'li Belediye Başkanı ile şoförü öldürüldü. Olaydan 1 saat sonra, sol görüşlü Bölge Müdürü öldürüldü.

2 Kasım 1978: Sağmalcılar Cezaevinde yatan 13 ülkücü kaçtı.

18 Aralık 1978: Kahramanmaraş'ta bir sinemaya bomba atıldı. Saldırıyı solcuların yaptığı iddia edildi ve birden Kahramanmaraş'ta gerilim arttı. Sünni ve Alevi vatandaşlar sokak çatışmalarına başladılar. Solcular ise bu saldırıyı kabul etmeyerek, olayı ülkücülerin provokasyonu olarak nitelendirdiler.

22 Aralık 1978: Kahramanmaraş'ta 5, Ankara'da 3, İstanbul'da 2, Malatya, Adana ve Eskişehir'de 1'er kişi öldürüldü.

23 Aralık 1978: Kahramanmaraş yanıyor. Kentin her yerinde çatışma var. Güvenlik Güçleri asayişe hakim olamıyor. 33 kişi öldürüldü, 100'den fazlası ağır olmak üzere 300'den fazla yaralı var. Evler ve dükkanlar yakıldı.

24 Aralık 1978: Sivas'ta sağ-sol kavgasında **9** kişi öldü, **100**'den fazla yaralı var. İlaç da karaborsaya düştü. Pek çok ilaç piyasada bulunamıyor. **18** liralık "Eptoin" **150** lira. İran'da Şah'a karşı savaş başladı. Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Hava Kuvvetleri Komutanı oldu. (Darbenin kadrosu tamamlandı)

8 Aralık 1978: Kahramanmaraş'ta çatışma çıktı. Ölü sayısı **77**'ye yükseldi, yaralı sayısı **1000**'i geçti. Şehir sanki bir iç savaş yaşıyor. Şehre komando birlikleri gönderildi, çevre illerden Güvenlik Güçleri şehre hareket etti. Jetler Kahramanmaraş üzerinde alçaktan uçuyor. Şehirde sokağa çıkma yasağı kondu.

25 Aralık 1978: Kahramanmaraş'taki ölü sayısı **98**'i buldu. Askeri birliklere sığınan halk çadırlara yerleştirildi. Bakanlar Kurulu sıkıyönetim kararı aldı. Cumhurbaşkanı Korutürk, Başbakan Ecevit ve AP Lideri Demirel ile ayrı ayrı görüştü. Ecevit: "Sıkıyönetim ilan edilebilir." Demirel: "Artık yeter demenin zamanı gelmiştir." Türkeş: "Ecevit'in konuşması nedeniyle olaylar çıkmıştır."

26 Aralık 1978: Bakanlar Kurulu,sabah saat **07.00**'den itibaren **13** ilde (İstanbul, Ankara, Adana, Elazığ, Bingöl, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Kars, Kahramanmaraş, Malatya, Sivas ve Urfa) sıkıyönetim ilan etti.

27 Aralık 1978: Kahramanmaraş'ta ölü sayısı **104**'e çıktı.

28 Aralık 1978: Tarsus Cumhuriyet Savcısı öldürüldü.

31 Aralık1978: Turistik amaçlı yurtdışına çıkışlar, **2** seneden **3** seneye çıkartıldı.

1979

2 Ocak 1979: Kahramanmaraş olaylarında yeteri kadar etkili olamamakla suçlanan İçişleri Bakanı İrfan Özyaydınlı istifa etti.

3 Ocak 1979: **42** milyonluk Türkiye'de, sadece **4** milyon kişinin vergi ödediği açıklandı.

12 Ocak 1979: İçişleri Bakanlığı'na CHP Sakarya Senatörü Hasan Fehmi Güneş atandı.

24 Ocak 1979: Ortak Pazar, Türkiye'ye acil yardımı görüştü. AET Komisyonu Türkiye'ye verilen kredilerin iki katına çıkarılmasını kararlaştırdı.

30 Ocak 1979: Amasya Taşova Cumhuriyet Savcısı, kimlikleri belirlenemeyen kişilerce öldürüldü.

1 Şubat 1979: Milliyet Gazetesi Başyazarı ve Genel Yayın Müdürü Abdi İpekçi, İstanbul Nişantaşı'nda evinin önünde otomobilinin içindeyken tabanca ile öldürüldü. Cinayeti daha

Sonradan Mehmet Ali Ağca'nın işlediği tespit edildi. Ağca tutuklandı, yargılanırken cezaevinden kaçtı. Uzun yıllar sonra İran'a dönen İmam Humeyni'yi Tahran'da **2** milyon kişi karşıladı.

21 Şubat 1979: CHP Genel Merkezi bombalandı. Adana, Ankara ve Kars'ta meydana gelen olaylarda toplam **7** kişi öldü.

- 25 Şubat 1979:** Dünyada yaşanan petrol bunalımı Türkiye'yi derinden etkiliyor. Akaryakıt karneye bağlandı, kriz had safhada. Yunanistan'dan mazot istendi, olumsuz yanıt verildi.
- 13 Mart 1979:** Yunanistan, NATO'nun askeri kanadına döndü.
- 15 Mart 1979:** Türkiye'de CENTO'dan çekildiğini açıkladı.
- 27 Mart 1979:** Yeşilköy Havaalanına döviz yokluğundan dolayı pist lambası alınamadı, pilotlar günlerce Havaalanına kör iniş yaptılar.
- 1 Nisan 1979:** İran İslam Cumhuriyeti kuruldu.
- 7 Nisan 1979:** Türkiye Emekçi Partisi Genel Başkanı Mihri Belli, İstanbul Sultanahmet'teki parti merkezine giderken yayılım ateşine tutularak ağır şekilde yaralandı.
- 9 Nisan 1979:** CIA hesabına casusluk yaptığı öne sürülen MIT İstihbarat Başkan Yardımcısı emekli Albay Sebahattin Savaşman 17 yıl 6 ay hapis cezasına mahkum oldu.
- 18 Nisan 1979:** Adana'da militanlar, gözaltına alınan 5 arkadaşlarını
- 1 Mayıs 1979:** İstanbul'da, partililer ile beraber sokağa çıkan TİP Genel Başkanı Behice Boran ve TSİP Genel Başkanı Ahmet Kaçmaz gözaltına alındılar. İstanbul'da sokağa çıkma yasağını ihlal eden 1059 kişi gözaltına alındı.
- 2 Mayıs 1979:** Gözaltına alınanlardan 415'i serbest bırakılırken, 644 kişi savcılığa sevk edildi.
- 8 Mayıs 1979:** Mersin Ağır Ceza Mahkemesi Başkanı Halit Velioğlu ve eşi evlerinde, biri bayan üç terörist tarafından öldürüldü.
- 10 Mayıs 1979:** IMF ile anlaşma sağlanamadı. Kredi umutları söndü.
- 11 Mayıs 1979:** İstanbul Ataköy'de, NATO görevlisi 3 Amerikalı asker silahlı saldırıya uğradı, biri öldü, biri yaralandı.
- 14 Mayıs 1979:** TUSİAD gazetelere ilan vererek, Ecevit Hükümetinin çekilmesini istedi.
- 15 Mayıs 1979:** Brüksel'de yapılan NATO toplantısında Milli Savunma Bakanı Neşet Akmandor: "Gerekli askeri yardımı alamayan Türkiye'den, bundan sonra bir şey beklemeyin" dedi.
- 1 Haziran 1979:** Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı, Dev-Genç'i kapattı.
- 4 Haziran 1979:** Kahramanmaraş olaylarının sanığı 803 kişinin duruşması Adana'da başladı. 330 sanık için idam isteniyor.
- 11 Haziran 1979:** IMF'nin şartlarını kabul ettik. Devalüasyon yapıldı, dolar 47.10 lira.
- 30 Haziran 1979:** Ankara'da MHP Genel Merkezine bomba atıldı, makineli tüfeklerle tarandı, 2 kişi öldü.
- 13 Temmuz 1979:** IMF ile Londra'da anlaşma imzalandı. Borçlarımız ertelendi.
- 19 Temmuz 1979:** IMF, 320 milyon dolar krediyi onayladı.
- 30 Temmuz 1979:** AP Urfa Milletvekili Mehmet Celal Bucak ve yakınlarının iftara davet edildiği Hilvan ilçesinin Kırbaç köyündeki ev, otomatik silahlı 20 kişi tarafından tarandı, 4

kişi öldü, 11 kişi yaralandı.

1 Ağustos 1979: 2 gün önce Kırbaç köyünde baskına uğrayan Bucak aşireti, Siverek'te bir köyü bastı, 2 kişi öldü, 10 kişi yaralandı.

6 Ağustos 1979: Adana'da Hacı Ömer Sabancı Kültür Sitesi'ne bomba atıldı, 3'ü çocuk 4 kişi öldü. İlaça %100 zam yapıldı.

18 Ağustos 1979: Demirel, 'Apoculara karşı' Cumhurbaşkanı Korutürk'ten tedbir istedi.

21 Ağustos 1979: Komutanlar Güneydoğu'ya gittiler. Demirel TBMM'de yaptığı konuşmada, "Güneydoğu'da Devletin yerini Apo almış." dedi.

22 Ağustos 1979: Bugün Ramazan Bayramı ancak tüm Yurtta anarşik olaylar hız kesmeden devam ediyor.

29 Ağustos 1979: Son 1 ay içerisinde 17 kişinin öldürüldüğü Siverek'ten, halk göç etmeye başladı.

28 Eylül 1979: Adana Emniyet Müdürü Cevat Yurdakul, ülkücü olduğı öne sürülen teröristlerce şehit edildi.

5 Ekim 1979: Hafta Sonu Gazetesi, Artist Aynur Aydan ile olan ilişkisini açıklayınca, İçişleri Bakanı Hasan Fehmi Güneş istifa etti.

16 Ekim 1979: Başbakan Bülent Ecevit istifa etti.

18 Ekim 1979: Hükümeti kurma görevi AP Lideri Demirel'e verildi.

21 Ekim 1979: Kızılay Kan Merkezi tarafından dağıtılan hastalıklı kanlar yüzünden 30 kişinin öldüğü açıklandı.

24 Ekim 1979: Sıkıyönetim 19 ilde 2 ay daha uzatıldı.

27 Ekim 1979: İstanbul Bayrampaşı'da bir kahvehane tarandı, 6 kişi öldü, 6 kişi de yaralandı.

12 Kasım 1979: AP Lideri Demirel, MHP ve MSP'nin dışarıdan desteklediğı azınlık Hükümeti'ni açıkladı.

19 Kasım 1979: Gazeteci İlhan Darendelioğlu, İstanbul'da öldürüldü.

20 Kasım 1979: Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekan Yardımcısı Prof. Ümit Yaşar Doğanay öldürüldü.

25 Kasım 1979: Mehmet Ali Ağca, askeri cezaevinden kaçtı. AP azınlık Hükümeti, MHP, MSP ve CHP'den ayrılan bazı milletvekillerinin desteğıyle güvenoyu aldı.

26 Kasım 1979: İstanbul'da TOB-DER'li 1 öğretmen ile 4 işçi öldürüldü.

28 Kasım 1979: - Urfa'nın Hilvan ve Siverek ilçelerinde gizli bir Kürt partisi kuran 242 Apocu yakalandı.

1 Aralık 1979: Başbakan Demirel tarafından, Başbakanlık Müsteşarlığı'na Turgut Özal atandı.

4 Aralık 1979: Kırıkhan'da 8 kişilik bir alevi ailesi, benzin dökülerek yakıldı.

7 Aralık 1979: İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Cavit Orhan Tengil, **4** terörist tarafından kurşunlanarak öldürüldü.

10 Aralık 1979: 52 ilin Emniyet Müdürü değiştirildi.

15 Aralık 1979: İstanbul Beşiktaş'ta bir kahvehaneye bomba atıldı, **5** kişi öldü, **19** kişi yaralandı.

23 Aralık 1979: Bugün meydana gelen anarşik olaylarda toplam **9** kişi öldü.

1980

2 Ocak 1980: Komutanların Hükümete bir uyarı mektubu verdiği ileri sürüldü ancak mektubu kimse sahiplenmedi. Diyarbakır Belediye Başkanı Mehdi Zana hakkında, bölücülük ve Kürt propagandası yaptığı gerekçesiyle dava açıldı.

5 Ocak 1980: Demirel, Ecevit'in 'AP-CHP işbirliği' önerisini reddetti.

16 Ağustos 1980: Adalet Bakanlığı'nda bazı önemli dosya ve belgelerin çalındığı açıklandı.

24 Ocak 1980: Ünlü "24 Ocak Kararları" alındı. IMF'nin isteklerini kabul edildi. Devalüasyon sonucu dolar **70** lira oldu.

21 Şubat 1980: Büyük turizm acentesi TUI, yaşanan anarşi ortamı ve can güvenliği olmadığı gerekçesiyle Türkiye'yi kara listeye aldığını açıkladı ve yapılmış olan rezervasyonların yaklaşık yarısını iptal etti.

9 Mart 1980: Genelkurmay başkanı Org. Kenan Evren, Cumhurbaşkanlığına aday olacağı söylentilerini yalanladı.

21 Mart 1980: Nevruz Bayramı nedeniyle yurdun çeşitli yerlerinde çıkan olaylarda **8** kişi öldü, onlarca kişi yaralandı.

23 Mart 1980: TBMM'de Cumhurbaşkanlığı seçimi, aday bulunamadığı için yapılamadı.

26 Mart 1980: TBMM'de Cumhurbaşkanlığı seçimleri için turlara başlandı. Yapılan ilk turda bağımsız aday Nurettin Yılmaz **80** oy aldı.

1 Nisan 1980: Van Cezaevi'nde **58** mahkum, kazdıkları tünelden kaçtı.

2 Nisan 1980: Devalüasyon yapıldı. Dolar **75** lira oldu.

5 Nisan 1980: Ortadoğu Gazetesi yazarı İsmail Gerçeksöz, solcular tarafından öldürüldü.

6 Nisan 1980: Eskişehir'de DİSK'in düzenlediği mitingde çıkan olaylarda **5** kişi öldü, **4** kişi yaralandı.

7 Nisan 1980: 7 yıllık görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, törenle Çankaya Köşkü'nden ayrıldı. Cumhuriyet Senatosu Başkanı Ihsan Sabri Çağlayangil, Cumhurbaşkanı Vekili oldu.

12 Nisan 1980: Yazar Ümit Kaftancıoğlu, Müslüman Kardeşler Birliği adlı örgüt tarafından öldürüldü.

22 Nisan 1980: Sağmalcılar Cezaevi'nden de **23** mahkum kaçtı.

5 Mayıs 1980: Anayasa Mahkemesi, Türkiye Emekçi Partisi'ni kapattı.

28 Mayıs 1980: MHP Milletvekili ve eski Bakanlardan Gün Sazak öldürüldü.

10 Haziran 1980: Bu yıl içinde **8.** kez devalüasyon yapıldı.

23 Haziran 1980: İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan Yardımcısı Bülent Demir, Müslüman Kardeşler Birliği adlı örgüt tarafından öldürüldü.

28 Haziran 1980: Adana Cezaevi'nde **16** mahkum, kazdıkları tünelden firar ederken Güvenlik Güçlerinin fark etmesi sonucu çatışmaya girdiler, **4** mahkum öldü, diğerleri kaçmayı başardı.

3 Temmuz 1980: TBMM'den güven isteyen Demirel, **214** red, **227** kabul oyu aldı.

4 Temmuz 1980: Cumhurbaşkanlığı seçimleri bir türlü sonuca bağlanamıyor. Partiler arasında en ufak bir uzlaşma ümidi görünmüyor. Bunalım Devleti derinden etkiliyor.

5 Temmuz 1980: Çorum ateşler içinde. Alevi-Sünni çatışması çıktı. Olaylarda **3** kişi öldü, **30** kişi yaralandı.

6 Temmuz 1980: Çorum'da olaylar yatıştırılamadı, çatışmalar devam ediyor. Kente askeri birlikler gönderildi. Askerler yollara barikatlar kurdu. Sokağa çıkma yasağı kondu.

7 Temmuz 1980: Çorum'da çatışmalar devam ediyor. Ölü sayısı **20**'ye çıktı.

8 Temmuz 1980: Polis ve Asker Çorum'a hakim olabildi, şehirde azda olsa sükunet sağlanabildi.

9 Temmuz 1980: Fatsa'da **2** Astsubay, DEV-YOL'cular tarafından kuşatıldı.

10 Temmuz 1980: Fatsa'da gerginlik doruk noktasında, çatışmalar devam ediyor. Komando birlikleri şehri kuşattı. - Çorum'da çatışmalar sona erdi, toplam ölü sayısı **25**.

12 Temmuz 1980: Güvenlik Kuvvetleri Fatsa'ya hakim oldu. **200**'den fazla kişi gözaltına alındı.

16 Temmuz 1980: CHP İstanbul Milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu öldürüldü.

19 Temmuz 1980: Eski Başbakanlardan Nihat Erim, solcu teröristlerin düzenlediği bir suikast sonucu öldürüldü.

22 Temmuz 1980: DİSK eski Genel Başkanı ve Maden-İş Sendikası Başkanı Kemal Türkler öldürüldü.

6 Ağustos 1980: ASALA militanları, Türkiye'nin Lion Konsoloslugu'nu bastılar, **4** Konsolosluk görevlimiz yaralandı.

9 Ağustos 1980: Kahramanmaraş olaylarının faillerinden **22** kişi idama mahkum edildi.

27 Ağustos 1980: Alman Hükümeti, Türkiye'ye verdiği notada MSP Genel Başkanı ve eski Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan'ı eroin kaçakçılığı ile suçladı.

28 Ağustos 1980: Ankara Savcılığı, Erbakan'ın dokunulmazlığının kaldırılmasını istedi.

5 Eylül 1980: AP'li Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmn, gensoru ile düşürüldü. İlk defa bir Bakan gensoru ile düşürülmüş oldu.

6 Eylül 1980: MSP, Konya'da Kudüs'ü kurtarma yürüyüşü yaptı. İstiklal Marşı okunurken protestolar oldu, bazı kişiler yere oturdu.

12 Eylül 1980: DARBE... Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren Başkanlığında, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Org. Sedat Celasun'dan oluşan Milli Güvenlik Konseyi (MGK) yönetime el koydu. Milli Güvenlik Konseyi'nin yaptığı açıklama ile, Hükümet, Senato ve Parlamento feshedildi. Siyasi Partilerin faaliyetleri durduruldu. Milletvekilleri ve Senatörlerin dokunulmazlıkları

kaldırıldı. Tüm yurttta saat **05.00**'den itibaren sokağa çıkma yasağı kondu. Anayasa yürürlükten kaldırıldı. Tüm sendikalar faaliyetten men edildi. Tüm dernekler kapatıldı. Yurtdışına çıkışlar yasaklandı.

13 Eylül 1980: Org. Kenan Evren, Devlet Başkanlığı görevini üstlendi. Milli Güvenlik Konseyinden yapılan açıklamada, AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, CHP Genel Başkanı

Bülent Ecevit ve MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın güvence altına alındıkları bildirildi.

14 Eylül 1980: DİSK, HAK-İŞ, TÜRK-İŞ ve MİSK yöneticilerine teslim olmaları için **15 Eylül** günü saat **18.00**'e dek süre tanındı. İşçi ve memur maaşlarına **%70** zam yapıldığı ve tüm grevlere son verildiği açıklandı. - Alparslan Türkeş teslim oldu.

15 Eylül 1980: Tüm sendikaların, bankalarda bulunan paraları bloke edildi. Darbeden önce grevde bulunan **51.000** işçi işbaşı yaptı.

16 Eylül 1980: Sendikacılar teslim olmaya başladılar.

17 Eylül 1980: Gözetim altında tutma süresi **15** günden **30** güne çıkarıldı.

18 Eylül 1980: Kenan Evren ve MGK üyeleri, TBMM'de törenle ant içtiler. AP'den **7**, CHP'den **25**, MHP'den **11**, MSP'den **5** ve Bağımsızlardan **2** olmak üzere toplam **50** parlamenter gözetim ve güvence altına alındığı açıklandı.

19 Eylül 1980: Avrupa Parlamentosu, AET-Türkiye ilişkilerinin askıya alınmasını reddetti. Enflasyon oranının **%78** olduğu açıklandı.

20 Eylül 1980: Devlet Başkanı ve Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren, eski Deniz Kuvvetleri Komutanı emekli Oramiral Bülent Ulusu'yu Hükümeti kurmakla görevlendirdi.

21 Eylül 1980: Bülent Ulusu, Kabinesini açıkladı.

21 Eylül 1980: Değişiklik yapılan yeni Sıkıyönetim Kanunu yürürlüğe girdi.

22 Eylül 1980: TÜRK-İŞ'e bağlı kapatılan sendikaların yeniden açılmasına karar verildi.

26 Eylül 1980: Ellerindeki silah ve patlayıcı maddeleri **15** gün içinde teslim edenlerin affedileceği açıklandı.

27 Eylül 1980: Hükümet programını, Milli Güvenlik Konseyine sundu.

8 Ekim 1980: Balgat Katliamı sanıklarından sağcı Mustafa Pehlivanoğlu ile Telsizler Katliamı sanıklarından solcu Necdet Adalı idam edildi. **8** yıldan beri uygulanan ilk idam cezaları. Suç işleyen milletvekillerinin dosyaları, mahkemelere gönderilmeye başlandı.

10 Ekim 1980: MGK, faaliyetleri durdurulan sendikalara ‘kayyum’ tayinini öngören yasayı onayladı.

11 Ekim 1980: Güvence altında tutulan parlamenterler ile sendikacıların salıverilmesine başlandı.

13 Ekim 1980: Münih-İstanbul seferini yaparken ‘akıncı’ olduklarını söyleyen **4** terörist tarafından kaçırılan THY’ye ait uçak, korsanlar tarafından Diyarbakır’a indirildi. Siyasi Partilere ‘kayyum’ tayinini öngören yasa kabul edildi.

14 Ekim 1980: Korsanlar tarafından Diyarbakır’a kaçırılan uçağa operasyon düzenlendi. Korsanlar yakalandı.

17 Ekim 1980: 27 ilin valisi değiştirildi.

22 Ekim 1980: Gözaltında tutulan **500** DİSK üyesi, serbest bırakıldı.

23 Ekim 1980: **160.000** silahın yetkili makamlara teslim edildiği açıklandı.

24 Ekim 1980: 14 Eylül tarihinde Yüzbaşı Bülent Angın’ı şehit eden Serdar Soyergin, idam edildi. Demirel ve Ecevit’in evlerinde ifadeleri alındı.

27 Ekim 1980: Geçici Anayasa açıklandı. Siyasi Partiler ve Sendikalar dışındaki kuruluşlara Kayyum tayinini öngören yasa, MGK’da kabul edildi.

30 Ekim 1980: Ecevit, CHP Genel Başkanlığı’ndan istifa etti.

7 Kasım 1980: Toplu olarak işlenen suçlarda gözaltında tutma süresi **30** günden **90** güne çıkarıldı. **34**’ü tutuklu bulunan **44** eski milletvekili hakkında dava açıldı.

8 Kasım 1980: MGK bünyesinde, yurt dışında Türkiye aleyhindeki propagandaları izleyecek bir denetleme kurulu oluşturulduğu öğrenildi.

10 Kasım 1980: Güvenlik Kuvvetlerince gözaltına alınan yazar ve yayıncı İlhan Erdost’un askeri araçla Mamak Cezaevi’ne götürülürken, bir askerin başına vurması sonucu öldüğü açıklandı.

11 Kasım 1980: Cumhuriyet Gazetesi kapatıldı.

1 Aralık 1980: İsrail ile ilişkiler donduruldu.

24 Aralık 1980: Irak, Türkiye’nin tüm petrol ihtiyacını karşılamayı taahhüt etti.

KİTAP VE MAKALELER

274, 275 Sayılı Yasa Değişiklikleri ve CHP, Ankara: Ulusal Basımevi, 1970.

Ahmad, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye** (1945–1980), çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayın, 1994.

Aker, Ahmet, **12 Mart Döneminde Dışa Bağımlı Tekelleşme**, İstanbul: Sander Yayınları, 1972.

Aksoy, Muammer, **Partizan Radyo ve DP**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1960.

Aldıkaçtı, Orhan, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası–II**, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1966.

Altan, Çetin, **Suçlanan Yazılar** (1960’dan Bu Yana Sahte Demokrasi Talanının Çarkları PDM, Marksist Açından Parlamentoda Ne Dedik?), İstanbul: Yaylacık Matbaası, ty.

Altan, Mehmet, **Darbelerin Ekonomisi**, İstanbul: İyi Adam Yayınları, 2001.

Altındal, Aytunç, **Haşhaş ve Emperyalizm**, İstanbul: Havass Yayınları, 1979.

Altuğ, Kurtul, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, Ankara: Yedigün Yayınları, 1973.

Anday, Melih Cevdet, “*Hakaret*”, **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1974.

Arcayürek, Cüneyt, **Çankaya’ya Giden Yol 1971–1973** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–6), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.

Arcayürek, Cüneyt, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965–1971** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–5), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.

Arcayürek, Cüneyt, **Demokrasinin Sonbaharı 1977–1978** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–7), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.

Aren, Sadun, **TİP Olayı 1961–1971**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1993.

Ateş, Toktamış, **68’li Olmak**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1992.

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye’nin Düzeni** [Dün-Bugün-Yarın], Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969.

Aybar, Mehmet Ali, **12 Mart’tan Sonra** (meclis konuşmaları), İstanbul: Sinan Yayınları, 1973.

Aydemir, Talat, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, İstanbul: May Yayınları, 1966.

Azrak, Ali Ülkü, “*Türk Anayasa Mahkemesi*”, **İÜHFD**, Cilt 28, Sayı 3–4 (1962), 649–700.

Bağce, H. Emre, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM XV. Dönem (1973–1977), Yasama**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay. 2012.

- Bağce, H. Emre, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM XV. Dönem (1973-1977), Denetim**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay. 2012.
- Balcı, Muharrem, **MGK ve Demokrasi** (Hukuk-Ordu-Siyaset), İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998.
- Batur, Muhsin, **Anılar ve Görüşler** (Üç Dönemin Perde Arkası), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985.
- Behram, Nihat, **Darağacında Üç Fidan**, İstanbul Gendaş Yayınları, 1996.
- Berkes, Niyazi, **Unutulan Yıllar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Bican, Mehmet, **Devrim İçin Gençlik Hareketleri**, Ankara: Güvendi Matbaası, 1970.
- Bilgiç, Sadettin, **Hatıralar**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2002.
- Birand, Mehmet Ali/ DüNDAR, Can/ ÇAPLI, Bülent, **12 Mart** (İhtilâlin Pençesindeki Demokrasi), Ankara: İmge Kitabevi, 1994.
- Bozbeyli, Ferruh, **Alaca Siyaset** (Siyasi Hikâyeler), İstanbul: Babiâli Kültür Yayıncılığı, 2000.
- Bozbeyli, Ferruh, **Birinci Cemre** “Siyasi Hikâyeler”, İstanbul: Selçuklu Yayınları, 1977.
- Bozdemir, Mevlüt, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1982.
- Bozkır, Gürcan, “*Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Siyasi Kişiliği*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 1996–1997 Cilt 2, Sayı:6–7, 227–262.
- Bulut, Arslan, **Türkçü-Devrimci Diyalogu** (Doğu Perinçek ve Attilâ İlhan’la Röportajlar), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998.
- Bürün, Vecdi, **Kansız İhtilal** (Türk Ordusunun Zaferi), İstanbul: Ekicigil Yayınevi, 1960.
- Cebeci, Sırrı Yüksel, “*Demirel ve polemik*”, **Tercüman**, 2 Şubat 2006.
- Çeçen, Anıl, **Türkiye’de Sendikacılık**, Ankara: Özgür İnsan Yayınları, 1973.
- Çelen, Tuncay / Gürcan, Ömer, **68 Gençliği ve Katledilişi** (Hesaplaşma), Ankara: Süvari Yayıncılık, 2006.
- Darendelioğlu, İlhan, **Türkiye’de Komünist Hareketler**, İstanbul: Toker Yayınları, 1979.
- Demirel, Hüseyin, **12 Mart’ın İçyüzü** (Nasıl Geldi, Nasıl Geçti?), İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1977.
- Dilligil, Turhan, (Sokaktaki Adam), **Allahsız Gardiyan**, Ankara: Güneş Matbaacılık, 1966.
- Duman, Doğan, “*İslamcı Gençliğin Serüveni*”, **Birikim**, Sayı 95 Mart 1997.
- Ecevit, Bülent, **Demokratik Solda Temel Kavramlar ve Sorunlar**, (İsmail Cem ile röportaj), Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık, 1975.
- Ecevit, Bülent, **Ortanın Solu**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1974 (1968).
- Ecevit, Bülent, **Perdeyi Kaldırıyorum**, Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, 1972 (?).

Ekmekçi, Mustafa, “*Bir Başkanlık Seçimi*” (Yazı Dizisi), **Cumhuriyet**, 17 Mart 1980.

Elverdi, Ali, “*Ben Korkacak Adam mıyım?* ” Çölaşan, Emin, **İcraatın İçinden**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987, 296–309.

Elverdi, Ali, **Bu Vatana Kastedenler** (Ali Elverdi Paşa Anlatıyor), İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1977.

Eroğlu, Ergin, **Sınıflar Açısından 12 Mart: 12 Mart Devam Eriyor mu?** İstanbul: Soyut Yayınları, 1974.

Eroğul, Cem, **Anatüzeeye Giriş**, Ankara: İmaj Yayıncılık, 1993.

Esin, Numan, **Devrim ve Demokrasi** (Bir 27 Mayısçının Anıları), İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ, 2005.

Giritli, İsmet, **Komünizm, Sosyalizm ve Anayasamız**, İstanbul: Baha Matbaası, 1967.

Güldemir, Ufuk, **Çevik Kuvvetin Gölgesinde Türkiye (1980–1984)**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986.

Güldemir, Ufuk, **Kanat Operasyonu**, İstanbul: Tekin Yayınevi, ty.

Güresin, Ecvet, “*Yeni Parti*”, **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1970.

Gürkan, Celil, **12 Mart’a Beş Kala**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986.

Hasan Cemal, **Cumhuriyeti Çok Sevmiştim** (Cumhuriyet Gazetesi’ndeki İç Savaş’ın Perde Arkası), İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ, 2005.

Hasan Cemal, **Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım**, İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ, 1999.

Hekimoğlu, Müşerref, **27 Mayıs’ın Romanı**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1975.

<http://faikturun.wordpress.com/> (Erişim: 12.12.2012).

Ilıcak, Nazlı, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Hançer) [El Yazısı İtirafarla], Yayın Yeri, Yayınevi ve Yılı Bilinmiyor.

Ilıcak, Nazlı, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Hançer), İstanbul: TİMAŞ Yayınları, 2001.

İlhan, Attilâ, **Hangi Sol**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1980.

İpekçi, Abdi, “*Sunay’ın Formülü ve Partiler*”, **Milliyet**, 19 Mart 1971 (2. Baskı).

İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart** (nedenleri.. Yapısı..sonuçları), (İki Cilt bir arada), İstanbul: Cem Yayınevi, 1980.

İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart** (tarihteki yeri ve sonuçları), **C-2**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1977.

İsmail Cem, **TRT’de 500 Gün**, İstanbul: Gelişim Yayınları, 1976.

İşmen, Fatma Hikmet, **Parlamento’da 9 Yıl** (TİP Senatörü Olarak 1966–1975 Dönemi Parlamento Çalışmaları), Ankara: Çark Matbaası, 1976.

Kaplan, İsmail, **Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

Karadeniz, Harun, **Olaylı Yıllar ve Gençlik**, İstanbul: May Yayınları, 1975.

Kıray, Mübeccel, “*Türk Toplumunda Yapısal Değişme*”, Kıray, Mübeccel, **Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme**, içinde İstanbul: Bağlam Yayınları, 1999, 327–341.

Kurat, Akdes Nimet, **Başkan Lyndon B. Johnson ve ABD Cumhurbaşkanlığı**, Ankara: Dost Yayınları, 1964.

Kuray, Sarp, **İsyan ve Tevekkül**, İstanbul: Birharf Yayınları, 2008.

Küçükkılıncı, İsmail, “*Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Üç İspartalı*”, **Yerel Siyaset**, Yıl: 2, Sayı: 20, Ağustos 2007, 45–50.

Kürkçü, Ertuğrul, “*THKP-C*”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, C–7, İstanbul: İletişim Yayınları, 1988, 2198–2199.

Laçiner, Ömer, “*Türk Militarizmi*”, **Birikim**, Sayı: 160–161, Ağustos-Eylül 2002.

Makal, Tahir Kutsi, **Benim, Benim, O Benim** (Siyaset Sahnesinden Çehreler), İstanbul: İnanç Yayınları, 1987.

Mehmed Kemal, **12 Mart, Öfkeli Generaller ve İşkence**, İstanbul: Soyut Yayınları, 1974..

Mirkelamoğlu, Necip, **Ecevit Ecevit’i Anlatıyor**, İstanbul: Kervan Yayınları, ty.

Mumcu, Uğur, **Çıkmaz Sokak**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1979.

Mumcu, Uğur, **Sakıncalı Piyade**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1977.

Nadi, Nadir, “*Bir Parti Kapatıldı*”, **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1971.

Oran, Baskın, **Nerde O Eski Mapushaneler**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991.

Öksüz, Mehmet, **Faşizme Karşı Her Yönüyle Ecevit** (Çağdaş Bir Lider, Çağdışı Bir Parlamento), Ankara: Nisan

Öymen, Örsan, **Bir İhtilâl Daha Var 1908–1980**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987.

Özbey, Cemal, **Demokrat Partiyi Nasıl Kapattırdım**, Ankara: Emek Basım Yayınevi, 1961.

Özbudun, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara: Yetkin Yayınları, 2000..

Özdek, Refik, **Hedef TRT**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1977.

Özdemir, Hikmet, “*Bir İlk Yapıt: Türkiye’nin Düzeni*”, **Yapıt**, Sayı 2, Cilt 47, Aralık-Ocak 1983–1984, 101–107.

Özdemir, Hikmet, **Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.

Özdemir, Hikmet, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Rejim ve Asker İlişkisi Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.

Özgen, Mahmut İhsan, **TKP ve Organize Gençlik Hareketleri**, İstanbul: 14 Mayıs Yayınları, 1982.

Öztürk, Kazım (Hazırlayan), **Son Değişiklikleriyle Gerekçeli Anayasa** [Karşılaştırmalı Gerekçeler ve İlgili Mevzuat], Ankara: Bilgi Yayınevi, Ekim 1971.

- Perinçek, Doğu, **Anayasa ve Partiler Rejimi** (Türkiye’de Siyasi Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985.
- Samlı, Güner, **İşkence** (Yaşar Kemal’in Önsözüyle), İstanbul: Tan Yayınları, 1973.
- Sarıbay, Ali Yaşar, **Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası** (MSP Örnek Olayı), İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985.
- Selçuk, İlhan, **Ziverbey Köşkü**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1987.
- Sertel, Yıldız, **Türkiye’de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1978.
- Sevinç, Necdet, **Yazarını Kurşunlatan Yazılar**, İstanbul: Dede Korkut Yayınları, 1978.
- Soysal, İlhami, **Sıfıra Sıfır Elde Sıfır**, İstanbul: Kıtış Yayınları, 1969.
- Soysal, Sevgi, **Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu**, Ankara: Bilgi Yayınevi, ty.
- Sunay, Cengiz, *"Muhsin Batur'un Anılarında 27 Mayıs, 12 Mart ve Sonrası"*, **Düşünen Siyaset**, Yıl: 2009, Sayı: 25, 257–278.
- Sunay, Cengiz, “27 Mayıs ve Küfür Edebiyatı”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı:101, BAHAR 2010, 42–68.
- Sunay, Cengiz, **Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri** (27 Mayıs–12 Mart–12 Eylül ve Sonrası), Ankara: Orion Kitabevi, 2010.
- T.C. Gerekçeli Anayasa ve...** İstanbul: May Yayınları, 1971.
- Talas, Cahit, **Toplumsal Politika**, Ankara: İmge Kitabevi, 1990.
- Tanör, Bülent, **İki Anayasa 1961–1982**, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. 1986.
- TBMM Tutanakları** [Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Hüseyin İnan) **İdam Görüşmeleri–2**, BDS Yayınları, 1988.
- THKP-C** (doğuşu ve ilk eylemleri), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1987.
- Toker, Metin, **DP’nin Altın Yılları** (Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944–1973), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991.
- Tuğ, A. Baki, **Türkiye Gerçekleri ve Soysal Davası** (12 Mart 1971), Bursa: Ak Ofset, 1995.
- Tunçkanat, Haydar, **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, Ankara: Ekim Yayınevi, 1970.
- Turan, İlter, *“Parti Disiplini”* [Kapsam, Tarihçe, Teşvik Eden Sebepler], **İÜİFM**, Cilt 28, Sayı 1–4 (1968), 79–102.
- Turgut, Hulusi, **Demirel’in Dünyası** 1. Cilt (Bir Liderin Doğuşu 1924–1962; Bir Liderin Yükselişi 1962–1971), İstanbul: ABC Ajansı Yayınları, 1992.
- Turhan, Talat, **Bomba Davası** (Savunma–1), İstanbul: Yazarın Kendi Yayını, 1986.
- Turhan, Talat, **Bomba Davası** (Savunma–2), İstanbul: Yazarın Kendi Yayını, 1986.
- Turhan, Talat, **Kontrgerilla Cumhuriyeti**, İstanbul: Tümzamanlar Yayıncılık, 1994.
- Tuşalp, Erbil, **Ben Tarihim Bay Başkan**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989.

Türkiye Gerçekleri ve Terörizm (Beyaz Kitap), Ankara: Başbakanlığın Emri ile Bakanlıklararası Bir Kurul Tarafından Hazırlanmıştır, 1973.

Ulay, Sıtkı, **Giderayak**, İstanbul: Ad Yayınları A.Ş. 1996.

Ulay, Sıtkı, **Harbiye Silâh Başına!** (27 Mayıs 1960) (General Sıtkı Ulay'ın Anıları), İstanbul: Ar Matbaası, 1968.

Wise, David / Ross, Thomas, **Görünmeyen Hükümet CIA** (Amerikan İstihbarat Teşkilâtı), Ankara: Sol Yayınları, 1966.

Yalçın, Soner, **Hangi Erbakan**, Ankara: Başak Yayınları, 1994.

Yetkin, Çetin, **Türkiye’de Soldaki Bölünmeler 1960–1970** (tartışmalar, nedenler, çözüm önerileri), Ankara: Toplum Yayınları, 1970.

BELGELER

“12 Mart Türkiye’yi Kurtarma Harekâtı Üzerine Bir Değerlendirme”, [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/7–12; Fihrist No: 9009–4].

“27 Mayıs’ın 11’nci Yıldönümü Dolayısıyla Başbakan Erim’in TRT Muhabiriyle Yaptığı Görüşme”, **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in TRT’de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624].

“9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7623–1/39 Arası].

“Başbakan Nihat Erim, Anayasa’nın Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler Bölümü ile İdarenin Esasları Bölümünde Yapılacak Değişiklikleri Bir Radyo-Televizyon Görüşmesi ile Açıkladı”, [9 Haziran 1971 Radyolarda 10 Haziran 1971 Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in TRT’de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624].

“Başbakan Nihat Erim’in, TRT Haber Merkezi’nden Doğan Kasaroğlu ve Haluk Tuncalı ile Radyo-Televizyon Görüşmesinin, Genel Gerekçe ile (Temel Haklar ve Ödevler) Bölümünde Yapılacak Değişikliklere İlişkin İlk Kısım”, [8 Haziran 1971-Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in TRT’de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624].

“Sayın Cumhurbaşkanımızın 28 Ekim 1971 Perşembe Günü MGP Genel Başkanı Sayın Turhan Feyzioğlu ile Yaptığı Görüşmeye Ait Tutanak” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7629–1/9 Arası].

“Sayın Cumhurbaşkanımızın Sayın Demirel ve Ecevit ile görüşmesinden sonra, gerekirse kamuoyuna yapabilecekleri açıklama taslağı” [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 6/1714; Fihrist No: 731].

“TRT ve Yargı Organları” [13 Haziran 1971 Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in TRT’de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624].

“Üniversite Özerkliği” [12 Haziran 1971 Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in TRT’de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624]..

11.01.1971 tarihli “*Türk-İş’in Parti Kurma Çalışmaları*”, başlığını taşıyan belge [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–45].

12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984].

12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, Türkiye İşçi Partisinin Görüşü Bahsi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–5].

12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, ANT Dergisinin Görüşü Bahsi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–6].

12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, Proleter Devrimci Aydınlik Çevresinin Görüşü Bahsi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–8].

12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, Devrim Çevresinin Görüşü Bahsi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–11].

12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, Aydınlik Sosyalist Çevresinin Görüşü Bahsi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–13].

12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, “Sosyalist” Çevresinin Görüşü Bahsi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–15].

12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, Muhtemel Gelişmeler Bahsi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–21].

12 Mart Muhtırasının Sağ Basındaki Yankıları başlığını taşıyan 21.03.1971 tarihli Çok Gizli İbareli bilgi notu [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7965].

13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7625-1/20 Arası].

14.03.1971 tarihli belge [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7961-8].

14.03.1971 tarihli belge [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7961-9].

14.03.1971 tarihli belge [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7961-10].

14.03.1971 tarihli belge [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7961-11].

14.03.1971 tarihli belge [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7961-12].

17.03.1971 tarihli bilgi notu [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7961-6].

Ankara, Hacettepe, İstanbul, Atatürk ve Ege Üniversiteleri bir kısım öğretim üyeleri adına Temsil Heyeti tarafından,”Büyük Türk Milletine!” hitabıyla yayınlanan 15.03.1971 tarihli bildiri [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-13; Fihrist No: 7709-11].

Av. Cemal Özbey tarafından Cumhurbaşkanlığı Yüksek Makamına hitaplı 18.03.1971 tarihli mektup [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-13; Fihrist No: 7709-26].

Balıkesir Milletvekili Mevlüt Yılmaz tarafından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a gönderilen 02.12.1972 tarihli mektup [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-26; Fihrist No: 7990].

Birlik Partisi Genel Başkanlığı tarafından Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine gönderilen 07.01.1971 tarih ve 140 sayılı yazı ve eki [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-47].

Büyük Anadolu Partisi Genel Başkanı Ahmet Mithat Aslan tarafından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a çekilen 04.01.1971 tarihli telgraf [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-72].

Büyük Anadolu Partisi Genel Başkanlığı tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 10.01.1971 tarih ve 59/1971 tarihli yazı [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-75].

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın Silahlı Kuvvetlerce Verilen 12 Mart 1971 Tarihli Muhtıra Hakkında Türk Milletine Mesajı (Ankara, 15 Mart 1971) [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7961].

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği tarafından Kocaeli Milletvekili Prof. Dr. Nihat Erim'e gönderilen 19.01.1971 tarih ve bilâ sayılı yazı 14.03.1971 tarihli belge [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7963-1].

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin 08.01.1971 tarih ve 3/146 sayılı yazısı eki [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-32].

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin 27 Ekim 1971 tarihli bildirisi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi**, Yer No: 5/5-21; Fihrist No: 6288-1].

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin 28 Ekim 1971 tarihli bildirisi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi**, Yer No: 5/5-21; Fihrist No: 6288].

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin, Başbakanlık, Cumhuriyet Senatosu Genel Sekreterliği ve Millet Meclisi Genel Sekreterliğine dağıtımli, 05.01.1971 tarih, 4/5 ve 4/6 sayılı yazısı ekinde yer alan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 31.12.1970 tarihli Yeni Yıl Söylevi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-22].

Cumhurbaşkanlığı Makamına sunulan Büyük Anadolu Partisi konulu 22.01.1971 tarihli bilgi notu [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-73].

Cumhurbaşkanlığı tarafından CHP Genel Başkanlığına gönderilen 19.03.1971 tarih ve bilâ sayılı yazı 14.03.1971 tarihli belge [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7963].

Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Grup Başkanlığı tarafından Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine gönderilen 08.01.1971 tarih ve 56 sayılı yazı [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-50].

DİSK (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) Kocaeli Bölge Temsilciliğinin 13.03.1971 tarihli basın bülteni [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-13; Fihrist No: 7709-7].

Diyarbakır Bağımsız Senatörü Selahattin Cizrelilioğlu ve Ankara Bağımsız Senatörü Turgut Cebe tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına çekilen 09.01.1971 tarihli telgraf [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-52].

Eski Çorum Milletvekili Nejdettin Yücer tarafından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a gönderilen 20.03.1971 tarihli mektup [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-13; Fihrist No: 7709-37].

Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç tarafından Türk Silahlı Kuvvetlerine hitaben kaleme alınan 31.12.1970 (?) tarihli yeni yıl mesajı [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-16].

Güven Partisi TBMM Grubu Başkanlığı tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 25.11.1970 tarihli yazı [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi**, Yer No: 5/5-11; Fihrist No: 6/24].

Güven Partisi TBMM Grubu tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 25.11.1970 tarihli yazı [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/5-27; Fihrist No: 6913].

İşçi Hüsamettin Güven tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına çekilen 09.01.1971 tarihli telgraf [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-54].

Kocaeli Milletvekili Nihat Erim tarafından CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye gönderilen 19.03.1971 tarihli istifa mektubu [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7963-3].

Kocaeli Milletvekili Nihat Erim tarafından CHP Genel Başkanlığına gönderilen 19.03.1971 tarihli dilekçe [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7963-2].

Kumandanların Muhtırası ve Kurulan Hükümet Hakkında Sağ Basındaki Yankılar ve Sağ Cephenin, Kürtçülerin, Azınlıkların Görüş ve Düşünüşleri Hakkında Çok Gizli İbareli Not [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7965-8].

Maraş Bağımsız Milletvekili İbrahim Öztürk tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 05.01.1971 tarihli yazı [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-31].

Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanlığı tarafından yayınlanan 18.12.1970 tarihli bildiri [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-9].

Mustafa Kemal Derneği tarafından Cumhurbaşkanlığı makamına gönderilen 27.12.1970 tarih ve özel sayılı yazı [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-5].

Ordu'nun Verdiği Muhtıra ile İlgili Muhtelif Sağ Basında Neşredilen Çok Gizli İbareli Makale, Fıkra ve Yorumlardan Önemli Özetler [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7965-2].

Ödemiş Kaymakamı Yusuf Doğan tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına çekilen 01.01.1971 tarihli telgraf [**Türkiye Cumhurbaşkanlığı Evrakı** No: 3/24].

Prof. Dr. Nihat Erim'in kimliği [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7963-4].

Sayın Cumhurbaşkanının Türkiye Büyük Millet Meclisinde Grubu Olan Siyasi Partilerin Heyetleri ve Cumhuriyet Senatosu Milli Birlik Grubu ve Kontenjan Grubu Başkanlarıyla Yapacağı İstişareler İçin 17.03.1971 Tarihli Muhtıra [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7961-4].

Sivas Senatörü Hüseyin Öztürk tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 18.12.1970 tarihli yazı ve ekleri [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781].

TBMM Cumhuriyet Halk Partisi Grup Başkanlığının 02.04.2012 tarih ve 303 sayılı yazısı.

TC Başbakanlık Basın Merkezi Bildirisi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/5-24; Fihrist No: 6625].

Tekstil İşçileri Sendikası Genel Başkan Vekili Sabri Tıgılı tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına çekilen 01.01.1971 tarihli telgraf [**Türkiye Cumhurbaşkanlığı Evrakı** No: 3/18].

Turhan Feyzioğlu tarafından Sayın Cumhurbaşkanına 7 Ocak 1971 Günü Şifahen Arzedilmiş Olan Hususlarla İlgili Not Başlığını taşıyan 21.01.1971 tarihli yazı ve ekleri [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–55].

Türk Aydınlar Ocağı tarafından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a gönderilen 16.07.1971 tarihli yazı ve ekleri [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/7–12; Fihrist No: 9009]

Türkiye Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin 27.10.1971 tarihli yazısı [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/5–21; Fihrist No: 6288–1].

Zonguldak Senatörü Ahmet Demiryüce tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına çekilen 23.12.1970 tarihli telgraf [**Türkiye Cumhurbaşkanlığı Evrakı** No: 3/15].

BİLGİSİNE BAŞVURULANLAR

9’ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

Hasan Celal Güzel’in 13.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.00–14.08].

Bülend Ulusu’nun 14.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.00–12.45].

Mustafa Kalemli’nin 21.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.09–14.42].

Bedii Faik’in 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.30–13.15].

Süleyman Arif Emre’nin 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 12.00–?].

Numan Esin’in 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 12.00–?].

Talat Turhan’ın 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 17.37–19.00].

Prof. Dr. Mete Tunçay’ın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.42–13.00].

Rasim Cinisli’nin 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 18.02–19.05].

Ali Kırca’nın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.20–11.40].

Sönmez Targan’ın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 19.08–19.40].

Kurtul Altuğ'un 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.10–15.20].

Ertuğrul Kürkçü'nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

Ferruh Bozbeyli'nin 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.03–15.26].

GAZETELER

Adalet, 22 Aralık 1970.

Akşam, 27 Eylül 1960.

Akşam, 17 Şubat 1969.

Akşam, 22 Mayıs 1971.

Akşam, 22 Mayıs 1971.

Akşam, 22 Mayıs 1971.

Akşam, 27 Nisan 1971.

Cumhuriyet, 10 Ekim 1971

Cumhuriyet, 15 Mayıs 1972.

Cumhuriyet, 15 Mayıs 1972.

Cumhuriyet, 22 Aralık 1970.

Cumhuriyet, 23 Mayıs 1971.

Cumhuriyet, 23 Mayıs 1971.

Cumhuriyet, 27 Ekim 1971.

Cumhuriyet, 27 Ocak 1970.

Cumhuriyet, 27 Ocak 1970.

Günaydın, 1 Aralık 1971.

Günaydın, 17 Temmuz 1971.

Hürriyet, 12 Mart 1971 (Yıldırım Baskı).

Hürriyet, 13 Şubat 1971.

Hürriyet, 15 Ekim 1973.

Hürriyet, 16 Şubat 1971.

Hürriyet, 18 Mart 1971.

Hürriyet, 18 Mart 1971.

Hürriyet, 24 Mart 1971.

Hürriyet, 24 Mart 1971.

Hürriyet, 24 Mart 1971.

Hürriyet, 28 Mart 1972.

Hürriyet, 28 Mart 1972.

Hürriyet, 31 Mart 1972.

Hürriyet, 5 Mart 1971.

Milliyet, 1 Nisan 1975.

Milliyet, 11 Mart 1971.

Milliyet, 11 Mart 1971.

Milliyet, 13 Ekim 1969.

Milliyet, 19 Ağustos 1969.

Milliyet, 19 Mart 1971 (2. Baskı).

Milliyet, 22 Mart 1971.

Milliyet, 22 Mart 1971.

Milliyet, 23 Ekim 1972.

Milliyet, 5 Kasım 1972.

Milliyet, 5 Temmuz 1974.

Son Havadis, 22 Aralık 1970.

Son Posta, 3 Mayıs 1947.

Tercüman, 21 Ocak 1971.

Yeni Gazete, 22 Aralık 1970.

Yeni İstanbul, 6 Mayıs 1972.

EKLER
